

MUZEUL DE ISTORIE NAȚIONALĂ
ȘI ARHEOLOGIE CONSTANȚA

ANALELE DOBROGEI

Constanța • 2023

An V/2023
Seria a treia

ANALELE DOBROGEI

Revistă de istorie medie, modernă și
contemporană

Seria a treia

An V / 2023

Manuscrisele și orice corespondență se vor trimite pe adresa
Colegiului de redacție al revistei „**ANALELE DOBROGEI**”

Piața Ovidiu nr.12, 900745, CONSTANȚA

e-mail: analeledobrogei@gmail.com

COLEGIUL DE REDACȚIE

Dr. Constantin Aurel Mototolea, director revistă

Dr. Emanuel Plopeanu, editor

Dr. Delia Roxana Cornea, redactor-șef

Dr. Sorin Marcel Colesniuc, membru

Dr. Lavinia Dacia Dumitrașcu, membru

Dr. Corina-Mihaela Apostoleanu, membru

Dr. Florin Anghel, membru

Dr. Constantin Cheramidoglu, membru

Tehnoredactare, machetare, prelucrare grafică, traduceri:

Georgeta Daniela Stratides

Autorii articolelor își asumă răspunderea pentru conținutul acestora.

CUPRINS

Aurel Stănică, Mihai Ciobanu, <i>Planuri necunoscute ale orașului Kustendje (Constanța)</i>	5
Cristian Cealera, <i>Noi informații despre viața și activitatea lui W.H.Cullen - medic civil în Războiul Crimeii și descoperitor al unui artefact antic, unic pentru istoria Dobrogei</i>	25
Constantin Cheramidoglu, <i>Problemele veteranilor de la 1877/1878 în proprietăți în Dobrogea, reflectate în presa vremii</i>	40
Constantin Cristian, <i>Evoluția intereselor diplomatice și comerciale neerlandeze în România (sfârșitul secolului al XIX-lea – prima jumătate a secolului al XX-lea)</i>	56
Radu Tudorancea, <i>Relațiile economice româno-elene în perioada interbelică. Câteva considerații</i>	74
Corina Apostoleanu, <i>Modelare și re-modelare identitară a românilor dobrogeni la final de secol al XIX-lea. Argumente din răspunsurile la „Chestionarul Hașdeu” și „Chestionarele Densușianu”</i>	96
Camelia Zavarache, <i>Dintr-o lume în altă lume. Învățămintul preșcolar din România în primele decenii ale secolului XX</i>	107
Ana-Olivia Rotaru, <i>Proiecte interbelice pentru soluționarea problemei unei noi ieșiri la mare (1918-1940)</i>	138
Doina Anghel, <i>Regimentul 5 Vânători în apărarea patriei, de la Cernavodă la Timișoara (1896-1924)</i>	167
Dragoș Curelea, Daniela Curela, <i>Omul Dănilă Papp: Aspecte și secvențe din viața personală (social-comunitară) între 1900-1950</i>	179
Daniel Cain, <i>Disputa teritorială pentru insulele Brăilei (1918)</i>	213
Lucian Vasile, <i>Din carlinga avionului în celula închisorii. Biografia aviatorului Constantin Agarici</i>	220
Cosmin Popa, <i>Abordarea sistemică a corupției în primii ani ai regimului Ceaușescu – instituții, norme și măsuri (1965-1968)</i>	238
Nuredin Ibram, Cosmin Popescu, <i>Tătari și turci în pictura lui Nicolae Tonitza și Iosif Iser</i>	259
Adrian Stoia, <i>Troițele orașului Sulina</i>	273
Recenzii	
Gheorghe Dumitrașcu, Corina-Mihaela Apostoleanu: <i>Spațiul rural dobrogean la sfârșit de secol XIX. Chestionarele Densușianu</i> , Editura Celebris, Constanța, 2022, 393 p. (Constantin Cheramidoglu)	283
Alberto Basciani, <i>L'impero nei balcani. L'occupazione italiana dell'Albania, 1939-1943</i> , Viella Libreria Editrice, Roma, 2022, 302 p. (Florin Anghel)	288

SUMMARY

Aurel Stănică, Mihai Ciobanu, <i>Unknown plans of the city of Kustendje (Constanța)</i>	5
Cristian Cealera, <i>New informations about the life and activity of W.H.Cullen - civilian doctor in the Crimea War and discoverer of an ancient artifact, unique for the history of Dobrudja</i>	25
Constantin Cheramidoglu, <i>The problems of veterans from 1877/1878 appropriated in Dobrudja, reflected in the press of the time</i>	40
Constantin Cristian, <i>The development of Dutch diplomatic and commercial interests in Romania (late 19th century – first half of the 20th century)</i>	56
Radu Tudorancea, <i>Romanian-Hellenic economic relations in the Interwar period. A few considerations</i>	74
Corina Apostoleanu, <i>Modeling and re-modeling of the romanians identity from Dobrudja at the end of the 19th century. Arguments from the answers to "Hașdeu questionnaire" and "Densușianu questionnaires"</i>	96
Camelia Zavarache, <i>From one world to another. Preschool education in Romania in the first decades of the 20th century</i>	107
Ana-Olivia Rotaru, <i>Interwar projects to solve the problem of a new outlet to the sea (1918-1940)</i>	138
Doina Anghel, <i>5 Hunters Regiment in the defense of the motherland, from Cernavodă to Timișoara (1896-1924)</i>	167
Dragoș Curelea, Daniela Curelea, <i>The man Dănilă Papp: Aspects and sequences of his personal life (social-community) between 1900-1950</i>	179
Daniel Cain, <i>Territorial dispute for the Islands of Brăila (1918)</i>	213
Lucian Vasile, <i>From airplane cockpit to prison cell. Biography of pilot Constantin Agarici</i>	220
Cosmin Popa, <i>The systematic approach to corruption in the first years of the Ceaușescu regime – institutions, rules and measures (1965-1968)</i>	238
Nuredin Ibram, Cosmin Popescu, <i>Tatars and Turkish people represented in the paintings of Nicolae Tonitza and Iosif Iser</i>	259
Adrian Stoia, <i>The trinities of the city of Sulina</i>	273
Reviews	
Gheorghe Dumitrașcu, Corina-Mihaela Apostoleanu: <i>The rural space of Dobrogea at the end of the 19th century. The Densușianu Questionnaires</i> , Celebris Publishing House, Constanța, 2022, 393 p. (Constantin Cheramidoglu)	283
Alberto Basciani, <i>L'impero nei balcani. L'occupazione italiana dell'Albania, 1939-1943</i> , Viella Libreria Editrice, Roma, 2022, 302 p. (Florin Anghel)	288

PLANURI NECUNOSCUTE ALE ORAȘULUI KUSTENDJE (CONSTANȚA)

Rezumat: Pentru acea perioadă din istoria Constanței în care s-au remarcat coloniștii din Milet, cei care au întemeiat așezarea Tomis, există un număr impresionant de articole, studii și monografii.

Perioada otomană nu a primit atenția pe care o merita. Suprapunerea orașului modern peste ruinele antice, precum și intervențiile din perioada comunistă au influențat contextul arheologic. O importanță deosebită s-a acordat perioadei antice, fiind cunoscute etapele evoluției din perioada romană sau greacă. Dosarul arheologic privind orașul Küstendje (Constanța) în perioada otomană nu este suficient de voluminos, însă cercetările arheologice preventive recente încep să adauge date noi, atât de necesare în cunoașterea patrimoniului otoman.

În cadrul Arhivei Militaro-Istorică de Stat a Rusiei din Moscova, în unele fonduri, se păstrează încă planuri ale orașului Kustendje (Constanța). În cadrul prezentei contribuții vom analiza și publica o parte dintre aceste surse cartografice.

Cuvinte-cheie: Kustendje, orașul Constanța, topografie urbană, planuri urbane, activități topografice rusești, istoria cartografiei, Constanța otomană.

Introducere

Pentru Constanța există un număr impresionant de articole, studii și monografii, care tratează perioada coloniștilor din Milet ce au înființat așezarea denumită Tomis, evoluția în epoca romană, dar și unele referiri punctuale la perioada medio-bizantină¹. Cercetările arheologice, descoperirile

* Aurel - Daniel STĂNICĂ, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale "Gavrilă Simion" Tulcea, e-mail: aurelstanica@gmail.com

** Mihai - Anatoli CIOBANU, Institutul de Istorie "A.D.Xenopol" Iași, e-mail: ciobanumihaianatolii@gmail.com.

¹ Pentru bibliografie vezi: Ovidiu Cristea, *Bibliografia istorică românească a Mării Negre*, București, 1996, p. 47-59; Pentru evoluția Tomisului, de la întemeiere (sec. VI a.Chr.), până la încetarea vieții urbane (sec. VII p.Chr.) vezi: Livia Buzoianu, Maria Bărbulescu, *Tomis. Comentariu istoric și arheologic*, Constanța, 2012.

numismatice completează seria informațiilor, pentru intervalul cuprins între secolele VII-XIII².

În privința toponimului, izvoarele scrise din secolul X, păstrează ambele denumiri Τόμις și Κωνσταντιανά la Constantin Porphyrogenetul, iar ceva mai târziu, cronicarii bizantini Georgios Kedrenos și Zonaras, pentru secolele XI și XII, menționează Constanteia (Κωνσταντεία), de unde vin “solii ... din celelalte fortărețe de dincolo de Istru” la împăratul Ioan Tzimiskes³. Lipsa detaliilor la cei doi autori, care nu specifică dacă este vorba de cetățile de pe malul stâng/drept sau de pe ambele maluri ale Dunării, a lăsat loc la numeroase interpretări a acestui pasaj. Astfel, unii specialiști au opinat că este vorba de Constanța, în timp ce alții pledează pentru Constantinana Daphne, pe malul stâng al fluviului⁴.

În secolul al XIII-lea, prezența genoveză din Marea Neagră a contribuit semnificativ la dezvoltarea și evoluția așezării. Pe hărțile nautice sau portulane, începe să apară în diverse variante numele Constantza sau Costanza⁵. Atenția acordată de negustorii genovezi porturilor de pe litoralul vest pontic al Mării Negre și de la gurile Dunării s-a datorat, mai întâi de toate a vizat racordarea la rețeaua de drumuri ce oferea accesul la avantajosul comerț pe care-l efectua în regiune.

Ceva mai târziu, prezența otomană își pune amprenta în dezvoltarea așezării de aici sub denumirea de Köstence / Kustendje / Kostenschy / Chiustendsche / Custendjé / Costangia / Konsiçe.

Nr. Crt.	Toponim	An	Hartă	Document
1.	Constanza	1320-1321	Pietro Vesconte	
2.	Constanza	1322	Mario Sanudo	
3.	Costanța	cca. 1450	Anonimo Veneziano	
4.	Costanța	1452	Anonimo italiano	
5.	Costanza	1459	Fra Mauro	

² Cristina Talmațchi, *About an Early Medieval Settlement in the South of Ancient Tomis*, în “Konstantínove Listy” 11, 2018, p. 3-15; Gheorghe Mănucu-Adameșteanu, *Monede bizantine descoperite în nordul Dobrogei, secolele VII-XIII*, București, 2017, p. 601-637, 642-697.

³ Ion Barnea, Ștefan Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, III, Bizantini, Români și Bulgari la Dunărea de Jos, București, 1971, p. 73-74; Livia Buzoianu, Maria Bărbulescu, *op. cit.*, p. 13.

⁴ N. Grămadă, *La Scizia minore nelle carte nautiche del Medio Evo*, *Ephemeris Dacoromana*, IV, 1930, p. 215; Eugen Stănescu, *Byzance et les Pays roumains aux IXe - XVe siècles*, în „Actes du XIVe Congrès international des Etudes Byzantines”, Bucurest, 1971, p. 338; Ion Barnea, *Cu privire la localizarea Constantianei*, în “SCIVA”, 25, 3, 1974, p. 428; Petre Diaconu, *Les Petchènegues au bas-Danube*, Bucurest, 1970, p. 23-24; Petre Diaconu, *Les rives du Danube à la lumière de quelques passages de la chronique de Skylitzes*, în “RESEE”, 14, 2, 1976, p. 311-316.

⁵ Ion Dimitriu-Snagov, *Monumenta romaniae vaticana*, 1996, p. 243-244.

6.	Costanța	1471	Grazioso Benincasa	
7.	Constansa	1497	Iehuda ben Zara	
8.	Costanța	1508	Andrea Benincasa	
9.	<i>Köstence iskelesi</i>	1530		Registru
10.	Costanța	1538	Conte Octomano Freducci di Ancona	
11.	Costanța	1542	Battista Agnese	
12.	Costanza	1542	Anonimo italiano	
13.	Costanza	cca. 1570	Diego Homan	
14.	Köstence	1584		Defter
15.	Constanza	Fine sec. XVI	Anonimo italiano	
16.	Costansa	Fine sec. XVI	Anonimo italiano	
17.	Costanza	1606	Vicen. Demetrius Volscius	
18.	Costangia	1616		Harlay-Sancy
19.	Köstence	1651		Evliya Çelebi
20.	Kostanza / Köstendje	1653		Paul de Alep
21.	Köstence	Sec. XVII	Kâtib Çelebi	
22.	Kostenscy	1774	Prinz Christian von Waldeck und Pymont	
23.	Chiustendsc he	1786	Wenzel Edler von Brognard	
24.	Kistinschi	1822	Ferdinand Steinkopf	
25.	Kustengé	1828	Hector, Comte de Béarn	
26.	Kustundji	1828/1830	Eduard Taitbout de Marigny , Alexandre Braun	
27.	Custendjé	1829	M. Doussault	
28.	Custendji	1851	Pierre Henri Gauttier	
29.	Küstendschi	1840	von v. Vincke	
30.	Köstendje	1828/1929	Freiherr Helmuth von Moltke	

Observăm preluarea toponimului utilizat de genovezi de către otomani și varietatea în care este redat acesta. Utilizarea în paralel a celor două denumiri evidențiază accesul cartografilor la surse mai vechi. Documentele otomane folosesc numele *Köstence*, care la rândul său este preluat și redat diferit de călători, diplomați, etc., care vizitează localitatea de la malul mării.

Subiectul fortificațiilor otomane din Dobrogea reprezintă o temă nouă pentru istoriografia noastră, care a necesitat o amplă documentare, având ca principal obiectiv aprofundarea bibliografiei, cercetarea arheologică, studierea și interpretarea izvoarelor istorice, în mod deosebit a surselor cartografice⁶.

⁶ Aurel-Daniel Stănică, *The missing fortresses in Dobrogea. Case study: Turkish fortifications* în Aurel-Daniel Stănică, Gabriel Custurea, Daniela Stănică, Emanuel Ploeanu (eds.), *Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice*, Iași, 2016, p. 7-36; Aurel-

Cercetări recente în Arhiva Militară a Rusiei a condus la identificarea unui număr de patru planuri inedite pentru Constanța, care fac obiectul prezentului articol.

Surse documentare și cartografice

În perioada secolelor XIV-XVIII, localitatea este sporadic menționată, existând o varietate de denumiri. Existența unei facilități pentru încărcare/descărcare, precum și prezența unui bogat material numismatic, sugerează o implicare a *Kustendje*-ului în operațiunile comerciale din regiune⁷. Înnisiparea portului, atacul cazacilor, criteriul demografic, sunt printre posibili factori, care au contribuit la absența așezării din documentele secolelor XIV-XV.

Totuși, în secolul al XVI-lea, documentele otomane înregistrează toponime care permit o "conturare" a celor trei cazale existente pe teritoriul Dobrogei. Pentru cazaua Varna avem consemnată *Köstence iskalesi*, adică schela Constanței⁸. În ciuda scăderii importanței așezării de la malul mării, rolul de schelă maritimă (port), nu a încetat în perioada otomană. Drumul existent pe țărmul mării este folosit de Evliya Çelebi, în prima sa călătorie în Dobrogea în anul 1652. *Köstence* este descris ca un oraș.

Într-un raport din 30 aprilie 1616, ambasadorul francez la Înalta Poartă, Harlay-Sancy, relatează despre „orașele ... Costangia, toate orașe mari, frumoase și bogate”, unde prin Costangia este denumit orașul otoman⁹ modest (fusesse pustiit de cazaci), cu „vreo 150 de case ... o singură mahala, iar lângă schelă se află o geamie simplă, dar folositoare. Mai sunt: un han, 40 - 50 de hambare,

Daniel Stănică, Constantin Nicolae, Mihai Anatoli Ciobanu, *Planurile și prospectele cetății Hârșova în arhive străine*, Cluj-Napoca, 2021.

⁷ Gabriel Custurea, *Circulația monedei otomane, Dobrogea. Repertoriu numismatic*, în Tasin Gemil, Gabriel Custurea, Delia Roxana Cornea (eds.), „Moștenirea culturală turcă în Dobrogea, Lucrările Simpozionului internațional, Constanța, 24-25 septembrie 2013, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța”, București, 2013, p. 87. Accesul la mare și existența unei facilități pentru încărcare/descărcare, precum și prezența unui bogat material numismatic, sugerează importanța *Kustendje*-ului în operațiunile comerciale din regiune. M. A. Mehmed (ed.), *Documente turcești privind istoria României*. I (1455-1774), București, Editura Academiei, 1976, p.47, nr.32 și 33.

⁸ Anca Popescu, *Integrarea imperială otomană a teritoriilor din sud-estul Europei. Sangeacul Silistra (sec. XV-XVI)*, București, 2013, p. 69; Aurel Mototolea, *Economie și societate în Dobrogea otomană (Secolele XVI-XVII)*, Teză de doctorat, București, 2021, p. 183-184; Mustafa A. Mehmed, *op.cit.*, p. 47, nr. 32 și 33; *Călători străini despre Țările Române*, vol. III, București, 1971, p. 17; *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, București, 1976, p. 385.

⁹ Sergiu Iosipescu, *Dobrogea otomană și cazacii la cumpăna veacurilor XVI-XVII*, în Tasin Gemil, Gabriel Custurea, Delia Roxana Cornea (eds.), „Moștenirea culturală turcă în Dobrogea, Lucrările Simpozionului internațional, Constanța, 24-25 septembrie 2013, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța”, București, 2013, p. 111.

care seamănă cu niște hanuri așezate lângă schelă și câteva prăvălii; alte construcții nu are”¹⁰. Același Evliyâ Çelebi făcând referire la “craiul insulei Chios”, care ar fi trecut la islamism, ar fi spus: “Padișahul meu, pe vremea domniei strămoșului tău, Ildir'im Baiazid han, cetatea Constanța, din apropiere de Babadag, aflat în partea rumeliană a Mării Negre, era a craiului nostru genovez. Când strămoșul tău a luat cu forța această cetate, din mâinile noastre, toți ai noștri, care scăpaseră de săbii, au fugit la Caffa”¹¹.

Paul de Alep la rândul său ne lasă o serie de informații. Astfel, în călătoria sa din 1653 relatează existența unei intense activități portuare, a mijloacelor de transport folosite - între care căruțe și cămile -, dar și despre un naufragiu, subliniind pericolele la care se expun cei care accesau portul și dificultatea navigației în Marea Neagră¹².

Pentru secolul al XVIII-lea, Kustendje apare menționat în diverse variante în literatura timpului - și în documentele cartografice privind regiunea sau bazinul Mării Negre.

În 1714, francezul Aubry de la Mottraye, descrie orașul Kustendje ca pe “un port cu case scunde frecventat de mai multe caiace turcești”¹³. O hartă detaliată a Dobrogei „Journal de la Campagne de 1774 en Bulgarie, Prinz Christian von Waldeck und Pyrmont”, consemnează denumirile *Kostenschy* (Constanța) și Anadolkey, la vremea respectivă un sat în vecinătatea orașului, care mai târziu devine parte integrantă din acesta¹⁴.

La 1786, Wenzel Edler von Brognard, în călătoria sa de la Constantinopol la Viena, a relatat cele văzute în jurnalul său de călătorie¹⁵. De data aceasta, Chiustendsche este descris ca un port pentru transport de grâu - și unde se văd resturile unui debarcader vechi, care acum este complet distrus. La mal sunt magazine mari din piatră pentru grâu - care în ultimul Război Ruso-Turc,

¹⁰ Călători străini despre Țările Române, vol. VI, București, 1976, p. 385-386.

¹¹ Ibidem, p. 385.

¹² Ibidem, p. 23, 287.

¹³ Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria Dobrogei*, Editura Ex Ponto, Constanța 1998, *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, București, 1983, p. 201.

¹⁴ Christian von Waldeck und Pyrmont, *Journal de la Campagne de 1774 en Bulgarie*, Fürstlich Waldeckschen Hofbibliothek Arolsen, V Waldec. 422, 1774, p. 17. (<https://digi.ub.uni-heidelberg.de/fwhb/campagne1774>). Christian August s-a înrolat în armata țaristă și a luptat ca voluntar în războiul ruso-turc din 1768-1774, consemnând în acest jurnal de campanie operațiunile militare desfășurate în Dobrogea. Volumul de memorii conține o hartă foarte detaliată, cu rețeaua drumurile, așezările rurale și urbane.

¹⁵ Wenzel von Brognard, *Journal meiner Reise von Konstantinopel, längst der westlichen Küste des schwarzen Meeres, über die Donau, bis Gallaz und von dannen weiters über Bukarest, Hermanstad nach Wien*, Viena, 1786, Apud Dan Șambra, *Pagini din istoria orașului Constanța, din cele mai vechi timpuri până la 1840*, în “Historia” (<https://historia.ro/sectiune/general/pagini-din-istoria-orasului-constantina-din-cele-571623.html>), accesat 31.01.2023.

1768-1774, au suferit distrugeri mari din partea rușilor - la fel ca toate celelalte localități, de la Karaharman (Vadu n.n.) până la Varna. În mod special Chiustendsche, care era locuit în mare parte de turci și care avea înainte 800 de case, a fost aproape tot incendiat. Redutele („*die Rajaen*”) care s-au bazat pe protecția trupelor ruse, au dărâmat/distrus chiar și zidurile caselor deja incendiate de trupe, astfel încât este groaznic să vezi acest loc, în care nu mai sunt nici măcar 200 de case nearse - însă peste tot sunt ruine și locuri arse¹⁶.

Tot în aceeași perioadă, Ch. Peyssonel, consulul Franței pe lângă hanul tătarilor din Crimeea, avea să menționeze că „Kustendje a fost un oraș mare. Acum este comandat de un agă, care are sarcina transportului grâului la Constantinopol. Portul este nesigur”. În drumul său prin Küstendje, W. Czrzanowski, agentul Poloniei la Poartă, găsește aici „unul dintre cele mai însemnate porturi, unde vin corăbii grecești și turcești. [...] Orașul era pe atunci în ruine, dar are o așezare frumoasă”¹⁷.

La finalul acestui secol, asemeni majorității orașelor și satelor din Dobrogea, situația / imaginea Constanței era terifiantă: „Orașul mai întâi jefuit, a fost prefăcut în ruine, de nici o piatră pe piatră în timpul războiului n-a mai rămas...”¹⁸.

În timpul războiului din anul 1809, Kustendje este ocupată de ruși, iar zidurile cetății sunt distruse. După aceste confruntări, otomanii recurg la ample lucrări și refac fortificația.

Kustendje-ul otoman cuprindea în deceniul trei al secolului al XIX-lea, peninsula, care era apărată, dinspre nord, de un zid crenelat și un șanț cu apă ce pornea, aproximativ, dinspre Biserica Greacă până la golful din spatele Casei Armatei de astăzi. Războaiele ruso-turce provoacă distrugeri masive, o depopulare a orașului, iar întinderea acestuia ajunge la cea mai mică suprafață după distrugerea fortificațiilor.

Orașul este zugrăvit de Hécotor de Béarn la 1828 prin două litografii, iar una dintre acestea surprinde „întăriturile”, realizate de turci. Este arătat Kustendje, în mijlocul fortificațiilor, iar litografia este însoțită de un text: „Acest oraș așezat pe malul Mării Negre nu are port, ci este doar un punct de debarcare; dinspre uscat el este apărat de un simplu zid cu bastioane, fără drum acoperit și fără palisade; o baterie era în ambrazuri”. Alăturat, avem detaliul cu poarta de intrare - cu semiluna deasupra ei; în partea de sus era o inscripție al cărei text - probabil în limba turco-osmană, ar fi trebuit să conțină data construirii fortificației și numele sultanului care a dat firman pentru edificarea construcțiilor defensive¹⁹. A doua imagine pentru Kustendje este însoțită la rândul ei de un text. Avem un detaliu al fortificației otomane; în

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ M.D Ionescu, *Dobrogea în pragul veacului XX*, București, 1904, p. 51.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Inscripția este ilizibilă pe desenul realizat de Hécotor de Béarn.

centrul cetății se vede și minaretul Moscheii „Sultan Mahmud“, ridicată în 1823.

Cele 2 litografii păstrează și astăzi imaginea unui oraș-cetate, cu ziduri groase de piatră în blocuri geometrice, o poartă dinspre mare într-o arhitectură impunătoare, un pod de lemn fix pe care puteau intra în oraș doar cei acceptați. Poarta are în litografia lui Béarn un frontispiciu, marcat de linii rotunjite la margini, la mijloc, un cornet ascuțit, o lucrare îngrijită, vădind un real gust artistic. O altă litografie descrie Constanța dinspre mare, de unde se vede și un minaret.

La data de 8 iulie 1828 brigantina rusa 'Orphee' (cu 20 tunuri) a sprijinit cu tunurile sale trupele ruse de uscat în asaltul lor asupra fortăreței turce Kustendje. În acest război din 1828/1829 Kustendje a suferit mari distrugerii. Semnarea Tratatului de la Adrianopol la 2 septembrie 1829, care a pus capăt acestui ultim conflict, a condus la dispariția fortificației din perioada otomană²⁰.

Pentru 1829 avem „La place de Custendjé, évacuée par le Russes après la paix d'Adrianople. D'après les dessins de M. Doussault“, apărut în L'Illustration, la 24 iunie 1854. Observăm ruinele fostului far al portului Küstendje construit în anul 1822. În plan central, apare „movila cu steag“, care a fost identificată drept acel „tumulus“ la care face referire în versurile sale poetul latin Ovidius; movila s-ar fi aflat pe locul de azi al Moscheii «Carol I» din Piața Ovidiu²¹.

În anul 1854 baronul H. von Moltke, în volumul dedicat campaniei militare a Rusiei țariste împotriva Imperiului Otoman, a inserat o serie de hărți cu teatrele de operațiuni, dar și planuri pentru cetățile de pe linia Dunării (Silistra, Hârșova, Măcin, Brăila, Isaccea sau Tulcea) sau litoralul vest pontic (Constanța). Von Moltke descrie „Kustendje [care] este așezată pe un promontoriu al Mării Negre, așa că orașul este înconjurat de trei părți de mare și de stânci abrupte, de 100 picioare înălțime și nu e accesibil decât de la nord. Portul, deși puțin sigur, ca toate de pe coasta vestică a Mării Negre, are totuși destulă importanță pentru o armată care ar opera contra Varnei. Acest port nu are decât șapte picioare de apă și este în întregime expus vânturilor de sud. Nu are decât un număr de bastimente mai puține ca cele care ar putea să manevreze în el, iar vasele de război nu se pot apropia fără pericol, până la bătaia tunurilor. Orașul are numai 40 de case sunt locuite azi (1840), număra în războiul din 1828 aproape 2.000 de suflete. Turcii îl închiseseră dinspre uscat pe o lungime de 500 de pași, cu trei bastioane, legate între ele prin mici curține. Șanțul era căptușit cu zid. De aici șanțul valului lui Traian atingea marea și resturile lui formează un adăpost contra orașului, care,

²⁰ Aurel-Daniel Stănică, *The missing fortresses in Dobrogea. Case study: Turkish fortifications* în Aurel-Daniel Stănică, Gabriel Custurea, Daniela Stănică, Emanuel Plopeanu (eds.), *Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice*, Iași, 2016, p. 2016, p. 12.

²¹ Petre Covacef, *Portul Constanța*, Constanța, 2004, p. 45.

pentru a nu fi dominat de terenul înconjurător, ar trebui să intre în sistemul fortificațiilor sale, cele trei movile așezate la nord”²².

În vizita din 1840, pentru documentarea volumului apărut în 1845, Von Moltke consemnează că “populația orașului era redusă la 40 case locuite. Șanțul care înconjura orașul, exista. Resturi de coloane și de pietre artistic lucrate zăceau răspândite; iar ruinele orașului roman erau mai mari, de cât acele ale orașelului turcesc”²³.

Planul lui Vincke publicat în 1840, considerat cel mai vechi plan al Constanței, consemnează “zidul de apărare turcesc distrus”, moscheia, zidul ruinat al cetății Tomis, drumurile de acces, salba de tumuli ce constituiau necropola anticului oraș sau valul lui Traian²⁴.

Un plan asemănător a fost publicat de Freiherr Helmuth von Moltke²⁵, ceea ce sugerează existența unor documente la care a avut acces. Acesta spune despre Constanța, că “în 1828, populația Köstendjei era de aproximativ 2.000 de persoane; acum nu mai sunt decât aproape 40 de case locuite. Turcii au apărut numai latura spre partea de nord - care este numai de 500 de pași lățime - cu trei bastioane și cortine scurte; șanțul era căptușit cu pietre. Vechiul traseu al incintei de perioadă romană, care conectează Valul lui Traian cu marea, și care acum oferea un acces ușor al fortăreței [Köstendje] probabil a arătat turcilor cum să fortifice accesul. În orice caz, cele trei coline la colțul de nord ar fi trebuit să fie incluse în fortificații”²⁶.

Același M.D. Ionescu, inserează într-o lucrare publicată în anul 1897, următoarele precizări: „În 1860, Constanța era cel mai neînsemnat sătuc turcesc. Câteva colibe de lemn formau toate edificiile sale, câteva zeci de sufilete populațiunea sa. Nimic nu făcea a se crede că acest sătuc ar fi putut vreodată aspira din nou la importanța vechii colonii grecești, pe ruinele căreia el se ridicase sau la considerațiunea comercială de care se bucurase în mâinile genovezilor”²⁷.

²² *Ibidem*, 1931, p. 53-54.

²³ M. D. Ionescu, *Tomi-Constanța*, Constanța, 1931, p. 54.

²⁴ „1840: Plan von Küstendschi und Gegend, nebst Nivellement von dem Schwarzen Meere bis zu dem tiefsten Sattel zwischen dem Meere und den Karassu Seen / aufgenommen von v. Vincke“. Authors: Karl von Vincke, Simon Schropp Scale / Maßstab: 1:43.666. Publisher: Simon Schropp et Comp., Berlin, 1840.

²⁵ „Der russisch-türkische Feldzug in der europäischen Türkei 1828 und 1829“ Verfasser: Freiherr von Moltke Impressum: Druck und Verlag von G. Reimer, Berlin, 1845.

²⁶ H. von Moltke, H., *Der russisch-türkische Feldzug in der europäischen Türkei 1828–1829*, Berlin, 1845, Pl. 11; H. Moltke, *The Russians in Bulgaria and Rumelia in 1828 and 1829; The Campaigns of the Danube, the sieges of Brailow, Varna, Silistra, Shumla, and the passage of the Balcan by Marchal Diebich*, London, 1854, Pl. 12 d.

²⁷ M. D. Ionescu, *Cercetări asupra orașului Constanța - geografie și istorie*, București, 1897, p. 35.

Pentru Kustendje / Constanța între finalul secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea, acestea sunt documentele și planurile cunoscute. Lucrarea noastră, include patru noi documente cartografice, care oferă o nouă perspectivă asupra istoriei și evoluției orașului de la malul mării la începutul secolului al XIX-lea.

Dosarul arheologic

Perioada otomană nu a beneficia de atenția cuvenită. Suprapunerea orașului modern peste ruinele antice, precum și intervențiile din perioada modernă și contemporană au bulversat contextele arheologice. O mai mare importanță a fost acordată perioadei antice, fiind cunoscute etapele de evoluție din perioada romană sau grecească. Puține date pentru perioada medie-bizantină sau prezența genoveză au fost documentate arheologic.

În anii '60-'70 ai secolului trecut, cercetări de amploare, au oferit date importante pentru Kustendje-ul ottoman²⁸. Din păcate, rezultatele acestor cercetări nu au fost publicate.

Cercetări recente evidențiază patrimoniul arheologic otoman. Astfel, cercetări arheologice subacvatice efectuate în 2016 la cca 1 km în larg, în dreptul clădirii Cazinoului, la o adâncime de 15 m, printre alte obiecte ale unei nave scufundate, probabil otomane, au dus la descoperirea unui sfeșnic datat în secolul XVII – început de secol XVIII. În anul 2017, în zona peninsulară a orașului Constanța au fost realizate cercetări arheologice preventive pe o proprietate de pe str. 9 Mai, a fost cercetat un context arheologic cu materiale specifice de perioadă otomană (ceramică, pipe, obiecte de fier fragmentare), dar și structuri constructive (canal de scurgere, toaletă, fântână)²⁹.

Existența schelei maritime (portului n.n.) ce implica existența unor activități economice și racordarea așezării la comerțul local și regional, este subliniată de descoperirile otomane ce acoperă intervalul cronologic dintre sec. XV-XIX.

Dosarul arheologic pentru Kustendje-ul otoman este unul foarte subțire, iar recentele cercetări arheologice preventive, încep să adauge date noi atât de necesare în cunoașterea moștenirii otomane.

Denumirile sub care apare menționat orașul în diverse surse documentare, sugerează o așezare modestă, cu aspect rural și intensă activitate portuară, cetate, debarcader, magazii etc.

Surse cartografice recent descoperite (sec. XVIII-XIX)

²⁸ Materiale inedite au fost pregătite pentru publicare de regretata Zaharia Covacef. Informație oferită de Gabriel Custurea, căruia îi mulțumim și pe această cale.

²⁹ Aurel Mototolea, *op. cit.*, p. 186.

La Arhiva Militar-Istorică de Stat a Rusiei din Moscova, în unele fonduri, printre care 349³⁰ și 477³¹, se păstrează câteva planuri ale Constanței. În contribuția noastră comentăm și publicăm câteva dintre aceste surse cartografice.

În timpul războiului ruso-otoman din 1768-1774, Constanța nu a jucat niciun rol de seamă pentru părțile implicate. Ofițerii ruși au fost interesați de cucerirea cetăților dobrogene Tulcea, Isaccea, Măcin, Hârșova, și de controlul asupra unor orașe, precum Babadag, a căror poziții strategice au jucat un rol decisiv în timpul alcătuirii planurilor acțiunilor militare. Constanța, numită în izvoarele rusești Kistendji sau Kiustendji (Кистенджи, Кюстенджи, din osmană – Köstendje) este amintită la 14 septembrie 1773, când, în apropierea localității, a avut loc o bătălie mărunță între ruși și otomani. Rușii au ieșit învingători. Orașul a fost ars³².

1. *Planul orașului Kostendji*³³ face parte din seria celor ridicate topografic în perioada 1769-1774 (pl.1). Cercetările topografice care stau la baza planului au avut loc, cel mai probabil, în intervalul cronologic de după 1771 și anterior bătăliei din 14 septembrie 1773, fiindcă pe plan nu apar construcții arse. Centrul orașului, arătat schematic, se afla în zona peninsulară. În același timp, exista și un cartier lăturalnic, separat de oraș, cu o structură spațială liniară, așezat de-a lungul țărmului Mării Negre. În Constanța se aflau patru moschei, în interiorul peninsulei, construcții care aparțineau locuitorilor, la malul mării, magazii, iar în suburbii, un cimitir turcesc. La ieșirea din oraș, în apropierea drumului, pe planul rusec au fost desenate câteva mori de vânt. Orașul nu era apărat de nicio fortificație.

Planul orașului Kostendji („План города Костенжи”)

Explicație („Экспликация”):

A. Construcții ale locuitorilor („Обывательское строение”);

B. Moschei („Мечети”);

C. Cimitirul turcesc („Кладбище турецкое”);

D. Magaziile turcești („Турецкие магазейны”);

E. Mori de vânt („Ветренные мельницы”).

Marea Neagră („Черное Море”).

Scara. Țol englezesc împărțit în 300 de părți și folosit la plan ca stânjeni („Мачтаб дюйм английской разделен в 300 частей и употреблен к плану за сажени”).

³⁰ RGVIA, f. 349, op. 51, d. 218; d. 454, mai multe planuri ale cetății, din 1828, 5 f.; d. 455, un plan al amplasamentului cetății; d. 456, *ibidem*; d. 457, două planuri din secolul al XIX-lea.

³¹ RGVIA, f. 477, op. 1, d. 73.

³² A.S. Laținski, *Хронология русской военной истории. Хронологический указатель войн, сражений и дел, в которых участвовали русские войска от Петра I до новейшего времени*, Sankt-Petersburg, 1891, p. 55.

³³ RGVIA, f. 349, op. 51, d. 218.

A copiat conductorul Piotr Fiodorov („Копировал кандуктор Петр Федоров”).

Pentru N.A. Lukiiianovici, în 1828, Constanța „merită o atenție aparte, urmare a construcțiilor aranjate și a unor asemănări cu orașele europene. Aici am găsit o cârciumă decentă, al cărui proprietar era un grec din Chișinău. Plătind pentru cină câte cinci leva de persoană, am mers să cercetăm cetatea. Kiustendji se întinde pe o peninsulă a Mării Negre, având un port (debarcader) bun; dar întăriturile ei sunt lipsite de importanță și cetatea aceasta a capitulat practic fără rezistență”. Pereții moscheii din Constanța erau „acoperiți cu felurite texte din Coran, iar podeaua și corurile sunt acoperite cu rogojini împletite din stuf”. În dughenele din oraș, Lukiiianovici a găsit și produse considerate de lux³⁴. În același an, 1828, la Constanța a ajuns și cneazul Nikolai Sergheevici Golițin, care a notat în jurnalul său că: „La apropierea, pe malul înalt și împădurit al mării, de Kiustendji, ni s-a arătat, pentru prima oară, imaginea extraordinară a «Pontus Euxinus»-lui istoric [...]. Portul din Kiustendji era plin cu felurite tipuri de vase, iar pe mal se aflau o mulțime întreagă de depozite pentru provizii militare și colibe cu diverse produse de vânzare, mai ales de mâncat și băut, într-un cuvânt – târg adevărat”³⁵.

Constanța a fost cucerită de soldații ruși, aflați sub comanda general-locotenentului Ridigher, în iunie 1828. Rușii au capturat 6 steaguri, 37 de tunuri, provizii și felurit armament³⁶ sau, potrivit altor relatări, 4 steaguri și 56 de tunuri³⁷.

2. Pe sursele cartografice din secolul al XIX-lea, la Constanța apar și fortificațiile otomane. Prima sursă din acest secol descoperită la Moscova este *Planul cetății Kiustendji*. Noiembrie 1828 („План крепости Кюстенджи. Ноябрь 1828 года”)³⁸, cu o legendă – Explicație („Изъяснение”) – detaliată (pl.2a/2b).

1. Moschee transformată în biserică („Мечеть обращенная в церковь”);

³⁴ N.A. Lukiiianovici, *Три месяца за Дунаем в 1828 году*, în „Сын Отечества и Северный Архив”, 33, nr. 2, 1833, p. 112.

³⁵ *Записки князя Николая Сергеевича Голицына*, în „Русская старина”, nr. 9, septembrie, 1881, p. 105. Relatările despre Constanța au fost incluse și în studiul semnat de M.M. Frolova, *Военная кампания 1828 г. и «открытие» русскими Болгарии (по воспоминаниям русских офицеров)*, în vol. „Война, открывшая эпоху в истории Балкан. К 180-летию Адрианопольского мира”, redactor responsabil A.V. Karasev, Moscova, 2009, p. 81-82.

³⁶ N.A. Lukiiianovici, *Описание турецкой войны 1828 и 1829 годов*, partea I, Кампания 1828 года, Sankt-Petersburg, 1844, p. 144-145.

³⁷ I.G. Guriianov, *Взгляд на Турецкую империю в теперешнем ее состоянии с приложением обозрения военных подвигов россиян в сию кампанию*, Moscova, 1828, p. 71.

³⁸ RGVIA, f. 349, op. 51, d. 454, f. 2.

2. Cazarmă („Казарма”);
 3. Cazarmă cu sarai în care se află garda carcerii („Казарма с сараем, в котором помещается караул главной гаубахты”);
 4. Cazarmă cu depozit militar („Казарма с цейгаузом”);
 - 5 și 6. Cazărmi cu grajduri pentru cai în care se află bolnavii („Казармы с конюшнями в коих помещаются больные”);
 7. Casa pașei cu trei etaje și anexe ocupată de spital („Трех этажной дом паши со службами занимаемый гошпиталем”);
 8. Arsenalul („Арсенал”);
 9. Magazia pentru provizii („Провиантский магазин”);
 10. Pulberărie mare („Большой пороховой погреб”);
 11. Pulberăria mică („Малый пороховой погреб”);
 - 12 și 13. Pulberării mici pentru proiectile („Небольшие пороховые погребки для снарядов”);
 - 14 și 15. Case cu două etaje ocupate cu provizii („Двух этажные дома занятые провиантскими припасами”);
 16. Casa cu două etaje de vară a pașei ocupată de cinurile militare și provizii („Двух этажной летний дом паши занимаемый воинскими чинами и провиантскими припасами”);
 - 17 și 18. Case de două etaje ocupate cu provizii („Двух этажные дома занятые провиантскими припасами”);
 19. Casă cu terasă unde se descarcă proviziile de pe vase („Дом с навесом, куда выгружают с судов провиант”);
 20. Casa gărzii („Кордегардия”);
 21. Casă ocupată cu provizii de hrană și soldați cu grade militare inferioare („Дом занятой провиантскими припасами и нижними воинскими чинами”);
 22. Moară ruinită („Разрушенная мельница”);
 23. Dughene („Лавки”);
 24. Poșta („Почтовой двор”);
 25. Moară de vânt („Ветреная мельница”);
 26. Bordeie nou săpate pentru încartuirea soldaților cu grade militare inferioare („Вновь выстроенные землянки для квартирования нижних чинов”);
 - a. Intrare într-o galerie antică subterană („Вход в древнюю подземную галерею”);
- NB. Construcții fără numere acoperite cu tuș, bordeie ocupate, precum și celelalte, cu încartuirea militarilor cu grade inferioare („Строение без номеров покрытые тушью землянки, занимаются, равно как и прочие, квартированием воинских чинов”).
- Pe plan apar și debarcaderul („Пристань”), două cimitire turcești („Турецкое кладбище”) și Marea Neagră („Черное Море”).
- A ridicat topografic și a desenat inginer-căpitanul Statului Major Sokolovski („Снимал и чертил инженер штаб капитан Соколовской”).

Constanța, asemeni Giurgiului, Rusciucului, Hârșovei etc. se transformase în oraș întărit. Dinspre uscat, orașul era apărat printr-o fortificație bastionară, parte componentă a ansamblului cetății Constanța. Un șanț de apărare de dimensiuni considerabile, cu glacis bine pronunțat, escarpă și contraescarpă din piatră, două bastioane și un semibastion (bastion deformat), cu guri de tragere și platforme (banchete) pentru tunuri. Inclusiv gorjele erau parțial închise prin ziduri din piatră, lăsându-se doar câte o deschizătură spre platformele tunurilor. Semibastionul servea și ca pulberărie mică. În șanțul cetății se ajungea printr-o puternă arătată pe profilul nr. 2. Planul era însoțit de un număr de 12 profile prin diferite sectoare ale fortificațiilor. Podul peste șanțul cetății avea sistem ridicător. Intrarea pe pod și prin aceasta în cetate era apărată printr-o lunetă. De jur-împrejurul peninsulei se întindea un zid din piatră, de o grosime ne semnificativă. Prin acest zid se făcea corp comun cu reduta de la malul mării. De la redută se intra în cetate printr-o porțiță (*sortie, kalitka*). O asemenea porțiță exista și în dreptul clădirii nr. 6³⁹. Printr-o poartă (în dreptul clădirii nr. 26) se ieșea la malul răsăritean al peninsulei, iar prin alta, mai mare, în dreptul căreia se afla și o cameră de gardă (20), la debarcader. Aici, în zona debarcării, se aflau: 1) două case folosite de ruși pentru depozitarea proviziilor (14-15); 2) casa de vară cu două etaje a pașei, care avea și o curte înconjurată cu zid, folosită pentru proviant și încartiruirea soldaților (16); 3) alte două case mai mici tot cu proviant (17-18) și 4) o casă cu terasă unde avea loc descărcarea proviziilor de pe vase (19). Între clădirile nr. 10 și 11 se pare că mai exista o poartă de acces, fapt arătat prin continuarea drumului din interiorul cetății în afara sa.

Ulițele orașului erau trasate neuniform. Cele mai multe construcții erau din piatră și doar câteva din lemn. Multe dintre case erau unite prin ziduri, alcătuindu-se astfel adevărate insule din curți de dimensiuni și forme cu totul diferite. Autoritățile orașului au înconjurat cu zid cimitirul turcesc din interiorul peninsulei, pe când cel din apropierea intrării principale în cetate a rămas fără nicio delimitare strictă. Pe ambele laturi ale porții principale, alipite curtinei, se aflau două cazărmi (2-3), care, în vremea otomanilor, serviseră, cel mai probabil, pentru amplasarea gărzii. Alte două cazărmi, care aveau curți interioare, de dimensiuni considerabile, se aflau la o distanță relativ mică de ulița principală (4-5). Una dintre ele avea și curte exterioară (4). Prin cercuri mici, multe la număr, Sokolovski, autorul planului a arătat, din câte se pare, locul unor fântâni. Pe latura de răsărit, în afara zidurilor, a semnalat existența unei galerii antice (a).

3. *Planul locului din fața cetății Kiustendji cu arătarea a șase redute construite în decembrie 1828. A ridicat topograful inginer-căpitanul de Stat Major Sokolovski („План местности перед крепостию Кюстенджи лежащей, с назначением шести редутов построенных в декабре 1828го года. Снимал инженер штаб*

³⁹ A nu se confunda cu gurile de tragere, care există de-a lungul zidurilor, cu porțițe, care erau doar două la număr, alături de alte două mai mari și poarta principală.

капитан Соколовской”)⁴⁰, întocmit fie în decembrie 1828, fie la începutul anului 1829, fără legendă, doar cu unele notații, este important prin faptul că ne arată împrejurimile Constanței (pl.3a/3b.). În curtea cetății nu sunt desenate clădiri. În afară, Sokolovski a notat mai multe drumuri, spre o localitatea tătarască ruinată („дор. в раз. татарское селение”), spre Babadag („дор. в Бабадаг”), Karasu („дор. в Карасу”), spre și din Mangalia („дор. в Мангалию / из Мангалии”), suburbiile ruinate („раззор. форштаг”), cele șase redute („ред. № 1-5”), „începutul valului lui Traian” („Начало Траянова вала”). Pe același plan au fost semnalate debarcaderul („Пристань”), cetatea Kiustendji („Кр. Кюстенджи”) și Marea Neagră („Черное Море”). Scara la plan este în stâneni. În apropierea cetății existau două cimitire, arătate pe plan prin cruci. Suburbiile, ruinate, se înșirau de-a lungul malului mării, fiind protejate atât natural, apa mării la sud și o ravenă la vest, cât și artificial, printr-un val de pământ și cele șase redute construite de ruși, una chiar în imediata apropiere a suburbiilor. Aceste redute alcătuiau o linie primară de apărare a cetății Constanța în cazul unui atac din direcția uscatului.

4. Până la sfârșitul anului 1829, situația nu se schimbese cu mult, ceea ce poate fi urmărit cu ajutorul *Planului cetății Kistendji* („План крепости Кистенджи”)⁴¹ (pl.4a/4b).

Descrierea cetății („Описание крепости”):

1. Moschee („Мечеть”);
2. Arsenal („Арсенал”);
3. Pulberării („Пороховые погреба”);
4. Spitale („Госпитали”);
5. Magazii pentru proviant („Провиантские магазейны”);
6. Cazărmi („Казармы”);
7. Casa pașei ocupată de spital („Дом турецкаго паши занят госпиталем”);
8. Moară de vânt („Ветреная мельница”).

Pe plan, cetatea Kiustendja („Крепо. Кистенджи”), fântâni („Колодезь”), două drumuri din cetatea Varna („из кр. Варны”), un drum din câmp („с поля”), valul lui Traian („Троянов вал”), drumuri din cetatea Silistra („из кр. Силистрии”), spre drumul mare („на большую дорогу”), din câmp („с поля”), din cetatea Babadag („из кр. Бабадага”), fostul cătun Anadolg (în fapt, Anadolkoî) („бывшая деревня Анадолга”), poșta („Почта”), liman („Лиман”), spitale de vară („Летние госпит.”), dealul Kis-tepe („Гора Кисте-теп”).

Profiluri („Профили”):

Prin poartă pe linia AB („Через ворота по линии АВ”); prin fața bastionului pe linia CD („Через фас бастиона по линии CD”); prin zid pe linia EF („Через стену по линии EF”); prin poartă pe linia GH („Через ворота по линии GH”); prin poartă pe linia IK („Через ворота по линии IK”).

⁴⁰ RGVIA, f. 349, op. 51, d. 454, f. 1.

⁴¹ RGVIA, f. 477, op. 1, d. 73.

A ridicat topografic și a desenat topograful clasa I Kuzmin. Început din 15 septembrie și terminat la 1 octombrie 1829 („Снимал и чертил топограф 1го класса Кузмин. Начат с 15го сентября, окончен 1го октября 1829го года”). Scara profilurilor. Într-un țol sunt 50 de picioare („Масштаб профилям в дюйм 50 фут”).

Poarta mare a cetății este arătată în profil pe linia GH. Turnul porții era de formă circulară, orientală. Podul peste șanțul de apărare avea sistem ridicător. Din cetate, la malul mării, potrivit acestei surse cartografice, se putea ieși prin două porți. Prima avea deschiderea în direcția est, iar cealaltă în direcția vest, spre debarcader, unde se aflau și magaziile. Cele două porți sunt arătate în profiluri pe liniile AB și IK. Celelalte porțițe (*kalitki*) nu mai apar pe planul din 1829. Cetatea era înzestrată și cu o „protecție naturală” redutabilă. Diferența dintre nivelul apei mării și nivelul de călcare era semnificativă, malurile fiind, în majoritatea locurilor, abrupte. O trecere lină între cele două niveluri exista în zona debarcaderului, ceea ce explică și amplasarea sa în acest sector al peninsulei. Planul comentat este mult mai schematic în privința clădirilor din interiorul cetății, care aici apar, în majoritatea lor, sub forma unor insule sau figuri geometrice aranjate haotic. Unele cazărmi fuseseră transformate în spitale militare (4). Un spital a fost organizat și în casa pașei (7). În toate clădirile din zona debarcaderului era depozitat proviantul (5). Pe drumul din cetate spre fostul cătun Anadalchioi (numit de ruși Anadolg) a fost organizată poșta. În apropierea limanului existau spitale militare de vară.

Autorul planului, topograful clasa I Kuzmin, este cel care a făcut și planul orașului București. Nu în ultimul rând, planurile Constanței din 1828-1829 fac și ele parte din șirul celor rezultate în urma mării campanii de ridicări topografice din Țările Române și „Bulgaria” otomană.

Concluzii

Cele patru planuri aduc informații importante pentru istoria orașului Constanța între 1773 și 1830. Fortificația bastionară cu șanț de apărare de dimensiuni considerabile, cu glacis bine evidențiat, escarpă și contraescarpă din piatră, două bastioane și un semibastion cu guri de tragere și platforme pentru tunuri, zonele de acces în cetate, topografia și funcționalitatea construcțiilor, cazărmile, existența unui debarcader, un cimitir în interiorul peninsulei, la care se adaugă împrejurimile orașului, un val de pământ (ruinele cetății romane Tomis), „începutul valului lui Traian” și cele șase redute construite de ruși redau situația cetății/orașului și zona învecinată. De mare însemnătate sunt elementele defensive relevate de aceste planuri, care, puse în acord cu rezultatele unor cercetări arheologice viitoare, permit o mai bună cunoaștere, nu numai a cetății de la Kustendje, dar o evoluție a întregii zone la finalul secolul al XVIII-lea și primele trei decenii ale sec. al XIX-lea. Aceste planuri permit pentru viitor o planificare a investigațiilor arheologice și obținerea de noi informații pentru o perioadă puțin cunoscută din evoluția orașului.

Mulțumiri

Cercetarea s-a desfășurat în cadrul proiectului cultural „(Re)Mapping. Arheologia hărților” implementat de Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion” Tulcea, în parteneriat cu Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, Asociația Pro Noviodunum și Asociația Eurocentrica, co-finanțat de Administrația Fondului Cultural Național (A.F.C.N.).

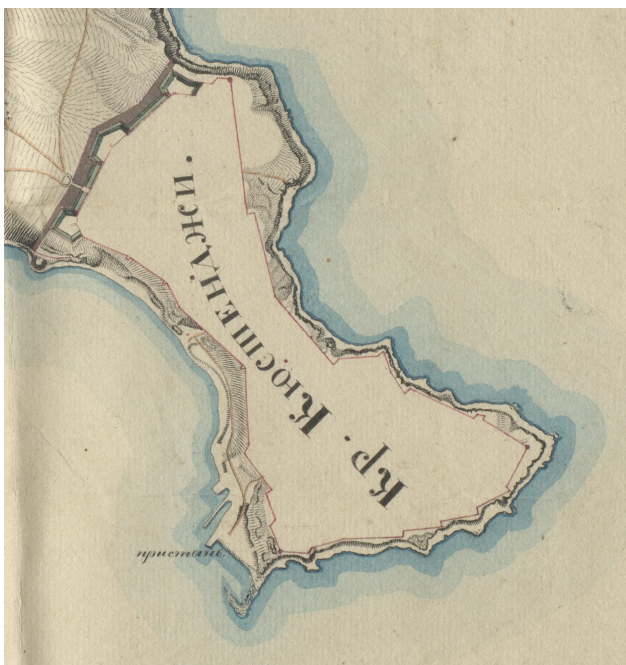
Pl. 1

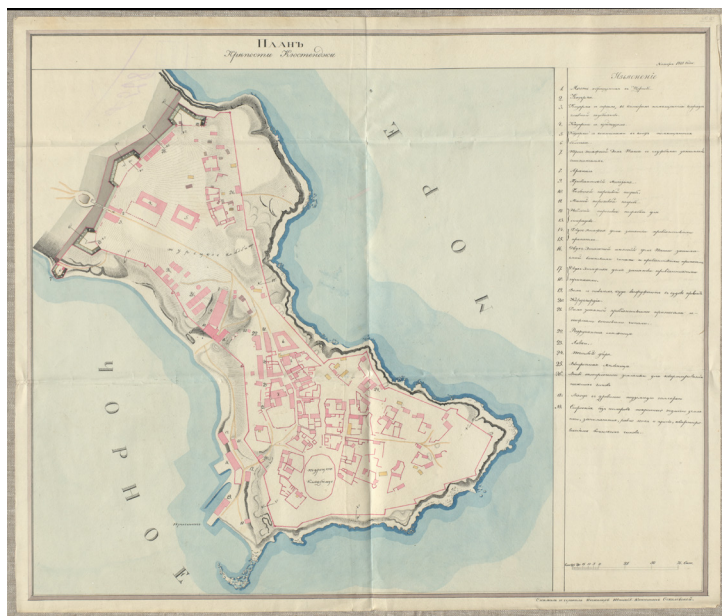
Pl. 2a

Pl. 2b

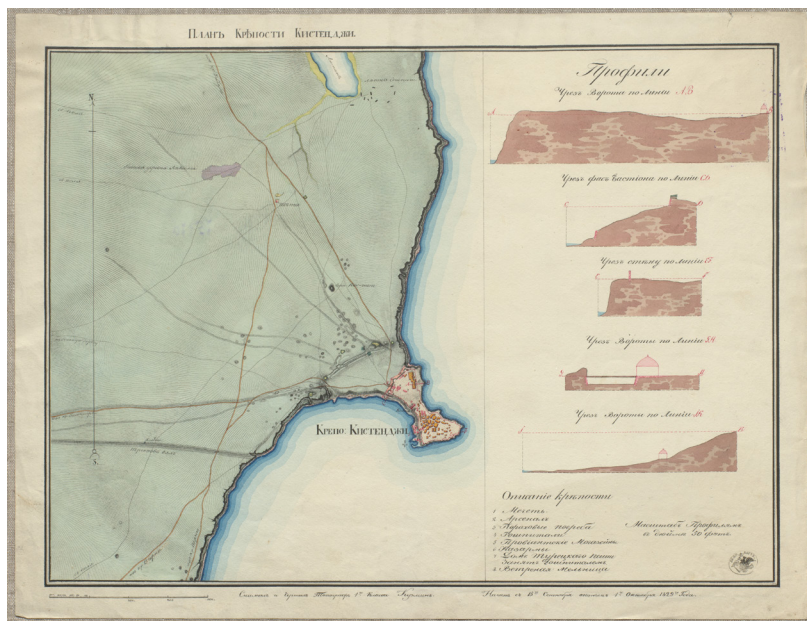
Pl. 3a.

Pl. 3b.

Pl. 4a.

Pl. 4b.

UNKNOWN PLANS OF THE CITY OF KUSTENDJE (CONSTANȚA)

Abstract: For Constanța period of the settlers from Milet who founded the settlement called Tomis there are an impressive number of articles, studies and monographs.

The Ottoman period did not receive the attention it deserved. The overlap of the modern city over the ancient ruins, as well as the interventions of the communist period have upset the archaeological contexts. Greater importance was given to the ancient period, being known the stages of evolution from the Roman or Greek period.

The archaeological file for the Ottoman Kustendje or Köstence (Constanța) is very thin and the recent preventive archaeological research starts to add new data so necessary in the knowledge of the Ottoman heritage.

At the State Military-Historical Archive of Russia in Moscow, some plans of Kustendje (Constanța) are kept. In our contribution we comment and publish some of these cartographic sources.

Keywords: Kustendje, Constanța town, urban topography, town plans, Russian surveying activities, history of cartography, Ottoman Constanta.

NOI INFORMAȚII DESPRE VIAȚA ȘI ACTIVITATEA LUI W.H. CULLEN - MEDIC CIVIL ÎN RĂZBOIUL CRIMEII ȘI DESCOPERITOR AL UNUI ARTEFACT ANTIC, UNIC PENTRU ISTORIA DOBROGEI

Rezumat: Într-un prim articol publicat în 2022, în această revistă, am prezentat pe scurt biografia și principalele realizări ale lui William Henry Cullen, primul medic al coloniei britanice stabilită la Kustendjie (Constanța), în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Cercetările ulterioare au scos la iveală noi detalii, deosebite, care completează povestea acestui specialist, rezident în orașul vest pontic pentru o perioadă de două decenii. O parte dintre noile informații au fost obținute de la un strănepot al doctorului Cullen, John Tench, cetățean canadian cu domiciliu în Toronto, care ne-a oferit și documente inedite, ce clarifică unele detalii din viața strămoșului său. Astfel, am putut stabili că între anii 1855-1856 (perioadă neacoperită în articolul anterior), dr. Cullen a participat la Războiul Crimeii ca medic civil voluntar. El a lucrat mai întâi la spitalul din Smyrna (astăzi Izmir, Turcia), iar apoi la Scutari (astăzi cartierul Üsküdar din Istanbul, fost Constantinopol), unde activitatea era organizată de celebra soră medicală Florence Nightingale! În aceste spitale au fost tratați militari bolnavi sau răniți de pe frontul crimeean, dar și refugiați civili veniți din zone pustiite de război, cum era și cazul Dobrogei. După doi ani petrecuți în război, dr. Cullen revine în Albion dar se angajează în scurt timp ca medic al companiei Danube Black Sea Railway and Kustendjie Harbour (DBSR), cea care în 1858 începea în Dobrogea lucrările la construcția căii ferate Constanța - Cernavoda.

În a doua parte a acestui articol prezentăm o nouă descoperire arheologică a medicului britanic. În iarna anului 1867, pe când împlinea aproape un deceniu de rezidență la Kustendjie, W.H Cullen găsea un vestigiul antic deosebit, unic în Dobrogea. Este vorba despre diploma militară a unui ofițer din Garda Pretoriană, Lucius Ennius Ferox, care s-a stabilit la Tomis în sec. I p.Chr. Apropiat al împăratului roman Vespasian (69-79 p.Chr.), Ferox a fost un *speculator* (agent secret) care, după o misiune la Tomis, a ales să se stabilească aici, primind dreptul de căsătorie și de întemeiere a unei familii cu o ne-cetățeană romană. Diploma găsită de Cullen este singura de secol I p.Chr., de acest fel, descoperită în Dobrogea. Dr. Cullen nu a vândut piesa, ci

* Dr. Cristian CEALERA, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, e-mail: cristiancealera@yahoo.com

a donat-o Muzeului de Istorie a Artei din Viena, unde ea se găsește și astăzi. Inscripția de pe diplomă relevă elemente extrem de interesante, care vin să completeze fragmente din istoria Dobrogei..

Cuvinte-cheie: dr. William Henry Cullen, Kustendjie, Constanța, Dobrogea, colonie britanică, Danube Black Sea Railway, diplomă militară, Lucius Ennius Ferox, gardă pretoriană, Tomis.

William Henry Cullen (1813-1892) a fost un reputat medic britanic, naturalist amator și colecționar de antichități care a trăit timp de douăzeci de ani (1858-1878) la Kustendjie¹, unde a și activat ca doctor al micii colonii din Albion, întemeiată aici. El a ajuns în Dobrogea otomană ca angajat al companiei britanice Danube Black Sea Railway and Kustendjie Harbour Co.Ltd (DBSR), care obținuse de la Imperiul Otoman, în 1857, concesiunea pentru construirea căii ferate Kustendjie - Tchernavoda (Cernavoda, în turcă Bogazchioi) precum și pe cea de exploatare a Portului Kustendjie². Lucrările la calea ferată, lungă de aproximativ 65 de km, au început în primăvara anului 1858 și au fost finalizate doi ani mai târziu, linia fiind inaugurată pe 4 octombrie 1860³.

Într-un prim articol publicat anul trecut, în *Analele Dobrogei*, am prezentat file importante din biografia dr-ului Cullen și date legate de hobby-urile sale, ornitologia și arheologia⁴. La scurt timp după publicare, cetățeanul canadian John Tench, un strănepot al dr-ului Cullen și autorul unui articol citat de noi⁵, ne-a contactat oferindu-ne noi informații și fotografii legate de activitatea strămoșului său⁶. Acestea se refereau la o perioadă neacoperită în primul nostru articol și anume anii 1855-1856, când W.H. Cullen a activat ca medic

¹ Termenul folosit de englezi pentru Constanța secolului al XIX-lea este Kustendjie, el se regăsește astfel în toate izvoarele istorice, în documentele, cărțile, ziarele și revistele britanice ale acelor timpuri. Am preferat să folosim termenul britanic în detrimentul celorlalte cunoscute, dar neuzitate de sursele din Regatul Unit.

² Constantin Ardeleanu, *O croazieră de la Viena la Constantinopol – Călătorii, spații, imagini 1830-1860*, Humanitas, 2021, p. 79, 139.

³ *Ibidem*.

⁴ Cristian Cealera, W.H. Cullen, primul medic englez din Kustendjie (1858-1878). Chirurg, naturalist și colecționar de antichități tomitane, în „Analele Dobrogei” an IV/2022, Seria a treia, 100 de ani - Centenarul Încoronării de la Alba Iulia, Constanța, 2022, p. 45 - 64.

⁵ John Tench, *William Henry Cullen, author of Flora Sidostiensis*, martie 2022, www.sidvalleybiodiversity.org.uk, p. 1-4.

⁶ În perioada ianuarie-aprilie 2023, în urma unei corespondențe prin poșta electronică, dl. John Tench ne-a remis rezultate ale propriei sale cercetări, în speță linkuri și copii ale unor documente emise de spitalele din Smyrna și Scutari, în care este menționat numele strămoșului său.

civil voluntar în Războiul Crimeii, desfășurându-și activitatea în spitale din Imperiul Otoman, la Smyrna și la Scutari (la acea vreme district din Constantinopol, capitala Imperiului Otoman). Pornind de la informațiile d-lui Tench am extins cercetarea și am reușit să descoperim alte date inedite, utile pentru a recrea povestea acelor ani.

Cunoaștem deja că la jumătatea secolului al XIX-lea William Henry Cullen era un medic civil ce locuia și muncea în localitatea engleză Sidmouth, comitatul Devon, Anglia⁷. Era căsătorit din 1838 cu Sarah Henrietta (fostă Edlin) iar în 1853, când izbucnește Războiul Crimeii, avea deja cinci copii, trei fete (Elisabeth Evelyn, Flora Marion Henrietta și Emilie Sophie Caroline) și doi băieți (William Charles Edward și Archibald)⁸.

În Războiul Crimeii (1853-1856), Regatul Unit al Marii Britanii, Al Doilea Imperiu Francez, Regatul Sardiniei și Imperiul Otoman erau aliate împotriva Imperiului Rus. În vara anului 1854, forțele aliate au întâmpinat mari probleme: o epidemie de holeră și numeroase alte boli făcuseră ravagii în rândurile armatelor aliate, mii de oameni murind în Dobrogea și în alte zone ale Imperiului Otoman, fără a fi victime pe câmpul de luptă crimeean⁹. Medicii militari detașați pe teren nu făceau față iar la Londra, la nivelurile guvernamental, politic și științific, s-a discutat despre trimiterea de specialiști civili (medici generaliști și chirurghi) pentru a ajuta armata¹⁰. Au plecat deja în acel an unii medici celebri, membri ai Royal Medical Society Edinburgh, pentru ca în octombrie 1854 să plece la Constantinopol și celebra Florence Nightingale, împreună cu o primă echipă de surori medicale¹¹. Problema asistenței medicale pe frontul crimean s-a accentuat grav după debarcarea aliaților în Crimeea și după lupte sângeroase ce s-au soldat cu mii de răniți. De aceea, ideea unui contingent de medici civili voluntari a devenit și mai solidă, iar proiectul a fost pus în practică în 1855. Înalți ofițeri britanici s-au opus ideii de a amesteca personalul medical militar cu cel civil și astfel s-a ajuns la o soluție de compromis, ca cei din urmă să activeze într-un spital special creat la Smyrna (oraș în sud-vestul Anatoliei, pe coasta Mării Egee), unde să primească răniții aduși pe mare din Crimeea¹².

⁷ Linda Eccles, *William Henry Cullen, MD*, www.caliendi.com; www.red1st.com, William Henry Cullen M; John Tench, *op.cit.*, p. 1.

⁸ John Tench, *op.cit.* p. 1.; Eccles, *op.cit.*; www.red1st.com.

⁹ Cristian Cealera, *Războiul Crimeii, epidemia de holeră și Dobrogea anulului 1854*, în 1859-2019 - 160 de ani de la Unirea Principatelor Unite - Dubla alegere a colonelului A.I. Cuza/Barbu Catargiu, primul prim-ministru al României, ediția a XV-a, 6-7 septembrie 2019, Retrăiri istorice în veacul XXI, MAIA Ialomița, editura R-cart, București 2019, p. 291 - 312.

¹⁰ John Sheperd, *The Civils Hospitals in the Crimea 1855-1856*, în „Proceedings of the Royal Society of Medicine”, Vol. 59, No.3, 1966, p. 199.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

Pentru că stagiul din război aducea cu el venituri mai mari, precum și experiență, în Regatul Unit au existat peste 500 de aplicanți pentru câteva zeci de posturi create în spitalul de la Smyrna. Câștigătorii selecției naționale erau, în general, medici din Londra sau din vecinătatea acesteia, fapt ce a generat critici dure din partea unor gazete, care scriau că alegerile au fost făcute pe nepotism¹³. În „Association Medical Journal”, numărul din 23 februarie, era publicat articolul „Hospital at Smyrna” din care redăm un scurt fragment: *În legătură cu probabilele numiri la spitalul din Smyrna, putem astăzi menționa, nu ca probabil, ci ca sigur, faptul că următorii doi gentlemen au acceptat posturile: Dr. Cullen din Sidmouth și mr. J.H. Larkin, de la Dispensarul General Birmingham... De ce să nu avem însă mijloacele de a recruta din rândul chirurgilor de la țară? Mulți dintre aceia - mai ales cei din districtele miniere, sunt obișnuiți să opereze și să acționeze în regim de urgență, așa că ei ar trebui să fie specialiștii pe care trebuie să îi dorim pe front*¹⁴.

Fără a dezbate justețea sau injustețea alegerii medicilor londonezi (în detrimentul celor din zona rurală) este cert faptul că dr. W.H. Cullen a fost trimis la Smyrna, acolo unde avea să își facă treaba cu conștiinciozitate și profesionalism. Personalul medical civil a ajuns la destinație la sfârșitul lui martie 1855 și era format din doi medici seniori, 5 chirurghi seniori, 5 medici asistenți (printre care și dr. Cullen) 9 chirurghi asistenți și alți membri de personal auxiliar¹⁵.

Numele lui Cullen, ca membru al personalului civil de la Smyrna, se regăsește și pe o scrisoare publicată în Regatul Unit¹⁶ și în care directorul unității spitalicești, medicul supeintendent John Meyer, descrie măsurile luate pentru îmbunătățirea condițiilor pentru pacienți (igienizarea sectoarelor, separarea pe secții, etichetarea pacienților pe trei categorii: medical, chirurgie, febre și infecții etc.)¹⁷

Spitalul din Smyrna a fost util dar era mic, supraaglomerat, și nu avea o poziționare ideală, astfel că s-a decis construirea, la Renkoy (astăzi Erenkoy, provincia Çanakkale), a unei alte unități medicale, mai modernă, curată și foarte bine utilată. Odată terminat și dat în folosință noul spital (pe 5 oct. 1855 funcționa deja¹⁸), medicii de la Smyrna încep să plece. Este cert faptul că W.H. Cullen se întoarce pentru scurt timp acasă, o celebră soră medicală, Martha Nicol, menționând într-o lucrare a sa următoarele: *Dr. Cullen și Mr. Wordsworth au plecat acasă ca responsabili pentru invalizii repatriați...*¹⁹.

¹³ *Ibidem*, p. 201.

¹⁴ „Association Medical Journal”, vol.3, no. 112 (23 feb. 1855), p. 195.

¹⁵ John Sheperd, *op.cit.*, p. 201.

¹⁶ „British Army Dispatch”, 25 mai 1855, p. 316.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ John Sheperd, *op.cit.*, p. 202.

¹⁹ Martha Nicol, *Ismeer or Smyrna and its British hospital in 1855 - By a lady*, London, James Madden 8, Leadenhall Street, 1856, p. 263.

Dr. Cullen nu rămâne prea mult acasă. Îl regăsim în 1856 la Constantinopol, la spitalul din Scutari, acolo unde activa și celebra soră Florence Nightingale, reformatoare a serviciului de asistență medicală. El apare într-un document oficial ca medic civil voluntar (chirurg civil), care și-a desfășurat activitatea la Scutari în perioada 16 martie - 8 iulie 1856²⁰. În același document, mai apar doi medici cu același nume de familie, D. Cullen și W.F. Cullen²¹, dar ei sunt medici militari și nu trebuie confundați cu personajul pe care îl analizăm.

Timp de aproape doi ani, William Henry Cullen a trăit și muncit la Smyrna și la Constantinopol, însă detaliile legate de viața de zi cu zi sunt destul de sărace. Medicii britanici obișnuiau să vâneze în timpul liber și să viziteze atracțiile turistice, în speță, vestigiile arheologice din zonă. Smyrna era un oraș cu o istorie incredibilă, veche colonie ioniană, unde se spune că ar fi locuit, în secolul VIII a.Chr., și legendarul poet Homer²².

Perioada petrecută de dr. Cullen în spitalele din Anatolia, în timpul Războiului Crimeii, pare, la prima vedere, să nu aibă nicio legătură directă cu Dobrogea și implicit, cu Kustendjie. Cu toate acestea, în opinia noastră, această etapă a avut o importanță covârșitoare în derularea viitoarelor acțiuni ale specialistului britanic. Astfel, în anii 1855-1856, William Henry Cullen s-a adaptat vieții din Imperiul Otoman, a cunoscut în detaliu viața socială, cultura acestui popor oriental, i-a învățat obiceiurile și probabil expresiile uzuale specifice limbii Țării Semilune. Pe durata stagiilor sale de la Smyrna și Constantinopol, a tratat militari și refugiați civili veniți din zona operațiunilor militare, implicit, din Dobrogea. A aflat informații despre acest ținut și poate chiar a dezvoltat relații personale de amiciție cu persoane ce au locuit, au muncit sau au luptat în acea regiune.

Pasiunea pentru antichități avea să se exteriorizeze la Kustendjie, un teritoriu despre care se știa deja că este bogat în vestigii antice. Revistele și ziarele britanice ale vremii, ghidurile de călătorie, actele și documentele diplomaților, inginerilor și militarilor englezi (adesea publicate în reviste) menționau frecvent prezența unor ruine de sorginte greco-romană în regiunea vestică a Mării Negre. Dr. Cullen era un intelectual avid de cunoaștere, cu o apetență specifică britanicului erudit, contemporan cu epoca victoriană.

În consecință, presupunem că decizia lui Cullen de a se angaja, în 1857, la DBSR, care dorea să construiască linia feroviară Kustendjie – Tchernavoda (Cernavoda), nu este deloc întâmplătoare și nu ar fi existat dacă medicul nu ar

²⁰ *Medical and surgical history of the British Army, wich served in Turkey and the Crimea during the war against Rusia in the years 1854-1855-1856*, Volume I, London, Harisson and Sons, 1858, p. 524.

²¹ *Ibidem*, p. 513.

²² Charles Gates, *Ancient Cities: The Archaeology of Urban Life in the Ancient Near East and Egypt, Greece, and Rome*, second edition, Routledge Taylor & Francis, New York, 2011, p. 208.

fi lucrat în anii anteriori la Smyrna și Scutari. Dorința de o nouă aventură, un salariu atractiv și interesul de a cerceta o regiune puțin cunoscută, misterioasă, l-au făcut să aleagă calea spre un teritoriu ca Dobrogea, din componența unui Imperiu Otoman pe care îl cunoștea deja. Mai mult, experiența acumulată în timpul războiului probabil că a contat mult la câștigarea contractului cu DBSR: conducerea consorțiului prefera să angajeze oameni care cunoșteau deja lumea Orientului. De asemenea, profesionalismul demonstrat de doctor în spitalele din Smyrna și Scutari l-au recomandat pentru post.

Deși, foarte probabil, W. H. Cullen a semnat contractul cu DBSR încă de la finele anului 1857 (când deja consorțiul făcea recrutări de personal), aventura sa dobrogeană a început propriu-zis în primăvara lui 1858, când la Kustendjie au sosit toți specialiștii companiei britanice, care au început lucrările la viitoarea cale ferată. În anii care au urmat, medicul englez și-a desfășurat activitatea, dar a avut grijă să cultive cele două mari pasiuni ale sale, ornitologia și arheologia.

În 1859 soția sa, Sarah Henrietta, moare la Bursa²³, iar în 1864 își pierde una dintre fiice, pe Elisabeth Evelyn, decedată pe 10 ianuarie chiar la Kustendjie, la numai 23 de ani, probabil din cauza unei tuberculoze²⁴. Pe 11 mai 1865, dr. Cullen se recăsătorește la Constantinopol, în Ambasada Britanică din cartierul Pera, aleasa inimii sale fiind Jane Elisabeth Bourke Fellowes²⁵. În același an, dar în lunile august și septembrie, Cullen se confruntă la Kustendjie cu ororile epidemiei de holeră ce face ravagii printre membrii comunității britanice, dar și printre locuitorii „orașului turcesc”²⁶.

Acestea sunt câteva dintre evenimentele petrecute în viața sa, în prima decadă din a doua jumătate a sec. al XIX-lea. Între timp, publică în jurnale de ornitologie²⁷ sau vinde către British Museum monede antice descoperite la Kustendjie²⁸ și un monument funerar deosebit, Stela lui Agathandros, găsită în Valul lui Traian²⁹. Merită să insistăm asupra contribuției sale deosebite în domeniul arheologiei tomitane.

²³ John Tench, *op.cit.*, p. 1; Cristian Cealera, *op.cit.*, p. 50.

²⁴ Linda Eccles, *op.cit.*; Cristian Cealera, *op.cit.*, p. 51.

²⁵ John Tench, *op.cit.*, p. 2; Linda Eccles, *op.cit.*; „Trewman’s Exeter Flying Post”, 11 mai 1865, în <https://caliendi.com/Beal/indi166.html>; Cristian Cealera, *op.cit.*, p. 57.

²⁶ Harry Leach, *The Cholera in Eastern Europe*, în „The Lancet”, 23 sep. 1865, p. 350; Cristian Cealera, *op.cit.*, p. 53-54.

²⁷ H.W.Cullen, *On the Gular Poach of the Male Bustard (Otis Tarda, Linn)* în „Ibis”, aprilie 1865, vol. 7, Issue 2, p. 143-146; Cristian Cealera, *op.cit.*, p. 54.

²⁸ Reginald Stuart Poole, Barclay Vincent Head, Percy Gardner, *Catalogue of Greek Coins: The Tauric Chersonese, Sarmatia, Dacia, Moesia, Thrace etc*, British Museum, London, 1877; Cristian Cealera, *op.cit.*, p. 59.

²⁹ C.T. Newton, *The collection of ancient Greek Inscriptions in the British Museum, part II*, The Clarendon Press, Oxford, 1883, inscripția 1026, p. 289; C.T. Newton, Edward Lee

Am menționat faptul că astăzi, la muzeul din Londra, există o colecție de monede William Henry Cullen, în număr de 44 de piese. Dintre ele, 23 au fost cumpărate direct de la dr. Cullen, în anul 1868, probabil cu ocazia unei vizite pe care medicul a făcut-o în țara natală. Există o monedă de secol I p. Chr. (din vremea împăratului Nero), cele mai multe din secolele II-III p.Chr. (din timpul împăraților Traian, Marcus Aurelius, Severus Alexander, Geta, Caracalla, Gordian al III-lea, etc.), dar și două din secolele V-VI p.Chr., emise la Constantinopol, în vremea împăraților Anastasius I și Justin al II-lea. Excepția ne-romană a grupului de 23 de monede din colecția Cullen este o monedă din aur, emisă la Callatis în timpul lui Lysimah (sfârșit de secol IV a.Chr – început de secol III a.Chr.), și care este asociată cu regatul elenistic al Traciei³⁰.

Din colecția de 44 de monede fac parte și 21 de piese ce au fost cumpărate de British Museum în anul 1876. Și aici, majoritatea este formată din monede de epocă romană, de secolele II-III p.Chr., dar există și o monedă grecească, bătută la Histria și care are pe revers bine-cunoscutul simbol Vulturul pe Delfin³¹. Acest al doilea grup al colecției de monede Cullen a fost achiziționat de la o reprezentantă a medicului și anume de la cumnata sa, Albina Bourke Fellowes³².

British Museum nu a achiziționat de la W.H. Cullen doar cele 44 de monede. În depozitele instituției se află și monumentul funerar antic cunoscut sub denumirea de Stela lui Agathandros. British Museum l-a cumpărat de la medic în 1868, după ce acesta găsisese artefactul la Kustendjie, lângă Valul lui Traian³³. Primul editor al textului de pe monument, C.T. Newton, menționează că este o stelă de marmură cu 13 linii de inscripție în limba greacă și că are ca dimensiuni 74.93 cm/48, 26 cm³⁴.

Primul arheolog român care a publicat și interpretat inscripția, Iorgu Stoian a tradus astfel acest epitaf funerar: *"Eram copil al lui Iulianus și al Reginei, eu Agathandros, când am părăsit, în vârstă de 17 ani, lumina soarelui. Am murit în frumoasa Smyrnă [unde m-am] grăbit [să merg] pentru a învinge la [jocurile] pythice și a obține, pentru patria mea, coroana întrecerii. În locul*

Hicks, Gustav Hirschfeld, F.H. Marshall, *The collection of ancient Greek Inscriptions in the British Museum, 1874-1916*, London, inscripția 179; *Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine II (ISM II) – Tomis și teritoriul său, culese, traduse, însoțite de comentarii de Iorgu Stoian, indici de Al. Suceveanu*, Editura Academiei R.S.R., București, 1987, 189 (25).

³⁰ https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1868-0405-1.

³¹ https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1876-0709-1; Reginald Stuart Poole, Barclay Vincent Head, Percy Gardner, *op.cit.*, inscripțiile 26, 15.

³² John Trench, *op. cit.*, p. 2.

³³ C.T. Newton, *op.cit.*, 184, 179; C.T. Newton, Edward Lee Hicks, Gustav Hirschfeld, F.H. Marshall, *The collection of ancient Greek Inscriptions in the British Museum, 1874-1916*, London, inscripția 179.

³⁴ *Ibidem*.

*coroanelor mele, rudele și patria au numai oasele mele, închise sub această piatră [funerară]. Salutare, trecătorule!”*³⁵.

Iorgu Stoian menționează că stela a fost descoperită într-o porțiune a Valului lui Traian, la 5 kilometri de Kustendjie și că provine din sec. II p. Chr.³⁶ Tânărul decedat mult prea timpuriu poartă nume grecesc, dar părinții săi au nume romane.³⁷ Newton nuanțează epitaful și scrie că Agathandros a murit la Smyrna, pe drumul către Jocurile Pythice de la Delphi, unde urma să evolueze la competiții sportive, ca luptător³⁸. Anticul oraș grecesc Smyrna a cunoscut o mare dezvoltare și în epoca romană, aici funcționând un *gymnasium* construit din ordinul împăratului Hadrian.³⁹ Foarte interesant este faptul că dr. Cullen chiar a lucrat la Smyrna, în timpul războiului crimeean, așa cum am arătat în prima parte a acestui articol.

Nici instituția muzeală și niciunul dintre cei doi editori, britanic și român, ai inscripției, nu oferă detalii legate de modul în care dr. Cullen a descoperit sau a transportat monumentul antic. Cu siguranță, transferul a fost efectuat cu unul din steamerele ce parcurgeau deja ruta maritimă Kustendjie - Constantinopole - Marsilia - Londra.

Colecția de monede și stela lui Agathandros au fost salvate de la dispariție de către dr. Cullen iar grație lor istoricii au reușit să înțeleagă aspecte importante din viața Dobrogei antice. Povestea tânărului sportiv Agathandros ne ajută să înțelegem legătura strânsă dintre Tomis și marile orașe grecești ale Asiei Mici (așa cum era Smyrna) și despre activitățile sportive comune ce se desfășurau la acea vreme (Jocurile Pythice). De asemenea, numele celor menționați pe stela funerară (Agathandros, Iulianus, Regina) ne oferă informații despre romanizarea populației grecești de la Tomis, într-o epocă de mare dezvoltare a urbei.

De cealaltă parte, monedele descoperite de dr. Cullen ne vorbesc despre intensă activitate economică din Dobrogea romană, despre emiterea și circulația monedei imperiale în provincie și despre cât de dezvoltat era comerțul în diverse epoci, în principat, ori în timpul dominatului roman. Monedele sunt romane, dar există și cele două excepții, cea histriană cu simbolul Vulturul pe Delfin, și cea elenistică, callatiană, din vremea lui Lisimah. Ambele sunt rare și deosebite și reprezintă un mare câștig în domeniul numismaticii antice dobrogene.

³⁵ *Inscripțiile din Scythia Minor (ISM II) grecești și latine, vol. II, Tomis și teritoriul său*, coordonator Iorgu Stoian, indici de Al. Suceveanu, Editura Academiei RSR, București, 1987, 189 (25).

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ C.T. Newton, *op.cit.*, 179; C.T. Newton, Edward Lee Hicks, Gustav Hirschfeld, F.H. Marshall, *op.cit.*, inscripția 179.

³⁹ *ISM II*, 189 (25).

Toate aceste contribuții ale medicului britanic la cunoașterea istoriei antice dintre Dunăre și Mare sunt, așa cum am arătat, extrem de importante. În opinia noastră însă, cea mai de seamă descoperire a dr. Cullen este însă cea pe care am ales să o prezentăm acum, în a doua parte a acestui articol. Este vorba despre o diplomă militară ce a aparținut unui ofițer din garda pretoriană a împăratului roman Vespasian.

Pe data de 5 august 1869, un ziar din Constantinopol, „*The Levant Herald*”, publica un articol intitulat *Dobrudja Archaeology*⁴⁰, din care redăm câteva fragmente: *Dr. Cullen, din Kustendjie, ne-a trimis următoarea interesantă notă de anticariat, referitoare la o inscripție de pe o placă de bronz – tempore Vespasian, descoperită de el în vecinătățile orașului... (n.ns. în articol urmează transcrierea inscripției latine) ... Inscripția de mai sus a fost luată de pe o placă de bronz de dimensiuni 9 / 6 inch (n.ns. 22,86 cm/15,24 cm), găsită cam în urmă cu un an, în nisip, pe malul sud-estic al țărmului marin, gravată cu 21 de linii aflate într-un cadru superficial, cu caractere legibile... Aceste tablete, de onorabilă lăsară la vatră, erau date soldaților romani ce serviseră stagiul cerut de ani, sau care ajunseseră la vârsta de 45 de ani, când aveau acest drept prin lege... Ele confereau privilegiu de cetățenie, ofereau dreptul de căsătorie și legitimizau copii primei soții dacă soldatul era căsătorit la momentul lăsării la vatră ori al oricărei femei cu care ar fi urmat să se căsătorească dacă era celibatar când o obținea, și astfel copiii ei deveneau cetățeni romani cu drepturi depline, dacă ambii lor părinți fuseseră la origine născuți liberi...⁴¹.*

În continuare, „*The Levant Herald*” analizează în detaliu piesa, scoțând în evidență faptul că descoperirea de la Kustendjie este una inedită, având ca subiect un fost membru al Gărzii Pretoriene, fiind datată în anul 76 p.Chr. (la acea vreme, cea mai timpurie diplomă a unui soldat pretorian, în afara Romei)⁴².

Pentru a înțelege însă complet conținutul și importanța diplomei descoperite de dr. Cullen (în decembrie 1867) și publicată în „*The Levant Herald*”, în august 1869, ne vom folosi de surse specializate, arheologice. Prima dintre acestea este *CIL, Corpus Inscriptionum Latinorum*, corpus de epigrafie ce a prezentat, în două volume distincte⁴³, textul latin prezent pe diplomă și unde se menționează clar locul unde și când a fost descoperită aceasta, de către cine, și cine anume este titularul privilegiilor din ea⁴⁴.

⁴⁰ *The Levant Herald – Daily Buletin*, Constantinople, 5 aug.1869, p. 2, [archives.saltresearch.org/\(handle/123456789/129354\)](http://archives.saltresearch.org/(handle/123456789/129354)).

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *CIL III, Corpus Inscriptionum Latinarum, vol III – Inscriptiones Asiae, provinciarum Europae Graecarum, Illyrici Latinae*, Theodor Mommsen, apud Georgium Reimerum (ed), 1873; *CIL XVI, Corpus Inscriptionum Latinarum, vol XVI - Diplomata militaria*, Post Mommsen, ed. H. Nesselhau, Berlin, 1936.

⁴⁴ *CIL III*, nr. X, p. 853 (“ubi fuserunt Tomi... medicus Constantziesis, Cullen”); *CIL XVI*, nr. 21, p. 19.

Informația din CIL III și CIL XVI a fost ulterior preluată și tradusă în limba română în principalul corpus românesc de epigrafie referitor la Dobrogea, *Inscripțiile grecești și latine din Scythia Minor* (prescurtat ISM – o lucrare în cinci volume)⁴⁵. În ISM II, piesa descoperită de medicul englez este o placă de bronz ce conținea două inscripții, pe interior și pe exterior. Întreg textul datat la 2 decembrie anul 76 p.Chr. a fost tradus astfel: **(interior)** - "Eu, împăratul Caesar Augustus Vespasianus, mare preot, [investit] cu putere tribuniciară pentru a VIII-a oară, [salutat] ca împărat pentru a XVIII-a oară, consul desemnat pentru a opta oară, dau mai jos numele agenților secreți (speculatores), care și-au făcut serviciul militar la pretoriul meu general, cum și soldaților care și-au făcut serviciul militar exterior în cele nouă cohorte pretoriene și în cele patru cohorte urbane, cărora, îndeplinindu-și serviciul militar cu bravură și devotament, le acord drept de căsătorie legitimă, însă numai cu prima soție, în așa fel încât, chiar dacă s-au legat prin căsătorie cu femei de condiție peregrină, să aibă copii ca și cum aceștia s-ar fi născut din doi cetățeni romani, Dată cu patru zile înainte de nonele lui decembrie, sub consulatul lui Galeo Tettienus Petronianus și M. Fulvius Gillo.... **(exterior)** Acord dreptul de căsătorie legitimă lui Lucius Ennius Ferox, fiul lui Lucius, din tribul Tromentina, originar din Aqua Statellae, din cohorta a VI-a pretoriană. Copiat și verificat după placa de bronz care se află fixată în Capitoliu, pe baza de statuie a lui Iupiter Africus⁴⁶".

Vom încerca, în continuare, să scoatem în evidență câteva elemente din text și să le explicăm, pentru a putea înțelege mai bine relevanța descoperirii făcută în decembrie 1867 de către dr. W.H Cullen.

Titularul diplomei militare poartă *cognomenul* (porecla) de Ferox (Feroce, în traducere), alăturat celorlalte două elemente de identificare, Lucius Ennius. Familia sa era una veche și respectabilă (bunicul său fusese cavaler roman) iar unul din strămoșii săi era Quintus Ennius (269-169 î.H)⁴⁷, scriitor din timpul Republicii, considerat părintele poeziei romane⁴⁸. Lucius Ennius se născuse într-un așezare identificată astăzi în provincia sud-italiană Salento, la Rudiae⁴⁹, într-o reputată familie romană, dar având și origini grecești și osce,

⁴⁵ *Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine vol.II – Tomis și teritoriul său (ISM II)*, culese, traduse, însoțite de comentarii de Iorgu Stoian, indici de Alexandru Suceveanu, Editura Academiei RSR, 1980, ISM II, 8; Livia Buzoianu, Maria Bărbulescu, *Tomis - Comentariu istoric și arheologic*, Editura Ex Ponto, Constanța, p. 219, nota 15.

⁴⁶ ISM II, 8; CIL III, nr. X, p. 853; CIL XVI, nr. 21, p. 19; A.H.M Jones, *History of Rome through the fifth century: The Empire*, Mac Millan, London, 1970, p. 159.

⁴⁷ Alan Chester Johnson, Paul Robinson Coleman-Norton, Frank Card Bourne, *Ancient Roman Statutes*, The Lawbook Exchange Ltd, University of Texas Press, 1961, p. 151-152.

⁴⁸ Tacitus, *Annales*, III, 70, în „Complete Works of Tacitus”, eds. Alfred John Church, William Jackson Brodribb, Sara Bryant), Perseus, New York, 1942 .

⁴⁹ Pietro Napoli-Signorelli, *Vicende della coltura nelle due Siclie dalla venuta delle colonie straniere sino a nostri giorni*, 2nd edition, Presso Vincenzo Orsini, Napoli, 1810, vol.1, p. 407.

motiv pentru care poetul scria că are trei inimi⁵⁰. "Inima" romană a familiei Ennius era tribul rural Tromentina, unul din cele 35 de triburi rurale și urbane⁵¹.

Ferox este așadar urmaș al poetului Quintus Ennius și membru al respectabilului și vechiului trib roman Tromentina, care a dat statului trei consuli⁵². Diploma militară găsită de Cullen ne dă însă ca loc de origine a pretorianului localitatea antică Aqua Statellae (Aque Statiellae), astăzi orașul modern Acqui Terme, care se află în nordul Italiei de astăzi, pe coasta Liguriei⁵³. Este foarte posibil ca după venirea la Roma a strămoșului Quintus Ennius, urmașii acestuia să fi rămas în nord, alegând mult mai învecinată și atractivă așezare Aqua Statellae, o stațiune celebră pentru apele sale termale⁵⁴.

Cum a ajuns însă diploma lui Lucius Ennius Ferox la Tomis, acolo unde dr. Cullen a descoperit-o după 17 secole, pe malul mării? Copia originalului rămas la Roma se înmâna de obicei titularului, așa că, în mod logic, el a primit-o la Tomis, în anul 76, când s-a lăsat la vatră. Așa cum se menționează în inscripție, el era membru al Gărzii Pretoriene. Ce este cert, în sec. I p.Chr., membrii cohortelor pretoriene erau recrutați în special din Italia, fiind foarte puține alte excepții⁵⁵. În general, pretorienii se întorceau în țara natală după satisfacerea stagiului, dar Ferox nu a făcut-o, ci a ales să se stabilească la Tomis, probabil locul unde își desfășurase ultima misiune sau unde a primit pământ⁵⁶.

Ferox a făcut parte din Garda Pretoriană într-o perioadă extrem de tulbure în viața Romei. Astfel, în Anul celor Patru Împărați (68-69 p.Chr.), acești soldați speciali (garda împăratului) au avut un rol deosebit de

⁵⁰ Aulus Gellius, *Notes Atticae*, în „The Attic Nights of Aulus Gellius”, english translation by John C.Rolfe, Cambridge, Harvard University Press, London, William Heinemann Ltd, 1927, 17, 17, 1.

⁵¹ Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 6.5.8.4; Lilly Ross Taylos, Jerzy Linderski, *The voting districts of the Roman Republic, the thirty five urban and rurals tribes*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 2013; Vasiliki Papathanasiou, Jeffrey Becker, *Tribus Tromentina: a Pleiades place resource*, Pleiades: A Gazetteer of Past Places, 2018 <<https://pleiades.stoa.org/places/557821256>> [accessed: 14 April 2023].

⁵² <https://romanrepublic.ac.uk/rdf/timeline/consuls.html>.

⁵³ Encyclopaedia Britannica, *Acqui*, vol. I, 1911, p.154; Baedeker's *Northern Italy - Handbook for travellers*, Leipzig, 1874, p. 151.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Snežana Ferjančić, *Veterans of the praetorian guard in the Central Balkans provinces, în Latin Epigraphy of the Balkans: Society of the Central Balkans provinces from the first to the third century AD*, Oxford, 2-7 oct.2007, p. 107.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 115; Snežana Ferjančić, *The City of Tomis and the Roman Army: Epigraphic Evidence*, în Gocha R. Tsetkladze, Alexandru Avram, James Hargrave (eds), *The Danubian Lands between the Black, Aegean and Adriatic Seas (7 century BC - 10 th century AD)*, Proceedings of the Fifth International Congress on Black Sea Antiquities, Belgrade, 17-21 sept. 2013, p. 225.

important iar Moesia, dintr-o provincie aflată departe de Roma, a căpătat un rol strategic vital⁵⁷. După sinuciderea lui Nero (9 iunie 68 p.Chr.), începe Războiul Civil. Pretorienii au un rol major în asasinarea următorului împărat, Galba, după care îi jură supunere lui Otho, care lupta pentru tron împotriva lui Vitellius⁵⁸. Moartea lui Otho va face ca pretorienii și legiunile de la Dunărea de Jos să îi jure supunere lui Vespasian, care va reuși în cele din urmă, în decembrie 69, să îl ucidă pe Vitellius și să devină singur împărat și întemeietor al dinastiei Flavilor⁵⁹.

Lucius Ennius Ferox era un *speculator*, un militar ce făcea parte dintr-o unitate specială a Gărzii Pretoriene. *Speculatores* au ajuns să fie considerați agenți secreți, asociați cu acțiuni clandestine și se știe că erau foarte apropiați de împărat, singurul în fața căruia răspundeau cu adevărat⁶⁰. Ei erau adesea conducători ale unor investigații secrete, se ocupau cu rezolvarea unor chestiuni sensibile, puteau avea ca misiuni arestarea sau executarea unei persoane ce adusesese atingere siguranței statului iar sub acoperirea funcției de curieri desfășurau acțiuni de spionaj⁶¹. La fel de bine, puteau avea atribuții polițienești⁶².

Diploma descoperită de medicul Cullen la Kustendjie, în 1867, nu ne dezvăluie ce misiune a îndeplinit Ferox la Tomis și de ce a ales să se stabilească aici. Este cert faptul că Vespasian i-a oferit dreptul de a se căsători cu o femeie non-cetățean roman, astfel încât copiii săi să fie și ei romani, cu privilegiile aferente.

Diploma lui Ferox este cea mai veche dovadă a unui militar al Gărzii Pretoriene, care a ales să se stabilească în coloniile vest-pontice. Mai există doar una, a unui militar din Asia Minor, Aelius Aurelius Atticus, și el membru al Gărzii Pretoriene, dar diploma sa, descoperită la Fântânele este datată în sec. III p.Chr., fiind emisă pe 7 ianuarie 233 p.Chr.⁶³.

Povestea *speculatorului Ferox* nu a fost încă deslușită total. Piesa ce ne-a oferit cheia spre aflarea acestor secrete se află astăzi încă la Muzeul de Artă din Viena, unde a fost donată de către dr. Cullen la scurt timp după

⁵⁷ Evgeny Paunov, Diana Doncheva, *The Role and the military significance of Moesia in the Year of the Four Emperors and under Vespasian*, Diomede NF 6, Salzburg 2013, p. 43.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 44.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 45.

⁶⁰ Sandra J. Bingham, *The praetorian guard in the political and social life of Julio Claudian Rome*, University of British Columbia, 1997, p. 7, 141.

⁶¹ *Ibidem*, p. 7, 135, 139.

⁶² *Ibidem*, p. 136.

⁶³ ISM I, 323, *Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine - vol.I, Istoria și împrejurimile, culese, traduse, însoțite de comentarii și indici de Dionisie M. Pippidi*, Editura Academiei RSR, 1983; Alexandru Suceveanu, *Fântânele – Contribuții la studiul vieții rurale în Dobrogea romană*, Editura Academiei Române, București, 1998, p. 12.

descoperirea ei⁶⁴. Nu putem ști ce motiv a avut dr. Cullen atunci când a donat piesa la Viena. O explicație s-ar putea deduce din rândurile publicate de *The Levant Herald*, care, referindu-se la importanța diplomelor militare, îl citează în articolul menționat de noi pe profesorul arheolog Von Arneth, la acea vreme considerat de către jurnaliștii britanici drept o autoritate în materia diplomelor militare romane⁶⁵. Specialistul citat poate fi numismatul, arheologul și istoric al artei Joseph Calasanza Ritter von Arneth (1791-1863, decedat la apariția articolului din *The Levant Herald*) sau fiul său, Alfred von Arneth (1819-1897), care s-a remarcat însă mai mult ca un excelent biograf al împărătesei Maria Tereza. Nu știm dacă între William Henry Cullen și familia Arneth a existat vreo relație de colaborare iar acesta să fi fost motivul pentru care medicul din Kustendjie s-a decis să doneze piesa la Muzeul din Viena.

În opinia noastră, donația diplomei militare către Muzeul din Viena demonstrează, cu certitudine, un lucru și anume că dr. Cullen nu era un avid vânător de comori, ci pur și simplu un pasionat arheolog amator. El a înțeles importanța piesei găsite și că aceasta este de o valoare extrem de mare. Grație gestului făcut de Cullen în anul 1869, arheologii din secolele următoare au putut afla din diploma lui Ferox detalii extrem de interesante despre contextul istoric al acelei perioade, sec.I p.Chr.

Până în momentul de față am încercat să prezentăm aportul deosebit pe care primul medic englez de la Kustendjie l-a avut în deslușirea unor momente din istoria anticului Tomis. Avem dovezi suficiente pentru a afirma acest lucru: diploma militară a lui Ferox, stela lui Agathandros sau colecția de 44 de monede de la British Museum.

În concluzie, considerăm că, prin activitatea sa de arheolog amator, britanicul William Henry Cullen a reușit să salveze de la dispariție vestigii tomitane deosebite. Medicul a fost un bărbat educat, care a crescut în Anglia victoriană, studiind istorie universală, latină și autori clasici ai antichității și vizitând, probabil, muzeele și siturile arheologice romane din Albion. Toate acestea i-au deschis apetitul pentru istorie, i-au conturat personalitatea și l-au făcut dornic să se aventureze într-o lume puțin cunoscută și misterioasă, cea a teritoriilor stăpânite de Imperiul Otoman. Stagiul petrecut ca medic la Smyrna și Constantinopol, în timpul Războiului Crimeii și implicit vizitarea ruinelor antice grecești din Anatolia i-au accentuat această apetență pentru istorie. Odată încheiat războiul, dr. Cullen nu s-a mulțumit cu o viață comodă și liniștită în Albionul natal, ci a continuat aventura angajându-se la DBSR și mutându-se într-un Kustendjie presărat de vestigii greco-romane. Pe toată durata rezidenței sale, de aproape două decenii, el a continuat să studieze istoria Tomisului și a Dobrogei. Faptul că a ales să rămână aici, pe teritoriul

⁶⁴ ISM II, 8; CIL III, nr. X, p. 853; CIL XVI, nr.21, p. 19; A.H.M Jones, *History of Rome through the fifth century: The Empire*, Mac Millan, London, 1970, p. 159; "The Levant Herald" – Daily Buletin, Constantinople, 5 august 1869, p. 2, sursă -[archives.saltresearch.org/\(handle/123456789/129354\)](http://archives.saltresearch.org/(handle/123456789/129354)).

⁶⁵ „The Levant Herald”, p. 2.

istro-pontic, ne arată că a iubit aceste locuri și că a considerat orașul Kustendjie o a doua sa casă. Rezultatele muncii sale de arheolog amator sunt, în opinia noastră, deosebite, și îmbogățesc povestea adevărată și bimilenară a Constanței.

Nu am reușit să deslușim, încă, toate aspectele legate de viața și activitatea acestui prim medic britanic din colonia Kustendjie. Cu siguranță, viitorul ne poate oferi însă multe alte surprize. Povestea dr. Cullen și a celorlalți britanici rezidenți ai coloniei de la Kustendjie, promotori ai deosebitului patrimoniu cultural-istoric dobrogean, merită a fi aprofundată.

NEW INFORMATION ABOUT THE LIFE AND ACTIVITY OF W.H.CULLEN - CIVILIAN DOCTOR IN THE CRIMEA WAR AND DISCOVERER OF AN ANCIENT ARTIFACT, UNIQUE FOR THE HISTORY OF DOBRUDJA

Abstract: In a first article published in 2022, in this journal, we briefly presented the biography and main achievements of William Henry Cullen, the first doctor of the British colony established in Kustendjie (Constanța) in the second half of the 19th century. Further research has revealed new, special details that complete the story of this specialist, a resident of the West Pontic city for a period of two decades. Part of the new information was obtained from a great-grandson of Dr. Cullen, namely John Tench, a Canadian citizen living in Toronto, who also provided us with new documents that clarify some details of his ancestor's life. Thus, we were able to determine that between the years 1855-1856 (not covered in 2022 material), Dr. Cullen participated in the Crimean War as a volunteer civilian doctor. He first worked at the hospital in Smyrna (today Izmir, Turkey) and then in Scutari (today Üsküdar district of Istanbul) and where the activity was organized by the famous nurse Florence Nightingale. Sick or wounded soldiers on the Crimean front were treated in these hospitals, as well as civilian refugees from war-torn areas, as was the case with Dobrogea. After two years spent in the war, Dr. Cullen returns to Albion but soon works as a doctor for the DBSR company, which in 1858 was starting work on the construction of the Constanța - Cernavoda railway in Dobrogea.

In the second part of this article we present a new archaeological discovery of the British doctor. In the winter of 1867, when he completed almost a decade of residence in Kustendjie, W.H. Cullen found here a special ancient vestige, unique in Dobrogea. It is about the military diploma of a soldier in the Praetorian Guard, Lucius Ennius Ferox, who settled in Tomis in the 1st century AD. Close to the Roman emperor Vespasian, Ferox was a *speculator* (secret agent), who after a mission to Tomis chose to settle here, receiving the right to marry a non-citizen. The diploma found by Cullen is the only one of its kind, dated I century A.D., found in Dobrogea. Dr. Cullen did not sell the piece, but donated it to the Museum of Art History in Vienna, where it is still found today. The inscription on

the diploma reveals extremely interesting elements, which come to complete the history of Dobrogea.

Keywords: Dr. William Henry Cullen, Kustendjie, Constanta, Dobrogea, British colony, Crimean War, Danube Black Sea Railway, military diploma, Lucius Ennius Ferox, Praetorian guard, Tomis.

PROBLEMELE VETERANILOR DE LA 1877/1878 ÎMPROPRIETĂRIȚI ÎN DOBROGEA, REFLECTATE ÎN PRESA VREMII

Rezumat: După 1878 Statul român a acordat terenuri agricole în Dobrogea celor care doreau să se așeze aici. Printre ei se aflau și veteranii din războiul de independență, care au beneficiat de legi speciale pentru a se stabili în zonele de frontieră ale Dobrogei. Situația lor nu a fost însă ușoară, atât datorită condițiilor noi pe care le întâlneau cât și a unor abuzuri ale administrației locale sau a carențelor legislative. Presa românească din acea vreme a prezentat cazuri concrete de veterani ce întâmpinau greutăți în a-și întemeia noi gospodării și a își achita datoriile față de stat, din motivele amintite mai sus. În multe situații guvernul a trebuit să țină seama de articolele publicate, ce au creat o presiune asupra politicianilor și să intervină pentru corectarea greșelilor administrației locale, sau să inițieze modificări în legislația referitoare la veteranii împroprietăriți aici. Studiul face o trecere în revistă a articolelor de presă referitoare la aceste probleme, arătând importanța acestei surse informative pentru cunoașterea unei etape importante din evoluția Dobrogei de după anul 1878.

Cuvinte-cheie: Dobrogea, veterani, împroprietărire, presa, societate.

După anul 1878 Statul român a urmărit rezolvarea situației existente în Dobrogea, unde suprafețe mari de pământ rămăneau anual nelucrate, din lipsa agricultorilor. După stabilirea regimului proprietății funciare, s-a trecut la vânzarea loturilor de terenuri agricole și la împroprietărirea în Dobrogea a veteranilor de război. Astfel, prin legea din anul 1888 subofițerii cu 12 ani neîntrerupți de serviciu puteau primi gratuit, la ieșirea din cadrele armatei, 15 ha în interiorul Dobrogei, sau 20 de ha în localitățile de frontieră. Pe lângă pământ, ei primeau materiale pentru a-și ridica o casă, un plug și un car cu doi boi, cu condiția să se stabilească acolo și să nu-l înstrăineze timp de 30 de ani.

Aplicarea legii și politica guvernului în teritoriu au fost de la început în vizorul presei centrale, care a sesizat și criticat greșelile făcute aducând în atenția opiniei publice problemele reale ale veteranilor împroprietăriți în

* Dr. Constantin Cheramidoglu, Societatea de Științe Istorice, Filiala Constanța, email: cheramidoglu1959@gmail.com.

Dobrogea. Încă în decembrie 1898 ziarul „Adevărul” publica un articol intitulat „Mizeriile din Dobrogea”, ce se referea la acțiunea de deposedere a acelor veterani ce nu își achitaseră chiria pentru lotul primit. Prezentând istoricul împrumutărilor, ziarul nota apoi: „Mulți țărani pleacă atunci în Dobrogea și, după o muncă foarte grea, reușiră să transforme locurile cele mai sterile în pământuri arabile și roditoare. Cum însă în tot timpul acesta, ei nu putură să-și agonisească destule parale pentru ca să aibă de plătit regulat chiria pământurilor, unii din ei au întârziat cu un an-doi plata acestei chirii. Guvernul, fără să țină socoteală că aceste întârzieri au provenit din greutatea pe care le-au întâmpinat la început țăranii, în transformarea unor locuri sterile în pământuri roditoare, urmărește acum cu cea mai mare severitate încasarea ratelor întârziate, iar acelor țărani care nu pot imediat achita ratele, le ia înapoi pământul și-i lasă astfel pe drumuri”. Urma apoi prezentarea unui caz concret, al țăranului Theodor Negoită din comuna Pantelimon, plasa Hârșova, care după ce a vândut tot ce mai avea a venit la București spre a se plânge guvernanților, dar și presei. Iată cum relatea ziarul mai departe: „Acest nenorocit țăran ne-a istorisit cu lacrimi în ochi că, din cauza persecuțiunii administrației din Dobrogea, a ajuns pe drumuri și că în aceeași stare mizerabilă se află mai toți țăranii emigrați în Dobrogea. El a venit în capitală pentru a se plânge ministrului de finanțe, dar petiția sa a fost pusă la dosar. De asemenea s-a plâns ministrului de domenii și președintelui corpurilor legiuitoare, dar și aci plângerea sa a avut aceeași soartă. N-a mai rămas dar sârmanilor țărani decât să dea pe față prin ziare starea lor nenorocită și să ceară concursul deputaților, ca aceștia să interpeleze guvernul în această chestiune. Supunem dar cazul cunoștinței publice și îndemnăm atât pe guvern să facă singur dreptate, cât și pe deputații democrați ca, prin interpelări, să silească pe guvern a se interesa de soarta unor nenorociți țărani pierduți în câmpiile Dobrogei”¹.

În baza legii din 2 aprilie 1903 o parte din veteranii de război au fost împrumutăriți în Dobrogea, cu loturi de câte 8 hectare, având obligația de a munci personal pământul și de a se stabili definitiv în acele locuri. Răspunsul veteranilor la această lege îl vedem în presa vremii, care relatea în aprilie 1903 despre audiența solicitată de delegația societății „Coroana de oțel”, a veteranilor, condusă de colonelul Vlădescu, la ministrul de interne V. Lascăr. Conform articolului citat, căpitanul Zaharia „i-a expus că veteranii sunt mulțumiți în parte de legea promulgată pentru împrumutărirea lor în Dobrogea și-n țară, dar nu se pot mulțumi cu numărul de hectare prevăzut în acea lege, fiind cu desăvârșire insuficient”. Iar mai departe se menționa: „Delegația a asigurat pe d. ministru că societatea <<Coroana de oțel>> și mișcarea veteranilor nu urmăresc nicidecum scopuri politice, ci sunt bazate pe drepturi câștigate și promisiuni făcute chiar pe câmpul de luptă, când se spunea ostașilor să meargă înainte și să lupte cu bărbăție, căci țara le va fi

¹ „Adevărul”, an X, nr. 3035 din 19 decembrie 1898, pp. 3-4.

recunoscătoare. Pe drapelul ce l-au purtat în gloanțe este scris *Patria și dreptul meu*. Patria, veteranii și-au apărat-o cu prețul sângelui lor, acum de 26 de ani așteaptă neconținut să li se dea dreptul ca să se îndeplinească întocmai aceea ce este scris pe steag”. Răspunsul ministrului a fost diplomatic formulat, pe măsura calităților sale de om politic: „D. Lascăr, ascultând cu mult interes doleanțele veteranilor, a răspuns că și suveranul și guvernul și Corpurile legiuitoare recunoscând dreptatea cererii lor, s-a promulgat cunoscuta lege, care însă, a spus d. Lascăr, nu e completă pentru a le satisface întocmai cerințele, din cauză că a fost făcută prea în pripă și nici guvernul, nici parlamentul nu au putut avea timpul necesar să studieze bine chestia, asigurându-se întâi de numărul de hectare disponibil atât în Dobrogea cât și în țară, și al doilea de numărul exact al veteranilor rămași neîmproprietăriți, pentru ca repartiția să se facă în mod just și proporțional. D. Lascăr a asigurat pe veterani că în prima sesiune a redeschiderei Corpurilor legiuitoare, guvernul va propune un nou proiect de lege prin care să se ceară sporirea numărului de hectare, conform cerințelor veteranilor”².

În mai 1904 administratorul domeniilor statului din Dobrogea, Marin Vlădescu-Olt raporta ministrului de domenii că până la acea dată fuseseră împroprietăriți în Dobrogea 1.850 de veterani, din care 1.650 la frontiera cu Bulgaria și 200 la frontiera cu Rusia³.

Tot din presă aflăm care era situația împroprietăririi veteranilor în Dobrogea, în primăvara anului 1905: „în Dobrogea s-au înființat în 1904 următoarele sate noi românești, care au fost denumite precum urmează: pe granița Bulgariei, satele: Coroana de oțel, Dragoș, Pintilă Vodă, Furnica, Vasile Lupu și Matei Basarab. În aceste sate au fost împroprietăriți veteranii. În satul Coroana de oțel s-au stabilit 85 veterani cu familiile. Pe malul Dunării s-au înființat satele: Biruința, General Cernat și Smârdanul Nou. Pe granița Rusiei satul Principele Nicolae. În interiorul Dobrogei s-au înființat satele Ștefan cel Mare și Neatârnairea”⁴. La inaugurarea satului de veterani Ștefan cel Mare, în toamna anului 1906, a participat și I. Lahovari, ministrul Domeniilor⁵.

Prezentând aplicarea legii, presa nota în septembrie 1905 următoarele: „în cursul lunii septembrie vor fi împroprietăriți în Dobrogea, în satele model și în alte comune din județele Tulcea și Constanța, peste 500 familii de veterani (bătrâni, foști soldați) din țară. De la 8 februarie 1904 când au început lucrările pentru împroprietărirea veteranilor și până în primăvara anului curent, au fost împroprietăriți în Dobrogea 3.171 veterani cu familiile lor, dintre care 1.615 veterani pe granița dinspre Bulgaria, 671 pe granița Rusiei,

² „Adevărul”, an. XVI, nr. 4927 din 19 aprilie 1903, p. 5.

³ „Adevărul”, an XVII, nr. 5300 din 6 mai 1904, p. 3.

⁴ „Gazeta Transilvaniei”, an LXVIII, nr. 90 din 23 aprilie (6 mai) 1905, p. 3.

⁵ „Tribuna”, Arad, an X, nr. 191 din 11 (24) octombrie 1906, p. 3.

iar 885 familii în interiorul Dobrogei. Numărul veteranilor împrădiați în anul acesta va fi de asemenea mare”⁶.

Pentru a putea face față greutăților inerente pe care le aveau veteranii ce își constituiau noi gospodării în Dobrogea, în luna februarie a anului 1905 s-a constituit la Constanța un comitet pentru ajutorarea lor cu porumb și nutreț pentru vite. Corespondentul ziarului „Adevărul” nota, în 24 mai, despre activitatea acestuia, următoarele: „Comitetul acesta compus din oameni inteligenți și cu iubire de neamul românesc a lucrat cu mult devotament pentru ameliorarea stărei veteranilor lansând liste de subscripții, dând reprezentații teatrale și baluri. Astfel, în luna martie a putut să depună Prefecturei de Constanța suma de 4000 lei din care 3000 pentru veteranii din plasa Mangalia și 1000 lei pentru cei din plasa Hârșova. Acest ajutor s-a distribuit prin organele administrative în hrană și nutreț. Mai rămăneau să fie ajutați veteranii din plasa Silistra Nouă și Medgidia. Aceștia venind în Constanța cu ocazia serbărilor ce au avut loc în zilele de 15, 16, 17 și 18 mai, au fost găzduiți în mod gratuit de frații Mihail și Vasile C. Cotta. Iar întreținerea lor pe tot timpul serbărilor a fost plătită de comitetul de ajutor. Pe lângă plata întreținerii lor pe la diferite hanuri și birturi, comitetul, delegând pe membrii săi Mihail Cotta, Petru Vulcan, secretar și Eftimie A. Radu, casier, asistați de d. Al. Rîmniceanu, administratorul domeniilor statului din Dobrogea, au mai împărțit veteranilor câte un ajutor bănesc după greutățile familiale ale fiecăruia. Veteranii, adânc mișcați de îngrijirea părintească ce au avut-o din partea acestui comitet instituit pentru ajutoarea lor din inițiativă privată, au adresat președintelui comitetului o călduroasă adresă de mulțumire”⁷.

La mijlocul lunii ianuarie a anului 1906 avea loc la București Congresul militarilor veterani, la care au participat circa 800 de veterani, din toată țara, dar în special de la sate. După datele statistice publicate atunci, în țară mai erau 37.216 veterani care au luat parte la războiul de independență. În chiar prima zi, s-a dat citire de către căpitanul Lutzescu, în plen, memoriului veteranilor din Dobrogea, ce urma să fie prezentat suveranului, spre a fi aprobat și eventual îmbunătățit de cei prezenți la congres. Redăm în continuare, din presă, discuțiile și comentariile legate de acest document: „Veteranii cer prin acest memoriu, ca legea să fie revizuită, dându-se mai mult pământ veteranilor, decât li se dă astăzi și îngrijindu-se și de copiii lor. Fii și ginerii țăranilor să fie împrădiați cu cel puțin câte 5 hectare. Casele ce se dau veteranilor să se construiască după modelul fostului administrator al domeniilor statului în Dobrogea, d. Vlădescu-Olt. Să se ia severe măsuri pentru desființarea cartelor bulgarilor, rușilor, etc., care și-au pus în cap să alunge pe români din Dobrogea”. La acest punct s-a admis să se intercaleze un amendament propus de Măldărăscu, anume: „să se ceară, ca în localitățile din

⁶ „Foaia Poporului”, Sibiu, an XIII, nr. 36 din 17 septembrie 1905, p. 470.

⁷ „Adevărul”, an XVIII, nr. 5671 din 26 mai 1905, p. 2.

Dobrogea, unde sunt cel puțin 50 de români, primarul să fie numit dintre români, astfel ca elementul românesc să aibă mai multă preponderență". Același participant la congres a mai propus o altă completare ce a fost acceptată: „în comisiunea instituită de ministerul de domenii pentru tranșarea diferendelor și plângerilor veteranilor să fie numiți și doi delegați ai veteranilor". Interesant este că în memoriu erau prezente și revendicările veteranilor orășeni: „Prin memoriu se cere pentru veteranii plugari pământuri în apropierea locului unde stau cu familia lor. Meseriașii să aibă aceleași drepturi sau să li se dea preferință în atelierile statului. Veteranii mai cer să se facă un mare azil pentru cei ce nu mai pot munci și care sunt cu membrele schilodite".

Din intervențiile pe aceeași temă, ce au avut loc în ședința de după-amiază, reținem următoarele: „Gh. Nuțulescu, veteran locuind în Dobrogea, zice că timp de doi ani de zile veteranii din Dobrogea, nu și-au scos nici hrana zilnică. Lucrul stând astfel veteranii dobrogeni vor fi siliți a părăsi Dobrogea, nefiind în stare să trăiască astfel. St. Georgescu-sergent arată că silvicultorii Jianu și Pretorian bat și deposează pe veterani și nu s-a găsit nici un procuror care să apuce de guler pe acești nelegiuiți". Și în ședința de a doua zi s-au discutat problemele veteranilor dobrogeni; astfel, ziarul citat nota că: „veteranul Petre Nedelcu arată neajunsurile veteranilor din Dobrogea", iar mai departe, „Nae Coman arată cât e de lipsit țăranul și că mai tot drumul, de la Lipnița (Constanța) a venit pe jos în Capitală pentru ca să se plângă la congres de neajunsurile pe care le îndură el și ai lui din Dobrogea"⁸.

Dacă spiritul legii urmărea consolidarea frontierelor țării cu agricultori serioși, foști ostași pe care se bazase țara în 1877, firește că nu toți cei ce au căutat să beneficieze de avantajele acestei legi se încadrau în acest tablou. Posibilitatea de a specula terenul agricol ce îl puteau obține în Dobrogea a atras pe mulți din cei ce nu aveau de gând să se stabilească definitiv aici, după cum vedem din articolul publicat la Iași în cotidianul „Opinia", în vara anului 1907: „Ministerul domeniilor acordase un ultim termen, la 1 aprilie a.c. pentru veteranii care au cerut să fie împroprietăriți în Dobrogea ca să-și ia în posesiune pământurile ce li s-au dat. S-a constatat însă că cea mai mare parte din veterani deși au luat în posedare pământurile, totuși nu s-au stabilit acolo, ci au arendat pământurile, făcând speculă. Cea mai mare parte din ei s-au dus în Dobrogea și după ce au primit pământurile, le-au arendat la străini și încasând arenda, s-au înapoiat la locurile lor. Arendașii la rândul lor au subarendat pământurile, înstrăinându-le cu totul. Specula aceasta au făcut-o în special veteranii din județul nostru și din celelalte județe din Moldova. Cercetându-se tabloul veteranilor din aceste județe, care de la început ceruseră împroprietărirea în Dobrogea, s-a constatat că mai bine de jumătate din numărul lor, nu s-au stabilit acolo pentru a-și munci ei însăși pământul, sau familia lor, după cum sunt obligați prin legea pentru împroprietărirea

⁸ „Adevărul", an XVIII, nr. 5897 din 17 ianuarie 1906, p. 3.

veteranilor, ci după cum spuneam mai sus, au înstrăinat pământurile, arendându-le la străini și reîntorcându-se la localitățile lor. Ba mai mult decât atât, unii din acești veterani s-au adresat în mai multe rânduri autorităților pentru a fi ajutorați”⁹.

Tot în acea vreme (să nu uităm de contextul anului 1907 ce adusese „chestia țărănească” în centrul atenției cu mari suferințe), ziarul „Adevărul” a publicat o serie de articole dedicate problemelor veteranilor împroprietăriți în Dobrogea. Dacă unele se bazau pe date statistice și programe experimentate în alte părți, cea mai mare parte nu aparțineau unor specialiști și priveau situația veteranilor așa cum se înfățișa ea oricărui cunoscător al pământului dobrogean, cu empatie pentru suferințele ce le făceau dificilă existența. Cităm în continuare câteva fraze elocvente pentru înțelegerea modului în care societatea timpului privea viața veteranilor dobrogeni, din articolele publicate de P. Dan: „Viața veteranilor este însoțită de adânci suferințe – atât morale cât și fizice. Ele au ca izvor și îndreptățire o puzderie de cauze și mai mici și mai mari, cauze care lesne se pot confunda de oarecine, pentru că unele asupra altora au o înrăurire foarte mare, dar care pentru acela care știe să privească în adâncul lucrurilor se pot reduce la două: sărăcia și apăsarea în felurite chipuri a autorităților. A le studia pe ele, înseamnă a studia viața însăși a veteranilor, ceea ce ne interesează îndeosebi. Aceștia n-au venit în Dobrogea de florile mărului, ei au venit să-și întemeieze gospodării; ei n-au venit nici fluerând și cu căciula pe-o sprânceană; ci cu privirile duse în depărtarea viitorului, de la care așteaptă <<mai bine>> și cu spinarea încovoiată de durerea biciului stăpânilor. Nevoia, lipsa, sărăcia i-au mânat în pământul al cărui nume numai vâra fiorii groazei întrânșii. Au venit după pământ ca să-l scormonească ca niște fii credincioși ce i-au fost, scoțând dintr-însul mana îmbelșugată cu care să-și astupe durerile foamei, ei și copiii lor. Unii n-au dat peste <<mai binele>> pe care-l visaseră și au plecat la obârșie. Dintre toți au nimerit mai bine acei stabiliți prin plășile de șes ale Dobrogei. Ceilalți se nevoiesc greu de tot”.

Una din cauze, în concepția autorului citat, se lega de calitatea pământurilor primite; provenite din terenuri ale unor foști proprietari de dinainte de 1878, ele fuseseră abandonate pentru că nu erau suficient de productive și ca urmare nici acum nu ofereau o recoltă suficientă noilor proprietari. Apoi s-au parcelat din plantațiile din jurul satelor și veteranii au primit pădure în loc de pământ arabil – cum prevedea legea – pe care însă a trebuit să o defrișeze spre a putea lucra pământul. Nu aveau însă voie să vândă din lemnul tăiat în pădure, deși plăteau statului impozitul cuvenit pe acel teren.

Situația nu era mai bună – scria P. Dan – nici în ce privește locuințele acestor veterani: „Multora li s-au clădit și case – strâmbe și neîmplinite. De curând s-a început de un om energic însărcinat cu conducerea administrației

⁹ „Opinia”, an IV, nr. 205 din 28 iulie 1907, p. 3.

domeniale, o anchetă în această privință. Știm numai că această anchetă a putut găsi case *dărmate, surpate* de vânturi și ploi – așa de strașnic au fost clădite! Mulți veterani au refuzat să le clădească statul case. Aceștia au fost bruscați și îmbrânciți și suduiți de șefii de ocoale, cărora le mergea afacerea... Astăzi, cei mai mulți trăesc în întunericul distrugător al bordeelor și zic că-i mai bine ca în casa statului! ". Nici în privința animalelor de muncă scrie P. Dan – nu au avut o șansă mai bună: „A lipsit cu desăvârșire orice intervenție și control la cumpărarea vitelor. Comisiunile însărcinate cu supravegherea și-au umplut buzunarele, iar de veterani puțin le-a păsat. Aceștia s-au ales cu vite schilodite, nărvite - <<calul de dar nu se caută după dinți>>, s-a zis! – secătuite de puteri, pe care nu le pot măcar vinde ca să-și cumpere altele cu care să-și ducă greul traiului, de care să se poată sluji la anevoiosul lucru al câmpului”¹⁰.

Într-alt articol, același autor se referea la modul cum erau tratați veteranii de oamenii administrației, ce adăuga suferințelor fizice îndurate de aceștia și pe cele sufletești, provocate de venalitate unor funcționari. Scria astfel: „Aceste autorități administrative pururea au văzut în veterani elemente rele, elemente de scandal, tulburătoare de ordine publică, oameni care nu găsesc altceva de lucru și n-au alte preocupări decât să arunce în sânul iubitorilor de ordine și disciplină socială sămânța zăzaniei, a zavistiei, a neînțelegerii și urei, dându-le astfel de lucru. Și acest chip de a înțelege și de a judeca oamenii și împrejurările în care ei se învârtesc nu l-au dovedit oameni ai administrației numai azi, nici numai ieri, ci întotdeauna și probabil, îl vor dovedi și de aici înainte”. Și acuzând în mod special funcționarii aflați în Dobrogea, el scrie mai departe: „O adevărată furtună de prigoniri s-a dezlănțuit asupra bieților veterani din partea acestor oameni fără nici o vreau de muncă, oameni ce se târâie fără ca să se poată ridica până la înălțimea ideilor generoase care să-i învioreze și să li se îmbroască puterile de muncă”¹¹.

Ziaristul citat mai sus nu se mulțumește însă cu critica atitudinii autorităților față de veterani, ci propune și unele soluții: „Îngăduirea ce s-ar face veteranilor de a-și despăduri loturile – cu obligația strictă totuși, ca să păstreze neatins și *pentru totdeauna* un sfert de hectar de pădure – și a ridica lemnele ca, astfel, să poată cultiva în voie liberă pământul ce li s-a făgăduit, la care au fost chemați, sfătuiți și îndemnați să vină, dar pe care nu pot încă răsturna brazdă neagră, în care să azvârle sămânța aducătoare de belșug. Scutirea pentru totdeauna de dări personale, ca: bir, prestații, plata sergenților și guarzilor câmpeni – care, în treacăt fie zis, nu fac nici o treabă – etc., etc., de care, legi *promulgate* și *sanctionate* îi scutesc, dar pe care duhul vrăjmașesc și nemăsurata poftă de gheșeft ale unor cârmuitori mari și mici le impun neputinței și bătrânețelor bieților oameni care n-au nici după ce bea apă. Iertarea și dacă nu, amânarea plății datoriilor ce le au către stat, județ,

¹⁰ „Adevărul”, an XIX, nr. 6434 din 23 iulie 1907, p. 3.

¹¹ „Adevărul”, an XIX, nr. 6442 din 31 iulie 1907, p. 2.

comune, care, tustrei s-au întrecut în a-i impune și apăsa cât mai greu". La toate acestea se adăuga desigur „prefacerea adâncă, fundamentală a administrației leneșe și ignorantă”¹².

Despre problemele veteranilor trata și un alt articol din anul 1909: „Colonizarea Dobrogei cu veterani a fost o idee cât se poate de nimerită; nimerită din toate punctele de vedere. Într-adevăr printr'înșa se sporea populațiunea română din Dobrogea și apoi, cui se cuvenea să se dea pământul acestei provincii, dacă nu acelora care și-au expus viața pentru recucerirea ei? Evident însă că o datorie de conștiință și față cu interesele statului și față cu veteranii luați de prin satele în care s-au născut, era, că din momentul așezării lor pe pământul cel nou, starea lor să fi fost bună, mai bună decât cea veche pe care au părăsit-o. Ar fi fost numai drept ca îndată ce veteranii au sosit în Dobrogea, să găsească pământ bun, lemne pentru case, vite pentru plugărit, etc. Dar nimic din toate acestea n-au găsit. Pământul ce s-a dat veteranilor nu-i propriu pentru cultură, vite nu s-au dat decât târziu, pe sprânceană – și ce vite! Lemne de construcție nu s-au dat de loc, așa că oamenii locuiesc în bordeie primitive – faimoasele locuințe de trogloditie... Iar acum citim în gazetele oficiale că noul ministru de domenii d. Alex. Constantinescu, a dat ordin să se execute de urgență toate dispozițiunile luate de predecesorul d-sale d. Anton Carp, privitoare la veterani....". Urma ca terenurile improprii pentru cultură să se schimbe cu altele din domeniile statului și veteranii să primească în mod gratuit lemne pentru construcția caselor, așa cum prevedea legea. Iar ziaristul citat se întreba de ce fostul ministru nu cheltuise decât 3000 de lei din creditul pentru îmbunătățirea soartei veteranilor, lăsând astfel ca succesorul său să poată cheltui restul de 7000 de lei. Concluzia sa era că „toată afacerea însă arată cum înțeleg guvernării noastre să procedeze când în joc sunt numai niște simpli țărani”¹³.

În februarie 1910 ziarul „Tribuna” de la Arad prezenta și el informații despre veteranii din Dobrogea și problemele lor, așa cum erau notate de corespondentul său de la București: „După cum se știe veteranilor, care au luat parte în războiul pentru independență și care și-au manifestat dorința de a se stabili în Dobrogea, li s-au împărțit în diferite regiuni ale acestei provincii pământuri, dându-li-se în același timp și uneltele necesare pentru agricultură. În vederea construirii de case pentru acești veterani, ministrul domeniilor a luat următoarele dispozițiuni: autoritățile au primit ordinul de a elibera fiecărui veteran, din pădurile cele mai apropiate ale statului lemnul necesar pentru construcția caselor, a coșarelor și altor împrejurări trebuincioase gospodăriei. Direcțiunea pădurilor va îngriji de executarea acestui ordin. Veteranilor care n-au păduri în satele lor, li se vor da câte două care cu lemne de foc din resturile exploatărilor. Aceasta se face spre a nu fi cumva siliți, din lipsă de material pentru foc, să ardă lemnele ce li s-au dat pentru construcție.

¹² „Adevărul”, an XIX, nr. 6444 din 2 august 1907, p. 2.

¹³ „Adevărul”, an XXI, nr. 7251 din 12 noiembrie 1909, p. 1.

Măsurile acestea au fost dictate de împrejurarea că mulți dintre veterani au trebuit să părăsească pământul ce li se dăduse, din cauza lipsei de material spre a-și putea întemeia gospodăria adevărată. Prin stabilirea veteranilor, elementul românesc câștigă o nouă forță în Dobrogea, forță care va ști să țină piept tendințelor separatistice manifestate de populația bulgărească a acestei provincii”¹⁴.

În același an 1910, se ocupa de „chestia veteranilor” și cunoscutul publicist I. Rusu Abrudeanu, în paginile ziarului „Adevărul”, din care desprindem rândurile ce urmează: „aflăm că d. Alex. Constantinescu, ministrul agriculturii și domeniilor, dându-și bine seama de marea importanță a întăririi elementului românesc presărat dealungul graniței româno-bulgare, a început în ultimul timp să acorde o deosebită sollicitudine chestiei veteranilor improprietăriți în Dobrogea, în scopul de a-i ridica economicește și a-i pune cel puțin pe picior de egalitate cu conlocuitorii lor bulgari, față de care se prezintă azi cei mai mulți ca niște simpli iloți. În acest scop d. ministru Constantinescu a înființat de curând pe seama veteranilor două bănci, una în Tulcea și alta în Constanța, iar pentru a avea adunate la un loc masse compacte de coloniști d-sa urmărește utila idee a comasării pământurilor veteranilor. Paralel cu acest plan bine chibzuit, actualul ministru de domenii are în vedere și înființarea unei societăți de asigurare pentru vitele coloniștilor în caz de epidemii și accidente, având menirea să-i despăgubească de pagubele eventuale spre a-și putea reface avutul pierdut”. Văzând autorul citat „chestia veteranilor din Dobrogea trecută odată din starea de mântuială, într-o adevărată chestie de stat, cum trebuie să fie”, el promitea că va reveni, pe larg asupra ei, inclusiv cu exemple despre cum făceau colonizarea internă vecinii unguri¹⁵.

Problemele veteranilor din Dobrogea ajungeau și la regele Carol I, care întors dintr-o călătorie în Dobrogea, îi scria la 10 mai 1911 președintelui Consiliului de miniștri, Petre P. Carp, următoarele: „Printre numeroasele petițiuni ce mi s-au înmănat, acele ale sătenilor și cu deosebire ale veteranilor războiului pentru neatârnare, Mi-au învederat că mai ales față de acești din urmă, administrația ar fi putut da o urmare mai grabnică legitimelor lor plângeri. În alăturare, vă remit un număr de 177 petiții ale acestor veterani, cu rugămintea călduroasă de a le cerceta cât mai conștiincios și a căuta, pe cât va fi cu putința noastră, mijloace de satisfacere, spre a arăta astfel recunoștința Patriei către acei care au luptat voinicește pentru dobândirea neatârnării”¹⁶.

În toamna anului 1911 un mare număr de veterani din comuna Ștefan cel Mare (jud. Constanța) au înaintat o plângere Ministerului Domeniilor, în care relatau nedreptățile cu care se confruntau. Iată ce menționa presa, preluând din memoriul respectiv: „Au fost trecuți ca debitori ai domeniului statului din

¹⁴ „Tribuna”, an XIV, nr. 32 din 12/25 februarie 1910, p. 4.

¹⁵ „Adevărul”, an XXIII, nr. 7421 din 7 mai 1910, p. 3.

¹⁶ „Tribuna” Arad, an XV, nr. 107 din 15(28) mai 1911, p. 4.

Cerna-voda de unde ei ar fi luat teren în arendă, fapt pe care semnatarii plângerii îl contestă cu totul. Altora li s-au luat terenuri care au fost date altora fără însă a fi scoși din contractul colectiv de arendare de către șeful de ocol respectiv. De asemeni unii dintr-înșii sunt încărcăți cu suprataxe cu totul nejustificate. Li se impune să plătească dijmă pentru alți veterani absenți ale căror locuri le au în arendă. Dispoziția ministerului de domenii ca veteranii să fie scutiți de dări în urma secetei ce a bântuit în ultimii ani nu este respectată și ei sunt impuși de autoritățile respective. O altă plângere a semnatarilor petițiunii este aceea că agentul fiscal Alexandru Plăiașu a bătut pe bătrânul veteran Constantin Mușceleanu pentru că nu a grăbit treeratul¹⁷.

Același ziar insera, la 11 decembrie 1911, o nouă plângere a veteranilor, adresată regelui, pe care o redăm în continuare: „Majestate, Veteranii din Dobrogea ne-am constituit în societate spre a ne uni într-un singur cuvânt la cererea pentru îmbunătățirea soartei noastre și la marea întrunire de la București din 8 decembrie a. cor. am venit din toate unghiurile țării ca să lămurim bine adevăratele noastre nevoi. La această întrunire am dovedit că suntem oameni de ordine și vrednici copii al Majestății V. Însă, în lipsa mea din Murfatlar, jud. Constanța unde domiciliiez, d. Prefect Pariano a pus la dispoziția d-lor colonel Mărășescu și căpitan Velciu, mari electorali ai partidului său, întregul aparat administrativ spre a teroriza pe veterani. Scrisorile ce le primesc și veștile ce mi-au adus veteranii ce au venit la întrunire arată o stare de lucruri anormală și foarte îngrijitoare. D. Căpitan Velciu umblă din comună în comună, cheamă pe veterani la primărie, îi șicanează și-i supune la tot felul de interogatorii; amenințând pe aceia ce s-au cotizat spre a face față cheltuielilor; răspândind în același timp tot felul de calomnii pe socoteala mea și spunând chiar, că îndată ce voi pune piciorul în Dobrogea va da ordin jandarmilor să mă lege. Implor dar, pentru veterani Înalta protecție a M.V. rugându-vă cu cel mai adânc respect să bine-voiți a da ordin ca această stare de lucruri să înceteze; fiindcă veteranii trăiesc ei destul de amărât ca să-i mai persecute încă și ofițerii. Iar în ceea ce mă privește pe mine personal, declar că, încrezător în protecția legilor și a Majestății Voastre nu mă tem de nimeni și de nimic; și, la nevoie mă voi duce la Murfatlar spre a-mi vedea și de interesele mele. Cu cel mai adânc respect, cel mai umilit supus al M.V., St. Georgescu-Sergent, vice-președinte al soc. veteranilor din Dobrogea”¹⁸.

Noii împroprietăriți nu avea voie să vândă aceste terenuri agricole decât peste 30 de ani de la împroprietărire. În cazul în care oricare din condițiile prevăzute de lege nu ar fi fost respectate, ei erau deposezați de aceste loturi de pământ, pe cale administrativă. Într-adevăr Statul a început în anul 1889 procedura de deposedere a unor împroprietăriți ce nu respectaseră prevederile legii, din terenurile respective fiind făcute alte împroprietăriri. În

¹⁷ „Adevărul”, an XXIV, nr. 7893, din 3 septembrie 1911, p. 4.

¹⁸ „Adevărul” an XXIV, nr. 7991 din 11 decembrie 1911, p. 3.

aplicarea legii s-au produs însă și multe abuzuri, care au nemulțumit populația și presa a reflectat starea de spirit produsă în rândurile veteranilor.

Până în anul 1916 nu au fost multe cazuri de împrăștierea care să își abandoneze loturile primite, dar atunci când a izbucnit războiul și Dobrogea a fost ocupată de inamici în toamna anului 1916, cei mai mulți dintre veterani, în vârstă de acum, s-au refugiat în stânga Dunării, ca majoritatea populației românești de aici. La reîntoarcerea lor după război mulți și-au găsit gospodăriile distruse și s-au văzut lipsiți de posibilitatea materială de a le refăce. Prezentând situația lor într-un articol din ziarul „Adevărul”, fostul deputat Eugeniu Zamfiroiu scria: „Acei dintre ei care aveau fie mijloace, fie o familie, se statorniciră; alții în neputință de a reîncepe o muncă rodnică se văzură expuși pieirii. O foarte mică parte din aceștia din urmă, bolnavi, săraci, descurajați, bătrâni de peste 70 de ani, își înstrăinară loturile lor de 8 hectare pe care le stăpâniseră efectiv și permanent cum glăsuește legea din 1903, până în toamna anului tragic 1916, la nepoți sau alte rude de-ale lor, plugari fără pământ...”. (...) Dar legea din 1903, prăfuită în arhivele ministerului de domenii, fu scoasă de sub colbul vremii și sancțiunea ei nemiloasă căzu pe capul celor ce-i nesocotiseră dispozițiunea, că veteranul nu-și poate înstrăina pământul acordat pe timpuri, ca o recompensă națională...”. Și fostul deputat propunea și o măsură pentru îndreptarea situației: „încă sub ministeriatul d-lui C. Argetoianu, chestiunea fusese semnalată și cercetările necesare se făcuseră, însă lucrările așteaptă și astăzi din nefericire soluționarea lor. Ca unul care am administrat mulți ani proprietățile statului din Dobrogea, îmi dau perfect seama că în speță nu e nevoie de vreo modificare a legii din 1903 – ceea ce nici ea n-ar fi grea în epoca în care legile se fac cu iuțeala unei rotative – ci numai de o simplă... foarte simplă deciziune pe baza căreia să se anuleze deposedarea veteranilor de loturile transmise rudelor lor, îndreptățiți după lege și dreptate să aibă propriu lor teren de hrană și să se aprobe transferurile făcute cu acte autentice”¹⁹. De altfel, în octombrie 1928 când ministrul C. Argetoianu făcuse o vizită la Constanța pentru o întâlnire cu colegii săi de partid, deputatul constănțean Horia Grigorescu i-a prezentat și el situația juridică a loturilor de veterani solicitând să se aprobe înstrăinarea lor²⁰.

Ziarul „Curentul” aducea în atenția publicului și a ministerului de resort, în anul 1929, o plângere a fiului unuia din veteranii de la 1877, Manolescu Petre, din care reținem următoarele rânduri: „Cu ocazia semicentenarului Dobrogei din anul trecut, o delegație de veterani din războiul Independenței 1877-’78, împrăștierea de Stat în baza legii din 1903, cu câte opt hectare de teren de cultură și care urmau a fi puși în posesie definitivă după 30 de ani, prezentară un memoriu d-lui C. Argetoianu, pe atunci ministru de domenii, cerând a fi scutiți de restul celor 5 ani ce mai aveau de făcut, până în 1933 și a fi puși în posesia definitivă a loturilor de pe acum, având în vedere că puțini

¹⁹ „Adevărul”, an XLIII, nr. 14240 din 31 mai 1930, p. 3.

²⁰ „Viitorul”, an XX, nr. 6194 din 9 octombrie 1928, p. 3.

din ei s-ar mai bucura de această favoare, cei mulți odihnind întru Domnul. Pe de altă parte, această măsură ar fi adus un mare bine și urmașilor lor. Memoriul a fost primit de d. Ministru al agriculturii, care le-a promis rezolvarea favorabilă și apoi supus consiliului legislativ, de unde urma a fi trecut prin Parlament spre votare. Nu va mai trece însă mult și se va împlini anul de când acest memoriu a fost înaintat și numeni nu s-a mai gândit să întrebe, când se va soluționa cuprinsul lui”²¹.

Aproape trei luni mai târziu, ziarul „Universul” relatează despre mersul acțiunilor reparatorii așteptate de veterani: „Ieri dimineața, s-a prezentat la ministerul de război o delegație de veterani din războiul de la 1877. La cabinetul d-lui ministru delegația a fost primită de d. Col. Urziceanu. Veteranii au arătat că unora dintre ei li s-au luat pământurile cu care fuseseră împroprietăriți iar altora nu li s-a dat deloc. De asemenea, unii au cerut să li se sporească pensiile neavând cu ce trăi. Ministerul de război va interveni la cel de agricultură spre a se vedea de ce au fost deposezați unii veterani de pământurile cu care fuseseră împroprietăriți. Mai sunt atât de puțini supraviețuitori ai războiului independenței, încât n-ar trebui să-i fie greu guvernului de a le asigura un trai liniștit la bătrânețe”²². Din presa țărănistă aflăm însă că în ședința Consiliului de Miniștri din 31 iulie 1928, anterior deciziei evenimentelor de la Constanța, „C. Argetoianu a cerut consiliului să aprobe ca titlurile definitive de împroprietărire ale împroprietăriților veterani ai războiului din 1877-1878, să poată fi eliberate acum, fără să se mai aștepte trecerea termenului de 30 ani cerut de regulamentele în vigoare. Consiliul a aprobat cererea d-lui ministru al agriculturii și domeniilor”²³.

În anul 1937 din totalul de 2.238 de veterani ai războiului de Independență, în Dobrogea se mai aflau 69, din care 10 în jud. Tulcea și 59 în jud. Constanța²⁴.

Nu doar problemele legate de titlurile de proprietate afectau situația veteranilor stabiliți în Dobrogea; printre ei erau și unii nemulțumiți de pensiile pe care le primeau sau de lipsa unor alte facilități pe care statul le acorda altor categorii sociale. Așa se face că atunci când în Camera Deputaților se discuta în primăvara anului 1908 bugetul ministerului de Război, deputatul Stoicescu „a întrebat pe ministrul de război ce înlesniri a acordat veteranilor, care și-au expus viața pe câmpiile Bulgariei”. Conform ziarului din care am citat, „ministrul Averescu a răspuns că s-a gândit la veterani și în înțelegere cu d-l ministru al lucrărilor publice a obținut o reducere de 50 la sută pe căile ferate pentru ei. Le vom mai da dreptul de a purta uniforme. În ce privește partea financiară aș fi fericit dacă mijloacele statului ar permite să li se îmbunătățească pensiile – a zis d-l ministru. Când

²¹ „Curentul”, an II, nr. 402 din 27 februarie 1929, p. 6.

²² „Universul”, an XLVII, nr. 106 din 13 mai 1929, p. 11.

²³ „Dreptatea”, an II, nr. 239 din 2 august 1928, p. 4.

²⁴ „Universul”, an LIV, nr. 173 din 26 iunie 1937, p. 1.

vom modifica legea pensiilor, ne vom gândi și la îmbunătățirea stărei veteranilor”²⁵.

În zilele de 1-13 iulie 1919 a avut loc la Brăila un congres al veteranilor, grade inferioare, din toată țara, cu care ocazie s-a redactat și un memoriu pe care o delegație a veteranilor l-a adus la București. Una din primele revendicări era legată de recunoașterea calității de persoană morală pentru Societatea de veterani din 1877-’78, 1913 și 1916-19, iar în acest context problemele ce se dorea a fi rezolvate erau mult mai multe și de competența a mai multor ministere, vizând eliminarea dezertorilor din funcțiile ocupate și înlocuirea lor cu veterani, împrăștierea veteranilor din războiul de întregire, atât a celor de la sate cât și a orășenilor, scutirea de taxe școlare pentru copiii lor, ajutoare materiale, etc²⁶.

O imagine din alt unghi a situației veteranilor o oferă în paginile „Vieții Românești”, Henric Sanielevici, care, în anul 1911, descria experiența pe care o avusese cu veteranii stabiliți în Dobrogea: „Am vizitat un sat de veterani, *Coroana de Oțel* și am stat de vorbă cu mulți români din sate dobrogene. Vream să știu între altele, ce înrâurire sufletească a avut asupra lor starea materială mai bună: cei veniți de mult stăpânesc doară douăzeci și cinci de hectare; iar veteranii, veniți cei din urmă, opt. Ei bine, am avut impresiunea că buna stare și neatârănarea i-au făcut mai harnici, mai întreprinzători, mai siguri de sine. I-am văzut în 40-50 de procese, la judecătorul ambulant: se înfățișează respectuoși – nu atât de persoana judecătorului cât de autoritatea pe care o reprezintă – dar fără pic de sfială, foarte siguri de ei și de drepturile lor; expun faptele hotărât și limpede, ferindu-se de orice digresiuni zadarnice, ca cineva care cunoaște bine mecanismul judecății...”.

Iar mai departe Sanielevici ne prezintă și imaginea unui astfel de veteran, așezat aici temeinic, dar care păstrează legătura cu satul de baștină, oferindu-ne apoi și explicația lipsei de unitate a sătenilor adunați în Dobrogea din diverse zone ale țării. „Odată mergeam cu diligența de la Mangalia la Constanța; pe la mijlocul drumului, am ajuns pe un țăran bătrân, mic, subțire și spânatec, pe care conductorul a avut generozitatea să-l poftască lângă dânsul pe capră; pe capră ședeam și eu, doritor de aer curat, de care dusesem lipsă peste an în orașul meu de provincie. Ne luarăm de vorbă. Avea douăzeci și cinci de hectare și era, de origine, din Vlașca; se ducea acuma în satul lui. <<Iau trenul pân’ la Cerna-Voda și acolo prind vaporul spre Giurgiu. Am și nițică treabă, dar mai văd și rudele... Eu, la două, trei luni *trebuie* să mă duc pe acasă: e! un douăzeci de lei acolo!...>> Vorbea foarte degajat, ca un negustor... <<Da’ cu recolta cum ai ieșit anul ăsta?>> <<Bine; o mie de baniți cutare, cinci sute de cutare și o mie de cutare (țin minte cifrele, dar nu mai știu ce produse erau; cred că grâu, orz și porumb). Dar ne mănâncă mașinile: se strică una, n-are cine ți-o dreg; lucrezi cu ea strică pân’ să strică de tot, pe urmă cumperi

²⁵ „Gazeta Transilvaniei”, an LXXI, nr. 73 din 1/14 aprilie 1908, p. 2.

²⁶ „Românimea”, an II, nr. 220 din 13 august 1919, p. 2.

alta. Mă costă sute de lei pe fiecare an!...>>. <<Apoi de ce nu vă înțelegeți, să țineți un mecanic cu anul, că v-ar veni câte trei, patru lei pe lună, de fiecare>>. <<Da cu cin' să te 'nțelegi?!... Suntem fiecare din altă parte, cu altă fire și alte obiceiuri!... Dacă nu ne putem înțelege să facem o fântână!...>>. În privința asta am auzit plângeri în toate părțile: nepăsare, dezunire, vrăjmășie!... Fiecare se simte între străini; i se pare că nu-i într-un sat adevărat ci într-o adunătură trecătoare..."²⁷.

Trecând în anul 1929 prin satul de la granița spre Rusia, cunoscutul ziarist Filip Brunea-Fox nota scurt: „Iată și Principele Niculae, un sat de veterani de la '77, cu case albe, cu țărani ce robotesc în băătătură sau în grădină”²⁸.

Serbările dedicate împlinirii a 50 de ani de la redobândirea Dobrogei, au readus în atenția publicului veteranii aflați în Dobrogea. Încă din anul anterior presa atrăgea atenția asupra veteranilor uitați parcă de cei ce pregăteau serbarea semicentenarului independenței. Citim astfel în „Universul”, din mai 1927, următoarele rânduri: „Veteranii de la 1877, figuri mari din ce în ce mai rare, septuagenari, toți câți au mai rămas, sunt aproape uitați astăzi. (...) Trăim vremuri de zbucium, de prefaceri adânci sociale, de nesiguranță, de împăunare a celor mai puțin merituoși, încât bieții veterani în frământarea prezentă par umbre anacronice. Nimeni nu se mai preocupă de dâșșii, nimeni n-are timp să le asculte glasul slăbit care parca inoportunează atunci când se ridică din când în când. Toți, la adânci bătrânețe își duc greul vieții dintr-o pensioară mizeră”²⁹.

La o întrunire a Sfatului Negustoresc din Constanța, din octombrie 1928, președintele acestei organizații, Ioan Miga spunea: „Acum în preajma zilei când va avea loc aniversarea semicentenarului Dobrogei, în ajunul zilei mari pentru toți românii în general, și pentru noi dobrogenii în special, în preziua zilei de 28 octombrie, care zi am dori să se numească de aci înainte ziua Dobrogei, să proslăvim cu evlavie memoria acelor viteji care, acum 50 ani, și-au lăsat trupurile ciuruite de gloanțe pe câmpiile Bulgariei pentru a o scăpa de sub puterea semiluneii, iar nouă redându-ne Dobrogea, pe care a stăpânit-o Mircea cel Bătrân, închinându-ne în fața mândrilor veterani care în acea zi vor defila reîntineriți în fața M.S. Regelui Mihai I, îngerul ocrotitor și nădejdea neamului nostru”³⁰.

La serbarea de la Constanța au participat peste 150 de veterani de la 1877. La 28 octombrie soseau drapelele celor 43 de unități ce au luat parte la război, prilej cu care la gară li s-a făcut o primire solemnă, drapelele fiind luate în primire de 43 de veterani, fiind apoi „trecute în revistă și salutate de episcopul

²⁷ H. Sanielevici, *Icoane fugare (Impresii din Dobrogea)*, în „Viața Românească”, an VI, nr. 11 din noiembrie 1911, p. 218.

²⁸ „Dimineața”, an XXV, nr. 8149 din 24 august 1929, p. 3.

²⁹ „Universul”, an XLV, nr. 101 din 4 mai 1927, p. 5.

³⁰ „Viitorul”, an XX, nr. 6208 din 25 octombrie 1928, p. 3.

Gherontie și generalul Vlădescu". După cuvântările ocazionale rostite de colonelul în rezervă Ionescu-Dobrogianu și generalul Vlădescu a urmat o defilare³¹.

Relatând serbările de la Constanța, gazeta „Libertatea” ce apărea la Orăștie, nota și prezența veteranilor, atât la primirea oaspeților din Capitală cât și în ceremonialul de la catedrala orașului: „La Catedrală a fost un lucru foarte frumos: De la intrarea în biserică până jos, pe cele două laturi ale treptelor, erau înșirate *Steagurile Regimentelor* care au luptat la 1877-78 împotriva turcilor de s-a câștigat Dobrogea – și *lângă fiecare steag erau, ca gardă, câte trei veterani*, trei soldați bătrâni din aceia care au luptat sub acele steaguri! Ei țineau cu multă mândrie în mâini steagurile sub care s-au bătut acum 50 de ani și sub care se coperiseră pe ei și coperiseră țara, de glorie! Printre aceste steaguri a urcat lumea cea aleasă, în Catedrală, în frunte cu M.S. Regina și Regenta! Steagurile s-au închinat lor cu credință!”³².

În egală măsură presa vremii a criticat și nerezolvarea problemelor veteranilor, la atâta vreme de la încheierea războiului. Ziarul „Dimineața” nota în acest sens, la sfârșitul anului 1928: „Nu ne mai interesează cât au costat celebrele serbări dobrogene, e însă ciudat că mai există veterani care după ce au slujit țara la '77, în război, și au fost pe urmă mici slujbași o viață întreagă, primesc totuși pensie 14 lei pe lună. Cum e totuși posibil să se găsească timp pentru serbări și să nu se găsească timp pentru repararea unor strigătoare nedreptăți”³³.

După cum se vede, presa vremii a prezentat îndeajuns problemele veteranilor împrăștiți în Dobrogea, aducându-le la cunoștința publicului larg, susținând revendicările lor îndreptățite și criticând administrația atunci când era cazul. Procedând astfel ziariștii nu doar că își făceau meseria, dar se achitau și de o datorie morală față de o categorie socială aflată la greu. Situația veteranilor era dezbătută nu doar în parlament, unde interesele politice primau, dar și în societatea civilă ce privea cu empatie suferințele lor.

Pe de altă parte, aceste articole din presa vremii ne arată că avem încă de studiat problema împrăștiilor de aici, din toate punctele de vedere. În primul rând era o problemă politică, ce viza întărirea Dobrogei la fruntarii, în condiții externe nesigure, dar și întărirea elementului românesc în provincia reunită de curând cu țara. Situația ulterioară a acestor localități de graniță se impune a fi analizată și explicată. Avem apoi aspectul economic al legii împrăștiilor din Dobrogea, cu toate etapele ei, ceea ce implică evoluția agriculturii în acele zone unde s-au stabilit veteranii, dar și dezvoltarea satelor și comunelor respective.

Integrarea noilor veniți în mediul social dobrogean diferit de cel din restul țării, este iarăși un subiect ce se cere a fi analizat, de la cazuri

³¹ „Cuvântul”, an IV, nr. 1265 din 29 octombrie 1928, p. 4.

³² „Libertatea”, an XXVI, nr. 45 din 1 noiembrie 1928, p. 1.

³³ „Dimineața”, an XXIV, nr. 8915 din 21 decembrie 1928, p. 3.

individuale la altele de grupuri diferențiate de zonele de proveniență dar și de specificul locului unde s-au așezat în Dobrogea. Vom vedea astfel modul cum s-au adaptat și au format societatea dobrogeană interbelică.

Presă vremii, chiar dacă și ea este uneori părtinitoare, oferă totuși informații de mare valoare ce completează arhivele administrației și datele statistice, aduce în prim plan cazuri concrete și mai ales aspecte de viață umană, sentimente, dorințe, gânduri care toate întregesc imaginea unei etape din evoluția societății românești a vremii.

THE PROBLEMS OF VETERANS FROM 1877/1878 APPROPRIATED IN DOBRUDJA, REFLECTED IN THE PRESS OF THE TIME

Abstract: After 1878, the Romanian State granted agricultural land in Dobrogea to those who wanted to settle here. Among them were the veterans of the war of independence, who benefited from special laws to settle in the border areas of Dobrudja. However, their situation was not easy, both due to the new conditions they encountered on the way and to some abuses of the local administration or legislative deficiencies. The Romanian press of that time presented real cases of veterans who encountered difficulties in establishing new households and paying their debts to the state, for the reasons mentioned above. In many situations the government had to take into account the published articles, which created pressure on the politicians and intervene to correct the mistakes of the local administration, or initiate changes in the legislation regarding the veterans owned here. This paper reviews the press articles related to these issues, showing the importance of this informative source for the knowledge of an important stage in the evolution of Dobrudja after 1878.

Keywords: Dobrudja, veterans, ownership, press, society.

EVOLUȚIA INTERESELOR DIPLOMATICE ȘI COMERCIALE NEERLANDEZE ÎN ROMÂNIA (SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA – PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XX-LEA)

Rezumat: Studiul de față prezintă succint evoluția raporturilor diplomatice și comerciale dintre România și Regatul Țărilor de Jos la finalul secolului al XIX-lea și în primele patru decenii ale secolului al XX-lea. Accentul este pus pe identificarea și prezentarea surselor documentare primare și secundare disponibile la acest moment pentru realizarea unei analize științifice mai amănunțite a subiectului abordat în paginile acestui articol. Regatul Țărilor de Jos a înființat prima reprezentanță diplomatică pe teritoriul actual al României în anul 1841, dar relațiile comerciale și prezența navelor sub pavilion neerlandez în porturile românești au început să se intensifice abia în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea, prilej pentru noi de a evidenția caracterul și structura importurilor și exporturilor dintre cele două state. De un real ajutor ne-au fost informațiile identificate în fondurile Arhivelor Naționale ale Țărilor de Jos din Haga și în cele din porturile dunărene și maritime din România. Articolul de față constituie doar un prim pas pe care îl propunem în redarea unei imagini cât mai fidele a relațiilor româno-neerlandeze din perioada modernă și contemporană a celor două state europene, pentru a umple golul istoriografic existent.

Cuvinte-cheie: Constanța, comerț, navigație, petrol, cereale.

Istoria Țărilor de Jos, cunoscute publicului larg sub denumirea de Olanda, s-a scris între construcția de poldere și crearea unui imperiu colonial, întins acolo unde interesele economice neerlandeze au răzbit în fața celor engleze, franceze, spaniole și portugheze. Țările de Jos au devenit o monarhie constituțională în anul 1815, abandonând modelul republican care i-a adus progresul socio-economic și statutul de putere maritimă din secolele XVII și XVIII¹. Revirimentul Țărilor de Jos nu presupune atât renașterea

* Dr. Cristian Constantin, E-mail: cristian.constantin@hotmail.com.

¹ Pentru perioada anterioară secolului al XIX-lea, vezi J. de Vries, A. Van der Woude, *The First Modern Economy: Success, Failure, and Perseverance of the Dutch Economy, 1500–*

Amsterdamului ca principal antrepozit neerlandez², precum în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, cât mai ales apariția pe harta comerțului maritim a unui nou pol de putere la Marea Nordului: Rotterdam. Astăzi, datorită investițiilor masive din ultimul secol și jumătate, așezarea de pe râul Nieuwe Maas este cel mai mare port de mărfuri din Europa și al zecelea din lume³.

Istoriografia relațiilor româno-neerlandeze se lasă încă așteptată, iar studii dedicate strict schimburilor comerciale dintre porturile românești de la Dunăre și Marea Neagră și cele din Țările de Jos lipsesc complet. Tema este abordată succint în câteva lucrări publicate în limba română, fiind analizate sumar exporturile și importurile dintre România și Țările de Jos până la Primul Război Mondial⁴. În ultima perioadă au fost publicate studii și volume care prezintă dinamica relațiilor româno-neerlandeze în anii dictaturii ceaușiste și implicarea ambasadorului Regatului Țărilor de Jos la București în protejarea drepturilor și libertăților cetățenilor români abuzați de organele represive ale statului român totalitar⁵.

1815, Cambridge University Press, Cambridge, 1997. Pentru performanța Țărilor de Jos din secolul al XIX-lea, vezi J.L. van Zanden, A. van Riel, *The Strictures of Inheritance: The Dutch Economy in the Nineteenth Century*, Princeton University Press, Princeton, 2004.

² Milja van Tielhof, *The 'Mother of all Trades'. The Baltic Grain Trade in Amsterdam from the late 16th to the early 19th century*, Brill, Leiden/ Boston/ Köln, 2002.

³ Ch. Dantin, *Le port maritime et fluviale de Rotterdam (Hollande)*, în „Le Génie Civil”, nr. 23, 6 decembrie 1924, pp. 8–9; Frank Seberechts, *Antwerp, Rotterdam and Hamburg (1914–1939): politics and the development of three North Sea ports*, în Luc Francois, Ann Katherine Isaacs (ed.), *The Sea in European History*, Edizioni PLUS, Pisa, 2001, p. 75–77; Jannes Linders, Siebe Swart, *The Port of Rotterdam: World Between City and Sea*, NAI Publishers, Rotterdam, 2015.

⁴ Constantin Ardeleanu, *Comerțul exterior și navigația la Dunărea de Jos. Serii statistice (1881–1900)*, Editura Europlus, Galați, 2008, pp. 3–11; idem, *Comerțul exterior și navigația prin Gurile Dunării. Serii statistice (1901–1914)*, Galați University Press, Galați, 2008, pp. 7–20; Emil Octavian Mocanu, *Portul Brăila de la regimul de porto franco la Primul Război Mondial (1836–1914)*, Editura Istros a Muzeului Brăilei, Brăila, 2012; Cristian Constantin, *Comerțul cu cereale la gurile Dunării: integrarea pe piață, structuri productive și infrastructura de transport (1829–1940)*, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, Brăila, 2018. Vezi și studiile: Karl van Ijken, *Relații istorice între Olanda și România*, în Peter Jan Wolthers, Eugen Simion (coord.), *2000 de ani de relații intereuropene Orient–Occident*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2004, pp. 127–203; Jan Willem Bos, *Mâini întinse peste continent. O viziune personală asupra relațiilor româno-olandeze*, în Peter Jan Wolthers, Eugen Simion (coord.), *op. cit.*, pp. 311–318; Ion Pătrașcu, *Scurtă incursiune în relațiile româno-olandeze*, în Ion M. Anghel, Lucian Petrescu, Valeriu Tudor (coord.), *Pagini din diplomația României (semper fidelis patriae)*, vol. I, Editura Junimea, Iași, 2009, pp. 69–82.

⁵ Vezi activitatea E.S. Coen Stork, ambasadorul Regatului Țărilor de Jos la București, în: Gabriel Andreescu, *Cel mai iubit dintre ambasadori. Coen Stork în dialog cu Gabriel*

Departamentul de statistică din Țările de Jos a fost reorganizat abia în anul 1917, iar informațiile anterioare trebuie privite cu reticență, mai ales că instituțiile neerlandeze au publicat doar rezumate cu cargourile plecate din porturile Rotterdam și Amsterdam înainte de anul 1900. În acest context, datele privitoare la importurile neerlandeze de cereale și petrol din România rămân lacunare și nu permit întocmirea unor serii econometrice, doar prin recursul la buletinele oficiale ale Camerelor de comerț din Țările de Jos⁶. Pentru crearea unei imagini de ansamblu, a fost nevoie de parcurgerea fondului Algemeen archief. Tweede afdelindg, Ministerie van Buitelandse Zaken de la Nationaal Archief, Den Haag, a materialelor conservate la serviciile județene Brăila, Galați și Constanța ale Arhivelor Naționale ale României și a celor de la Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe al României de la București. Totodată, de un real folos ne-au fost datele statistice din seria de publicații ale anuarului *Comerțul exterior al României și mișcarea porturilor*. Scopul principal al acestui articol este de a reconstitui, în manieră pozitivistă, o imagine de ansamblu asupra relațiilor româno-neerlandeze la sfârșitul secolului al XIX-lea și în primele patru decenii ale următorului veac, neavând pretenția de a epuiza problematica, marcând, precum intervenția unei macete, deschiderea unei poteci într-o pădure ecuatorială.

Între 1900 și 1950 populația Țărilor de Jos s-a dublat, înregistrând o creștere de la 5,1 milioane la aproximativ 11 milioane de locuitori, dispunând de o suprafață de aproximativ 41.000 km², dintre care 18% este reprezentată de apă⁷. Dintr-o populație a globului de aproximativ un miliard de oameni, la începutul perioadei interbelice, Țările de Jos, neincluzând imperiul colonial, au avut o pondere de doar 0,5%⁸. Media produsului global brut/locuitor neerlandez a fost de 1.806 de dolari în 1929, anul izbucnirii marii crize economice interbelice⁹. Țările de Jos au dispus de un produs intern brut/locuitor de 4.049 de dolari în anul 1913. După Marele Război, în 1919,

Andreescu, All, București, 1993; Peter Henk Steenhuis, *De rode ambassadeur. Coen Stork: diplomat van Pretoria to Boekarest*, Athenaeum-Polak & van Gennep, Amsterdam, 2012; Cătălin Strat (ed.), *Dosarul de securitate al unui ambasador: Coen Stork*, prefață de Dennis Deletant, Editura Humanitas, București, 2013.

⁶ E. Buyst, J.P.H. Smits, J.L. van Zanden, *National accounts for the Low Countries, 1800–1990*, în „Scandinavian Economic History Review”, vol. 43, nr. 1, 1995, pp. 53–76.

⁷ Roland Lee, *The demographic transition: three centuries of fundamental change*, în „Journal of Economic Perspectives”, vol. 17, nr. 4, 2003, pp. 167–190; și http://europa.eu/about-eu/countries/member-countries/netherlands/index_ro.htm (consultat pe 12.01.2023).

⁸ Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500–2010)*, Polirom, Iași, 2010, p. 205.

⁹ Valorile produsului global brut/locuitor sunt exprimate în dolari internaționali Geary-Khamis 1990.

acesta a înregistrat un mic progres până la 4.122 dolari și a ajuns în 1929 la valoare de 5.689 dolari, urmând ca în 1938 să coboare la 5.250 de dolari¹⁰. De partea cealaltă, România Întregită a înregistrat un regres considerabil la capitolul produsului global brut/locuitor, de la 1.741 de dolari în anul 1913, la 1.152 dolari în 1929 și 1.242 dolari în 1938¹¹.

Paradoxal, un popor cu atâtea resurse precum cele ale României era depășit clar de o națiune care a știut să profite de pe urma eliberării de ocupația spaniolă și habsburgică de la finalul Evului Mediu. Neerlandezii, observând deficiențele avute pe continent, fie au îndiguit pe cât posibil, recucerind terenurile înghițite de Marea Nordului, fie și-au îndreptat atenția spre noi teritorii, facilitând dezvoltarea navigației. Românii, precum majoritatea popoarelor din vecinătatea Mării Negre de-a lungul Evului Mediu și perioadei moderne, au rămas, în mare parte, o națiune *thalassofobă*¹²,

¹⁰ Angus Maddison, *Monitoring the World Economy 1820–1992*, Development Centre of the OECD, Paris, 1995, p. 228; idem, *The World Economy: Historical Statistics*, Development Centre of the OECD, Paris, 2003, pp. 43–44, 48–49, 62–63, 67–68, 96, 98, 100–101, 262.

¹¹ *Ibidem*, datele pentru anul 1919 lipsesc.

¹² Un popor căruia îi displace navigația și se mărginește, preponderent, la activități terestre, care, din varii motive (preponderent economice), nu își construiește o flotă semnificativă. În această categorie se înscriu popoare precum: românii, bulgarii, sârbii, georgienii etc. Acestea intră în contradicție cu politica navală a marilor imperii, dar și a unor „popoare ale mării”, precum grecii. Flota națională a României și companiile de navigație cu capital de stat românesc au apărut la sfârșitul secolului al XIX-lea, având o pondere redusă în cadrul mișcării porturilor românești; vezi: Th. Gâlcă, *Navigațiunea fluvială și maritimă în România*, Regia Autonomă a Porturilor și Căilor de Comunicație pe Apă, București, 1930; Iulian Cârțână, Ion Seftiuc, *Dunărea în istoria poporului român*, Editura Științifică, București, 1972; Nicolae Bîrdeanu, Dan Nicolaescu, *Contribuții la istoria marinei române*, vol. 1, *Din cele mai vechi timpuri până la 1918*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979; Cristei Ermei N. Popescu (coord.), *Navigația Fluvială Română: o firmă pentru toată Dunărea*, Editura Porto Franco, Galați, 1990; Valentin Ciorbea, Carmen Atanasiu, *Flota Maritimă Comercială Română. Un secol de istorie modernă: 1895–1995*, Editura Fundației „Andrei Șaguna”, Constanța, 1995; Carmen Atanasiu, *Problema suveranității României la Dunăre și „Navigația Fluvială Română” (1919–1945)*, București, Editura NELMACO, 2003; Ionel Constantin Mitea, *Companii de navigație la Gurile Dunării (1830–1939)*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2022. Vezi analize ample despre *thalassophobia* popoarelor din jurul Mării Negre la Zaal Andronikashvili, *Black Sea Identity and the Autochthon Logic of Thalassophobia*, în Ivan Biliarsky, Ovidiu Cristea, Anca Oroveanu (ed.), *The Balkans and Caucasus: Parallel Processes on the Opposite Sides of the Black Sea*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, 2012, pp. 295–304. Vezi și Constantin Ardeleanu, *The Black Sea as Seen from a Thalassophobic Perspective*, în cadrul conferinței internaționale “5th Mediterranean Maritime History Network Conference”, Constanța, 9–11 Mai 2018,

preocupată de agricultură, păstrând o parte din metehnele feudale, dar cu o reformă agrară (1921) problematică pentru crearea unor stocuri comerciale. România a fost surclasată de Țările de Jos și la capitolul productivitatea muncii în agricultură. În anul 1938, Țările de Jos se situau pe poziția secundă în Europa, după Marea Britanie (560 dolari/persoană), cu 500 de dolari/persoană ocupată în agricultură, în vreme ce România se poziționa abia pe locul al XVIII-lea, cu doar 80 de dolari/persoană, media primelor 18 state fiind de 210 dolari/persoană¹³.

Regatul Țărilor de Jos și-a îndreptat atenția asupra regiunii gurilor Dunării după 1829, momentul de descătușare pentru comerțul din Moldova și Valahia, dar nu imediat și nu într-un mod intens, precum au făcut-o marile puteri ale vremii. Istoria relațiilor bilaterale româno-neerlandeze a început la 21 decembrie 1841, când autoritățile de la Haga au înființat viceconsulatul comercial de la Galați, avându-l drept titular pe Anton Vlasto. Moldova și Țara Românească se aflau la acea vreme încă sub suzeranitate otomană, motiv pentru care viceconsulatul din Galați a fost inclus în circumscripția teritorială a ambasadei Țărilor de Jos de la Constantinopol. La sfârșitul Războiului Crimeii, în 1856, guvernul de la Haga a decis înființarea unui viceconsulat neerlandez la Brăila. La 25 august 1856, Regatul Țărilor de Jos a stabilit la București un consulat general, iar din 1857 au apărut agenții consulare onorifice la Botoșani, Bârlad, Focșani, Roman și Giurgiu. Autoritățile de la Haga au recunoscut independența de stat a României la 12/24 ianuarie 1880, prilej pentru a ridica Consulatul General din București la nivelul de Agenție Diplomatică, scrisorile de acreditare nominalizându-l pe Jean A. Keun la conducerea misiunii diplomatice permanente neerlandeze în România. După doar doi ani, 15/25 februarie 1882, agenția diplomatică neerlandeză a fost ridicată la rangul de Legație, iar șeful misiunii a fost avansat la gradul de ministru rezident. În circumscripția legației neerlandeze de la București au intrat consulatul de la Galați și viceconsulatele de la Brăila, Sulina, Tulcea și Giurgiu, iar din 1897 și viceconsulatul de la Constanța. După o întrerupere prilejuită de ostilitățile Primului Război Mondial, relațiile româno-neerlandeze s-au reluat, fiind deschise viceconsulate ale Regatului Țărilor de Jos la Ploiești și Câmpina, subordonate legației din București. Relațiile dintre România și Țările de Jos au intrat în colaps după cucerirea teritoriile neerlandeze de către trupele celui de-al Treilea Reich, în primăvara anului 1940¹⁴.

Între anii 1880 și 1898, România a fost reprezentată în teritoriile neerlandeze de către legația românească din Bruxelles, capitala Belgiei,

https://marehist.gr/download.php?fgr=stories/stories_0069_1985_1_en.pdf (consultat pe 25.03.2023).

¹³ Bogdan Murgescu, *op. cit.*, p. 241.

¹⁴ Vezi <http://www.haga.mae.ro/index.php?lang=ro&id=126153> (consultat pe 02.01.2023).

condusă de către Mihai Mitilineu. În 1898, prin modificarea legii de organizare și funcționare a Ministerului Afacerilor Străine din România, a fost înființată a unsprezecea misiune diplomatică românească peste hotare, cu reședința la Haga, condusă de Ion N. Papiniu, un diplomat de carieră, cu gradul de ministru plenipotențiar. Din anul 1900, Legației României în capitala Regatului Țărilor de Jos i-au fost subordonate Consulatul General din Rotterdam și consulatele de la Amsterdam, Dordrecht și Haga-Scheveningen¹⁵.

De la sfârșitul secolului al XIX-lea și până la izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, negustorii din antrepozitele neerlandeze au fost atrași de regiunea gurilor Dunării și de litoralul vest-pontic. În porturile de la Dunărea Maritimă și la Constanța, reprezentanții caselor comerciale și de navigație din Imperiul Neerlandez își puteau desface nestingheriți mărfurile sosite pe cargouri și achiziționau cele necesare pentru piața neerlandeză sau acele produse pe care le considerau oportune comercializării la prețuri destul de profitabile în alte antrepozite europene¹⁶. Depozitarea produselor românești în magaziile portului Rotterdam și conexiunile maritime și terestre cu spațiul german au jucat un rol esențial în dezvoltarea economică a Regatului Țărilor de Jos. Întregul comerț românesc din prima jumătate a secolului al XX-lea și, implicit, cel maritim a fost influențat de evoluția producției interne (în special agricole și petroliere), de politica economică dusă de autoritățile române (care oscila între protecționism și liberalizare) și de influențele pieței mondiale (reprezentate la CED, dar și prin consulatele locale și societățile de navigație și comerț)¹⁷.

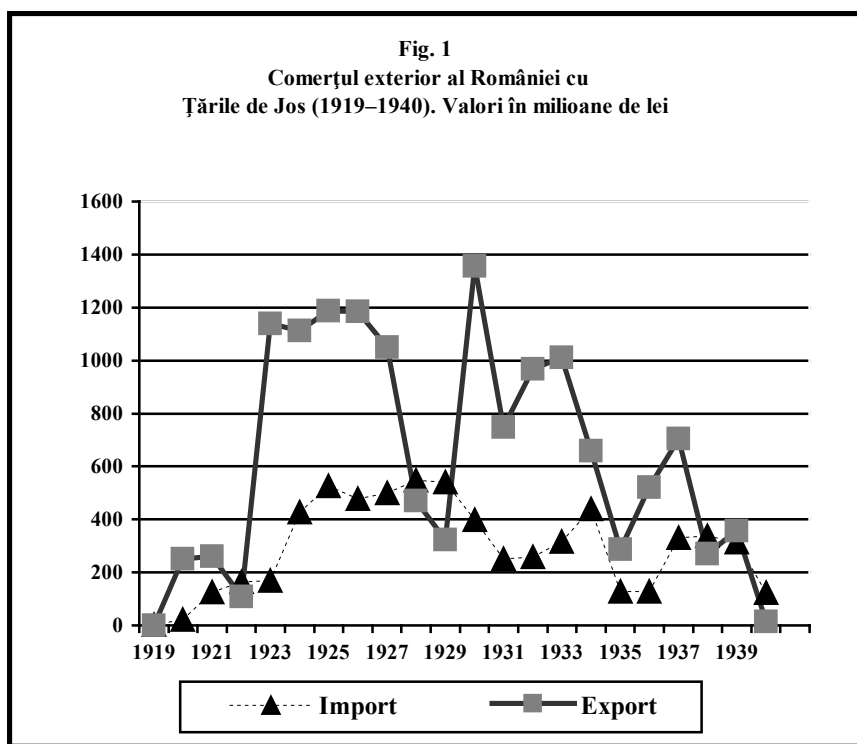
Schimburile comerciale româno-neerlandeze au fost reluate după Primul Război Mondial. În plină reconstrucție după prima conflagrație mondială, România nu a reușit să facă exporturi semnificative către Regatul Țărilor de Jos în decursul anului 1919. În acel an, din porturile neerlandeze au sosit către

¹⁵ Vezi detalii ale istoricului relațiilor diplomatice dintre România și Țările de Jos <https://haga.mae.ro/node/221> (consultată pe 03.01.2023) și în Karl van Ijken, *op. cit.*, pp. 127–203.

¹⁶ Vezi cazuri similare ale marilor puteri la Daniela Bușă, *Comerțul exterior al României prin marile porturi cu țările din Sud-Estul Europei*, în „Revista istorică”, Serie nouă, vol. 3, nr. 9–10, 1992, pp. 963–977; eadem, *Politica comercială a României în sud-estul Europei. Convenții, tratate și aranjamente comerciale (sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea)*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. 8, 1994, pp. 115–146; eadem, *France and Her Trading Relations with Countries in South-Eastern Europe (1900–1914)*, în „Revue Romaine d'Histoire”, tom 36, nr. 1–2, 1997, pp. 55–77.

¹⁷ Cristian Constantin, *Activitatea consulară la Brăila și Galați (1919–1940)*, Editura PIM, Iași, 2017, *passim*; vezi și Constantin Ardeleanu, *The European Commission of the Danube and the Results of Its Technical and Administrative Activity on the Safety of Navigation, 1856–1914*, în „International Journal of Maritime History”, vol. XXIII, nr. 1, 2011, pp. 73–94.

România un total de 200 de tone, pentru care s-a plătit suma de trei milioane de lei¹⁸.

Sursa: seria *Comerțul Exterior al României*, pentru anii 1926–1940; Victor Axenciuc, *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice 1959–1947*, vol. III, *Monedă-credit-comerț-finanțe publice*, Editura Academiei Române, București, 2000.

Relațiile de schimb și-au reintrat în normalitatea antebelică pe parcursul anului 1920, când România a exportat către statul de pe țărmurile Mării Nordului un total de 100.000 de tone de mărfuri în schimbul cărora a încasat 250 de milioane de lei. Importurile românești de produse neerlandeze au însumat 2.500 de tone pentru care au fost achitate 21 de milioane de lei. Un calcul simplu arată că România a vândut o tonă de produse în Țările de Jos pentru suma de aproximativ 2.482 de lei, în timp ce a importat o tonă de produse neerlandeze cu 8.400 de lei. În aceste condiții, rezultă că o tonă de produse românești valora de 3,4 ori mai puțin comparativ cu valoarea plătită

¹⁸ Vezi seria *Comerțul Exterior al României*, pentru anii 1919–1940; Victor Axenciuc, *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice 1959–1947*, vol. III, *Monedă-credit-comerț-finanțe publice*, Editura Academiei Române, București, 2000.

în schimbul mărfurilor neerlandeze importate¹⁹. Autoritățile de la București au abrogat în aprilie 1921 zece convenții comerciale cu ale state, printre care și cea cu Regatul Țărilor de Jos. Un nou acord comercial bilateral româno-neerlandez a fost parafat abia în decembrie 1922²⁰. Situația a devenit mai dramatică pentru România în anul 1921, când românii au exportat în Țările de Jos 96 de mii de tone pentru 261 de milioane de lei (2.718 lei/tonă) și au importat 9.700 de tone pentru o valoare de 125 de milioane de lei (12.886 lei/tonă). Decalajul s-a mărit și mai mult în favoarea neerlandezilor, de 4,7 ori²¹.

În 1933, la finalul crizei economice și începutul ascensiunii naziste în Germania și Europa, nivelul relațiilor comerciale româno-neerlandeze s-a situat pe aceeași linie. O tonă de produse importate de România din Țările de Jos a valorat 28.990 de lei, iar una românească vândută partenerilor neerlandezi a însumat doar 1.735 de lei. Regresia economică a României în raport cu Țările de Jos a fost imensă iar decalajul porturilor maritime de pe teritoriul României față de Rotterdam și Amsterdam, de asemenea. În 1936, exporturile României către Țările de Jos au reprezentat 4,46% din totalul de 1.893.108 tone exportate, aflându-se astfel pe o poziție codașă²², prima treaptă fiind ocupată de Marea Britanie cu 24,61%. În anul 1938, piața neerlandeză a reprezentat 5% din exportul României, iar în 1939 doar 3,81%. În 1938, o tonă de produse românești exportate în Țările de Jos valora 2.730 de lei, iar pentru una importată se achitau 9.083 de lei. Din primăvara anului 1940 nu se mai poate vorbi de Țările de Jos, întrucât teritoriile acestui regat au fost integrate celui de al Treilea Reich. În consecință, exporturile românești către Țările de Jos au fost nesemnificative și s-au desfășurat în primele luni ale anului 1940. Se poate afirma că produsele românești, în majoritate covârșitoare materii prime (cereale, petrol și lemn) trimise către antrepozitele neerlandeze valorau de patru ori mai puțin decât mărfurile importate de România din Țările de Jos.

În medie, între 1919 și 1940, România a importat din Țările de Jos o tonă de produse pentru 28.024 de lei și a primit în schimbul unei tone exportate către aceeași țară doar 3.228 de lei. Diferența de 8,6 ori în favoarea Țărilor de Jos arată efortul imens al României de adaptare la piața interbelică. Cauzele au fost dintre cele mai diverse, de la reforma agrară și producția slab calitativă și cantitativă de cereale, în comparație cu piața americană și vest-europeană, dar și cu *dumping*-ul practicat de Uniunea Sovietică. La toate acestea se

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Ilie Puia, *Relațiile economice externe ale României în perioada interbelică*, Editura Academiei, București, 1982, pp. 11, 85–86; Nicolae Dascălu, Irina Gavrilă, *Un model de adaptare a comerțului exterior la condițiile perioadei de trecere de la război la pace*, în „Revista de Istorie”, tom 33, nr. 6, 1980, p. 125.

²¹ Victor Axenciuc, *Evoluția economică a României*, vol. III, *passim*.

²² *Ibidem*.

adaugă nevoia crescândă de industrializare a statului român, care oscila între politici de protecționism și de liberalizare a pieței interne în raport cu forma de capitalism vest-european²³.

Companiile neerlandeze au fost tot mai atrase de piața de cereale de la gurile Dunării. Dacă până în anul 1880 ponderea cumulată a Belgiei și Țărilor de Jos în achiziția de cereale românești s-a situat la valori ce nu au depășit două procente din exportul de profil al României, situația s-a schimbat radical în ultimii ani ai veacului al XIX-lea și a devenit covârșitoare în preajma Primului Război Mondial²⁴. Începând cu anii 1930, companii neerlandeze cu tradiție și renume internațional în lumea cerealelor și-au deschis filiale și în porturile românești de la Dunăre și Marea Neagră. Cele mai reprezentative au fost Bunge și Nidera²⁵.

Produsele petroliere din România au devenit tot mai atractive pentru piețele occidentale, iar exportul semnificativ al acestora s-a datorat și seriei de investiții pe care guvernul de la București le-a pus în aplicare pentru transformarea principalului port românesc de la Marea Neagră într-un veritabil antrepozit european: Constanța²⁶. Evoluția exporturilor de produse petroliere românești prin portul Constanța a înregistrat o evoluție impresionată în primele patru decenii ale secolului al XX-lea. Din Constanța au fost expediate doar către porturile neerlandeze cantități care au crescut de la 21.506 tone în anul 1912 la 25.248 tone în 1930, 228.367 tone 1933, 313.868 tone în 1935 și 74.315 tone în 1939²⁷. Anterior primei conflagrații mondiale, Belgia și Țările de Jos s-au arătat extrem de interesate de achiziția de produse petroliere din România, stabilindu-și un cap de pod în portul Constanța²⁸. În

²³ Cauzele au fost prezentate sumar, ele fiind mult mai ample și au ținut de adaptarea României la noile realități teritoriale și politice interne și internaționale din perioada interbelică. Nemaiavând niciun țel comun, românii au rămas să încerce doar să se adapteze noilor realități, nu să-și propună o țintă concretă așa cum fusese unirea tuturor provinciilor. Vezi mai multe în Bogdan Murgescu, *op. cit.*, pp. 205–314.

²⁴ Vezi analize detaliate în Cristian Constantin, *Comerțul cu cereale la Gurile Dunării...*, pp. 281–372.

²⁵ Vezi o istorie a prezenței celor două companii neerlandeze în spațiul românesc: Cristian Constantin, *Multinationals in the Grain Trade: Bunge and Nidera in the Lower Danube Region (1930–1948)*, în „Athens Journal of History”, vol. 8, nr. 3, 2022, pp. 235–260.

²⁶ Constantin Ardeleanu, *Romania's Investments in Its Maritime Ports (1878–1914)*, în idem; Lyberatos, Andreas (ed.), *Port Cities of Western Black Sea Coast and the Danube: Economic and Social Development in The Long Nineteenth Century*, Corfu, 2016, pp. 129–164.

²⁷ Serviciul județean Constanța al Arhivelor Naționale ale României (SJAN Constanța), fond Direcția Navigației Maritime, dosar 4/1920–1928, f. 274; Ibidem, dosar 6/1930, ff. 50–51; *ibidem*, fond Căpitănia Portului Constanța, dosar 14/1934, f. 20; Ibidem, dosar 9/1939, f. 21; „Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Constanța”, nr. 8–9, noiembrie-decembrie 1910; Ibidem, nr. 9/decembrie 1913.

²⁸ Interesul occidentalilor s-a manifestat pe fondul investițiilor de capital în porturile de pe litoralul Mării Negre, vezi: John R. Lampe, R. Jackson Marvin, *Balkan Economic*

perioada interbelică, cele două state amintite și-au reluat rolurile principale în cadrul comerțului cu petrol derulat pe țărmul românesc al Mării Negre, dar trebuie subliniată și contribuția porturilor neerlandeze și belgiene la tranzitul de mărfuri spre Germania și Marea Britanie²⁹.

Exportul de cereale românești către porturile neerlandeze a urmat curbele sinusoidale ale epocii, având o evoluție de la 738 tone în anul 1901, la 59.005 tone în 1910, 34.595 tone în 1912, 97.816 tone în 1930 și la doar 24.752 tone în 1939³⁰. Orzul a dominat exporturile cerealiere românești prin portul Constanța pentru întreaga perioadă analizată, fiind urmat de porumb (anii 1930–1939), ovăz și grâu (40% din totalul cerealelor exportate în 1935). Cererea piețelor occidentale față de soia a înregistrat o creștere semnificativă începând cu anul 1934. Marea Britanie, Italia și Germania au redevenit principalele state importatoare de cereale prin portul Constanța în perioada interbelică. O scădere a exporturilor României la cereale prin portul Constanța, s-a produs pe piețele franceze, belgiene și olandeze, uneori nemaiaținându-se nici cantitățile tranzacționate înaintea Primului Război Mondial³¹.

De la finalul secolului al XIX-lea, Țările de Jos s-au definit drept un principal partener de afaceri în sectorul produselor coloniale (lămâi, portocale, roșcove, smochine, cafea, piper, ceai, cacao, scorțișoară, cuișoare) plasate de negustorii neerlandezi în principalele porturi românești (Constanța, Galați și Brăila). Totodată, la Constanța au ajuns din antrepozitul de la Rotterdam, prin intermediul navelor *Serviciului Maritim Român* (SMR),

History, 1550–1950. From Imperial Bordelands to Developing Nations, Indiana University Press, Bloomington, 1982; Daniela Bușă, *Porturile de pe litoralul vestic al Mării Negre. Modernizarea și activitatea lor comercială la cumpăna dintre secolul al XIX-lea și al XX-lea*, în „Revista istorică”, Serie nouă, tom 7, nr. 7–8, 1996, pp. 569–573; Gelina Harlaftis, *Black Sea Maritime and Economic History. The integration of the port-cities to the global economy*, în Gelina Harlaftis, Victoria Konstantinova, Igor Lyman, Anna Sydorenko, Eka Tchikoidze (ed.), *Between Grain and Oil from the Azov to the Caucasus: the Port-Cities of the Eastern Coast of the Black Sea, late 18th – early 20th Century*, Black Sea History Working Papers – vol. 3, Centre of Maritime History, Institute for Mediterranean Studies – Foundation Research and Technology, Rethymnon, pp. 3–32.

²⁹ Mariana Cojoc, *Constanța – port internațional. Comerțul exterior al României prin portul Constanța (1878–1939)*, Cartea Universitară, București, 2006. pp. 433–434.

³⁰ Vezi informații preluate din: „Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Constanța”, an XII, nr. 4, iulie 1901; *ibidem*, nr. 5, august 1901; *ibidem*, nr. 7, octombrie 1901; *ibidem*, nr. 8, noiembrie 1901; *ibidem*, nr. 10, ianuarie 1902; *ibidem*, an XII, nr. 1, aprilie 1902; *ibidem*, nr. 5, august 1902; *ibidem*, nr. 6, septembrie 1902; *ibidem*, nr. 8, noiembrie 1902; *ibidem*, nr. 11, februarie 1903; *ibidem*, an XX, nr. 6–7, septembrie–octombrie 1910; *ibidem*, an XXII, nr. 9, decembrie 1913. SJAN Constanța, fond Direcția Navigației Maritime, dosar 28/1935, f. 28; *ibidem*, dosar 14/1934, tabel 25; „Buletinul Camerei de Comerț și Industrie”, nr. 9, decembrie 1913.

³¹ Mariana Cojoc, *Constanța – port internațional...*, p. 435.

cantități însemnate de produse lactate (brânză și cașcaval)³². SMR nu a fost singura companie care a legat țărmurile românești ale Mării Negre de porturile neerlandeze, la sfârșitul secolului al XIX-lea. Între diplomații români de la legația din Bruxelles și autoritățile belgiene și neerlandeze s-a discutat asiduu pe tema înființării unui itinerariu regulat care să conecteze porturile românești de la Dunărea Maritimă și Marea Neagră cu antrepozitele de la Antwerp și Rotterdam³³. Din cercetările efectuate până în acest moment, rezultă că Țările de Jos au continuat, precum înaintea Primului Război Mondial, să ocupe un loc mediu în cadrul navigației prin portul Constanța și între cele două conflagrații mondiale. Cu toate acestea, se observă o creștere numerică a bastimentelor sub pavilion neerlandez, de la 67 de nave în anul 1926, la 87 în 1934 și 90 în 1939³⁴.

Cargoul „Mydrecht”, cu o capacitate de 2169 TNR, a sosit pe 7 ianuarie 1913 în portul Constanța, fiind prima dintre cele șase curse pe care vaporul neerlandez le-a efectuat de-a lungul anului 1913 către portul românesc pe litoralul Mării Negre. De fiecare dată, cargoul neerlandez a sosit cu o încărcătură de balast și a conectat portul Constanța cu antrepozitele de la Rotterdam și Hamburg, unde a transport petrol și benzină³⁵. Numărul de vase sub pavilion neerlandez sosite în portul Constanța s-a situat între 13 (25.932 TNR) în anul 1913, 8 (16.854 TNR) în 1914, 7 (12.316 TNR) în 1920, 19 (TNR neprecizate) în 1921, 49 (TNR neprecizate) în 1922, 51 (146.555 TNR) în 1923, 46 (198.964 TNR) în 1924, 45 (TNR neprecizate) în 1925³⁶.

În cazul plecărilor se observă aceeași tendință de scădere în anul 1914 și de dispariție a navelor sub pavilionul Țărilor de Jos de-a lungul desfășurării

³² *Ibidem*, pp. 430–440. A se vedea: eadem, *Comerțul exterior al României prin portul Constanța între anii 1878–1914*, în „Anuarul Muzeului Marinei Române”, tom V, 2002, pp. 119–147; Idem, *The role of the maritime ports-Braila, Galatzi, Constantza, regarding the exterior commerce of Romania around the Second World War*, în „Romanian Naval Museum Yearbook”, vol. VII, 2004, pp. 176–188; Constantin Ardeleanu, *Comerțul exterior și navigația prin gurile Dunării. Serii statistice (1901–1914)*.

³³ Constantin Cheramidoglu, *Imaginea Serviciului Maritim Român în presa vremii, în Dunărea și Marea Neagră în spațiul euroasiatic. Istorie, relații politice și diplomatie*, nr. 3, 2021, pp. 96–112. Discuțiile dintre diplomați au rămas consemnate în Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe al României, fond Bruxelles, vol. 335, dosar *Consulatul român din Anvers (1881–1895)*.

³⁴ *Darea de seamă asupra activității S.P.M. pe exercițiul financiar 1926–1927, 1928*, tabel nr. 10; SJAN Constanța, fond Căpitănia Portului Constanța, dosar 5/1930, f. 65; *Raport statistic de mișcarea porturilor României 1939*, Imprimeria Centrală, București, 1940, p. 128.

³⁵ Nationaal Archief, Den Haag, fond Ministerie van Buitenlandse Zaken, dosar nr. 5 *Inventaris van het Archief van het Consulaat te Constantza, 1910–1940 (Roemenië)*; *ibidem*, dosar 724 *De Nederlandse Consulaire Vertegenwoordiging in Roemenië (1860–1954)*.

³⁶ *Ibidem*, dosar 5 *Inventaris van het Archief van het Consulaat te Constantza, 1910–1940 (Roemenië)*.

Primului Război Mondial, pentru ca începând cu anul 1920, să crească treptat. În privința exporturilor derulate după prima conflagrație mondială, doar pentru a oferi câteva exemple asupra bastimentelor și tipului de încărcătură transportate de acestea, semnalăm activitatea cargourilor „Ganymedes” și „Orestes”, care au părăsit portul Constanța în 7 iulie 1920, respectiv 2 septembrie 1920, pentru a transporta la Amsterdam cantități consistente de cereale³⁷.

În afară de cereale, Regatul Țărilor de Jos a importat din România petrol prin societățile de profil constituite în acest sens pe Valea Prahovei. În parteneriat cu Marea Britanie și în concurență cu societățile franco-belgiene, Țările de Jos au încercat să fie un jucător important pe piața de extracție de petrol și gaze naturale din România³⁸. Societatea *Astra Română* a fost reprezentanta trustului anglo-neerlandez *Royal Dutch-Shell*. Posesiunile petroliere ale acestei firme se întindeau în regiunea Băicoi, Poiana, Câmpina, Moreni, Ochiuri și Ceptura³⁹. La prima emisiune postbelică, în anul 1920, și-a ridicat capitalul de la 67,5 milioane lei hârtie la 135 milioane hârtie, ca să ajungă în 1924 la 675 de milioane de lei hârtie. Pe parcursul anului 1922 a extras 330.000 tone țiței brut, reprezentând 10% din totalul României pe acel an⁴⁰. În acest context, în perioada interbelică au apărut și reprezentanții diplomatici ai Țărilor de Jos pe Valea Prahovei, care au funcționat pentru observarea activităților petroliere din acest spațiu extrem de important pentru comerțul și industria internațională dintre cele două războaie mondiale⁴¹.

Relațiile româno-neerlandeze s-au desfășurat pe aceleași coordonate și după prima conflagrație mondială, ca între orice important exportator de materii prime (cereale, lemn și petrol) și un principal antrepozit mondial. Pentru comerțul exterior al Țărilor de Jos, România a constituit o piață de exploatare a resurselor petroliere și cerealiere. Inexistența unei căi mai profitabile, alta decât cea maritimă, a făcut ca principalele centre de legătură dintre cele două state să fie porturile Brăila, Galați, Sulina și Constanța, unde

³⁷ Ibidem, dosar 724 *De Nederlandse Consulaire Vertegenwoordiging in Roemenië (1860–1954)*.

³⁸ Gheorghe Buzatu, *România și trusturile petroliere internaționale până la 1929*, Editura Junimea, Iași, 1981; Idem, *O istorie a petrolului românesc*, ediția a II-a, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2009, pp. 82–83.

³⁹ Nationaal Archief, Den Haag, fond Ministerie van Buitenlandse Zaken, dosarele nr. 153, 154, 155, 163, 170, cu titlul/ tematica *Gezantschap Roemenië (1889–1923)*.

⁴⁰ Pe parcursul anului 1922 au existat chiar intervenții din partea Legației Țărilor de Jos la București către oficialitățile române pentru concesionarea unor terenuri de pe Valea Prahovei, în Gheorghe Buzatu, *O istorie a petrolului românesc*, pp. 98–174.

⁴¹ Vezi *Inventaris van het archief van den Nederlandse Consulaten in Roemenie, 1860-1954*. Nummer archiefinventaris 2.05.337. Nationaal Archief, Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, on-line pe <https://www.nationaalarchief.nl> (consultat pe 02.01.2023).

au activat cele mai importante structuri de transport și comerciale neerlandeze, societăți care au funcționat în strânsă legătură cu politica națională comercială. Printre executanții cauzei neerlandeze în regiunea Dunării de Jos s-au numărat nu doar armatorii, comercianții și supușii neerlandezi, ci și localnici care, în schimbul unui statut social superior, s-au avântat în diplomație⁴².

Printre aceștia s-a numărat și Victor B. Mendl, un important arendaș și negustor de cereale din județul Brăila, dar și o figură cunoscută în lumea publică locală. Familia Mendl, cu origini sefarde, a avut predispoziție pentru ocuparea unor funcții publice și consulare. Încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, familia Mendl a încercat să-și apere interesele financiare obținând statutul special de atașat diplomatic al unor state pe care nu se cunoaște dacă le-a vizitat de prea multe ori. Capacitățile intelectuale și cele negustorești l-au plasat și pe Victor B. Mendl într-o asemenea postură. Împreună cu rudele sale a controlat și condus interesele și politica economică ale Norvegiei, Suediei, Belgiei și Țărilor de Jos la Dunărea Maritimă⁴³.

Țările de Jos, ca orice mare putere maritimă, au dorit să-și apropie România la sistemul său de comerț bazat în mare parte pe revinderea produselor cumpărate din hinterlandul Dunării de Jos și plasate la Rotterdam și Amsterdam. În acest sens, neerlandezii s-au implicat activ în comerțul cu cereale, lemn și petrol din România, oferindu-le localnicilor mirodenii, dar, mai ales produse tehnice și finite necesare dezvoltării industriei românești. Pentru România, relațiile cu Regatul Țărilor de Jos s-au desfășurat sub paradigma unui teritoriu parțial incapabil de aliniere la nivelul marilor puteri și al unui stat cu abilitățile și competențele necesare comerțului la cel mai înalt standard al epocii. Sub aceste auspicii, cel mai mult de profitat au avut cei care s-au aventurat și au avut posibilitatea să înfrunte mările pentru a face negoț la distanță.

⁴² Vezi tabelul de la anexe, *Viceconsulatul Olandei din Brăila (1874–1946)*.

⁴³ Cristian Constantin, *Activități și rapoarte diplomatice cu privire la orașul și portul Brăila (1919–1940)*, în „Analele Brăilei”, Serie nouă, vol. 12, 2012, pp. 197–215; Idem, *Brăila's Ethnic Communities – a European Affair (1919–1940)*, în Camelia Hristian, Ghena Pricop și Evdochia Smaznov (ed.), ... *Greeks, Jews, Lipovan Russians, Turks ... Brăila. Awakening the City's Cultural Memory*, Museum of Brăila „Carol I” Istros Publishing, Brăila, 2014, pp. 475–498.

Anexe

Reprezentanții diplomatici ai Țărilor de Jos în România⁴⁴:

Tabelul 1

Consulatul Țărilor de Jos din Galați (1860–1951)

Perioada	Reprezentant diplomatic
1860–1876	G. S. Vlasco
1876– ?	Fa. Schmierer
1928–1951 (data închiderii consulatului)	W. Roth

Tabelul 2

Viceconsulatul Țărilor de Jos din Brăila (1874–1946)

Perioada	Reprezentant diplomatic
1874–1894	J. B. Screm
1894–1921	J. A. Kars
1921–1925	V. B. Mendl
1925–1946 (data închiderii viceconsulatului)	P. M. Costerus

Tabelul 3

Viceconsulatul Țărilor de Jos din Constanța (1897–1946)

Perioada	Reprezentant diplomatic
1897–1912	J. G. Reed
1912–1927	W. D. Keith
1927–1938	W. J. H.
1938–1939	K. Archbold
1939–1946 (data închiderii viceconsulatului)	O. de Simon

⁴⁴ Sursa acestor tabele constă în inventarul online al Arhivelor Naționale ale Țărilor de Jos. Vezi *Inventaris van het archief van den Nederlandse Consulaten in Roemenie, 1860–1954*. Nummer archiefinventaris 2.05.337. Nationaal Archief, Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, on-line pe <https://www.nationaalarchief.nl/> (consultat pe 18.12.2022).

Tabelul 4

Legatia Țărilor de Jos de la București (1919–1950)

Perioada	Reprezentant diplomatic
1919–1923	Müller van Werendycke
1924–1929	J. E. H. van Nagell
1929–1934	C. van Rappard
1934–1937	J. B. Hubrecht
1937–1941	L. G. van Hoorn
1944–1946	C. M. Dozy
1946–1948	S. H. Hasselman
1948–1950 (Legatia de la București s-a desființat, iar România a intrat în circumscripția legăției neerlandeze din Budapesta.)	H. Bos

Tabelul 5

Comerțul exterior al României cu Țările de Jos (1919–1940)

Anul	Cantități (mii tone)		Valori (milioane lei)	
	Import	Export	Import	Export
1919	0,2	----	3	----
1920	2,5	100,7	21	250
1921	9,7	96	125	261
1922	5,8	254,3	164	108
1923	5,8	151,8	170	1.138
1924	10,9	138,5	427	1.112
1925	10,3	146,1	525	1.187
1926	7,7	171,7	479	1.185
1927	8,7	185,9	499	1.049
1928	10	91,8	547	470
1929	12,4	67,1	541	324
1930	10,8	453,6	397	1.357
1931	12,4	304,5	251	749
1932	14,7	493,3	259	968
1933	10,9	581,9	316	1.010
1934	18	375,5	440	659
1935	5,8	185,3	128	286
1936	3,7	162	127	522
1937	18,4	143,7	331	704
1938	37,1	98,9	337	270
1939	16,3	124,6	313	357
1940	0,7	3,1	124	15

Sursa: vezi seria *Comerțul Exterior al României*, pentru anii 1919–1940; Victor Axenciuc, *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice 1859–1947*, vol. III, *Monedă–credit–comerț–finanțe publice*, Editura Academiei Române, București, 2000.

Annual						Shipping List		
Consulate of the Netherlands						Netherlands at Constanta.		
No	Date of Arrival	Name of Vessel	Name of Captain	Sailing under flag	Steamers Tonnage net	Port from where arrived	With Cargo or Ballast	Remarks.
1.	—	Frisland	J. M. Sprui	—	29104	—	—	—
2.	Jan. 8.	Pandrecht	C. Boer	—	2705.21	Rotterdam	—	—
3.	Jan. 11.	Leus	H. Bouquet	—	4614.18	Amsterdam	—	—
4.	Jan. 17.	Weser	J. Oosthuis	—	4666.42	Schier	—	—
5.	Feb. 1.	Pandrecht	C. Boer	—	2705.21	St. Louis du Rhin	—	—
6.	Feb. 5.	Alto	H. Boer	—	5177.01	Varna	—	—
7.	Feb. 23.	Odessa	H. L. Dijk	—	1986.78	Schier	—	—
8.	March 3.	Rosier	J. Spruij	—	4227.80	Hamburg	—	—
9.	Feb. 23.	Valkenburg	D. Boer	—	3570.55	Varna	—	—
10.	March 7.	Weser	A. Pottier	—	3886.49	Constanta	—	—
11.	" 10.	Stad Amsterdam	B. de Wouda	—	5246.13	Varna	—	—
12.	" 14.	Dona	F. Woldemann	—	4749.12	Hamburg, Antwerp	—	—
13.	" 23.	Pandrecht	C. Boer	—	2705.21	Konin	Ballast	—
14.	" 29.	Agamemnon	A. Bouquet	—	5566.94	Hamburg	General Cargo	—
15.	April 1.	Leus	H. Bouquet	—	4614.18	Rotterdam	Gen. Cargo	—
16.	" 12.	Dona	J. de Boer	—	3886.49	Varna	Gen. Cargo	—
17.	" 16.	Weser	J. Oosthuis	—	4666.42	Varna - Bouquet	Gen. Cargo	—
18.	May 6.	Weser	E. J. Fiedrichs	—	5080.19	Amsterdam	Gen. Cargo	—
19.	" 9.	Dona	J. de Boer	—	4833.89	Amsterdam	Gen. Cargo	—
20.	" 13.	Pandrecht	C. Boer	—	2705.21	Amsterdam	Gen. Cargo	—
21.	" 27.	Weser	P. Fiedrichs	—	3886.49	Amsterdam	Ballast	—
22.	June 1.	Weser	J. Schmidt	—	4714.34	Varna - Bouquet	Gen. Cargo	—
23.	" 19.	Stad Amsterdam	P. de Wouda	—	3483.28	Varna - Bouquet	Gen. Cargo	—
24.	" 20.	Agamemnon	J. A. Bouquet	—	2886.49	Varna - Bouquet	Gen. Cargo	—
25.	" 28.	Weser	J. Spruij	—	4227.80	Varna - Bouquet	Gen. Cargo	—
26.	July 4.	Stad Amsterdam	J. M. Spruij	—	5246.13	Varna - Bouquet	Gen. Cargo	—
27.	" 7.	Pandrecht	C. Boer	—	2705.21	Rotterdam	Ballast	—

Annual						Shipping List		
Consulate of the Netherlands						Netherlands at Constanta.		
No	Date of Arrival	Name of Vessel	Name of Captain	Sailing under flag	Steamers Tonnage net	Port from where arrived	With Cargo or Ballast	Remarks.
28.	July 7.	Dona	J. van Tersch	—	4749.12	Hamburg	Gen. Cargo	—
29.	" 16.	Stad Amsterdam	C. de Wouda	—	3483.28	Bouquet, Varina	Gen. Cargo	—
30.	" 26.	Stad Amsterdam	P. de Wouda	—	3483.28	Amsterdam	Gen. Cargo	—
31.	Aug. 3.	Weser	J. Oosthuis	—	4666.42	Rotterdam	Gen. Cargo	—
32.	" 20.	Weser	J. Oosthuis	—	4666.42	Bouquet	Ballast	—
33.	" 25.	Pandrecht	C. Boer	—	2705.21	Konin	Ballast	—
34.	Oct. 6.	Pandrecht	J. Boer	—	2705.21	Amsterdam	Ballast	—
35.	" 15.	Weser	J. Schmidt	—	4714.34	Hamburg	Gen. Cargo	—
36.	" 25.	Pandrecht	C. Boer	—	2705.21	Amsterdam	Ballast	—
37.	" 27.	Agamemnon	C. H. A. Bouquet	—	5566.94	Suez	Gen. Cargo	—
38.	Nov. 6.	Agamemnon	D. Spruij	—	5566.94	Amsterdam	Gen. Cargo	—
39.	" 8.	Agamemnon	H. Boer	—	5566.94	Hamburg	Gen. Cargo	—
40.	" 26.	Stad Amsterdam	J. Pottier	—	4344.12	Amsterdam	Gen. Cargo	—
41.	Dec. 2.	Weser	P. Fiedrichs	—	3886.49	Amsterdam	Gen. Cargo	—
42.	" 4.	Dona	J. van Tersch	—	4749.12	Hamburg	Gen. Cargo	—
43.	" 7.	Weser	C. Oosthuis	—	4666.42	Hamburg	Gen. Cargo	—
44.	" 21.	Leus	H. H. Bouquet	—	4614.18	Varna - Bouquet	Gen. Cargo	—
45.	" 25.	Weser	C. Oosthuis	—	4666.42	Amsterdam	Gen. Cargo	—
46.	" 24.	Pandrecht	T. Boer	—	2705.21	Rotterdam	Ballast	—
TOTAL					198964.48			

Fig. 1 și 2: Nave sub pavilion neerlandez care au intrat în portul Constanța de-a lungul anului 1924
 Sursa: Nationaal Archief, Den Haag, fond Ministerie van Buitenlandse Zaken, dosar 5 *Inventaris van het Archief van het Consulaat te Constantza, 1910–1940* (Roemeniö), ff. 14–15.

Annual Consulate of Netherlands					Shipping List The Netherlands at Constanta Vessels departed-		
Year 1924					Port of Destination	With Cargo or Ballast	Remarks
Nº	Date of Departure	Name of Vessel	Name of Captain	Tonnage in mt	Port of Destination	With Cargo or Ballast	Remarks
1.							
2.	Jan 12	Pandacht	E. Boer	2700.21	St Paul du Rhé	Boat	
3.	Jan 12	Geus	M. Bouter	3614.38	Amsterdam	Gen. Cargo	
4.	Jan 24	Helene	J. Oosthuis	4660.42	Carpiol	Gen. Cargo	
5.	Feb 5	Pandacht	C. Boer	2700.21	London	Boat	
6.	7	Geo	H. Boer	3777.02	Carpiol	Gen. Cargo	
7.	28	Geus	K. F. Dijk	3786.98	Amsterdam	Gen. Cargo	
8.	Mar 7	Paula	G. Spang	4227.80	Odessa	Gen. Cargo	
9.	9	Volkenburg	D. Boer	3570.25	Brada	Gen. Cargo	
10.	15	Wanda	A. Pöckel	3888.99	Wooland	Gen. Cargo	
11.	22	Stad. Wadim	B. de Wende	5296.15	Galati - Brada	Gen. Cargo	
12.	23	Dora	F. Veldman	4799.12	Sulina	Gen. Cargo	
13.	24	Pandacht	C. Boer	2700.21	London	Boat - Cargo	
14.	Apr 5	Volkenburg	A. Boer	3566.51	Galati	Gen. Cargo	
15.	5	Geus	H. Boer	4614.18	Galati	Gen. Cargo	
16.	16	Pandacht	J. de Boer	3553.09	Galati	Gen. Cargo	
17.	19	Helene	J. Oosthuis	4660.42	Galati	Gen. Cargo	
18.	May 8	Minima	L. J. Tienhuis	5000.99	Galati	Gen. Cargo	
19.	10	Pandacht	J. de Boer	3533.89	Amsterdam	Gen. Cargo	
20.	16	Pandacht	C. Boer	2700.21	Amers. - Brada	Boat - Cargo	
21.	22	Helene	P. Boer	3888.99	Galati - Brada	Gen. Cargo	
22.	June 4	Minima	J. Schmidt	4711.41	Galati - Brada	Gen. Cargo	
23.	20	Stad. Zet. Bond	P. de Boer	3583.28	Galati - Brada	Gen. Cargo	
24.	31	Geus	J. A. Bouter	2805.15	Galati - Brada	Gen. Cargo	
25.	30	Paula	G. Spang	4227.80	Galati - Brada	Gen. Cargo	
26.	July 7	Stad. Wadim	J. H. Boer	5296.15	Galati - Brada	Gen. Cargo	
27.	9	Pandacht	C. Boer	2700.21	London	Boat	

Annual Consulate of The Netherlands					Shipping List Netherlands at Constanta Vessels departed-		
Year 1923					Port of Destination	With Cargo or Ballast	Remarks
Nº	Date of Departure	Name of Vessel	Name of Captain	Tonnage in mt	Port of Destination	With Cargo or Ballast	Remarks
28.	July 10	Dora	J. van Tuijl	4799.12	Galati - Brada	Gen. Cargo	
29.	18	Stad. Zet. Bond	C. de Wende	3494.29	Galati - Brada	Gen. Cargo	
30.	28	Stad. Zet. Bond	P. de Boer	3483.28	Amers.	Gen. Cargo	
31.	Aug 8	Minima	S. H. Boerman	5000.99	London	Boat	
32.	21	Pandacht	J. Boer	4666.42	Galati - Brada	Gen. Cargo	
33.	26	Pandacht	C. Boer	2700.21	Amers.	Boat - Cargo	
34.	27	Pandacht	C. Boer	2700.21	Amsterdam	Boat - Cargo	
35.	Oct 7	Minima	J. Schmidt	4711.41	Galati - Brada	Gen. Cargo	
36.	17	Pandacht	C. Boer	2700.21	London	Boat - Cargo	
37.	26	Minima	C. H. Boerman	5000.99	Amsterdam	Boat - Cargo	
38.	Mar 6	Geus	D. Boer	4625.52	Galati - Brada	Gen. Cargo	
39.	14	Volkenburg	A. Boer	3566.51	Galati - Brada	Gen. Cargo	
40.	28	Stad. Zet. Bond	J. Boer	4341.12	Amers.	Gen. Cargo	
41.	Dec 3	Wanda	P. Boer	3888.99	Galati - Brada	Gen. Cargo	
42.	5	Dora	J. van Tuijl	4799.12	Galati - Brada	Gen. Cargo	
43.	8	Helene	C. Oosthuis	4660.42	Galati - Brada	Gen. Cargo	
44.	22	Geus	H. H. Boer	4614.18	Boat - Cargo	Gen. Cargo	
45.	27	Helene	C. Oosthuis	4660.42	Constantinople	Gen. Cargo	
46.	28	Pandacht	T. Boer	2700.21	Amers.	Boat - Cargo	

Fig. 3 și 4: Nave sub pavilion neerlandez care au plecat din portul Constanța de-a lungul anului 1924

Sursa: Nationaal Archief, Den Haag, fond Ministerie van Buitenlandse Zaken, dosar 724 De Nederlandse Consulaire Vertegenwoordiging in Roemenië (1860–1954), ff. 14–15.

**THE DEVELOPMENT OF DUTCH DIPLOMATIC AND
COMMERCIAL INTERESTS IN ROMANIA
(LATE 19TH CENTURY – FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY)**

Abstract: This study briefly presents the development of diplomatic and commercial relations between Romania and the Kingdom of the Netherlands at the end of the 19th century and in the first four decades of the 20th century. The focus is on identifying and presenting primary and secondary documentary sources available at that time for a more detailed scientific analysis of the subject approached in this article. The Kingdom of the Netherlands established its first diplomatic representation on the present Romanian territory in 1841, but trade relations and the presence of Dutch-flagged ships in Romanian ports began to intensify only in the last two decades of the 19th century, an opportunity for us to highlight the nature and structure of imports and exports between the two countries. The information found in the National Archives of the Netherlands collections in The Hague and in the Danube and Black Sea ports of Romania was of real help. The present article is only the first step we take so as to give a more accurate picture of the Dutch-Romanian relations, with a view to filling the existing historiographical gap.

Keywords: Constanța, trade, navigation, oil, grain.

RELAȚIILE ECONOMICE ROMÂNNO-ELENE ÎN PERIOADA INTERBELICĂ. CÂTEVA CONSIDERAȚII¹

Rezumat: Relațiile româno-elene au urmat, în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și primele decenii ale secolului al XX-lea, un curs destul de sinuos, fiind influențate de diverse dispute bilaterale, mai ales în ceea ce privește probleme juridice particulare referitoare la moștenirea și succesiunea persoanelor de origine greacă, precum și la problemele minorităților. În ceea ce privește relațiile comerciale și economice bilaterale, acestea s-au dezvoltat continuu pe parcursul deceniilor interbelice, când balanța comercială româno-greacă a fost constant favorabilă României. Bazându-se în principal pe materiale de arhivă, lucrarea de față este o încercare de a evalua principalele aspecte ale relațiilor economice româno-grecești, varietatea și consistența schimburilor comerciale bilaterale, precum și diferențele și momentele de apropiere dintre cele două țări, în decursul unui interval de timp care cuprinde deceniile interbelice.

Cuvinte-cheie: perioada interbelică, relații româno-elene, Înțelegerea Balcanică, relații economice.

Dimensiunea economică a relațiilor româno-elene în perioada interbelică, una importantă de altfel, a avut o evoluție sinuoasă, în funcție de realitățile interne din cele două state, de contextul internațional (criza economică mondială), dar și de alți factori, de o mai mică sau mai mare însemnătate. Pentru o mai bună înțelegere a evoluției relațiilor economice interbelice dintre cele două state este necesară o scurtă evaluare a perioadei anterioare, cuprinsă între ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și debutul secolului al XX-lea, până la Primul Război Mondial.

* Cercetător științific II, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române, e-mail: radutud2002@yahoo.com.

¹ O variantă extinsă a prezentei cercetări (ce include și anexe documentare și date economice statistice), parte din teza de doctorat a autorului, a fost publicată în volumul (Radu Tudorancea), *Relațiile româno-elene în perioada interbelică. Dimensiunea politică și economică* (Ρομμανο-ελληνικές σχέσεις κατά τον μεσοπολέμο. Πολιτική και οικονομική διάσταση), Editura Omonia, București, 2011

O primă Convenție de comerț și navigație între România și Grecia a fost semnată încă din 6/18 aprilie 1878, document care statua regimul schimbului de mărfuri dintre cele două state, pentru o perioadă de zece ani, având la bază clauza națiunii celei mai favorizate. Înainte ca documentul amintit mai sus să devină caduc, în martie 1884, guvernul elen a emis o hotărâre prin care erau introduse scutiri de taxe pentru o serie de mărfuri, precum marmură, cărbuni, animale vii, pește, legume, în vreme ce pentru cereale erau prevăzute reduceri semnificative². Suma acestor prevederi avantaja, în mod vădit, exporturile României către Grecia, însă această situație, favorabilă pentru statul român, avea să se deterioreze foarte curând, întrucât guvernul de la Atena a decis creșterea tarifelor de import, într-o asemenea manieră încât cerealele provenind din România erau cvasi-eliminate de pe piața din Grecia.

În cele din urmă, guvernul de la Atena, condus de Harilaos Trikoupis, s-a dovedit dispus să reconsidere prevederile anterioare, însă doar în cazul în care li s-ar fi aplicat un tarif convențional produselor de export grecești, variantă care avea să fie respinsă de partea română, întrucât nu se garanta produselor românești destinate pieței elene un statut similar cu cel al altor state. După denunțarea Convenției, în aprilie 1887, nivelul schimburilor comerciale dintre cele două state avea să fie influențat de taxele stabilite în 1885 și 1891 (cu unele modificări în 1893), pentru produsele elene exportate în spațiul românesc și de tarifele stabilite în 1886 și 1892, pentru mărfurile românești exportate în Grecia. În ansamblu, ca urmare a acestei situații, schimburile dintre cele două state au înregistrat o vădită tendință descendentă, subliniată și de Alexandru Marghiloman, ministrul Afacerilor Străine, care evidenția că unui segment substanțial al exportului românesc în Grecia, reprezentat de cereale și vite, i se aplicau taxe mai mari cu aproape 100% în comparație cu produsele provenind de la alte state, precum Rusia și Austro-Ungaria³.

Indiscutabil, nivelul scăzut al schimburilor comerciale dintre cele două state era și rezultatul unor tensiuni existente între Grecia și România. Într-o primă fază, acestea au fost determinate de presiunile diplomatice ale Bucureștiului pe lângă Poarta Otomană privind statutul aromânilor din Macedonia, Epir și Tesalia, apoi de sentința autorităților române în „afacerea Zappas”, fapt care a dus la întreruperea relațiilor diplomatice dintre România și Grecia, în 1892. Odată cu reluarea relațiilor diplomatice dintre cele două state, din inițiativa Greciei, în 1896, devenea din nou posibilă negocierea și încheierea unei noi convenții comerciale menită să îmbunătățească situația schimburilor comerciale dintre România și Grecia. În cele din urmă, o nouă Convenție comercială, parafată abia în decembrie 1900, va intra în vigoare la

² AMAE, fond Convenții Comerciale, Vol. 61 (Grecia), Atena, 28 iunie/9 iulie 1885, fila 19.

³ A se vedea Expunere de motive la Convenția de comerț și navigație dintre România și Grecia, în „Dezbaterile Adunării Deputaților”, nr. 18, ședința din ziua de 20 decembrie 1900, pp. 150–151.

începutul anului următor, fiind valabilă timp de șase ani. Esența acestui document constă în faptul că statele semnatare își acordau fără rezerve clauza națiunii celei mai favorizate. Același Alexandru Marghiloman aprecia importanța documentului semnat de cele două state, subliniind că, prin aplicarea Convenției, se asigura un debușeu cu „importanța lui pentru produsele noastre” și, în același timp, erau asigurate, la exportul pe piața elenă, pentru produsele românești, condiții similare cu cele aplicate produselor provenind de la state concurente puternice precum Austria și Rusia⁴.

Situația existentă până la semnarea Convenției dintre cele două state se reflectase într-o balanță comercială defavorabilă României, iar aplicarea Convenției, deși a însemnat o evidentă îmbunătățire a condițiilor de export, nu s-a tradus printr-o creștere spectaculoasă a schimburilor comerciale, în ciuda așteptărilor. Chiar și așa, aplicarea Convenției a dat un puternic imbold exporturilor românești de vite și cereale. În primul rând, pentru aceste categorii de produse, taxele au fost reduse cu 50% față de situația anterioară; în același timp, pentru segmentul lemnului de construcții, componentă importantă în exportul românesc, taxele erau eliminate⁵. Totodată, și pentru produsele elene destinate exportului pe piața românească, aplicarea Convenției (clauza națiunii celei mai favorizate) s-a dovedit un succes, mai ales prin prisma concurenței cu produsele turcești.

Specificul economiilor celor două state și rolul lor în ansamblul relațiilor economice bilaterale

Pentru elaborarea unor analize acurate privind evoluția relațiilor economice dintre cele două state, în perioada pe care o avem în vedere, se impune reliefarea, pentru fiecare dintre părți, a principalelor trăsături ale sistemului lor economic, profilul și evoluția acestuia. În privința Greciei, cel puțin doi factori extrem de importanți au influențat din plin evoluția economică a statului elen, de-a lungul perioadei interbelice: efectul valului de refugiați și consecințele marii crize mondiale asupra țării. În primul rând, trebuie să menționăm impactul reprezentat de valul de refugiați din Asia Mică (și nu numai), rezultat în urma schimbului de populație cu Turcia, dar și ca urmare a prevederilor Tratatului de la Neuilly, cu Bulgaria; dimensiunile acestui șoc (asociat, în istoriografia elenă, cu catastrofa din Asia Mică- **Μικρασιατική καταστροφή**), atât economic, cât mai ales social, pot fi pe deplin înțelese chiar și la o simplă evocare a cifrelor în cauză: în fond, era vorba, nici mai mult, nici mai puțin, decât de inserția a aproximativ 1,3 milioane de refugiați⁶, într-un stat a cărui populație, la vremea respectivă, nu

⁴ Vezi „Dezbaterile Adunării Deputaților”, 1900–1901, nr. 18, ședința din ziua de 20 decembrie 1900, p. 251.

⁵ Ibidem, f. 242.

⁶ Cifrele variază, de la autor la autor, între 1,3 și 1,6 milioane refugiați.

depășea 5,5 milioane locuitori. Potrivit unor date provenind dintr-un studiu elaborat de Ministerul Afacerilor Externe elen, în anul 1933, dintr-un total de aproximativ 1 220 000 refugiați sosiți pe teritoriul elen, în jur de 570 000 erau „cultivatori” (agricultori), iar restul de 650 000 proveneau din mediul urban⁷.

Pe deplin conștientă de acest impact, Societatea Națiunilor avea să dispună, prin Protocolul de la Geneva, din septembrie 1923, înființarea unei comisii internaționale având drept principal obiectiv tocmai chestiunea reprezentată de așezarea refugiaților în urma schimbului de populație elenoturc, fiind înaintată și o finanțare substanțială, prin intermediul a două împrumuturi preferențiale, totalizând peste 13 milioane de lire sterline⁸. Procesul de așezare a refugiaților, deși a condus, în timp, la o creștere semnificativă a suprafețelor cultivate și la apariția și dezvoltarea unor noi domenii de activitate (specifice populației care s-a așezat pe teritoriul Greciei), în ansamblu, a determinat totuși o agravare a situației economice a statului elen, care nici înainte de momentul schimbului de populație nu se afla într-o situație prea bună. În condițiile în care aproximativ 60% din populația Greciei depindea, în perioada interbelică, de agricultură pentru existență, iar terenul arabil era cultivat în proporție mare (3/4) cu cereale, creșterea populației a provocat o situație extrem de dificilă, statul elen fiind nevoit să importe, în medie, aproximativ jumătate din necesarul de cereale. Importul masiv de cereale a contribuit, în mare măsură, la perpetuarea unei balanțe comerciale nefavorabile, de-a lungul întregii perioade interbelice⁹.

În contextul mării crize economice mondiale, care a lovit în mod evident și Grecia, faptul că structura exportului elen era formată îndeosebi din produse care pot fi considerate de lux (precum tutun, stafide, ulei de măsline), a căror cerere s-a aflat în cădere liberă în perioada amintită, avea să se repercuteze și mai mult asupra balanței schimburilor comerciale ale statului elen¹⁰. Este de subliniat astfel că, până și spre sfârșitul ultimei decade interbelice, în anul 1938, Grecia era nevoită să importe trei sferturi din necesarul său de materii prime și mai mult de o treime din necesarul de cereale¹¹. Un alt element care trebuie amintit este legat de monitorizarea economiei elene de o comisie de experți internaționali, care avea autoritate în

⁷ Vezi *La Grèce et la crise mondiale*, Éditions de la Direction de la Presse au Ministère des Affaires Étrangères, Athènes, 1933, p. 10.

⁸ Comisia în cauză era formată din doi membri nominalizați chiar de Societatea Națiunilor, precum și din doi experți eleni, numiți de guvernul de la Atena.

⁹ Vezi lucrarea lui L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, New York, 1961, p. 678.

¹⁰ Ibidem. Asupra efectelor crizei economice mondiale vom reveni de-a lungul acestui studiu.

¹¹ Ibidem, p. 680. Balanța schimburilor comerciale elene continua astfel să fie nefavorabilă, cu atât mai mult cu cât deficitul existent nu a mai putut fi atenuat, cum se întâmplase în anii anteriori, prin influxul de sume în valută trimise de emigranți; în condițiile crizei economice și efectelor sale pe termen lung, sumele amintite au scăzut semnificativ.

mai multe chestiuni legate de cheltuielile bugetare, plata împrumuturilor contractate de statul elen, starea de ansamblu a economiei elene¹².

În evaluarea stării economice a României în deceniile interbelice, trebuie pornit de la noua situație creată după sfârșitul Primului Război Mondial, care a însemnat, în primul rând, emergența unei entități statale semnificativ extinsă, cuprinzând și provinciile istorice Basarabia, Bucovina și Transilvania, echivalentă, în termeni reali, cu o semnificativă creștere a suprafeței agricole a României, coroborată, bineînțeles, cu o creștere la fel de importantă din punct de vedere demografic. Totuși, economia românească se afla în declin, iar efectele războiului erau extrem de vizibile. Așa se face că, în 1919, România realiza doar 20–25% din producția anului 1913, lucru care, potrivit experților în economie, putea fi interpretat ca o involuție de 10–15 ani¹³. Structura economiei românești¹⁴ era dominată în mod covârșitor de agricultură, al cărei element de referință a fost, indiscutabil, aplicarea reformei agrare din anul 1921, în urma căreia aproximativ 1,4 milioane de familii țărănești au primit 3,7 milioane de hectare teren arabil¹⁵. Chiar și în aceste condiții, agricultura românească a înregistrat progrese, producția atingând în anul 1929 maximum perioadei interbelice, adică aproximativ 13,6 milioane de tone. De altfel, este de menționat că în ansamblu, cerealele au continuat să reprezinte o mare parte din exporturile românești, în condițiile în care România deținea poziția

¹² Este de subliniat că și în aceste condiții, situația datoriei externe a Greciei a continuat să fie îngrijorătoare, agravată fiind de datoriile acumulate în timpul Primului Război Mondial, de chestiunea schimbului de populație cu Turcia, cu tot ce a decurs de aici și, nu în ultimul rând, de scăderea drastică a produsului intern anual, ca urmare a crizei economice mondiale. Astfel, avea să se ajungă la situația în care, la sfârșitul lui martie 1940, datoria externă a Greciei să se ridice la 630 de milioane dolari, procentul plăților externe în cadrul bugetului național elen ajungând la 9,25%, cel mai înalt în comparație cu cel al celorlalte state din zonă (România, de exemplu, înregistra un procent de 2,32%, Bulgaria 2,98%, iar Iugoslavia cel mai scăzut procent, de numai 1,68%). Vezi, pe larg, date comparative, în *South Eastern Europe: A Political and Economic Survey*, London, 1939, pp.78–79.

¹³ Vezi Gheorghe Dobre, *Nivelul și structura economică a țării în anii 1918–1921*, în „Progresul economic în România. 1877–1977”, coordonator prof. univ. dr. Ioan V. Totu, Editura Politică, București, 1977, p. 217.

¹⁴ În privința politicii economice a României, în anii premergători „marii crize”, vezi lucrarea lui Ioan Saizu, *Politica economică a României între 1922–1928*, Editura Academiei, București, 1981.

¹⁵ Detalii privind reforma agrară și efectele sale, în D. Șandru, *Reforma agrară din 1921*, București, Editura Academiei, 1975. Ca urmare a reformei, proprietatea de sub 10 hectare cuprindea 73,7% din totalul suprafeței agricole, lotul mediu al unei familii de țărani fiind de 3,8 hectare, în condițiile în care pragul necesar pentru rentabilitatea și independența unei familii țărănești era de 5 hectare. Bineînțeles, odată cu trecerea anilor, și această situație s-a deteriorat, în contextul fărâmițării proprietăților în urma moștenirii sau vânzării.

de lider în Europa la producția de porumb, locul patru în Europa la producția de grâu și locul întâi în lume la producția de floarea soarelui¹⁶.

Primele chestiuni de ordin economic în relațiile dintre România și Grecia la debutul perioadei interbelice sunt legate de îngrijorarea stârnită la Atena, după război, de cotațiile derizorii ale valorii leului românesc, care au generat nedumerire și îngrijorare în cercurile comerciale grecești privind situația economică a României, mai ales că în presa elenă începuseră să apară articole care analizau această situație, subliniind că „situația României este foarte precară, iar finanțele statului în ajun de faliment”¹⁷. Unul dintre funcționarii reprezentanței României la Atena, îngrijorat de amploarea pe care o luase acest curent în presa elenă, a considerat necesar să prezinte, într-un ziar elen de mare tiraj, „Patris”, punctul de vedere al statului român privind situația economică reală a României. Articolul în cauză sublinia că, dincolo de cotațiile scăzute ale leului românesc, economia românească era departe de pragul falimentului, iar situația economică a României era una a unui stat participant la războiul mondial, care avusese mult de suferit de pe urma războiului¹⁸.

Foarte curând, îngrijorărilor comercianților eleni aveau să li se alăture, de această dată, cele ale cercurilor de afaceri din România, legate de mersul evenimentelor din Asia Mică și de impactul acestor evenimente asupra statului elen. De altfel, în luna iulie 1921 expirase și Convenția comercială semnată înainte de debutul Primului Război Mondial, astfel încât exista un vid în ceea ce privește reglementarea schimburilor dintre cele două state. În scurt timp, relațiile comerciale dintre Grecia și România aveau să fie reglementate printr-un aranjament provizoriu, încheiat pe trei luni și reînnoit continuu, României aplicându-i-se tarifele convenționale sau minimale, însoțite de clauza națiunii celei mai favorizate. Statul elen avea să facă însă cunoscut tuturor statelor ce se aflau în raporturi comerciale cu Grecia, că în procesul de aplicare a noului său tarif vamal, votat la 22 decembrie 1923 și modificat ulterior, denunța toate convențiile și aranjamentele comerciale încheiate anterior, începând cu data de 10 septembrie 1924. De la data menționată și până la 11 septembrie 1926, statul român s-a bucurat de tratamentul națiunii celei mai favorizate, urmând ca de la 11 septembrie 1926 mărfurilor românești să li se aplice tariful minimal, fără clauză¹⁹.

O analiză a atașatului comercial al României pentru Turcia și Grecia menționa că noile reglementări vamale grecești, cu toate că prevedeau un tarif

¹⁶ Vezi unele considerații în acest sens la Ioan Scurtu, *Istoria României în anii 1918–1940. Evoluția regimului politic de la democrație la dictatură*, București, 1996, p. 13.

¹⁷ AMAE, fond Atena, vol. 73, Nota no. 35, din 14–27 februarie 1920, fila 155.

¹⁸ Ibidem, ff. 155-156. Articolul se încheia printr-un apel adresat comercianților eleni, îndemnându-i să aibă răbdare, întrucât curând aveau să poată importa din România, în contul capitalurilor lor plasate în băncile din România, cereale, petrol, lemne.

¹⁹ AMAE, fond Atena, vol. 91, Raportul Atașatului comercial pentru Turcia și Grecia din 21 septembrie 1926, f. 92.

minimal și unul maximal, erau, în comparație cu cele anterioare, ultra protecționiste, astfel încât chiar și tariful minimal era unul foarte ridicat iar reciprocitatea aplicării lui nu putea avantaja exportul României în Grecia²⁰. Aceeași evaluare evidențiază faptul că guvernul elen avea intenția de a specula, dată fiind situația Greciei ca țară importatoare, nevoile de debușeu ale țărilor exportatoare, evitând pe cât posibil admiterea clauzei națiunii celei mai favorizate, în schimbul reciprocității, fără ca aceasta să nu îi ofere și un avantaj real pentru produsele de export grecești, impunând țărilor contractante cumpărarea unor produse tradiționale de export elene precum tutun, stafide, vinuri și covoare²¹. Având în vedere eventualitatea unor negocieri între statul român și cel elen, în scopul încheierii unei convenții comerciale, reprezentantul român arăta, în același timp, că Grecia, pe deplin conștientă de profundul interes al părții române de a nu pierde poziția pe piața ei, ar fi putut obiecta, în timpul negocierilor legate de încheierea unei noi convenții, că nu câștigă nimic dacă România i-ar acorda doar tariful minimal, fără să îi asigure și un regim liber de import a produselor sale în România²².

Analiza realizată de către atașatul comercial român nu pierdea din vedere, în același timp, faptul, evident de altfel, că exporturile României în Grecia erau în continuare mult mai mari decât importurile statului român din Grecia, în condițiile în care era de așteptat o creștere a importurilor produselor de primă necesitate datorită stabilirii în Grecia a unui însemnat număr de refugiați, ca urmare a schimbului de populație cu Turcia. Nu lipsit de importanță era și faptul că pe teritoriul României își desfășurau activitatea un număr considerabil de comercianți greci, legați prin legături de rudenie cu cei din Grecia, interesul acestora de a exista un acord între cele două state putând fi de asemenea exploatat, pe durata negocierilor dintre cele două state pentru încheierea unui acord comercial. Concluziile analizei atașatului comercial român subliniau că situația României, ca țară exportatoare în Grecia, nu părea critică, singurele probleme putând apărea doar în cazul în care partea română ar fi supus produsele elene la un regim maximal, situație în care guvernul elen ar fi fost nevoit să aplice și el, în contramăsură, tariful maximal²³.

Dinamica relațiilor comerciale între România și Grecia este reliefată de un tablou statistic extrem de sugestiv, alcătuit pentru perioada 1910–1924, ce indică nivelul importurilor de produse românești în Grecia și cel al exportului în România de produse grecești²⁴. Din studiul datelor existente, rezultă că

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem, f. 93.

²³ Ibidem, f. 94.

²⁴ AMAE, fond Atena, vol. 91, Tablou statistic de comerț exterior al Greciei cu România, nenumărat.

valoarea produselor românești exportate în Grecia, de-a lungul perioadei cuprinse între anii 1910–1924, a crescut continuu și în mod semnificativ, în vreme ce valoarea produselor elene importate în România, deși a înregistrat, la rândul ei, o creștere, aceasta a fost una moderată. Valorile sunt de departe în favoarea României, diferența cea mai mare între cele două state înregistrându-se la finalul perioadei avute în vedere, anume în anul 1924, atunci când România a exportat în Grecia produse a căror valoare s-a ridicat la suma de 360 195 123 drahme, în vreme ce Grecia a exportat în România mărfuri totalizând 33 950 270 drahme, adică de aproape 11 ori mai puțin²⁵. Date fiind valorile exprimate în tabelul amintit, era de înțeles interesul deosebit al României de a menține raporturile comerciale cu Grecia și de a încerca să încheie cu statul elen, cât mai repede cu putință, un nou acord comercial, în condițiile în care guvernul elen avea să aplice curând tariful vamal maximal fără distincție sau prelungire, tuturor țărilor cu care nu avea semnat un acord provizoriu sau o convenție comercială. Ca urmare a negocierilor derulate între oficiali ai celor două state, la 28 martie 1927, printr-un schimb de note, era semnat un acord comercial bilateral provizoriu româno-elen. Acest acord a fost un adevărat succes pentru România, dată fiind dificultatea întâmpinată de partea română în a convinge guvernul elen de a acorda tratamentul națiunii celei mai favorizate, statut ce nu fusese acordat statelor cu o balanță activă (cum era situația statului român) față de Grecia, decât în schimbul unor avantaje precum reduceri de tarif pentru produsele elene și asigurarea din partea statelor contractante că urmează să cumpere o anumită cantitate din anumite produse (tutunuri, stafide, citrice sau covoare)²⁶. Nu întâmplător, atașatul comercial român pentru Grecia și Turcia sublinia, de altfel, în raportul său, că era de ajuns, pentru a se înțelege cât de mult câștigase România din acel acord, să se facă o comparație între coloanele tarifului maximal și minimal, diferența rezultată fiind semnificativă²⁷. De altfel, la nivelul anului 1928, devenise la fel de clar, ca și în anii anteriori, că nivelul exportului produselor românești în Grecia față de cel al exportului grecesc în România era în continuare net favorabil părții române. Mai mult, partea română se afla pe o poziție și mai bună pe relația cu piața elenă întrucât intrarea în vigoare a convențiilor semnate de către Grecia cu Iugoslavia și Albania așeza mărfurile românești pe picior de egalitate cu acelea provenind din statele amintite²⁸. Din articolul patru al acordului semnat de către România și Grecia reieșea în mod evident că statutul națiunii

²⁵ Ibidem. Diferențe mari s-au înregistrat și în anii 1923, 1922, 1921 și 1924.

²⁶ AMAE, fond Atena, vol. 74 bis, Raportul din 28 ianuarie 1928, expediat de atașatul comercial pentru Turcia și Grecia (semnătură ilizibilă), f. 109.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem.

cele mai favorizate avea în vedere tot ce privea „comerțul, industria și navigația, fie că era vorba de persoane, societăți, nave sau mărfuri”²⁹.

Rezultatele semnării acestui acord cu statul elen au apărut relativ repede, ele putând fi observate cel mai bine prin evaluarea poziției pe care România o deținea în balanța comercială a Greciei. Astfel, într-o comparație cu statele vecine și cu o structură a producției aproape similară celei românești, România ocupa, în balanța comercială a Greciei, primul loc, la sfârșitul anului 1928. România exporta în Grecia bunuri valorând 796 990 100 drahme și importa din Grecia bunuri valorând 56 658 300 drahme, în condițiile în care Iugoslavia, aflată pe poziția următoare, exporta în Grecia bunuri în valoare de 605 453 200 drahme și importa din Grecia bunuri în valoare de 39 027 000 drahme³⁰. Deosebit de interesantă este ponderea ocupată de diferite produse românești în ansamblul importurilor elene, pe cele mai importante categorii de produse, la sfârșitul anului 1928 și începutul anului 1929. Astfel, la importurile de grâu ale Greciei, România ocupa poziția a patra, cu un total de 3 597 de tone, liderul fiind Argentina, care furniza Greciei 48 073 tone. La porumb, România era cel mai important exportator pe piața elenă, cu un total de 8 618 tone, fiind urmată de Bulgaria și Turcia³¹. România era, de asemenea, cel mai important exportator în Grecia și în ceea ce privește lemnul de construcție, cu 146 920 m³, pe pozițiile următoare situându-se Suedia, cu 24 106 m³ și Italia, cu 4 312 m³³². Și în ceea ce privește produsele petroliere, România avea o poziție dominantă, fiind cel mai important furnizor de benzină (31 421 tone, aproape exclusivitate), cel mai important furnizor de țiței (36 379 tone) și al doilea furnizor de uleiuri minerale (976 tone), după SUA, precum și al doilea furnizor de petrol lampant, după URSS³³.

Dintr-o ierarhie alcătuită de Direcția Generală de Statistică, rezultă că Grecia ocupa, în comerțul exterior al României, locul al șaselea, din 23 de state importatoare de produse românești și locul al treilea în rândul statelor față de care România avea o balanță comercială activă³⁴. Nu trebuie omis faptul că intensificarea schimburilor româno-elene s-a produs și pe fondul semnării, la

²⁹ Ibidem. Potrivit raportului, vasele comerciale românești se bucurau, ca urmare a încheierii acordului dintre cele două state, de același regim acordat vaselor aflate sub pavilion italian, sârbesc, francez sau englez, ale căror state semnasera, odată cu convenția comercială, și o convenție de navigație cu statul elen. Atașatul comercial român recunoștea că dacă guvernul elen s-ar fi limitat la a semna doar un acord tarifar, numai pe baza tarifului minimal, fără a oferi și clauza națiunii celei mai favorizate, „situațiunea ar fi fost foarte grea pentru noi”.

³⁰ AMAE, fond Atena, Vol. 74 bis, Raportul referitor la populația Greciei și evoluția ei de la 1821 până în 1928, din 4 aprilie 1929, fila 177, semnat de Nicolae Mănescu.

³¹ Ibidem, „Produsele românești în balanța comercială a Greciei”. Pentru cuantumul exporturilor provenind din alte state exportatoare pe piața elenă.

³² Ibidem.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem.

Geneva, a Pactului de neagresiune și arbitraj dintre România și Grecia, în martie 1928, factor ce a apropiat sensibil cele două state. Criza economică mondială avea să-și facă simțite efectele în ambele state, însă statul elen a avut mai mult de suferit ca urmare a acesteia, dat fiind faptul că Grecia înregistra, în mod constant, o balanță comercială deficitară³⁵. În privința cauzelor agravante ale crizei, pentru România, un contemporan, anume profesorul Teofil Sauciuc Săveanu, ministru secretar de stat în guvernul național țărănesc, identifica, între altele, efectele nefaste ale războiului, faptul că eforturile de refacere economică nu fuseseră încheiate, după cum nu fusese încheiat nici procesul de unificare a resorturilor economico-financiare ce a urmat unificării teritoriale, reforma agrară – legiferată dar nefinalizată, slaba capacitate de rezistență a micii gospodării țărănești și insuficiența creditelor³⁶.

De cealaltă parte, în Grecia, într-o tentativă de a îmbunătăți situația economică precară a statului elen, guvernării de la Atena au reușit, în urma unui proces dificil, derulat înainte de apariția crizei economice mondiale, să stabilizeze dragma (în 1928). Stabilizarea drahmei a fost însă una de scurtă durată, iar dificultățile financiare ale Greciei s-au accentuat începând cu 1929, în ciuda eforturilor autorităților elene. De altfel, și înainte de stabilizare, în perioada 1927–1928, dragma avusese un curs forțat. Nici măcar înființarea Băncii Greciei, la sfârșitul anului 1927, ale cărei atribuțiuni erau limitate la emisiuni monetare (spre deosebire de predecesoarea sa, Banca Națională a Greciei, ale cărei operațiuni ieșeau din cadrul strict al unei bănci de emisiuni, derulând, între altele, și credite agricole pe termen lung, lucru ce făcea să fie privită cu neîncredere în mediile financiare internaționale), nu adusesese o îmbunătățire a situației, mai ales că și conjunctura externă era una defavorabilă³⁷. Astfel, abandonarea etalonului aur de către Anglia avea să determine Banca Greciei să părăsească și ea lira sterlină, orientându-se spre dolarul american. Anul economic 1931–1932 însemnase pentru Grecia înregistrarea unui deficit de peste 240 de milioane de drahme³⁸, un alt semnal destul de îngrijorător pentru economia greacă. Mai mult, în disperare de cauză, Venizelos încercase să obțină un împrumut extern de 80 de milioane de dolari, tentativă care însă a eșuat, sporind deruta din mediile financiare elene.

³⁵ Pentru România, criza economică a însemnat, prin prisma schimburilor comerciale, pierderea piețelor de cereale, din cauza unor măsuri protecționiste ale partenerilor tradiționali ai României, pierdere pe care autoritățile au încercat să o limiteze prin încurajarea exporturilor de petrol și produse petroliere.

³⁶ Ion Bitoleanu, *Imperativul unei noi ordini politice și economice internaționale în debaterile Parlamentului român (1919–1939)*, în „Revista de Istorie”, tom 42, nr. 10, 1989, p. 1014.

³⁷ AMAE, fond Atena, Vol. 76 bis, „Situația convențională și a schimburilor comerciale dintre România și Grecia”, f. 386.

³⁸ Apostolos Vacalopoulos, *Histoire de la Grèce moderne*, Éditions Horvath, 1975, p. 251. Situația financiară a Greciei i-a adus lui Venizelos puternice critici din partea opoziției elene, mai ales din partea popularilor, în frunte cu Panaghis Tsaldaris.

În ciuda tuturor eforturilor, nu se reușise o stabilizare a monedei naționale, drahma fiind în formă stabilizată numai în raport cu dolarul, cursul său efectiv fiind în continuă scădere³⁹. Acest lucru avea să conducă la abandonarea etalonului aur la 26 aprilie 1932, revenindu-se la cursul forțat⁴⁰.

În paralel cu unele măsuri privind devalorizarea drahmei, cuprinse în legea din 26 aprilie 1932, o altă lege, emisă în același context, la începutul lunii mai a aceluiași an (legea nr. 5426), cuprindea și prevederi care vizau limitarea importului de bunuri, prin intermediul unui regim de contingentare a importurilor. Respectiva măsură legislativă avea să stârnească neliniște la București, dat fiind locul pe care îl ocupa Grecia în ansamblul schimburilor comerciale ale României. Pentru a explica această neliniște este necesar să expunem cadrul legal ce reglementa schimburile dintre Grecia și România la momentul respectiv. Bunăoară, acordul comercial provizoriu semnat de către cele două țări în 1927, ale cărui prevederi și efecte au fost enunțate anterior, fusese prelungit de mai multe ori, până în momentul când, la 11 august 1931, avea să fie semnată, cu ocazia vizitei lui Eleftherios Venizelos în România, o Convenție de Comerț și Navigație, care a intrat în vigoare începând cu 1 septembrie 1931.

Convenția de Comerț și Navigație dintre România și Grecia de la 11 august 1931

Esența acordului bilateral amintit mai sus, încheiat între statul elen și cel român cu ocazia vizitei șefului guvernului elen, Eleftherios Venizelos, în România, rezidă în faptul că tratamentul clauzei națiunii celei mai favorizate fusese acordat în mod nelimitat și necondiționat, făcându-se referire la taxele vamale, taxele accesorii, modul de percepere, formalitățile și sarcinile la care operațiunile de vămuire puteau fi supuse⁴¹. De drepturile stipulate în noul act bilateral semnat de către Grecia și România urmau să se bucure supușii fiecărei țări pe teritoriul celeilalte, existând de asemenea prevederi privind taxele și tratamentul general al produselor unui stat exportate în celălalt stat⁴².

³⁹ AMAE, fond Atena, vol. 76 bis, „Situația convențională și a schimburilor comerciale dintre România și Grecia”, f. 387.

⁴⁰ Deși cursul drahmei era determinat de variația cererii și a ofertei, acest „joc cerereofertă” era reglementat de lege. Valoarea drahmei a fost coborâtă la aproape 43% din paritatea sa anterioară față de aur.

⁴¹ AMAE, fond Atena, vol. 76 bis, „Convențiunea de Comerț și de Navigație dintre România și Grecia din 11 august 1931”, f. 403.

⁴² Ibidem. Convenția de Comerț și de Navigație avea în vedere de asemenea și situațiile în care clauza nu putea fi aplicată, cuprinse în articolul 8 al documentului. Una din situații se referea la regimul special pe care una din părțile contractante l-ar fi putut institui în materie tarifară, pentru importurile destinate a facilita reglementările financiare rezultând din starea de război în care ele se găseau în timpul conflagrației mondiale. O altă situație în care clauza nu se aplica lua în calcul taxele și privilegiile ce puteau fi acordate în viitor de către una din părțile contractante, prin Convenții

Articolul 16 al aceluiași acord bilateral reglementa navigația vaselor provenind din statele semnatare. Astfel, se acorda vaselor fiecărei părți contractante un tratament egal cu acela al vaselor proprii ale părții respective în porturile maritime, în ceea ce privește libertatea de intrare în port, utilizarea sa și accesul la facilitățile de încărcare și de descărcare, și la operațiunile comerciale în ansamblul lor⁴³. Ca și în cazul reglementărilor vizând aplicarea clauzei națiunii celei mai favorizate, și în cazul navigației existau unele situații în care tratamentul de reciprocitate nu se aplica, acestea fiind incluse în articolul 28 al amintitului document. Odată cu Convenția de Comerț și Navigație, cele două state semnaseră la aceeași dată și o Convenție de Stabilire, a cărei esență consta în faptul că resortisanții fiecăruia dintre statele semnatare urmau a se bucura, pe teritoriul celuilalt, în ceea ce privește persoana și bunurile lor, de aceleași „drepturi, privilegii și favoruri”, ca și naționalii, așa încât resortisanții fiecăreia dintre părțile semnatare puteau, respectând legile țării respective, să călătorească, să se stabilească pe teritoriul celuilalt stat sau să-l părăsească fără a fi supuși restricțiilor de orice natură⁴⁴. Nu mai puțin important era și faptul că supușii unuia din state puteau, în baza Convenției de Stabilire, să exercite pe teritoriul celuilalt, orice fel de comerț sau industrie, precum și orice meserie sau profesie potrivit clauzei națiunii celei mai favorizate; egalitatea de drepturi era stabilită și în ceea ce privește „societățile civile sau comerciale precum și orice altă întreprindere”⁴⁵.

Urmare a aplicării acordului comercial bilateral din 11 august 1931, balanța comercială a României pe relația cu Grecia a continuat să fie activă. Astfel, în vreme ce în anul 1930 România a exportat în Grecia mărfuri totalizând 696 169 000 lei, importând produse în valoare de 201 427 000 (raport de 1/3,4), în anul 1931, primul an în care începea să fie aplicată noua convenție comercială (e drept că doar pentru câteva luni, întrucât convenția a intrat în vigoare începând cu 1 septembrie 1931), statul român a exportat în Grecia bunuri totalizând 633 224 000 lei, importând mărfuri în valoare de 152 902 000 lei (un raport de 4,1 la 1 între export și import)⁴⁶. Primul an întreg în care convenția de comerț din 1931 a fost aplicată, anul 1932, a însemnat o creștere și mai clară a exporturilor românești, care au totalizat nu mai puțin de 746 562 000 lei, față de nivelul importurilor provenite din Grecia, care au atins în același an suma de 141 816 000 lei (un raport de 5,2 la 1, superior celui

multilaterale la care cealaltă parte contractantă nu ar fi participat, în cazul în care respectivele taxe sau privilegii erau stipulate în convenții multilaterale de interes general, încheiate sub auspiciile Societății Națiunilor, înregistrate de către ea și deschise adeziunii tuturor statelor.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem. Convenția de Stabilire între România și Grecia din 11 august 1931, articolul 1.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ AMAE, fond Atena, Vol. 76, Balanța comercială dintre România și Grecia de la 1929 până în 1934, f. 155.

înregistrat în anii anteriori)⁴⁷. Valorile exportului României către Grecia au continuat, aşadar, să fie mult superioare importurilor provenind din această ţară, în ciuda neliştilor pe care le provocase la Bucureşti adoptarea, în Grecia, a legii privind contingentarea importurilor, în aprilie 1932, amintită anterior. Legea în cauză neliştise autorităţile de la Bucureşti întrucât, potrivit articolului 1, miniştrilor Economiei Naţionale şi Finanţelor din guvernul de la Atena le era acordat dreptul de a dispune, pe baza unor decizii comune, interzicerea la import a oricăror mărfuri, limitarea cantitativă a mărfurilor importate, subordonarea importului la aprobări speciale, ridicarea taxelor la import precum şi chiar interzicerea importării de mărfuri pentru care nu se acordaseră deize. Respectiva măsură legislativă era, fără îndoială, o tentativă a autorităţilor de la Atena, îngrijorate de statutul perpetuu al Greciei, de stat cu o balanţă comercială deficitară, de a îndrepta această situaţie. Decretul din 7 mai 1932 privind contingentarea importurilor greceşti stabilea patru categorii de produse de import în Grecia, anume mărfuri limitate la import cantitativ (categoria I), mărfuri al căror import era admis cu aprobarea ministerului Economiei Naţionale (categoria a II-a), mărfuri al căror import era limitat, putând fi efectuat în schimbul unui export compensatoriu, de mărfuri greceşti (categoria a III-a) şi o ultimă categorie, a IV-a, reprezentată de mărfurile libere la importul în Grecia⁴⁸. Este important de menţionat că acest regim de contingentare avea să fie menţinut în vigoare trei ani, până la 30 iunie 1935, iar efectele sale nu au fost cele scontate de către autorităţile de la Atena, întrucât fuseseră supuse contingentării mare parte a produselor de primă necesitate, pe care Grecia le obţinea dintotdeauna, în mare parte, din importuri (anume vite, cereale, zahăr şi alte produse alimentare)⁴⁹. Aşadar, punerea în aplicare a decretului în cauză a evidenţiat faptul că, deşi starea precară a economiei elene impunea reducerea soldului pasiv al balanţei comerciale, acest lucru nu putea fi dus la îndeplinire decât luându-se în consideraţie capacitatea producţiei interne elene, destul de limitată, de a acoperi necesarul pieţei interne.

Între efectele aplicării decretului de contingentare s-au numărat reducerea puterii de cumpărare a unui segment semnificativ al populaţiei elene şi, implicit, o scădere a standardului de viaţă, şi aşa unul destul de scăzut⁵⁰. Prin urmare, aplicarea decretului de contingentare a importului de către statul elen nu a condus la transformarea radicală în ceea ce priveşte

⁴⁷ Ibidem. Potrivit statisticilor elene însă, raportul între exporturile şi importurile României pe relaţia cu Grecia era şi mai mare, oficialii eleni înaintând un raport de 7 la 1, în favoarea României.

⁴⁸ AMAE, fond Atena, vol. 76 bis, Regimul de import al produselor româneşti în Grecia, f. 4.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem. Acestei prime perioade de contingentare avea să-i succedă o alta, începând cu data de 30 iunie 1935.

relația de schimb cu România, balanța comercială a României fiind în continuare activă pe relația cu Grecia. Este la fel de adevărat că, începând cu anul 1933, exporturile românești în Grecia au scăzut la jumătate (față de anul de referință 1932), însă scăderi au înregistrat și importurile de pe piața elenă, chiar dacă nu la fel de spectaculoase. Raportul export-import atins în 1932, de 5,2 la 1 în favoarea României, a ajuns așadar, în 1933, la nivelul 2,8/1, menținându-se un sold activ al balanței comerciale a României pe relația cu Grecia⁵¹.

Trebuie însă menționat că a mai existat un factor care a contribuit la atenuarea efectelor aplicării decretului elen din 7 mai 1932, asupra nivelului exporturilor românești pe piața elenă. Este vorba de încheierea acordului de plăți încheiat de România cu Grecia în august 1933, intrat în vigoare începând cu 15 septembrie 1933. Acordul de *clearing* în cauză prevedea reglementarea contravalorii mărfurilor românești importate în Grecia, după cum urmează: 60% devize liber transferabile și 40% bonuri de casă pentru plata importului de mărfuri grecești în România⁵². În ceea ce privește grâul, un segment important al exportului românesc în Grecia, o clauză specială prevedea 80% devize libere și 20% bonuri de casă ale Băncii Greciei⁵³. Odată cu expirarea acordului în cauză, la 15 martie 1934, cele două state aveau să negocieze o nouă înțelegere, în vigoare începând cu 17 octombrie 1934, care reglementa procentele de plată a mărfurilor românești exportate în Grecia pe trei segmente: 50% compensație cu mărfuri grecești, prin intermediul unui cont de clearing deschis la Banca Greciei în numele Băncii Naționale a Greciei, 30% devize liber transferabile și 20% compensație cu creanțe ale Băncii Greciei față de un alt stat, unde exista un sold activ al balanței comerciale (așa-zisul „clearing tripartit”)⁵⁴. Regimul de schimb derulat în condițiile acordului de plăți din 15 septembrie 1933⁵⁵ mai avea unele avantaje, între acestea fiind faptul că Banca Națională a României încasa o cotă de 60% devize pentru mărfuri generale și 80% pentru grâu și faptul că exportatorul român avea posibilitatea să negocieze bonul de casă și să intre rapid în posesia valorii importului, potrivit unui referat elaborat de consilierul economic Nicolae Mănescu⁵⁶. Mai mult, bonurile de casă reprezentau un avantaj și pentru partea

⁵¹ Vezi Anexa IV, pentru a urmări cuantumul scăderii înregistrate la exporturile României în perioada 1933–1934, ca urmare a aplicării, de către statul elen, a decretului de contingentare a importurilor.

⁵² AMAE, fond Atena, Vol. 76 bis, Acordul de clearing dintre România și Grecia din 15 septembrie 1933.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Asupra modului în care a evoluat comerțul românesc, în perioada 1932–1935, importantă este contribuția lui N.S. Penescu, *Regimurile excepționale ale comerțului românesc în anii 1932–1935. Fapte și concluzii*, București, Editura Cugetarea, 1935.

⁵⁶ AMAE, fond Atena, Vol. 76, Expunere a acordului cu Grecia din 15 septembrie 1933, realizată de consilierul economic Nicolae Mănescu, f. 156.

elenă, întrucât constituiau un titlu de import pentru importatorul de produse grecești în sezonul în care respectivele produse găseau plasament în România⁵⁷. De altfel, beneficiile pentru România ce decurgeau din aplicarea clearingului dintre cele două state erau evidențiate și într-un raport trimis de reprezentantul României la Atena, Constantin Langa Rășcanu. Acesta sublinia că, potrivit datelor proprii, din ziua semnării acordului de plăți (15 septembrie 1933), până la începutul anului 1934 (adică în mai puțin de patru luni de aplicare), importul produselor românești în Grecia se ridica la peste 80 de milioane de drahme, comparativ cu un export al produselor elene de doar 20 de milioane de drahme, în aceeași perioadă⁵⁸. Avantajele pentru partea română cuprinse în acordul de clearing din 15 septembrie 1933 erau reduse odată cu expirarea acordului și, implicit, negocierea și semnarea altui acord, cel din 17 octombrie 1934. Efectele negative pentru România decurgând din acest nou acord erau legate de schimbarea modalității de plată, prin micșorarea cotei de devize și introducerea clearingului în locul bonurilor de casă⁵⁹.

În noua situație, exportatorii români erau puși în imposibilitatea de a încasa cuantumul exportului, prin blocarea a 20% din valoarea facturii în Grecia ajungându-se la blocarea în statul elen a peste 52 de milioane de lei în timp foarte scurt⁶⁰. Mai mult, din procentul de 80% asupra contului de drahme blocat pentru plata exportului de produse grecești în România rămăseseră nerecuperate în România în jurul a 92 de milioane lei, totalul sumei ridicându-se, așadar, la suma de aproximativ 150 de milioane de lei, adică întreaga valoare a importului din Grecia din timpul unui an de zile⁶¹. De altfel, situația determina pe exportatorii români să fie reticenți în privința pieței elene și chiar să ia în considerare încetarea oricărui export în Grecia, fapt ce reprezenta o perspectivă îngrijorătoare pentru produsele românești precum lemn de construcție și vite, care, cumulate, reprezentau circa 50% din

⁵⁷ Ibidem. Același referat scotea în evidență elasticitatea conferită comerțului prin folosirea bonurilor de casă, ce ofereau posibilitatea României ca, fără a importa cantități mai mari de produse disponibile grecești, să realizeze întreaga valoare a cotei de 40% din produsele exportate și să facă chiar și o primă asupra parității drahmei.

⁵⁸ AMAE, fond Grecia, Vol. 71/4, Raportul nr. 623 din 8 martie 1934, semnat Constantin Langa Rășcanu, fila 106. Raportul precizează că, la data de 1 ianuarie 1934, se aflau în circulație bonuri de casă ale clearingului româno-elen pentru o sumă de 20 de milioane de drahme. Bonurile de casă în cauză erau atât de căutate încât se vindeau chiar deasupra parității, în vreme ce bonurile turcești și iugoslave sufereau pierderi ce mergeau până la 20% din valoarea lor.

⁵⁹ AMAE, fond Atena, Vol. 76, „Efectele acordului actual”, studiu întocmit de Nicolae Mănescu.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem.

exporturile românești în Grecia⁶². Dincolo de impactul asupra exporturilor românești trebuie menționat că și importul de produse grecești în România a avut de suferit, începând cu luna octombrie 1934⁶³.

Este de menționat, în acest context, că problema acordurilor de plăți și a *clearing*-ului a fost îndelung studiată de experți economiști români din perioada respectivă, contribuții de seamă oferind, în acest sens, Nicolae S. Penescu, a cărui lucrare abordează *in extenso* această chestiune⁶⁴. Penescu evidențiază, într-una din lucrările sale ce aborda chestiunea *clearing*-ului, faptul că urmare a crizei din 1929 și a depresiunii ce i-a urmat, celor două probleme clasice existente – structura și orientarea comerțului exterior –, li se adăugase o nouă problemă, „una care a căpătat astăzi o importanță capitală: aceea a plăților internaționale, adică politica devizelor”⁶⁵. Esența analizei realizate de economistul român era aceea că de primă însemnătate era „nu numai de unde și cât importăm sau exportăm, dar și în ce mod plătim sau suntem plătiți”⁶⁶.

Relațiile economice româno-elene prin prisma Înțelegerii Balcanice

Un capitol important al relațiilor economice româno-elene este legat și de constituirea și activitatea Înțelegerii Balcanice. Încă de la semnarea Pactului Înțelegerii Balcanice la Atena (9 februarie 1934), Nicolae Titulescu declara presei că Pactul de Înțelegere Balcanică trebuia să servească drept bază dezvoltării relațiilor interbalcanice în toate domeniile, în condițiile în care fiecare dintre țările semnatare aveau surplusuri de produse sau mărfuri, care puteau găsi deșeu în celelalte țări⁶⁷. Mai târziu, la conferința Înțelegerii Balcanice de la Ankara, din octombrie 1934, același Nicolae Titulescu declara, la dineul de gală oferit de Tewfik Rüstü, că Înțelegerea Balcanică era destinată să străbată gama tuturor felurilor de acorduri: „într-adevăr, noi discutăm în acest moment intensificarea relațiilor economice și a căilor de comunicație, îndeosebi a acelor care utilizând Dunărea și Marea Neagră sunt chemate să activeze schimburile statelor balcanice și ale Europei Centrale cu Asia [...]”⁶⁸.

⁶² Ibidem. În același timp, oprirea exportului în Grecia conducea la o supraofertă pe celelalte piețe și, implicit, la o scădere dramatică a prețurilor, producând în același timp atât scăderea încasărilor în valută cât și ruina producătorilor.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Vezi N. S. Penescu, *Regimurile excepționale ale comerțului românesc în anii 1932–1935. Fapte și concluzii*, București, Editura Cugetarea, 1935.

⁶⁵ Ibidem, p. 15.

⁶⁶ Ibidem, p. 16. Economistul român sublinia, în raționamentul său, că „înainte de a fi piețe de aprovizionare sau de desfacere, centrele comerciale sunt împărțite în piețe, cu platnici buni și piețe cu platnici răi”, stabilind, în același timp, o strânsă legătură între „sporirea creditorilor în valută forte” și apariția acordurilor de clearing.

⁶⁷ AMAE, fond Înțelegerea Balcanică, Vol. 13, filele 229–230. Declarațiile adresate presei străine de către Nicolae Titulescu, la 11 februarie 1934.

⁶⁸ AMAE, fond Înțelegerea Balcanică, Vol. 16, Conferința Înțelegerii Balcanice de la Ankara, 30 octombrie 1934, fila 35.

În interiorul Înțelegerii Balcanice avea să fie creat un organism ale cărui activități vizau dezvoltarea relațiilor economice între cele patru state membre – Consiliul Economic consultativ. Potrivit statutului, acest organism era structurat pe patru secții naționale (română, iugoslavă, greacă și turcă), fiecare secțiune având, la rândul său, ca membri, 5 delegați, experți pe diferite segmente, precum politică comercială în general, chestiuni agrare, probleme industriale, probleme financiare și chestiuni privind comunicațiile⁶⁹. Prima întrunire a Consiliului Economic Consultativ a avut loc la Atena, în ianuarie 1935, acestea urmându-i alte șapte sesiuni, la Ankara (aprilie 1935), la București (ianuarie 1936), la Bled (iulie 1936), la Atena (martie 1937), la Istanbul (aprilie 1938), la București (aprilie 1939) și la Belgrad (februarie 1940). Punerea în aplicare a diferitelor recomandări ale Consiliului Economic Consultativ a înlesnit încheierea de acorduri sau convenții comerciale între membrii Înțelegerii Balcanice, cele mai multe dintre ele cu caracter bilateral, în funcție de interesele statelor semnatare⁷⁰. Dată fiind existența acestui organism în cadrul entității reprezentate de Înțelegerea Balcanică, curând unele animozități existente între Grecia și România pe marginea regimului schimburilor comerciale bilaterale au început să fie tratate și în cadrul sesiunilor Consiliului Economic al Înțelegerii Balcanice.

În mod evident, partea elenă era extrem de sensibilă la faptul că diferența între exporturile României în Grecia și cele ale Greciei în România era în mod substanțial în defavoarea părții elene. Este important de subliniat, în acest context, că, dintre statele membre ale Înțelegerii Balcanice, în anul 1934, România era cea care exporta cel mai mult în Grecia, fiind secondată de Iugoslavia și Turcia⁷¹. Cât privește nivelul importurilor provenind din Grecia, pe primul loc se afla Iugoslavia, secondată de România⁷². Ca urmare a unor probleme privind regimul plăților ridicate de partea greacă, Camera de Comerț și Industrie din București înainta președintelui Secției Române a Consiliului Economic Consultativ al Înțelegerii Balcanice un raport care demonstra atitudinea mai mult decât binevoitoare a României în privința importurilor provenind din Grecia⁷³. Potrivit raportului, era evident că, în raport cu puterea sa de absorbție în privința produselor provenind din Grecia,

⁶⁹ AMAE, fond Înțelegerea Balcanică, Vol. 27, „Statutul Consiliului Economic Consultativ al Înțelegerii Balcanice”, fila 14.

⁷⁰ Chiar și protocolul final al sesiunii Consiliului Economic Consultativ de la Istanbul din 7–15 aprilie 1938 concluziona că, urmare a recomandărilor făcute anterior, fusese înlesnită încheierea de acorduri bilaterale care au dus la sporirea schimburilor comerciale între cei patru membri.

⁷¹ AMAE, fond Grecia, Vol. 6/71, Raportul din 28 februarie 1935 al Legației României la Atena, fila 106.

⁷² Ibidem.

⁷³ AMAE, fond Înțelegerea Balcanică, Vol. 27, Raportul Camerei de Comerț și Industrie din București adresat Președintelui Secției Române a Consiliului Economic al Înțelegerii Balcanice.

România acorda statului elen o poziție privilegiată, aproape de exclusivitate, pentru unele produse precum măslin, citrice etc⁷⁴. Mai târziu, ca urmare a unui memoriu adresat de delegația elenă, partea română a considerat necesar să prezinte propriile cifre privind importurile și exporturile pe relația cu Grecia, în cursul anului 1936, prin comparație cu anul 1935⁷⁵.

Datele oferite de către partea română evidențiau faptul că exporturile către Grecia se situau, în anul 1936, la suma de 657 672 000 lei, spre deosebire de anul anterior, când statul român exportase pe piața elenă mărfuri totalizând 675 913 000 lei ⁷⁶. În același timp, importurile provenind din Grecia crescuseră, de la 230 764 000 de drahme, în anul 1935, la 264 342 000 drahme în 1936. În consecință, exportul românesc scăzuse, chiar dacă nu foarte mult, în vreme ce importurile de mărfuri din Grecia crescuseră, în procente, cu aproximativ 14% ⁷⁷. Nu mai puțin important era faptul că, deși partea română demonstrase că balanța comercială a Greciei în raporturile cu România se ameliorase și că regimul restrictiv, de care fusese acuzat statul român, nu reprezenta un obstacol pentru importurile elene în România, Bucureștii își arătau și pe mai departe dispoziția de a face noi demersuri pe lângă autoritățile competente, astfel încât produsele grecești să poată fi introduse pe piața românească într-o și mai mare măsură⁷⁸. De altfel, partea română a folosit prilejul pentru a sugera Greciei că, de fapt, ceea ce constituia cu adevărat o frână în fața dezvoltării relațiilor comerciale între cele două state nu era regimul restrictiv în vigoare în România, ci mai curând condițiile destul de rigide fixate de regimul convențional de plăți impus de Atena, precum și sumele imobilizate la Banca Greciei⁷⁹. Cert este că, și de-a lungul anilor scurși de la constituirea Înțelegerii Balcanice, în cercurile oficiale elene, precum și în presă, s-a menținut convingerea că, deși Înțelegerea Balcanică avusese faima de a fi o victorie pentru conlucrarea economică a celor patru state, fapt ce ar fi trebuit să atragă foloase pentru Grecia, pentru marina sa comercială, pentru porturile sale și pentru industria sa, totuși, în fapt, Elada era departe de a fi ajutată pe tărâmul economic de către celelalte state din Înțelegerea Balcanică ⁸⁰.

⁷⁴ Ibidem. România își asigurase 96,90% din importurile de măslin, 83% din importurile de mandarine și 79% din importurile de ulei de măslin din Grecia.

⁷⁵ AMAE, fond Înțelegerea Balcanică, Vol. 27, «Réponse de la délégation roumaine au Mémoire présenté par la délégation hellénique», f. 424.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Ibidem, f. 425.

⁷⁸ Ibidem, f. 426.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ AMAE, fond Înțelegerea Balcanică, Vol. 5, Raportul Legației României la Atena nr. 2848, din 1 noiembrie 1935, fila 193. Articolul din ziar la care făcea referire raportul expediat de ministrul României la Atena, Langa Rășcanu, apăruse în „Eleftheron Vima”.

Dincolo de eforturile depuse în cadrul sesiunilor Consiliului Economic Consultativ al Înțelegerii Balcanice, statele membre și implicit România și Grecia, nu au reușit să elimine tendința aranjamentelor bilaterale semnate pe termen scurt și foarte scurt, cu efecte defavorabile asupra schimburilor comerciale între statele semnatare.

Un rol important în ansamblul schimburilor comerciale româno-elene l-au avut oamenii de afaceri din cele două state, iar în rândul acestora, mai ales cei eleni, mulți cu reședința în România. În acest context merită subliniat că mare parte din grecii stabiliți în România, în orașele porturi, au devenit, odată cu trecerea timpului, proprietari de vase comerciale renumiți. Nu întâmplător, în anul 1930 navigau pe Dunăre 111 vase sub pavilion elen, acestea fiind înregistrate la Consulatele elene din România cu proprietari stabiliți în orașele port românești⁸¹. Acestora li se adăugau un număr de 121 de vase, în mare parte șleपुरi, dar și remorchere, șalupe și vase de călători, care navigau sub pavilion românesc, deși proprietarii erau de origine elenă⁸². De cele mai multe ori, și echipajele acestor nave erau alcătuite predominant de greci. Între orașele dunărene, cei mai mulți armatori eleni erau stabiliți la Brăila, la mijlocul perioadei interbelice fiind atestate nume precum: Spiros Dumitriu, M. Embiricos (membru-fondator al Ligii greco-române), Levendis, Drakoulis, Likiardopol, Matsoukis, Valerianos, Aninos, Svoronos, Stathatos, Lalis, Kontogouris, Vretos, Mavroiannis și Venturas⁸³. Totodată, și în Galați erau stabiliți mai mulți armatori greci, printre ei aflându-se I. Varnalis, Athanasouli, Fotiadis, Papadatos, Mellisaratos, Polemis, Panagopol și Koulkoundis⁸⁴. Dat fiind numărul mare de armatori greci stabiliți în România, de cele mai multe ori transportul cerealelor, cherestelei, vitelor și al altor mărfuri de export cu destinația Grecia, se făcea chiar cu vasele acestora, punctul terminus fiind mai totdeauna marele port elen Pireu, mai ales că transportul pe apă era aproape mereu preferat celui pe uscat. Un alt segment important pentru schimburile comerciale dintre cele două state era reprezentat de proprietarii de magazine, depozite și fabrici eleni, precum și de comercianții de cereale și vite, al căror interes de afaceri îi determina să mențină legături strânse cu firme din țara de origine. În rândul acestora se aflau, în primul rând, cei din București, precum T. Mavromatis, A. Karampimperis, Zaharias Karampimperis, N. Mousouri, I. Danielopoulou, Dionysios Samiotis, Dimitraki Dimitriu, A. Lazari și mulți alții⁸⁵. Comunități

⁸¹ Paula Scalcău, *Grecii din România*, Editura Omonia, București, 2003, p. 160.

⁸² Ibidem.

⁸³ Ibidem. Mai mult, comunitatea elenă din Brăila deținea în proprietate două șleपुरi, anume, „Kastro” și „Kriti”, ce navigau sub pavilionul elen.

⁸⁴ Ibidem, p. 161. Deși cei mai mulți dintre armatorii eleni erau stabiliți la Brăila și Galați, armatori greci existau și la Sulina, Cernavodă, Giurgiu, Călărași, Turnu Severin și chiar la București (anume Louloudis).

⁸⁵ Ibidem, p. 163.

importante de oameni de afaceri greci activând în diferite domenii existau desigur și în Brăila, Galați, Constanța⁸⁶, Turnu Severin sau Sulina, iar activitatea tuturor acestor eleni și a firmelor pe care le reprezentau a însemnat tot atâtea contacte și schimburi cu țara de origine.

Este de subliniat că, în plan economic, atât România cât și Grecia au trebuit să accepte consolidarea poziției Germaniei în structura schimburilor lor comerciale (spre sfârșitul anilor '30), ambele în urma unor înțelegeri ale căror prevederi erau destul de apropiate. O sinteză elenă, elaborată pe baza unor publicații oficiale ale Societății Națiunilor, reliefa, bunăoară, în octombrie 1936, profilul schimburilor comerciale între Germania și Grecia, precum și între Germania și celelalte state din zonă, subliniind că „Germania a ajuns clientul cel mai de seamă al țărilor balcanice și al Europei Centrale”, situație care îi oferea Berlinului „o înrâurire și mai mare în Europa de mijloc și în cea sud-răsăriteană”⁸⁷. De altfel, există mai multe surse care confirmă această teză, legată de poziția predominantă a Germaniei în ansamblul schimburilor comerciale ale statelor balcanice. Se poate afirma însă că România a fost statul în care comerțul cu Germania a deținut procentul cel mai mic, prin comparație cu celelalte state balcanice⁸⁸. Ulterior, Germania avea să înființeze un organism special, tocmai în vederea studierii și evaluării profilului economiilor și materiilor prime ale statelor din zona sud-est europeană. Este vorba de cristalizarea SOEG – Societatea Sud-Est Europeană (*Südosteuropa Gessellschaft*), în februarie 1940, organism cu sediul la Viena, care oficial avea rolul „să întărească și să cultive relațiile Germaniei cu țările din sud-estul Europei”, fiind prezentat de propaganda oficială germană drept un for științific cu misiunea de prospectare⁸⁹. De altfel, pentru a păstra aceste aparențe, în capitalele statelor din zonă (la Sofia, Atena, București, Belgrad),

⁸⁶ A se vedea, în ceea ce privește Constanța, cea mai recentă contribuție cu privire la comunitatea greacă, cu importante referiri la activitatea economică a acesteia la sfârșit de secol XIX și în prima jumătate a secolului XX: Constantin Cheramidoglu, *Grecii Constanței vechi*, UER Press, București, 2022, p. 54-203.

⁸⁷ AMAE, fond 71/Grecia, vol. 12, Raportul nr. 2718, al Legației României la Atena, din 20 octombrie 1936, fila 127. Respectiva sinteză fusese publicată în ziarul atenian „Proia” din 14 octombrie 1936.

⁸⁸ Vezi, în amănunt, chestiunea, în Ioan Chiper, *România și Germania nazistă. Relațiile româno-germane între comandamente politice și interese economice*, Editura Elion, București, 2000, p. 203. De asemenea, Ioan Chiper, *L'expansion économique de l'Allemagne nazie dans les Balkans: objectifs, méthodes, résultats (1933-1939)*, in „Studia Balcanica”, Vol. 7, 1973.

⁸⁹ J. Benditer, *Situația țărilor din sud-estul Europei oglindită în documente germane (1940-1944)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol»”, XIV, 1977, p. 406.

aveau să fie organizate diferite conferințe pe teme economice, susținute de experți germani sau de specialiști provenind din respectivele state⁹⁰.

Pentru a sintetiza relațiile economice dintre România și Grecia de-a lungul perioadei interbelice, se poate afirma că evoluția acestora a fost una destul de sinuoasă, cu perioade pozitive în planul schimburilor, precum și cu intervale mai puțin fericite, chiar dacă doar trecătoare. Dincolo de modificarea aproape continuă a legislației, în cele două state (în ceea ce privește schimburile comerciale), precum și de caracterul efemer al atâtor acorduri și convenții - multe din ele modificate aproape de la an la an, schimburile între cele două state au continuat să se dezvolte, în ritmuri diferite. Merită menționat aici că nu numai Grecia și România și-au reglementat pe termene scurte schimburile comerciale bilaterale. În acea perioadă, cele mai multe state au ezitat să-și asume angajamente bilaterale pe termen lung, preferând semnarea de acorduri comerciale sau acorduri, strict limitate ca scop și durată, în locul tratatelor de comerț.

Ideea centrală ce se desprinde din studiul evoluției schimburilor între cele două state în perioada interbelică este aceea că balanța comercială a fost întotdeauna favorabilă României, dincolo de eforturile continue ale Atenei de a ameliora situația schimburilor pe relația cu România, prin diferite măsuri. Poziția deținută de România pe piața elenă nu a putut fi zdruncinată datorită structurii celei mai mari părți a exporturilor românești, reprezentată de produse de primă necesitate, de care statul elen nu se putea dispensa. România și-a păstrat astfel poziția de monopol pe piața elenă, de-a lungul întregii perioade interbelice, în ceea ce privește petrolul și produsele de petrol, precum și la porumb, în vreme ce la unele articole a deținut poziția de lider de-a lungul unor intervale mai scurte. În structura exporturilor statului elen pe piața românească primul loc a fost ocupat de citrice, urmate de măsline și ulei de măsline, însă chiar dacă piața românească era aprovizionată în covârșitoare majoritate cu produsele amintite doar din Grecia, acest lucru nu a reușit să inverseze nicidecum soldul balanței comerciale dintre cele două state. Evoluția soldului balanței comerciale greco-române începând cu anii '20 până în 1937 a fost neregulată în ce privește valoarea. Pentru perioada 1923–1929, bunăoară, s-a înregistrat cel mai înalt sold din perioada interbelică (cu excepția anului 1937), limita maximă fiind aceea de 887 milioane de drahme în 1927, iar cea minimă de 742 milioane de drahme în 1928. Între anii 1930–1936 s-a înregistrat soldul cel mai mic, limita minimă fiind de 309 milioane de drahme în 1934, iar cea maximă de 566 milioane drahme în 1935. Soldul record pentru întreaga perioadă interbelică avea să fie înregistrat abia în anul

⁹⁰ Ibidem, p. 407. Pe măsură ce Wehrmachtul înainta în Europa, SOEG a fost însărcinată cu misiunea de a colecta diverse propuneri provenind de la cercurile interesate, cu scopul elaborării unor planuri detaliate, legate de potențialul economiilor statelor din zonă, fiind vizate domenii extrem de variate, de la industria lemnului până la agricultură.

1937, suma fiind de 1 456,7 milioane de drahme. Dacă se ia în calcul raportul dintre import și export, acesta urmează o tendință descrescătoare până în 1930, după care urmează o linie cu oscilații între 1/12,44 în 1932 și 1/3,22 în 1934. Soldul cel mai ridicat al perioadei avea să fie atins în 1928. Au existat, desigur, și alți factori care au influențat evoluția relațiilor economice dintre cele două state, între acestea cel mai important fiind criza economică mondială, de-a lungul căreia poate fi observat un declin al schimburilor dintre cele două state, mai ales în ceea ce privește exportul de cereale, tendință evidentă, de altfel, la nivel mondial.

Dincolo de unele evenimente precum semnarea Pactului de neagresiune și arbitraj din martie 1928, de legăturile între Casele Regale sau de calitatea de membru a celor două state în cadrul Înțelegerii Balcanice, în relațiile bilaterale, în plan economic, dintre România și Grecia, de cele mai multe ori au contat interesele pragmatice ale statelor în cauză, legate de propriile proiecte sau necesități, acestea din urmă fiind cele care au dictat impunerea unor noi condiții în ceea ce privește schimburile comerciale cu celălalt stat, structura acestora, politica vamală sau contingentările, de o parte și de cealaltă.

ROMANIAN-HELLENIC ECONOMIC RELATIONS IN THE INTERWAR PERIOD. A FEW CONSIDERATIONS

Abstract: The Romanian–Greek relations followed, during the last decades of the XIXth Century and the first decades of the XXth Century, a rather winding course, being influenced by various bilateral disputes, mainly regarding particular juridical problems concerning the inheritance and succession of Greek individuals, as well as minority issues. As far as bilateral trade and economic relations are concerned, they developed continuously throughout the interwar decades, when the Romanian-Greek trade balance was constantly favorable to Romania. Based mainly on archival materials, this paper is an attempt to assess the main aspects of the Romanian-Greek Economic relations, the variety and consistency of their bilateral trade, as well as the differences and the moments of *rapprochement* between the two countries, in a time frame comprising the interwar decades.

Keywords: Interwar period, Romanian-Greek Relations, Balkan Entente, Economic Relations.

MODELARE ȘI RE-MODELARE IDENTITARĂ A ROMÂNILOR DOBROGENI LA FINAL DE SECOL AL XIX-LEA. ARGUMENTE DIN RĂSPUNSURILE LA „CHESTIONARUL HAȘDEU” ȘI „CHESTIONARELE DENSUȘIANU”

Rezumat: La sfârșitul secolului al XIX-lea, Dobrogea se prezintă ca un conglomerat de etnii, credințe și obiceiuri de viață. Românii dobrogeni, fie că este vorba despre aceia care au locuit de secole în acest spațiu, ori de coloniștii originari din toate provinciile istorice, dau naștere unor structuri demografice al căror specific este evidențiat de „Chestionarul Hașdeu”, din anii 1884-1885 și, la zece ani distanță, prin intermediul „Chestionarelor Densușianu”, în anii 1893 și 1897. În esență, atât B.P. Hașdeu, cât și Nicolae Densușianu erau preocupați de punerea în lumină a elementelor lingvistice, folclorice, etnografice și culturale specifice fiecărei provincii istorice, în acest caz, cu referire la Dobrogea, cu o încercare de identificare a vechimii de circulație orală în teritoriile românești a unor mituri și legende istorice care să ateste evenimentele de început ale istoriei neamului.

Cuvinte-cheie: Dobrogea, comunități etnice, chestionar, folclor, etnografie.

În cele ce urmează, vom apela la două surse documentare de maximă importanță în ceea ce privește evoluția demografică a Dobrogei, la final de secol al XIX-lea. Este vorba despre *Chestionarul Hașdeu*, aplicat se savantul român pe întreg teritoriul românesc, în perioada 1884-1885 și la care a primit răspunsuri din 31 de localități dobrogene, și, respectiv *Chestionarele Densușianu*, care au fost expediate către învățători, prin intermediul revizorilor școlari, în 1893 și 1897.

În esență, atât B.P. Hașdeu, cât și Nicolae Densușianu erau preocupați de punerea în lumină a elementelor lingvistice, folclorice, etnografice și culturale specifice fiecărei provincii istorice, cu o încercare de identificare a vechimii de circulație orală în teritoriile românești a unor mituri și legende istorice, care să ateste momentele de început ale istoriei neamului.

Cu certitudine, demersurile celor doi cărturari erau ambițioase, în contextul în care acestea implicau obținerea de răspunsuri foarte variate și de o anume complexitate, și se bazau într-o mare măsură pe colaborarea cu

* Biblioteca Județeană „Ioan N. Roman” Constanța, corinaapostoleanu27@gmail.com.

învățătorii, prin intermediul revizorilor școlari. Spațiul dobrogean avea, și din acest punct de vedere, o situație particulară: unele dintre localitățile cu populație românească erau destul de recent înființate, comparativ cu momentul aplicării chestionarelor, și mai mult decât atât, învățătorii erau și ei nou veniți, din aproape toate provinciile istorice românești, de unde erau originari sau unde terminaseră școli pedagogice.

Cei zece ani dintre seriile de chestionare arată o anume stabilizare a populației românești și o cristalizare a noilor structuri demografice.

Istoricul Gheorghe Dumitrașcu a gândit un valoros proiect publicistic în privința acestor chestionare, din vremea în care a pornit studierea și copierea răspunsurilor din caietele-manuscris, aflate în colecțiile Bibliotecii Academiei Române.

Apariția, în anul 2010, a volumului „Dobrogea 1884-1885 în 31 de răspunsuri ale comunelor la „Chestionarul Hașdeu” (co-autori Liliana Lazia, Gheorghe Dumitrașcu) a oferit, pentru prima dată, argumente istorice, lingvistice, etnografice, folclorice reunite, astfel că „tabloul” de final de secol al XIX-lea al provinciei dintre Dunăre și Mare a putut fi conturat în tușe mai clare. După cum este cunoscut, Hașdeu era preocupat de ideea de exhaustivitate, în toate studiile și cercetările pe care le-a elaborat. Chestionarul din 1884 fusese precedat de un altul, cu specific juridic, mult mai devreme, în 1878, cu 400 de întrebări ce vizau și satul, casa, obiceiurile, dreptul de proprietate în sat, învoielile agricole, familia, obiceiuri legate de naștere, moarte, căsătorie, folclor etc. Nu vorbim în acel an de răspunsuri din teritoriul dobrogean. În 1884, Hașdeu reface traseul comparatist de data aceasta, cu accent pe lingvistică și etnopsihologie. Numărul de întrebări este mai mic, 206, în comparație cu proiectul anterior. Savantul dovedește că evoluția gândirii populare constituie un element de maximă importanță pentru „explicarea” evoluției provinciilor istorice din variate puncte de vedere. Pentru Dobrogea, a cărei metamorfoză a continuat, de-a lungul secolelor, și mai ales, după 1878, materialul extras din răspunsurile la „Chestionar” aduce o multitudine de argumente, fie ale continuității elementului românesc în acest spațiu, fie a felului în care s-au conturat noile realități demografice din așezările care se populau în această perioadă.

Hașdeu a primit răspunsuri din 12 localități de pe teritoriul județului Constanța (inclusive plasa Silistra-Nouă, conform organizării administrativ-teritoriale de al acel moment, și respectiv 19 localități, de pe teritoriul actualului județ, Tulcea. Numele învățătorilor care dau răspunsurile coroborate cu localitățile, permit identificarea și a unui număr din școlile românești existente. Așa după cum arătam, dascălii veneau din Basarabia, Moldova ori Transilvania, și fără a avea vreun argument suficient de bine demonstrat, considerăm că era aproape imposibil să nu fi avut o oarecare „influență” în formularea răspunsurilor, fără a ne gândi la denaturarea efectivă a acestora.

Nu vom insista aici asupra intenției lui Hașdeu, de a lăsa în cultura română un dicționar de dimensiuni excepționale, „*Etymologicum Magnum Romaniae*”, lucrare neterminată, care trebuia să se bazeze și pe chestionare. Ancheta, ca metodă de lucru, așa cum o concepea savantul roman, trebuia să răspundă unor cerințe legate de așezări și populație, care să completeze cifrele furnizate de statistici. Astfel că în lucrarea *Notițe istorice și geografice asupra provinciei Dobrogea*, apărută la Tipografia „Română B. Silbermann”, 1882, I. A. Nazarettean indică 34.840 români în județul Tulcea și 14884 în județul Constanța. Împreună cu aceștia sunt menționați : bulgari, 8429, în județul Constanța și 21920 în județul Tulcea; turci, 14947, în județul Constanța și 930 în județul Tulcea; tătari, 22584 în județul Constanța și 8530 în județul Tulcea; ruși, 332, în județul Constanța și 16336, în județul Tulcea; evrei, 468 în județul Constanța și 2405 în județul Tulcea. Vorbim despre o populație destul de rarefiată la momentul respectiv, ca urmare a numeroaselor confruntări armate, și chiar a unor epidemii greu de controlat cu mijloacele sanitare existente. Recunoscutul mozaic etnic își spune cuvântul și generează modele de conviețuire care se regăsesc și în prezent. Gheorghe Dumitrașcu afirma că problema populației Dobrogei nu trebuia privită doar cantitativ, trebuie luate în considerare și instituțiile reprezentative, precum școala și biserica¹.

Cele 11 localități din județul Constanța la care am făcut referire în cele de mai sus erau: Aliman, Beilic, Ciobanu (cu denumirea Groapa Ciobanului, în unele surse), Gârliciu, Mârleanu, Oltina, Parachioi (azi Băneasa), Rasova, Satu Nou (Plasa Silistra Nouă), Topalu și Urumbei (azi Luminița, altă denumire veche Regina Elisabeta). Din județul Tulcea: Caramanchioi (azi Sălcioara, alte denumiri vechi Vintilă Brătianu, 6 Martie), Cârjelari, Enisala, Garvănu, Hagighiol, Isaccea, Luncavița, Greci, Morughiol (Murighiol), Niculițel, Pecineaga, Sarighiol, Sarisansuf, Satu Nou, plasa Sulina, Satu Nou de Măcin, Somova, Turcoaia, Văcăreni, Congazul (azi Rândunica).

Una dintre chestiunile rămase în dezbatere este legată de inexistența răspunsurilor din localitățile dobrogene cu populație românească stabilă și numeroasă, așa cum o demonstrează și hărțile medievale, dar și mărturiile călătorilor. În aceeași măsură, numărul mai mare de localități din județul Tulcea, în comparație cu județul Constanța, este în mod firesc, rezultatul unei concentrări de populație românească în ariile respective.

Învățătorii au preluat și notat răspunsurile care făceau apel deopotrivă la cunoștințele directe ale locuitorilor, dar și la episoadele legendare, conservate de memoria colectivă.

În cele ce urmează, analiza datelor din câteva așezări dobrogene va ilustra modul în care întâlnirea mai multor grupuri de populație românească originare din celelate provincii istorice vor da naștere, în congruență cu

¹ Gheorghe Dumitrașcu, Liliana Lazia, *Dobrogea 1884-1885 în 31 de răspunsuri ale comunelor la „Chestionarul Hașdeu”*, Editura „Ex Ponto”, Constanța, 2010, p. 39.

localnicii deja existenți, unui nou model de conviețuire, specific Dobrogei, în perioada aplicării „Chestionarului Hașdeu”.

Parachioi² (Băneasa), veche așezare românească menționată de călătorii străini³ de pe la mijlocul secolului al XVI-lea, prezintă datele unor influențe multiple, datorate cojenilor⁴, locuitori stabili, cărora li s-au alăturat, prin colonizare, moldoveni și olteni. „Mozaicul” este demonstrat de variatele regionalisme consemnate de învățător⁵, astfel că localitatea devine unul dintre exemplele tipice de re-modelare identitară în spațiul dobrogean.

Liliana Lazia consideră că „elementele de vestimentație (118), de hrană (120) sau de folclor (129, 131)”, care sunt regionalisme din spații geografice românești diferite, participă la definirea noilor obișnuințe lingvistice⁶. Aceștia li se adaugă și influența limbii turce, după cum afirmă respondenții: de exemplu, la întrebarea nr 149, „Ce povestește poporul despre Strigoii sau Strigoie și despre Stafie, și prin ce se deosebesc aceste ființe unele de altele?”⁷, la final se spune: „Alta nimicu nu povestește despre strigoi. Despre stafie, nu povestește nimicu. O numesc turcește tâlăsâmu (umbră)⁸”. La întrebarea nr 56, „Cari sunt numirile cele mai neobiciunite pe aiuri ale arborilor sălbateci. Stejar, fag, ulm, mestecăn, anin, brad etc?”⁹, răspunsul este „Poporul de aici deosebește tri feluri de stejari și le pronunță turcește și anume: la stejaru roșu (Cădălu-pelitu), la stejaru albu (Gheru-pelitu), la stejaru negru (Carapelitu)¹⁰”.

La Ciobanu, învățătorul Ghe. A. Eftușescu, originar din Basarabia¹¹ și absolvent al Școlii Normale de la Iași, se număra printre primii intelectuali sosiți în Dobrogea, în 1879 și are cunoștințe temeinice din domeniile de interes ale „Chestionarului”: lingvistică, etnografie, folclor. Notează răspunsurile cu acribie, detaliază explicarea unor termeni referitori la costumele populare, unelte, obiceiuri etc, astfel încât pot fi identificate cu ușurință influențe ale

² Parachioi (*Paraköy*) – „Satul cu bani”, în traducere din limba turcă; loc de întâlnire a negustorilor care treceau în stânga Dunării și vad comercial. O parte din etnicii turci, destul de numeroși, care locuiau în Parachioi au plecat în Turcia sau în alte sate, după 1877.

³ Zona „compact românească” de la Dunăre includea, de exemplu, 80 de familii românești la Oltina, Satu Nou, 20 de familii, Beilic (Viile), 73 de familii, Cuzgun (Ion Corvin), 15 familii, Parachioi (Băneasa), 15 familii.

⁴ *cojan* - locuitor de la câmpie, în grai muntenesc

⁵ Este vorba despre Ion Negrescu, absolvent al Școlii Normale de la Iași în 1872.

⁶ Gheorghe Dumitrașcu, Liliana Lazia, *op. cit.*, p. 461.

⁷ *Ibidem*, p. 130.

⁸ *Ibidem*, p. 153.

⁹ *Ibidem*, p. 126.

¹⁰ *Ibidem*, p. 148.

¹¹ Alexandru Roșioru, Aura-Ana Roșioru, *Viața și istoria locuitorilor din Ciobanu și Miorița, Județul Constanța. Monografie*, Editura „Ex Ponto”, Constanța, 2006, p. 163.

graiului moldovenesc¹². Întrebarea nr. 65, „Cari sunt metaforele, figurele sau asemănările luate de popor din lumea vegetală, adecă ce fel de lucruri sau însușiri se asemează cu arbprul cutare, cu floarea cutare, cu buruiana cutare?”¹³ primește un răspuns al cărui vocabular este în cea mai mare folosit și în prezent. Se reține plasticitatea metaforelor: „Metaforele luate de popor din lumea vegetală sunt omul înalt ¹⁴îl aseamăna cu bradul, frundza de mur și chiar fructul îl aseamăna cu frunza viei și cu strugurii; dupe formă, frunza nucului o aseamăna cu limba omului, tufele de porumbele le aseamăna cu prunele, atât în frundze de lemn, cât și în fructe. O buruiană o numesc tâta vacei, având asemănare la foi cu ugerul vacei și este întrebuințată la spălatul oalelor, spre a face smântâna groasă și grasă. O altă buruiană numită perii barbei caprei, și cotorul curățindu-l de pelița verde îl mănâncă.¹⁵”

În comuna Urumbi (azi Luminița), consemnează răspunsurile Gheorghe Adam¹⁶. Ne oprim la două dintre acestea: Nr 118: „Cari sunt pe acolo, una câte una, numirile hainelor la săteni, fie bărbătesci, fie femeiesci?”¹⁷ și răspunsul: „Numirea hainelor aparte atât la cele bărbătești cât și la cele femeiesci sunt: cămeșa, ismene, flanelă, zăbun, ghebă, cojocu, peptaru (bontă), ilicu, cioreci, opinici, nojite, tărtăni, ciorapi, șalvari (poturi), dernei, căciulă, pălărie, fesu, cealma. Le femei: rochie sau androcu, ghetete sau cipici, papuci (lătrari, călcați), zevelcă, catrință, foră, șorțu, pestelcă, ie (camașă), tulpan, maramă, basma, tistimelu, conciu, cercu, fesu, probodă, căifă, baeri și călțuni.¹⁸” Se identifică ușor influențe ale graiurilor moldovenesc, muntenesc, cât și împrumuturi din limba turcă, cât și din rusă și bulgară.

Unul dintre miturile fundamentale ale românilor, Sburătorul, nominalizat la întrebarea nr 156, „Ce povestece poporul despre Sburător și cum îl mai numesc?”¹⁹, beneficiază de un răspuns foarte bine conturat, de largă circulație națională: „Poporul povestește despre Sburător că provine din amour și noaptea vine pe coșu în forma unui sulu colorat în roșu și intră în casă la acea persoană unde o muncește toată noaptea și înaintea cântărei cocoșilor dispăre. Dimineața când se scoală se vede tare obosit și palid iar pe corp se observă niște vânătăi în diferite mărimi până la pesa de 5 lei. Mai credo că dacă ar sci ceasul când vine și altă persoană din casă va astupa toate ușile ferestrele și toate găurile, coșu, spre anu străbate aerul și în timpul

¹² Gheorghe Dumitrașcu, Liliana Lazia, *op. cit*, p. 462.

¹³ *Ibidem*, p. 126

¹⁴ Sublinierile aparțin învățătorului Ghe. A. Eftușescu. Gheorghe Dumitrașcu afirma că se distinge prin multitudinea de sublinieri ale unor cuvinte, în comparație cu ceilalți respondenți.

¹⁵ Gheorghe Dumitrașcu, Liliana Lazia, *op. cit*, p. 161.

¹⁶ Gheorghe Adam era absolvent al Seminarului de la Socola (Iași), în 1880 și venise la Urumbi în 1889.

¹⁷ Gheorghe Dumitrașcu, Liliana Lazia, *op. cit*, p. 129.

¹⁸ *Ibidem*, p. 205.

¹⁹ *Ibidem*, p. 131.

acesta dacă trage focuri cu pușca în casă crede că l-au omorât și cu modul acesta scapă persoana de chinurile pentru totdeauna²⁰.”

Din județul Tulcea, ne oprim la o singură localitate, Turcoaia²¹, a cărei fondare și evoluție demografică este singulară în peisajul dobrogean. Una dintre sursele documentare de referință ale provinciei dintre Dunăre și Mare, „Mocanii în Dobrogea” sub semnătura lui Dumitru Șandru menționează începuturile satului cu vreo 140-150 de ani în urmă, așa cum își aduc aminte cei mai în vârstă locuitori. Atunci, satul era situat undeva în Balta Brăilei, dar inundațiile i-au alungat pe oameni și de aceea s-au mutat în altă parte, respectiv la Turcoaia. Învățătorul Nic. Șandru, citat în carte, mai spune că locuitorii veneau din județul Brăila, apoi au venit și oameni de la munte cu oile, transilvănenii. „Cu timpul au venit Români din toată părțile: Muntenia, Moldova, Basarabia etc și chiar străini²², atrași de cariera de piatră de aici.²³”

Sunt reprezentate toate provinciile istorice românești. La întrebarea 152, „Ce poveste poporul despre Iele sau Dânsel și despre Iezme sau cum le mai numesc?”²⁴, răspunsul vizează unul dintre înțelesurile cuvintelor „zâne” și „iele”, așa cum circulau aceste pe teritoriul Dobrogei. „Elile sunt niște femei foarte frumoase în joile de după Paști și fac danțul lor, cine lucrează atunci elile lu eau, adică ‘i eau mintea. Oamenii ce cânta bine fie din gură sau din instrument mai curând sau mai târziu, elile se amorizează de cântatul lui și ‘l eau. Unu mocanu cânta bine din fluer, elile ‘lu aduc să le cânte pe urmă saturate de joc ‘ieau mintea și se zice că de acolo vine vorba ‘i luat de iele.²⁵”

La întrebarea 170, „Ce alți sfinți sunt mai socotiți de către popor și pentru ce anume sunt mai socotiți?”²⁶, răspunsul este detaliat și pare contaminat de obiceiurile de vindecare ale bulgarilor din Turcoaia. Influența există și la nivel lingvistic²⁷: „Afară de sărbătorile poruncite de biserică a le păzi, locuitorii și cu deosebire femeile mai au și alte zile de sărbătoare, ele poate să fie în număr de 2, 4, 6 și chiar 8 pe an. Se numesc „chilihi”. Aceste sărbători familiale au prin moștenire și poate să le consacre orice zile ar voi, însă nu are putere a le împuțina. În aceste zile femeia cu copilele sale nu fac absolute nicio treabă’n casă, nu mătură, nu spală, nuse peaptănă, căci în caz contrar li se întâmplă ce-

²⁰ *Ibidem*, p. 209.

²¹ Învățător Iuliu I. Pleșnilă. Școala fusese înființată de Nifon Bălășescu, unul dintre distinși cărțurari dobrogeni. A fondat școli românești la Niculițel, Hârșova, Groapa Ciobanului, Dăeni, Ostrov, Topalu, Măcin, Greci, Satu – Nou, Turcoaia, Jijila, Peceneaga, Azaclău, Pisica, Garvăn, Văcăreni, Luncavița, Rachelu.

²² Este cunoscut faptul că la Turcoaia s-a stabilit o importantă colonie de italieni care au lucrat la cariera de piatră.

²³ Dumitru Șandru, *Mocanii în Dobrogea*, București, 1946, p. 193-194.

²⁴ Gheorghe Dumitrașcu, Liliana Lazia, *op. cit.*, p. 130.

²⁵ *Ibidem*, p. 443.

²⁶ *Ibidem*, p. 131.

²⁷ Aprecieri formulate de Liliana Lazia în *Ibidem*, p. 506.

va rău. E un obicei foarte curios în sâmbăta floriilor²⁸ sau sâmbăta lui Lazăr. De dimineața 3 fete mici (8 sau 9 ani) una cu numele de „mireasa” îmbrăcată ca miresile și cu larizul tras pe ochi; alta numită generică și a tria porta numele de cântăreață. Intră în casă de la ușă mireasa și generică (mirile) ținând capețile unei batiste executându niște salturi la cântecul cântăreții: Eana Eana Stoeana/Cine joacă lăzărelulu?/Tot Eana Eana Stoeana?Am un uncheș cu juantra verde?Și mii frică că loi perde?Căci lam mai perdut odată/Și lam cătat țara toată/Și lam găsit la țigani/Tocmai, tocmai 'ntre Focșani/Ș-o salbă de 9 lei/Făcută cu cercei de ghiociei. Dupe terminare aștepta răsplata²⁹.”

Teritoriul dobrogean furnizează suficiente motive de a considera că întâlnirea tradițiilor, a obiceiurilor și a modului de viață specific și altor provincii istorice românești, are forța de a crea un model care se va impune treptat ca fiind cel al spațiului dintre Dunăre și Mare.

Savantul Nicolae Densușianu provenea dintr-o familie în care, tatăl său, preot greco-catolic, avea preocupări de culegere de folclor, astfel că în colecțiile Bibliotecii Județene „I.G. Bibicescu” Mehedinți, se regăsește un manuscris în chirilice cu titlul „Colecțiune de cântece a preabunului și neuitatului meu părinte Bizanțiu Densușianu de Măceu, scrisă încă pe când se afla teolog la Blașiu” (1821). În mod evident, titlul manuscrisului fusese atribuit de fiul său, care omagia, în acest fel, efortul lui Bizanțiu (Vizanțiu) Pop de a aduce la cunoștința publicului creațiile folclorice ale zonei din care provenea. Nu la fel avea să procedeze și Nicolae Densușianu, care considera important să își asume, în perioada 1887-1897, un proiect de o mare anvergură, dând la iveală „Documente privitoare la istoria românilor; culese de Eudoxiu de Hurmuzaki; culese, adnotate și publicate de Nic. Densușianu”. A reușit să publice șase volume, după ce consultase mai mult de 6000 de pagini în limbile: greacă, latină, franceză, germană, italiană sau maghiară.

„Cestionaru despre tradițiunile istorice și antichitățile țărilor locuite de români”. Partea I. Epoca până la a. 600 d. Hr., apărut la Lito-Tipografia „Carol Göbl”, în 1893 și „Cestionaru despre tradițiunile istorice și antichitățile țărilor locuite de români”. Partea a II-a. Epoca până la a. 600 d. Hr., publicat la Iași, la Tipografia Națională, în 1895, reprezintă două componente ale unui proiect la fel de important, de o anvergură excepțională, precum cel al Documentelor privitoare la istoria românilor, întrucât voia să recompună, din întrebări și răspunsuri, un trecut foarte îndepărtat, la care desigur, generația contemporană cu Nicolae Densușianu nu mai putea avea acces, prin transmiterea orală a unor informații cu caracter istoric. Intenția nu i s-a realizat în totalitate, dar materialul cules prin intermediul „Chestionarelor” este și în prezent o excepțională sursă de informații și date pentru cercetările lingvistice, folclorice, etnografice, antropologice ale sfârșitului de secol al XIX-lea, cu trimitere la perioadele anterioare.

²⁸ Ortografie originală cu minuscule, în loc de majuscule.

²⁹ Gheorghe Dumitrașcu, Liliana Lazia, *op. cit.*, p. 444.

În privința Dobrogei, se înregistrează o noutate, întrucât publicarea de către Gheorghe Dumitrașcu a acestor chestionare, după acela al lui Hașdeu, este o inițiativă singulară până în acest moment, în spațiul românesc. Cu siguranță, avem în vedere lucrarea semnată de Adrian Fochi, „Datini și erezuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Răspunsuri la Chestionarele lui Nicolae Densușianu”, apărută la Editura „Minerva”, în anul 1976, care își concentrează atenția pe motivele folclorice care au circulat în întreg spațiul românesc. Există în acest volum și elemente comparatistice cu referire la localitățile care au furnizat răspunsuri la chestionarele aplicate de către cei doi cărturari români.

Iată cum apreciază Gheorghe Dumitrașcu abordarea de către Nicolae Densușianu a proiectelor sale de lucrări monumentale: *„Pentru Nicolae Densușianu Tradițiile istorice sunt arhivele naționale ale poporului român și pe baza lor se va putea studia cum a fost cu mii de ani mai înainte pământul strămoșesc al românilor care este tulpina sa etnică principală din vechile popoare italice și care sunt în general evenimentele istoriei sale înainte de a păși pe pământul Daciei.”*

Ca și în cazul Hașdeu, rezultatele întoarse ca răspunsuri la chestionar depășesc, cel puțin prin volum, așteptările. Dar, spunem noi, aceste răspunsuri au asupra lui Nicolae Densușianu efect narcotic, el nu se mai mulțumește să trateze doar perioada de după 1275, ci coboară cu mii de ani înainte, sperând că mai ales lumina acestor răspunsuri va pătrunde spre profunzimile istoriei pământului nostru. De aici vine eroarea lui. Fundamentală, într-un anume fel, privind mai ales *Dacia preistorică*.

[...]

E cazul să revenim și să spunem că Nicolae Densușianu nu s-a mulțumit să primească răspunsuri dar și-a impus în vara anului 1900 o excursie științifică, *controlând*³⁰ exactitatea răspunsurilor primite la chestionarul istoric.³¹ Trimiterea chestionarelor către localitățile dobrogene a implicat și în acest caz învățătorii, prin intermediul revizorilor școlari. Nicolae Densușianu impune o condiție pe care învățătorii fac toate eforturile să o respecte: să primească răspunsuri de la cei mai bătrâni locuitori ai satelor, care nu știu carte. În felul acesta, Densușianu consideră că răspunsurile nu vor fi influențate de legend, culte, date istorice, evenimente istorice consemnate în cărți etc și va exista o sinceritate absolută a relatărilor.

„Harta” localităților respondente include o parte dintre cele deja cunoscute de la Chestionarul trimis de B. P. Hașdeu, dar și multe altele pentru care nu savantul nu primise date în anii 1883, 1885.

³⁰Este vorba despre lucrarea *Vechi cântece și tradiții populare: Texte poetice din răspunsurile la „Chestionarul istoric” (1893-1897)*, Editura „Minerva”, București, 1975.

³¹Gheorghe Dumitrașcu, Corina-Mihaela Apostoleanu, *Spațiul rural dobrogean la sfârșit de secol al XIX-lea. Chestionarele Densușianu*, Editura „Celebris”, Constanța, 2022, p. 358.

Reținem de pe linia Dunării, răspunsuri de la Beilic (azi Viile), menționat ca având un număr important de familii românești. Învățătorul Diriginte N. Andriescu a datat cu acribie cele două părți ale „Chestionarului”, respectiv, respective Partea I la 10 iulie 1893 și Partea a II-a la 19 martie 1896. Îi răspund la întrebări Iancu Ciocan, în etate de 90 de ani, Oprea Maceac, de 95 de ani și Ghiorghe Sivrin, care declară vârsta de 100 de ani, „toți plugari”, ceea ce respectă întru totul cerința lui Nicolae Densușianu. N. Andriescu mai spune și că nu a deviat în niciun fel sensul informațiilor preluate. Trebuie menționat că avea experiența „Chestionarului Hașdeu”³² și era unul dintre învățătorii „reușiți” la examenul de avansare. V. Helgiu, al cărui volum de referință dedicat învățământului dobrogean cuprinde majoritatea numelor învățătorilor din această perioadă, menționează că: „Ei s-au încadrat însă și au știut să prindă culoarea locală a subtilității limbii românești, ceea ce a fost mai caracteristic și de bun simț, pentru ca răspunsurile lor să fost demne de trecut în marea Operă Națională Aetimologicum Magnum”³³.

Răspunsurile arată că principala ocupație a locuitorilor satului era agricultura, urmată de „prăsierea cailor”, despre care știm că avea o largă răspândire în provincia dintre Dunăre și creșterea viermilor de mătase, cu toate că „se află spre părăsire”.

Beilic este în ambele contexte, „Chestionarul Hașdeu” și „Chestionarele Densușianu” una dintre localitățile cu mare potențial documentar și informațional pentru evoluția satelor dobrogene.

Satul Balabancea (azi în comuna Hamcearca, județul Tulcea) își are rădăcinile istorice pe la mijlocul secolului al XVI-lea³⁴. Nicolae Densușianu primește răspunsuri de la învățătorul I.L. Pușcariu, al cărui nume are sonoritate transilvăneană. Se numără printre respondenții care separă cele două chestionare, și datează materialul la 26 martie 1894. primirea celor două materiale.

Din punct de vedere etnografic, la întrebarea nr 8 din Partea I, „Se află cum-va pe la țărani de acolo case de lemn construite pe stâlpi înalți, având locu liberu dedesuptu casei, cum este de exemplu la coșare? Ori dacă se găsescu prin locurile băltoase de acolo stâlpi sau pociumbi de lemn pe cari să fi fost odată case?”³⁵, primește răspunsul că locuințe de acest fel există la

³² Școala de la Beilic se deschisese în anul școlar 1880-1881. Învățătorul N. Andriescu era absolvent al Școlii Normale de la Galați și își desfășurase activitatea în mai multe localități din Dobrogea.

³³ Vasile Helgiu, *Scoala românească dobrogeană dela înființare până la 1938*, Institutul De Arte Grafice „Albania”, București, 1938, p. 79.

³⁴ Conform unor surse, *Un ostrov al Dunării, pe lângă Topalu*, la Tudor Mateescu, „Documente privind istoria Dobrogei”, 1975, p. 307.

³⁵ Nicolae Densușianu, *Cestionaru despre tradițiunile istorice și antichitățile din țerile locuite de români. Partea I. Epoca de până la a. 600 d. Chr.*, Tipografia Carol Göbl, 1893, p. 13.

Aiorman (azi Dorobanțu), comuna Ciumpunaru (Fântâna Oilor), „fără ca locul să fie băltoș”.

Din Partea a II-a a „Chestionarului”, se reține că în această localitate, cea mai importantă sărbătoare creștină este Paștele, care „se ține cu veselie”. Focurile de Paște din curțile oamenilor „ca un fel de iluminatie de bucurie că a înviat Christos”. Respondenții completează descrierea obiceiului cu elemente religioase, spunând că la „focurile din curtea lui Pilat la care Petru s-a lepădat de Christos înainte de cântatul cocoșilor.”

Există și alte sărbători de peste an, a căror semnificație include elemente creștine, dar și din substratul pre-creștin și acestea sunt: 9 martie, Mucenicii, 25 martie, „Blagoveșteniele”. Întrebarea nr 48, „Ce crede poporul despre Joi-Mare și Joi-Mărica? Și unde locuiesc aceste ființe?³⁶”, aflăm că Joimărița nu are puterea de a aprinde cânepa acelor femei care nu au tors-o până în joia Paștelui. Joimărița, ființă imaginară, are rolul de a supraveghea hărnicia nevestelor tinere și a fetelor care trebuie să răspundă la întrebări legate de activitățile din timpul iernii. În cazul în care nu și-au dovedit sânguința, vor fi pedepsite. Răspunsul include trimiteri la obiceiuri și cutume din satele de pe întreg teritoriul românesc, continuate sau „aduse” odată cu populația colonizată. Răspunsurile de la Balabancea indică faptul că cele „30 de familii române”, din satul fondat de turci, care poartă o denumire posibil cumană, aveau o prezență stabilă, duceau o viață comunitară unde obiceiurile și credințele păstrau semnificațiile străvechi, comune în spațiul românesc.

Cele două localități dobrogene la care am făcut referință, în legătură cu „Chestionarele Densușianu” reprezintă două modele de viațuire, cu populație majoritar românească (Beilic), sau, dimpotrivă, cu populație românească trăind într-un sat fondat de un alt grup etnic, dar care, din punct de vedere al conservării identității, se prezintă similar. Este necesară mențiunea că, influențele reciproce se manifestă în toate localitățile dobrogene, la toate nivelele vieții sociale, și în acest fel, re-modelarea identitară devine implicită. Oamenii își păstrează în mod firesc obiceiurile, dar acestora li se adaugă treptat noi forme de manifestare lingvistică, etnografică, religioasă, pe care le asimilează în noile structuri identitare.

³⁶ *Ibidem*, p. 12.

**MODELING AND RE-MODELING OF THE ROMANIANS IDENTITY
FROM DOBRUDJA AT THE END OF THE 19th CENTURY.
ARGUMENTS FROM THE ANSWERS TO "HAȘDEU
QUESTIONNAIRE" AND "DENSUȘIANU QUESTIONNAIRES"**

Abstract: At the end of the 19th century, Dobruja appears like a conglomerate of ethnic groups, belief systems and life habits. Dobrujan Romanians, either we speak about those who had lived for centuries in this area, or about the colonists coming from all historical provinces, create specific demographic structures emphasized by 'Hașdeu Survey', between 1884 and 1885, and, after ten years, by 'Densușianu Surveys', in 1893 and 1897. Fundamentally, both B. P. Hașdeu and Nicolae Densușianu were preoccupied to highlight the linguistic, folklore, ethnographical and cultural elements, specific to each historical provinces, this time, speaking about Dobruja, with an effort to identify the age of oral circulation in the Romanian territories of myths and legends to attest the beginning of the history of the nation.

Keywords: Dobruja, ethnic community, survey, folklore, ethnography.

DINTR-O LUME ÎN ALTĂ LUME. ÎNVĂȚĂMÂNTUL PREȘCOLAR DIN ROMÂNIA ÎN PRIMELE DECENII ALE SECOLULUI XX

Rezumat: Acest articol analizează eforturile depuse de clasa politică din Vechiul Regat România pentru a crea instituții preșcolare publice, ca parte a procesului de omogenizare culturală și de construire a națiunii. Pornind de la informațiile dosarelor de pensionare ale profesorilor de grădiniță care au început să lucreze în primele decenii ale secolului al XX-lea în comunități străine, studiul relevă traiectoriile lor profesionale și politicile școlare pe care trebuiau să le urmeze în lucrul cu copiii mici.

A doua parte a articolului aduce în prim plan existența unei legături între spațiul geografic divers din punct de vedere etnic situat între Dunăre și Marea Neagră și rolul cultural important jucat de profesorii de grădiniță. Cuprinzând provincii precum Dobrogea, Cadrilaterul și partea de Sud a Basarabiei, această zonă a fost definită de o populație mixtă, cu origini etnice, medii confesionale și culturale diferite. Prin urmare, a fost percepută ca având nevoie de naționalizare culturală și lingvistică, fiind astfel strâns legată de parcursul carierei unora dintre profesorii de grădiniță analizați în acest studiu.

Cuvinte-cheie: România secolului XX, profesori de grădiniță, comunități minoritare, politici școlare, pedagogie.

Învățământul preșcolar de stat, din România deceniilor de dinainte și de după primul război mondial, s-a definit prin misiunea culturală și național-lingvistică, atașată acestor instituții în cadrul politicilor școlare inițiate de Spiru Haret, în perioada în care s-a aflat la conducerea Ministerului Instrucțiunii¹. Edificarea rețelei de grădinițe publice nu s-ar fi putut realiza

*Asistent de cercetare, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române, email: mariacameliapopescu@yahoo.com.

¹ Despre creșterea interesului Ministerului Instrucțiunii Publice cu privire la grădinițele de copii, mai ales din zone ca Dobrogea sau spațiile de la graniță, și evoluția generală a acestor instituții preșcolare pe parcursul secolului XX a se vedea studiul Cătălinei Mihalache, *Politica în grădiniță*, în Cătălina Mihalache, *Copilarie, familie, școală: politici educaționale și receptări sociale*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016, pp. 83-118. Articolul a fost publicat inițial cu titlul *Mic*,

însă în lipsa personalului didactic necesar funcționării lor. De aceea, baza documentară de la care am pornit în cercetarea noastră o constituie cele 40 de dosare de pensionare ale educatoarelor care s-au retras din învățământul preșcolar în București, cadre didactice născute în intervalul 1874 și 1899. Ele și-au depus dosarele la Casa Generală de Pensii începând cu anul 1938, până în 1947, fiind puse în retragere din serviciu atunci când lucraseră în învățământ 35 de ani sau la împlinirea vârstei de 57 de ani. Citind rapoartele de inspecție atașate dosarelor am constatat că ele funcționaseră exclusiv în sistemul public preșcolar, iar în majoritatea covârșitoare a cazurilor își începuseră activitatea în mediul rural din Dobrogea, Cadrilater, dar și în alte comune din Vechiul Regat, lucrând cu copii provenind din rândul comunităților minoritare. Ceea ce a devenit evident pe măsură ce cercetarea a avansat a fost componenta lingvistică și ideologică de factură națională, care a fost atașată acestui tip de învățământ, încă de la inaugurarea sa, la începutul secolului XX.

Prin perspectiva mai largă pe care o oferă, studiul contribuie la contextualizarea fenomenului, completând astfel articolul publicat anterior, referitor la rolul și evoluția învățământului preșcolar din sudul Dobrogei². Menținem argumentele avansate cu privire la importanța culturală, lingvistică și națională atribuită instituțiilor preșcolare, înființate de stat înainte și mai ales după votarea legii asupra grădiniilor de copii din anul 1909, fără a relua narațiunea dezvoltată deja; facem însă precizarea că ar fi fost indicat ca prezentul articol să fi fost publicat anterior celui referitor la Cadrilater și că doar rațiuni de ordin organizatoric, ce ne sunt imputabile în totalitate, nu ne-au permis să respectăm această ordine.

În cea de-a doua parte a articolului avansăm o ipoteză de lucru privind importanța cadrelor didactice din învățământul preșcolar pentru integrarea culturală a populației din spațiul geografic delimitat de Dunăre și Marea Neagră, cu o structură etnică și confesională similară. Un astfel de spațiu a inclus Dobrogea, Cadrilaterul și sudul Basarabiei, intrate în componența statului român în momente diferite și care, dincolo de politicile de populație promovate de autoritățile statale cărora le aparținuseră, se prezentau sub forma unui mozaic etnic și confesional. Vom argumenta că un astfel de spațiu geografic și cultural a generat o mișcare triangulară a cadrelor didactice din învățământul preșcolar, care au fost numite și au lucrat în cele trei zone, desfășurând o activitate rodnică în plan educativ și lingvistic, tocmai datorită prezenței unor comunități cu trăsături culturale similare. În același timp, strategia Ministerului Instrucțiunii Publice, de a recruta tinere absolvente

naiv și necesar. O istorie politică a grădinițelor de copii, în volumul coordonat de Nicoleta Roman, *Copilăria românească între familie și societate (secolele XVII-XX)*, București, Editura Nemira, 2015, pp. 381-417.

² Camelia Zavarache, *The Cultural and Nationalising Mission of Kindergarten Teachers in Southern Dobruja, 1914-1940*, în „Plural”, vol. 10, nr. 2, 2022, pp. 5-35.

provenind din orașele de la Dunăre precum Galați, Brăila, Tulcea și zonele din jurul lor, după încorporarea Cadrilaterului, a făcut ca acestea, odată încheiat stagiul de lucru în noua provincie, să se orienteze spre grădinițe din sudul Basarabiei, tocmai pentru că erau mai aproape de regiunea natală.

Baza documentară a articolului o constituie dosarele de pensionare ale educatoarelor care s-au retras din activitate din capitală, aflate astăzi în arhiva Municipiului București, Fond Inspectoratul Școlar al Municipiului București. Avantajul unor astfel de surse este acela că documentează întregul parcurs profesional al titularelor; conform procedurilor în vigoare, acestora li se cerea să depună la dosar documentele care atestau anii serviți și, mai ales, adeverințe eliberate de unitățile școlare în care lucraseră, pentru a face dovada că li se reținuse din salariu procentul de 10%, drept cotizație pentru pensie. Dezavantajul major este acela că perspectiva educatoarelor lipsește, dosarele având o structură similară, impusă de prevederile legii pensiilor. Ele includeau decizia de pensionare, adeverințele de la școlile sau inspectoratele școlare regionale, care documentau parcursul lor și reținerile făcute, fișele de personal, care includeau atât date de stare civilă, cât și evoluția profesională, pentru ca în partea finală să fie incluse copii de pe rapoartele de inspecție, ilustrând astfel activitatea de la clasă, în cadrul diferitelor grădinițe în care lucraseră. Această lacună este însă completată printr-un alt dosar, aflat tot în arhiva Municipiului București, care reunește memoriile de activitate și proiectele de viitor, pe care în anul 1941, Inspectoratul Școlar al capitalei le-a solicitat directoarelor de grădinițe³. Informațiile întregesc astfel tabloul evoluției educatoarelor din prima jumătate a secolului XX, ilustrând perspectiva acestora cu privire la propriul parcurs și dezvoltând modul în care își înțeleseră misiunea de cadre didactice.

Alături de dosarele aflate în fondul Inspectoratului Școlar al Municipiului București am folosit, de asemenea, arhiva Ministerului Instrucțiunii Publice, care, în cadrul Direcțiunii Învățământului Primar, păstrează dosarele referitoare la învățământul preșcolar de stat, de dinainte și de după primul război mondial.

Spre o nouă carieră didactică: originea socială și studiile conducătoarelor de la grădinițele de copii publice din Vechiul Regat

Analizând documentele am realizat un eșantion statistic, înregistrând locul nașterii, profesia tatălui, studiile absolvite și principalele localități în care au servit ca educatoare, la începutul carierei, fiind vorba de primii șase ani de activitate.

Pentru identificarea locului nașterii, dar și pentru evidențierea profesiei părinților am folosit extrasele din registrele de nașcuți, copii ale certificatelor

³ Serviciul Municipiului București al Arhivelor Naționale (în continuare SMBAN), Fond Inspectoratul Școlar al Municipiului București (în continuare Fond ISMB), dosar 23/1941.

de naștere ale titularelor, atașate alături de alte acte de stare civilă (de căsătorie, divorț sau de deces ale soților, precum și actele de naștere ale copiilor, pentru cele cu familie); atunci când în dosare nu au fost incluse astfel de documente, a fost imposibilă stabilirea profesiei tatălui, nu și anul și locul nașterii educatoarelor, care s-au regăsit în fișa de personal, prezentă în mod obligatoriu în dosarele de pensie⁴.

Un prim aspect care poate fi constatat este acela că cea dintâi generație de conducătoare de grădinițe de copii care și-a început cariera în Vechiul Regat, în sistemul public de învățământ, provenea în mod covârșitor din orașe, centre urbane mari precum București, Galați, Brăila, Tulcea, Focșani, Craiova, Ploiești, Pitești, Giurgiu; alături de ele figurau însă și o serie de comune din județele în care se aflau situate orașele⁵. Era firesc să fie așa, de vreme ce, conform recensământului din anul 1912, județele cu cea mai ridicată rată de alfabetizare din țară erau Covurlui, cu un procent de 56.6% de știutori de carte, datorită orașului Galați, Brăila, care se situa pe locul doi, cu 55.1% și Ilfov, cu 54.8%⁶. Totodată, Dobrogea se evidenția printr-un grad crescut de alfabetizare, 45.2%, surclasând astfel provincia istorică Muntenia. În același timp, Dobrogea se situa pe primul loc la gradul de alfabetizare a populației feminine, care se ridica acolo la o treime din total, devansând astfel atât Moldova cât și Muntenia. Județele care se situau pe primul loc în privința populației generale alfabetizate se mențineau pe aceleași poziții și în privința știutoarelor de carte, fiind vorba despre Covurlui, Brăila și Ilfov⁷.

Totuși, gradul crescut de alfabetizare al acestor județe nu explică în totalitate decizia autorităților școlare de a recruta cu precădere din acele zone. Credem că dincolo de numărul mai mare al populației feminine școlarizate disponibile, la fel de important a fost spațiul geografic în care se aflau așezate județele din care se recrutau cadrele didactice din învățământul preșcolar. Exceptând capitala București, care dădea a patra parte a absolvenților cu studii secundare interesate să lucreze în acest tip de instituții preșcolare, plasarea pe hartă a următoarelor județe clasate, Tulcea, Covurlui, Brăila, Putna indică faptul că ele se aflau în zona de confluență a celor trei provincii istorice și în cea mai cosmopolită parte a țării, la gurile Dunării; deși eșantionul avut în vedere este mic și privește exclusiv educatoarele care s-au

⁴ Este vorba despre educatoarea Paulina Dinescu, dosar 25/1939.

⁵ O prezentare numerică a întregului eșantion ar arăta astfel: București 9, județul Ilfov 1, total 10; orașul Tulcea 2, județul Tulcea 4, total 6; orașul Galați 4, județul Covurlui 1, total 5; orașul Brăila 2, județul Brăila 2, total 4; orașul Focșani 3, județul Putna 1, total 4; orașul Ploiești 3; Craiova 2, județul Dolj 1, total 3; Giurgiu 1, Județul Vlașca 1, total 2; Pitești 1, județul Argeș 1, total 2; la final se aflau județele Tutova, Rm. Sărat, Roman și Bacău din care proveneau câte o singură educatoare.

⁶ *Statistica știutorilor de carte din România întocmită pe baza rezultatelor definitive ale recensământului general al populațiunii din 19 decembrie 1912*, București, Stabilimentul de Arte Grafice Albert Baer, 1915, pp. 12-13.

⁷ *Ibidem*, pp. 14-15.

retras din activitate din București, și nici pe acestea în totalitatea lor, totuși cifrele par să sugereze un interes special și deci o preferință pentru absolventele originare din zone multiculturale. Totodată, remarcăm faptul că absolventele născute după anul 1890, proveneau din orașele și județele aflate la Dunăre, așa cum a fost cazul județului Tulcea, indicând interesul autorităților școlare pentru cadre didactice familiarizate cu astfel de spații culturale și cu mozaicul etnic întâlnit acolo. Remarcăm, de asemenea, faptul că investițiile importante în rețeaua de școli primare din Dobrogea, începând cu finalul secolului al XIX-lea, ca urmare a faptului că teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră era supus unui proces intens de naționalizare și modernizare, în vederea integrării depline în regat⁸, avusese efecte benefice și în plan cultural. Astfel, dacă în anul 1899, procentul populației alfabetizate din provincie se situa la 24.8%, în anul 1912 acesta ajungea la 45.2%⁹. La asta a contribuit, fără îndoială, și politica de înființare a grădinițelor de copii tocmai în satele cu populație străină, acolo unde existau deja școli primare create de stat. Un exemplu elocvent l-a constituit județul Tulcea, acolo unde, conform anuarului învățământului primar, editat în anul 1913, principalele școli se aflau în satele Balabancea, Dunăvățu de Jos, Cerna, Sarighiol, Chilia Veche, Somova, Bașpunar¹⁰, sate care, așa cum vom vedea mai departe, au fost vizate direct de politica de înființare a grădinițelor de copii, începând cu primul deceniu al secolului XX, acolo funcționând astfel de instituții preșcolare. Mai mult chiar, pentru satul Dunăvățu de Jos, din comuna Murighiol, volumul recenza atât învățătorul din localitate, cât și conducătoarea de la grădina de copii, cei doi fiind căsătoriți¹¹. Astfel că investițiile masive în învățământ pentru a naționaliza și integra cultural populația mixtă din provincie au fundamentat nu doar creșterea gradului de alfabetizare, ci și progresul ei general.

Revenind însă la eșantionul de la care am pornit, remarcăm faptul că educatoarele proveneau din familii în care părinții prezentau un grad crescut de profesionalizare, referindu-ne aici mai ales la tată. Astfel, majoritatea acestora erau funcționari, profesori, preoți, comercianți, militari, a căror activitate se derula în orașe, fiind salarizată. Alături de ei există un număr

⁸ Despre principalele strategii de care statul român a uzat pentru a integra Dobrogea în regatul României a se vedea studiul lui Constantin Iordachi, *Citizenship, Nation-and State-Building: The Integration of Northern Dobrogea into Romania, 1878-1913*, în „The Carl Beck Papers in Russian and East European Studies”, nr. 1607, Nov. 2002, pp. 1-86. Eseul său analizează trei direcții principale identificate de autor: integrare administrativă, unificare legislativă și omogenizare culturală, constituind modelul de integrare perceput ca încununat de succes și aplicat ulterior pentru unificarea administrativă și politică a provinciilor integrate la finalul primului război mondial.

⁹ *Statistica științurilor de carte din România*, p. 13.

¹⁰ *Anuarul ilustrat al corpului didactic primar din România 1913*, București, Minerva – Institut de Arte Grafice și Editură, 1913, pp. 366-371.

¹¹ Este vorba despre soții Eftimie și Paraschiva Stan, în *Ibidem*, p. 367.

important de părinți cu profesii precum dulgher, cizmar sau doar muncitor; cu titlu de excepție, poate fi întâlnit și un agricultor. Este vorba așadar despre o pătură socială burgheză, alcătuită din profesioniști care făceau parte din aparatul administrativ de stat, alături de cei din sectorul economiei private, și alta inferioară numeric, alcătuită din meseriași, care au înțeles importanța profesionalizării fetelor. Suntem eea de părere că recrutarea elevelor s-a realizat printr-o publicitate privind noile oportunități de angajare făcută de Ministerul Instrucțiunii în rândul personalului administrativ; astfel s-ar putea explica numărul crescut al funcționarilor și al altor categorii profesionale aflate în slujba statului, identificați în documentele de stare civilă din dosare, în calitate de părinți ai absolventelor care s-au orientat spre învățământul preșcolar în epocă.

Referitor la studiile absolvite de cea dintâi generație de conducătoare de grădinițe de copii din sistemul public de învățământ trebuie menționat faptul că majoritatea acestora erau absolvente de școli secundare, de gradul I sau II, exceptându-le pe trei dintre ele, care erau absolvente de școli normale. Dintre cele trei educatoare care frecventaseră cursurile Școlii Normale a Azilului „Elena Doamna” din București, una absolvise secția profesională¹² (Eliza Angela Nicolaide¹³). Interesant este faptul că toate trei își continuaseră parcursul formativ în școli din Franța și Germania; originea socială a părinților nu este un argument care să explice în totalitate această evoluție, pentru că dacă în cazul Mariei Penescu¹⁴, care studiasse la Erfurt și Breslau¹⁵, tatăl fusese înregistrat ca „proprietar”, în cazul celeilalte, Maria Popovici¹⁶, tatăl fusese înregistrat ca agricultor la momentul nașterii sale, provenind din orașul Galați, în vreme ce Eliza Nicolaide beneficiase de o bursă de studiu acordată de Casa Școalelor.

Totodată, nu lipseau nici diplomele de studii eliberate de instituții din Europa apuseană; era cazul Sevastei Dumitriu, care deținea o astfel de diplomă eliberată de Departamentul Instrucțiunii Publice din Cantonul Geneva, Elveția¹⁷ sau cel al Virginiei Antonovici, care posedea un certificat eliberat de Școala Normală din Lausanne, în anul 1913¹⁸. Dat fiind faptul că în prima decadă a secolului XX sistemul de învățământ preșcolar se afla într-o

¹² Emilia Grecu, *Azilul Elena Doamna și ajutorul domnesc dat orfanilor*, București, ediție anastatică, Editura Casa Școalelor, 1944, Ars Docendi, Universitatea din București, 2011, pp. 3-4. Din anul 1895, ministrul Instrucțiunii Petru Poni despărțise secția normală de cea profesională a școlii.

¹³ SMBAN, Fond ISMB, dosar 75/1941 nenumărotat.

¹⁴ Ibidem, dosar 111/1938, nenumărotat.

¹⁵ Astăzi orașul se numește Wrocław și se află în Polonia; la momentul respectiv acesta făcea parte din Imperiul German.

¹⁶ SMBAN, Fond ISMB, dosar 104/1938, Maria Popovici, nenumărotat. Aceasta studiasse între 1901 și 1902 în cadrul École Professionnelle Supérieure „Alice Gruerie”, Paris.

¹⁷ SMBAN, Fond ISMB, dosar 107/1939, Sevasta Dumitriu, nenumărotat.

¹⁸ SMBAN, Fond ISMB, dosar 329/1947, Virginia Antonovici, nenumărotat.

fază incipientă de evoluție, fără a dispune de școli care să pregătească educatoare și nici de instituții speciale pentru a le certifica noțiunile și competențele pedagogice, era firesc ca unele dintre educatoare să posede astfel de certificate de studii, eliberate de instituții de învățământ din Europa occidentală. Diplomele eliberate de instituții de pregătire din Elveția, patria pedagogului J. H. Pestalozzi și din spațiul german, acolo unde Fr. Fröebel experimentase cu grădinile de copii, și unde încă de la începutul secolului al XIX-lea funcționa seminarul înființat de el la Gotha, deși excepții, indicau racordarea învățământului preșcolar românesc la tendințele europene ale momentului. Totuși, legea referitoare la grădinile de copii din anul 1909 introdusese examenul de capacitate, instituind astfel controlul exclusiv al Ministerului Instrucțiunii, care devenea unica instituție acreditată pentru a organiza astfel de probe; scopul era acela de a elibera diplome pedagogice pentru învățământul preșcolar.

Situația referitoare la tipul școlilor absolvite de educatoare decurgea din chiar legea grădinilor de copii din anul 1909, care prevedea ca personalul didactic să fi urmat studii normale sau secundare; totuși, așa cum am mai scris, în ciuda prevederii legale, destule conducătoare frecventaseră școli profesionale¹⁹, în mod cu totul excepțional, două având chiar studii universitare²⁰. Motivul pentru care prevederea legală referitoare la nevoia ca ele să fi absolvit studii normale nu s-a putut aplica, ci chiar din contră, s-a permis recrutarea absolventelor cu studii profesionale avea legătură cu numărul redus al cadrelor didactice disponibile, în primul deceniu al secolului XX.

Astfel, la nivelul Vechiului Regat asemenea absolvente erau foarte puține²¹, fiind destinate cu prioritate activității didactice din învățământul primar²².

¹⁹ Camelia Zavarache, *The Cultural and Nationalising Mission*, p. 21.

²⁰ Vezi dosarul Virginiei Antonovici 329/1947, nenumărat în SMBAN, Fond ISMB.

²¹ „Buletinul Oficial al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice”, an XIV, vol. XVI, nr. 334, 15 iulie 1910, p. 1035. De exemplu, Școala Normală a „Societății pentru învățătura poporului român” anunța că, pentru anul școlar 1910-1911, scotea la concurs 33 de locuri pentru clasa I și cinci pentru clasa a IV-a, locurile fiind atât cu bursă, cât și cu taxă. În același an școlar 1910-1911, situația era similară și în cazul altor două școli normale de învățătoare din țară; Școala Normală de fete „Elena Doamna” din București avea disponibile 45 de locuri cu bursă și cinci cu taxă (solve), în vreme ce Școala de fete „M. Sturdza” din Iași scotea la concurs 69 de locuri cu bursă și 32 cu solve; *Ibidem*, an XIV, vol. XVI, nr. 336, 15 august 1910, pp. 1104-1105.

²² *Ibidem*, nr. 334, 15 iulie 1910, p. 1032. Dat fiind faptul că numărul instituțiilor de profil era mic, numărul absolventelor era și el la fel de mic; se pare că atât normalistele, cât și normaliștii nu reușiseră să obțină nota de trecere (peste 7) la sesiunea din iunie a anului 1910, la examenul de capacitate, fapt ce determinase ministerul să mai organizeze o sesiune suplimentară, în septembrie, excluzându-i însă pe cei care picaseră deja examenul de trei ori.

La începutul secolului XX pregătirea cadrelor didactice feminine care urmau să predea în învățământul primar se făcea în școlile normale de fete din marile orașe ale Vechiului Regat, precum erau cele din București, Iași sau Craiova. Alte școli secundare de fete aveau și filieră normală, precum era cazul Azilului „Elena Doamna” din București. Mai mult decât atât, disciplinele studiate în cadrul acestei specializări includeau și „metoda fröbeliană”, tocmai pentru că școli care să pregătească conducătoare de grădinițe de copii nu existau la finalul secolului al XIX-lea și nici nu aveau să se înființeze decât după primul război mondial. Totuși, dat fiind faptul că doar două dintre cele 41 de educatoare ale căror dosare le-am studiat absolviseră studii normale este evident că nu profilul școlilor era de interes pentru minister. Ceea ce pare să fi fost esențial pentru parcursul profesional al absolventelor de studii secundare care doreau să predea în instituțiile preșcolare ale statului era practica pedagogică, efectuată de candidate în grădini de copii. La finalul acestui stagiu practic urma înscrierea la examenul pentru dobândirea *certificatului de aptitudine pedagogică pentru învățământul în grădinițele de copii*, organizat de Ministerul Instrucțiunii Publice. Incluzând o probă scrisă, una orală și o a treia de practică pedagogică, examenul era similar celui de capacitate susținut de absolvenții școlilor normale, fiind necesară media 7 pentru a promova. Finalizarea cu succes a stagiului pedagogic și dobândirea diplomei asigurau echivalarea studiilor candidatelor cu cele de profil normal, necesare pentru a preda în sistemul public de învățământ. Așa cum susținea una dintre educatoarele ajunse la finalul carierei în anul 1947, ele le permiteau candidatelor să preia atât responsabilitățile unui cadru didactic din învățământul primar, cât și beneficiile de ordin financiar de care acestea aveau să se bucure.

Pe baza evoluției profesionale a unor educatoare, se pare că multe dintre ele făcuseră practică în cadrul „Școlii preparative pentru grădini de copii mici” întreținută de Luisa Neamțu, în București. Aceasta era una dintre inițiatorile Asociației educatoarelor, care în anul 1906, alături de institutorul Ion Neamțu, începea să editeze *Grădina de copii. Revistă pentru educatoare și familii*, un periodic dedicat exclusiv învățământului preșcolar și corpului didactic care activa în domeniu²³. Presupunem că alături de Regina Roth²⁴, cea care preda „metoda fröbeliană” în cadrul secției normale de la Azilul „Elena Doamna” și reprezentanta *Societății Internaționale Frauenverein*, deci a politicilor culturale germane în spațiul românesc, cei doi promovau obiective similare.

Alte absolvente realizaseră stagiul de practică pedagogică pe lângă grădinițele de copii întreținute de Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor

²³ „Grădina de copii. Revistă pentru educatoare și familii, a Asociațiunei conducătoarelor de grădini de copii din România”, an I, 1 septembrie 1906, nr. 1.

²⁴ Tanti Roth, în „Copilul. Revista Mamelor și educatoarelor (îngrijirea, educația și protecția copiilor de 3-7 ani)”, an. I, nr. 2, mai 1933, p. 39.

Române, a cărei activitate socială și culturală²⁵ este bine documentată; SONFR a fost una dintre primele asociații particulare românești care au înființat și întreținut grădinițe, mai întâi în București, iar apoi în alte orașe mari din Vechiul Regat, pe măsură ce au fost înființate acolo noi filiale.

„Ministerul vă numește conducătoare la grădina de copii”. Distribuția geografică a grădinițelor pe teritoriul Vechiului Regat

Analizând traseul profesional al educatoarelor ale căror dosare le-am studiat, este evident faptul că majoritatea covârșitoare și-au început activitatea în comune din cele două județele ale Dobrogei; cele care apar foarte des menționate sunt Sfântul Gheorghe, Slava Rusă, Staro Sello, Sulina, Sarichiol (de deal și de vale), Cerna, Balabancea, Somova, Caraorman, Ceamurlia de Jos, Beidaud, Mahmudia, Caracliu, Dunăvățul de Jos, Caulabugeac, Jurilofca, Enichioi, Poșta, Congaz Hagilar/Congaz Satu Nou, Frecăței toate aflate în județul Tulcea. Alături de acestea figurau orașe și comune din județul Constanța precum Constanța, Dobromir, Cernavodă, Cogealia, Cobadin, Hamangia, Hârșova.

După încorporarea Cadrilaterului, în anul 1913, o parte importantă dintre educatoare au lucrat în cele două județe ale acestei provincii, în județul Durostor fiind înființate grădinițe de copii în comunele Cadichioi, Popina, Turtucaia, Visichioi, Silistra, Srebarna, Calipetrovo, Babuc, în vreme ce în județul Caliacra grădinițe au fost înființate în comunele Carasiu Elizei, Șabla Babuc, cătun Kalickioi, Enigea-Bazaurt, Bazargic, Ghelengic.

Alături de astfel de comune, se disting o serie de localități din Muntenia și Moldova, care au o apariție constantă în cadrul parcursului educatoarelor. Astfel, pentru Muntenia este vorba despre comunele din jurul Bucureștiului (exceptând cartierele Tei și Ghencea Nouă din oraș), Colentina, aflate în județul Ilfov, Popești Conduratu, Popești Pavlicheni, Dudești Cioplea, comuna Militari, dar și Azuga și Bușteni din județul Prahova, localitatea Țigănești Calomfirești, din județul Teleorman, Iepurești și Ghimpați din județul Vlașca. Pentru Moldova comunele care apar cel mai frecvent sunt cele din județul Bacău, precum Bârgăoani, Galbeni, Valea Seacă, Valea Mare, Faraoani, comuna Cleja, Prăjești; în județul Neamț grădinițe au fost înființate în comunele Botești, Simionești Pildești, dar și în satul Traian din comuna Săbăoani. De asemenea, o grădiniță a funcționat și în Târgul Berești din județul Covurlui.

Urmărind această înșiruire de localități este de domeniul evidenței faptul că principalul obiectiv avut în vedere de Ministerul Instrucțiunii, atunci când trimitea educatoarele în mediul rural, era acela de a lucra în sate cu populație

²⁵ Anemarie Monica Negru, *Un model de educație privată: Școlile Societății Ortodoxe a Femeilor Române*, în Cătălina Mihalache, Nicoleta Roman (editori), *Copilării trecute prin război. Povești de viață, politici sociale și reprezentări culturale în România anilor 1913-1923*, Editura Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2021, pp. 213-214.

minoritară consistentă. Dacă pentru comunele și centrele urbane din Dobrogea și Cadrilater, prezența populației bulgare, rusești, ucrainene sau turco-tătare este indicată chiar de numele localităților, în cazul comunelor din Vechiul Regat situația nu mai este la fel de limpede. De aceea, considerăm utilă o analiză mai detaliată a structurii demografice a comunelor care apar menționate în dosarele de pensionare ale educatoarelor avute în vedere. În cazul Munteniei, observăm faptul că localitățile din jurul Bucureștiului, din județul Ilfov, precum Popești Conduratu, Popești Pavlicheni, Dudești Cioplea erau locuite de populație bulgară catolică²⁶. În cazul altor localități însă, precum Azuga și Bușteni, motivația necesității înființării unor grădinițe pare să fi fost de ordin social, ambele având industrie care a atras forță de muncă aflată la limita pauperității.

Alte comune indicate de documentele referitoare la parcursul profesional al educatoarelor precum Iepurești, din județul Vlașca, trădau prezența comunităților de sârbi, satul fiind compus din Iepurești Români și Iepurești Sârbi, ca și satul Ciocănești Sârbi din județul Ialomița. În mod similar, satul Țigănești Calomfirești din județul Teleorman includea pe lângă români și bulgari, stabiliți în Calomfirești.

Comunele identificate pe teritoriul Moldovei erau situate exclusiv în județele vecine Neamț, Roman și Bacău, cu o singură excepție, Târgul Berești din județul Covurlui. Situația lor merită de aceea o discuție separată pentru că ele erau locuite de ceangăi, fiind direct vizate de politicile școlare ale statului național român. În lucrarea sa dedicată acestei comunități, Vilmos Tánccos folosește termenul de ceangăi moldoveni pentru a denumi populația catolică din Moldova, considerând că din punct de vedere etnic ea este de origine maghiară. De asemenea, Tánccos definește limba vorbită de ceangăii moldoveni drept o variantă arhaică a limbii maghiare, un dialect al acesteia²⁷. De aceea, în cercetările sale de teren, i-a împărțit pe ceangăi în mai multe grupuri, în funcție de limba pe care o vorbesc. Autorul îi distinge astfel pe ceangăii de nord, care locuiesc în satele catolice din jurul orașului Roman, în județul Neamț și în partea de sud a județului Iași. Fiind considerată pătura arhaică a ceangăilor din Moldova, ei au fost colonizați în zonă cu rol militar de către maghiari, în secolele XIII-XIV. Printre satele în care aceștia trăiesc se numără Săbăoani, Pildești, Traian, Bârgăoani, Bălușești, Ploșcuțeni. Alături de ei există grupul ceangăilor de sud, care poate fi întâlnit în sate ca Valea

²⁶ Carmen Mazăre Dobrescu, *Aspecte privind dezvoltarea comunității bulgare catolice din Dudești Cioplea*, Muzeul Municipiului București, XXX, http://bmim.muzeulbucurestiului.ro/fisiere/30-Bucuresti-Materiale-de-Istorie-si-Muzeografie-XXX-2016_267.pdf, accesat la 24 octombrie 2021.

²⁷ Vilmos Tánccos, „Vreau să fiu român!” *Identitatea lingvistică și religioasă a ceangăilor*, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2018, pp. 21-23. Observații suplimentare despre procesul de asimilare al acestei comunități la același autor, în lucrarea *Language Shift among the Moldovian Csángós*, Cluj-Napoca, The Romanian Institute for Research on National Minorities, 2012.

Seacă, Nicolae Bălcescu, Galbeni, Gioseni, Valea Mare, Pădureni, șirul satelor întinzându-se de la sud de orașul Bacău. Limba vorbită de ei, maghiara medievală, a fost contaminată de limba vorbită de secui, odată cu așezarea acestora în zonă, între secolele XVII-XIX. Un alt grup este cel al ceangăilor de tip secuiesc de pe valea Siretului, aflați în satele Călugăreni, Lespezi, Trebeș, Gârlenii de Sus, Luizi-Călugăra, Faraoani, Cleja, Valea Mică, Fundu Răcăciuni, Ciucani, Răcăciuni, Arini²⁸. Alături de ei se află ceangăii de tip secuiesc de pe valea Tazlăului, care locuiesc în comune precum Frumoasa, Pustiana, Bogdănești, Cucuieți, Florești, Strugari, Valea Rea; cei din urmă menționați de autor sunt ceangăii de tip secuiesc de pe valea Trotușului, aflați în localități ca Palanca, Ciugheș, Brusturoasa, Dărmănești, Seaca, Satu Nou, Valea Seacă²⁹.

Pentru a înțelege maniera în care grădinițele de copii create pentru a difuza limba română în astfel de comunități etnice au fost percepute de localnici amintim un episod care s-a petrecut în anul 1930; deși din punct de vedere cronologic depășește perioada avută în vedere de acest studiu, el este relevant pentru automatismele de gândire pe care le dezvăluie. Pe fondul renunțării Revizoratului Bacău la o serie de instituții școlare, ca urmare a reducerilor bugetare impuse de criza economică, era desființată și grădina de copii din satul Fundu Răcăciuni, comuna Răcăciuni. Astfel că, în ianuarie 1930, patru reprezentanți ai satului se adresau Ministerului Instrucțiunii pentru a afla cauza pentru care fusese desființată școala de copii mici din comună deși, afirmau ei, existau 40 de copii de vârstă potrivită grădiniței, „din care niciunul nu știe românește”. De aceea, semnatarii care susțineau că reprezentau și „alți locuitori”, solicitau reînființarea grădiniței, „să funcționeze, așa cum a funcționat de la 1911 încoace”. Mai mult decât atât, aceștia își justificau cererea prin nevoia ca cei mici să învețe limba română înainte de a merge la școală; „reînoim (*sic!*) această rugămintă și pentru că copii (*sic!*) noștri să nu piardă un an zadarnic la școala primară ca să învețe românește”³⁰. Documentul este deosebit de interesant, pentru că surprinde maniera în care etnicii străini, ceangăi moldoveni, înțelegeau misiunea grădinițelor la momentul respectiv. Felul în care a fost redactat, forma literelor și modificările făcute cuvintelor, corecturile și erorile, toate acestea indicau faptul că fusese într-adevăr redactat de un locuitor alfabetizat, dar care nu avea exercițiul scrisului; cererea nu pare să fi fost scrisă de un reprezentant al școlii sau al autorităților administrative, căci ar fi avut o cursivitate și o grafie specifică. O astfel de reacție ce pare spontană, indică acomodarea populației locale cu obiectivele cultural-lingvistice ale politicilor școlare naționale, dat fiind faptul că grădinița din sat fusese înființată în

²⁸ Vilmos Tánzos, *Vreau să fiu român!*, pp. 46-67.

²⁹ *Ibidem*, pp. 68-91.

³⁰ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare ANIC), Fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 99/1930, fila 93.

cadruul campaniei dintre anii 1907-1910, de către Spiru Haret; mai mult decât atât, semnatarii îi percepeau efectele benefice.

Politică și școală. Grădinile de copii: element de mediere a relației dintre stat național și minorități etnice

Devine astfel evident faptul că, dacă în mediul urban grădinițele serveau un scop social, acela de a supraveghea, îngriji și educa populația școlară de vârstă mică, în mediul rural acestea aveau un rol cultural-național pregnant. Principalul obiectiv vizat de către autorităților școlare privea transmiterea limbii române către elevii din comunitățile minoritare, pentru ca achizițiile de limbaj să poată asigura baza necesară parcurgerii cu succes a învățământului elementar. Tocmai de aceea, politica școlară fundamentată prin legislația introdusă de Spiru Haret³¹, în cadrul guvernului liberal condus de D.A. Sturdza, era centrată în jurul limbii române, considerată esențială pentru politica de omogenizare culturală a statului.

O scurtă precizare trebuie făcută referitor la Dobrogea; fără a mai aduce în discuție percepția profund negativă a clasei politice de la București, cu privire la provincia de la malul Mării Negre, primită în schimbul sudului Basarabiei³², în anul 1880, fusese adoptat un act normativ care extindea cetățenia română asupra tuturor locuitorilor acesteia, care la 11 aprilie 1877 erau cetățeni otomani. Totuși, noii cetățeni nu beneficiau de o serie de drepturi politice fundamentale, precum acela de a trimite deputați și senatori în Parlamentul României sau de a deține proprietăți în mediul rural din România de dincolo de Dunăre. Abia în anul 1909³³ a fost înlăturat, permițându-le astfel să se bucure de exercitarea deplină a drepturilor politice. Fără îndoială că adoptarea *Legii pentru școalele de copii mici (grădini de copii)*, în primăvara aceluiași an, a fost un demers politic îndelung așteptat, ținând cont de faptul că la acel moment politica de înființare a grădinițelor debutase deja, fiind în plin avânt. Elaborarea unei politici școlare care viza extinderea limbii române și a culturii naționale, în cele două județe ale Dobrogei, avea ca scop crearea unei baze culturale comune, în vederea omogenizării și asimilării unui teritoriu care încă se prezenta sub forma unui mozaic etnic și confesional.

De altfel, Dobrogea, alături de celelalte spații culturale locuite de comunități străine, făcuseră obiectul unei luări de poziție a ministrului

³¹ Programă de învățământ pentru școalele de copii mici (grădinile de copii), în „Monitorul Oficial”, Nr. 260, sâmbătă, 20 februarie/5 martie, 1910, pp. 10.252-10.253; Regulamentul pentru administrarea interioară a școalelor de copii mici (grădini de copii), în „Monitorul Oficial”, nr. 73, vineri 5 (18) noiembrie 1910, pp. 7099-7100.

³² Observații pe larg despre refuzul clasei politice de a accepta schimbarea sudului Basarabiei cu Dobrogea la Constantin Iordachi, *Citizenship, Nation-and State-Building: The Integration of Northern Dobrogea into Romania, 1878-1913*, op.cit., pp. 9-13.

³³ Lucian Boia, *Cum s-a românizat România*, București, Editura Humanitas, 2015, pp. 24-29.

Instrucțiunii Publice, Spiru Haret, încă din anul 1907. Într-o broșură intitulată *Școala Naționalistă*, ministrul aborda această chestiune percepută ca presantă, în cadrul Regatului României. Trecând în revistă modul în care state din vestul Europei, precum Germania sau Franța, reușiseră să își consolideze ființa națională prin intermediul școlii, pe care o numea „pavăza naționalității lor”, Haret susținea că România modernă dăduse dovadă de „cea mai culpabilă indiferență față de elementul străin”³⁴.

Ministrul se delimita însă de ideea de deznaționalizare pe care o definea drept „un act de evoluțiune înceată, de penetrațiune și de absorbire a unui popor prin altul”, la care școala putea contribui doar parțial, în opinia sa factorii principali fiind „timpul, cultura mai reală și vitalitatea mai mare a unei rase față de alta”, idee pe care o respingea nu doar pentru că nu o agreea, ci mai ales din cauza efectelor eminamente nocive pe care le generase în alte părți. Totuși acesta afirma că pentru unitatea și consolidarea statului era de dorit ca „toate naționalitățile de pe teritoriul nostru să ajungă a se contopi în una singură, care să fie rezultanta tuturor, calea cea mai sigură este de a întări cât mai mult elementul dominant, prin cultură, prin o viață mai bună, prin înțelegerea cât mai exactă a rostului nostru în lume, prin dezvoltarea cât mai mare a simțului nostru de iubire de țară și de mândrie de neam”³⁵.

Dacă ministrul respingea ideea deznaționalizării, promovând construirea unei baze culturale comune, acesta era de părere că existau alte căi disponibile pentru atingerea unui asemenea deziderat, iar învățarea limbii române era una dintre ele. „Trebuie dar ca toți cei care trăiesc sub ocrotirea statului român și a legilor lui să cunoască limba poporului dominant”. În acest sens, Spiru Haret vorbea despre „naționalitățile eteroglotte” de pe teritoriul regatului României, care nu cunoșteau deloc limba română, guvernele care se succedaseră la conducerea statului fiind criticate pentru această neglijență; „nu era vorba să-i facem să-și uite limba lor; puteau să și-o țină; dar era de datoria noastră să nu tolerăm ca sute de ani să trăiască în mijlocul nostru o mână de oameni care să refuze cu încăpățănare chiar acest modest semn de recunoștiință și de prietenie pentru ospitalitatea pe care le-o dăm pe pământul nostru părintesc, de a consimți să ne înțeleagă vorba”. Observația trăda, pe de-o parte, așteptările puterii cu privire la obligația comunităților minoritare de a-și însuși limba română, ca un minim gest de apreciere pentru acceptarea lor ca parte a corpului social românesc și, mai important, dorința guvernului liberal de a recupera timpul pierdut, remediind prin politici școlare bine orientate acest dezechilibru de ordin cultural și național.

De aceea, semnificativă ni se pare menționarea unei inițiative liberale dintre anii 1903-1904, care urmărise trimiterea celor mai buni învățători în

³⁴ Spiru Haret, *Școala naționalistă*, Extras din „Revista Generală a Învățământului”, an II, nr. 6, București, Inst. De Arte Grafice „Carol Göbl” S-sor Ion St. Rasidescu, 1907, pp. 3-4.

³⁵ *Ibidem*, p. 6.

„satele eteroglotte”, pentru un astfel de efort urmând a beneficia de un spor la leafă. Ministrul susținea că decizia fusese abandonată odată cu instalarea cabinetului conservator condus de Gh. Gr. Cantacuzino, noul ministru al Instrucțiunii Publice, Mihail Vlădescu, fiind acuzat că deturnase obiectivele vizate, prin aplicarea măsurii în mod deficitar. Totuși, informațiile cuprinse în Anuarul învățământului primar, din anul 1913, indică faptul că în cazul învățătorilor care funcționau la școlile din județul Tulcea, unul dintre motivele pentru care se transferaseră acolo îl constituise plata mai mare³⁶. Măsura se aplicase de-a lungul timpului, tocmai pentru a atrage cadre didactice din Muntenia și Moldova în noua provincie.

Teama lui Haret era aceea că lipsa cunoașterii limbii române și a îmbrățișării culturii naționale de către comunitățile minoritare atrăgea după sine înstrăinarea lor și, mai grav, apropierea de alte centre de putere, pe baza afinităților etnice și confesionale; susținea că „satele noastre eteroglotte vor continua să formeze în mijlocul țării un fel de țară străină”, pentru că „alții lucrează, în propria noastră țară, sub nasul nostru, pentru a ne înstrăina inimile supușilor noștri și a ni-i face dușmani”³⁷. Ministrul acredita astfel ideea că motivul pentru care asemenea comunități se mențineau într-o stare de izolare, de deconectare de la cultura națională comună întregului popor era acțiunea unor agenți străini, cu agende naționaliste proprii. În sprijinul afirmațiilor făcute, Haret amintea manualele și hărțile folosite în școlilele particulare bulgare din Dobrogea, despre care susținea că includeau cele două județe de la Marea Neagră în statul bulgar; totodată, acesta vorbea despre predica din bisericile „de la porțile Bucureștilor”, prin care li se reamintea enoriașilor că erau bulgari, nu români, făcând fără îndoială trimitere la comunitățile de bulgari catolici din județul Ilfov. Nu în ultimul rând, ministrul îi amintea și pe „locuitorii străini din Moldova”, formulă care îi privea cu siguranță pe ceangăi, despre care susținea că erau periodic vizitați de clerici catolici maghiari, care le întrețineau izolarea sau, cel puțin, le stopau tendința de a se integra lingvistic și cultural. Într-o singură frază, ministrul Instrucțiunii plasa pe hartă zonele direct vizate prin politicile școlare pe care avea să le legitimizeze la doar doi ani după publicarea acestui material.

În esență, ceea ce Spiru Haret susținea era intervenția cât mai rapidă a statului român prin școală în astfel de regiuni, în caz contrar ele urmând a continua să graviteze în jurul unor centre culturale străine, care contribuiau la

³⁶ *Anuarul ilustrat al corpului didactic primar din România 1913*, București, Minerva – Institut de Arte Grafice și Editură, 1913, p. 366. Este vorba despre informațiile referitoare la parcursul învățătorului Constantin Popescu, născut în anul 1864, în Turnu Măgurele, județul Teleorman, care, în anul 1913, lucra la școala din comuna Balabancea, județul Tulcea. Decizia transferului era motivată astfel: „Ca tânăr, citind că în Dobrogea învățătorii de pe timpul acela erau mai bine plătiți și localurile de școală erau mai bune ca edificiu, decât în țară, a fost atras în partea locului”.

³⁷ Spiru Haret, *Școala naționalistă*, p. 7.

menținerea particularității lor, făcând imposibilă integrarea culturală în masa poporului român. „Nu trebuie tolerat niciun moment ca copiii (*sic!*) supuși români să primească instrucția de la un personal didactic ales și numit de autorități străine de peste graniță”³⁸. Tocmai de aceea, școala publică de stat era văzută ca instituția esențială pentru atingerea unor astfel de obiective: „în loc să lăsăm școala să devină în mâna altora un mijloc de acțiune contra ideii noastre de stat și o piedică la apropierea și înfrățirea concetățenilor noștri de orice limbă, să o facem să fie din contră, un mijloc de a prepara și asigura fuziunea tuturor în același gând de iubire de țară, independent de deosebirea de origină”³⁹. Astfel că investițiile constante în personalul didactic și în sporirea numărului de grădini de copii urmau să devină prioritățile guvernului liberal; spre deosebire de alți oameni politici, care susținuseră ideea menținerii școlilor particulare pentru educația elevilor din Dobrogea cu altă origine etnică, Haret își propunea să evite prin toate mijloacele ca în rândul acestora să se perpetueze granițele de ordin lingvistic și cultural, dat fiind faptul că provincia se prezenta sub forma unui mozaic etnic: „să nu deprindem încă de mici pe Dobrogeni a trăi cu ideea despărțirii lor unii de alții”⁴⁰. Referindu-se la importanța capitală atribuită școlii de alte state naționale, ministrul taxa drept apatie lipsa de măsuri a guvernelor României, care în mod impardonabil permiseseră amestecuri din afara țării într-un sector cultural ce trebuia să se afle exclusiv sub controlul statului.

Sub conducerea sa la Ministerul Instrucțiunii aveau să se pună bazele învățământului preșcolar de stat. Că lucrurile au stat astfel, ne-o dovedește articolul redactat de T. G. Gheorghiu, institutor din Tulcea, intitulat *Școalele de copii mici (grădinile de copii)*, și inclus în volumul omagial dedicat lui Spiru Haret, cu ocazia împlinirii a 60 de ani, moment în care fostul ministru s-a pensionat din învățământul universitar. La volumul omagial publicat cu acest prilej, în anul 1911, au contribuit cu materiale profesori universitari, oameni de știință, politicieni, foști colaboratori, înalți ierarhi dar și reprezentanți ai corpului didactic, ilustrând prin materialele lor diferitele domenii din lumea școlii sau a culturii satelor, asupra cărora Spiru Haret își lăsase amprenta. Articolul său oferă o serie de informații cu privire la posibilul motiv principal al deciziei înființării celei dintâi grădini de copii. Astfel, Gheorghiu relua episodul la care făcuse referire și Spiru Haret în comunicarea din anul 1907, privind acțiunea propagandistă a comunității bulgare din Tulcea, care în școlile deținute refuza să predea limba română, iar în cadrul orelor de istorie și geografie prezenta Dobrogea ca fiind parte din Bulgaria. Mai mult decât atât, susținea institutorul, reprezentanții școlii refuzaseră să recunoască autoritatea organelor de control locale, revizorii școlari ai statului, și în calitatea lor de școală particulară să accepte organizarea unei comisii de către

³⁸ *Ibidem*, p. 8.

³⁹ *Ibidem*, p. 9.

⁴⁰ *Ibidem*, pp. 3-10.

minister pentru examenele de sfârșit de an. Întreaga acțiune se încheiase prin închiderea unităților școlare, decisă de Spiru Haret la 13 octombrie 1897, măsura fiind prezentată ca un act de justiție națională.

Incidentul fusese perceput ca un semnal de alarmă de către decidenții politici de la București, sau oricum de către ministrul Spiru Haret, care înțelesese că autoritatea statală din astfel de teritorii se afla în competiție cu agenți culturali care promovau idealul național al statelor vecine. Pentru a combate astfel de tendințe, Ministrul Instrucțiunii inițiasse o politică școlară care să facă posibil dialogul și interacțiunea comunităților străine cu instituțiile statului, în acest sens școala primară și grădina de copii fiind considerate cea mai bună investiție.

Gheorghiu are meritul de a fi realizat o expunere cronologică a principalelor decizii care au privit edificarea rețelei publice de instituții preșcolare. Din textul său aflăm că în 1911, existau deja 168 de școli de copii mici, la nivelul întregii țări. Fără a relua lista cu principalele județe și numărul de grădinițe care funcționau acolo, semnalăm cifrele peste medie sesizabile în județele Dobrogei, Tulcea (51) și Constanța (49), dar și în Roman (13), Bacău (20) sau Ilfov (12). Astfel de statistici corespund într-un tot cu parcursul educatoarelor avute în vedere de acest studiu. Pentru a sublinia și mai mult rolul esențial jucat de grădinițe ca instituții de propagandă culturală și de difuzare a limbii române, autorul preciza că din cele 168 de grădini de copii, doar 13 se aflau în mediul urban, acolo unde existau asemenea instituții particulare. Astfel poate fi explicată și prevederea inclusă în legea din anul 1909, care obliga educatoarele să își înceapă cariera la sat, pe o perioadă care se putea prelungi aproape 10 ani.

Despre conducătoarele care lucrau în instituțiile finanțate de stat din mediul rural aflăm că în anul 1911 erau în număr de 156, alături de 13 conducătoare urbane și alte cinci cu statut de ajutoare. Interesul autorităților școlare privea deci comunitățile străine din mediul rural, acolo unde aceste cadre didactice erau chemate să predea limba română copiilor de vârstă mică. Totodată, observăm că și cabinetul conservator al lui Gh. Gr. Cantacuzino, prin Ministrul Instrucțiunii Mihail Vlădescu recrutase, în martie 1906, 12 conducătoare din Sibiu, absolvente de școli civile⁴¹, fapt ce indică o continuitate în materie de viziune asupra politicilor școlare la nivelul celor două forțe politice din Vechiul Regat. De altfel, după anul 1897, atunci când se înființase cea dintâi grădiniță de stat, astfel de instituții continuaseră să fie înființate între 1903 și 1910, deci și în perioada guvernării conservatoare⁴², nu

⁴¹ T. G. Gheorghiu (Institutul Tulcea), *Școalele de copii mici (grădinile de copii)*, în *Lui Spiru Haret „Ale tale dintru ale tale” La împlinirea celor șasezeci ani*, București, Inst. De Arte Grafice „Carol Göbl” S-sor Ion St. Rasidescu, 1911, pp. 101-102.

⁴² Guvernul conservator condus de Gheorghe Gr. Cantacuzino s-a aflat la conducerea statului între 22 decembrie 1904 și 12 martie 1907. Stelian Neagoe, *Istoria guvernelor*

doar a celei liberale, care îi urmase și care fusese martora votării legilor referitoare la grădinile de copii.

Principalul motiv invocat de institutor pentru a justifica această politică de înființare a unor grădinițe, promovată cu asiduitate de Spirut Haret între anii 1901-1904 și 1907-1910, era contribuția lor esențială la achizițiile de limba română, care asigurau succesul învățământului primar. În lipsa acestora, se plângea autorul, învățătorii din astfel de comune erau nevoiți să neglijeze disciplinele incluse în programa școlilor primare, pentru a-i învăța pe copii principalele noțiuni de limbă română. Cu privire la scopul esențial al grădinițelor remarcă: „Cu vremea și în limitele bugetare, grădinile de copii se vor înființa treptat la orașe și sate, pe lângă toate școalele primare, ca o anexă a acestora. Atunci și scopul lor se va lărgi, astfel ca micii copilași să poată găsi acolo îngrijirile reclamate de dezvoltarea lor fizică, morală și intelectuală”. Remarcăm maniera în care sunt ordonate obiectivele grădinițelor, mai întâi cele de ordin lingvistic, iar apoi cele de tip educativ și instructiv. Institutatorul⁴³ își exprima încrederea deplină în astfel de instituții, percepute ca fiind obligatorii, în opinia sa fiind capabile „să ducă cu mai multă ușurință lupta contra ignoranței, iar în satele eteroglotte și lupta pentru o mai repede uniformizare a instrucțiunii copiilor”⁴⁴.

„Luptând cu toate greutățile inerente începutului”⁴⁵: de la primul deceniu al secolului XX la perioada interbelică

Care era însă procedura urmată de Ministerul Instrucțiunii Publice atunci când dorea să înființeze o grădină de copii? Pe baza certificatului de competență pedagogică, educatoarele erau numite în comuna vizată de minister, fiind înștiințate să se prezinte la post. Dată fiind politica de înființare a grădinilor de copii în comunitățile rurale cu populație minoritară, pentru unele educatoare prezența în sânul acestora constituia un moment dificil de gestionat; în acest sens, ilustrativă era experiența educatoarei Elena Slavici, născută în anul 1894, în București. Începând cu anul 1914 ea lucrase la grădina de copii din satul cu populație ruso-lipovenească Letea, din Delta Dunării, mărturisind în memoriul adresat Inspectoratului Școlar al Municipiului București, din anul 1941, că la momentul respectiv singurii români din sat erau învățătorul și jandarmul⁴⁶.

României de la începuturi – 1859, până în zilele noastre – 2012, Ediția a III-a, definitivă, Editura Machiavelli, București, 2013, pp. 78-79.

⁴³ După război, T. Gheorghiu avea să devină inspector școlar al Circumscripției a V-a Galați; a se vedea certificatul de vechime eliberat de această instituție și semnat de el, aflat în dosarul de pensie al Mariei Schibartz, dosar 31/1947, SMBAN, Fond ISMB.

⁴⁴ T. G. Gheorghiu (Institutor Tulcea), op.cit., pp. 97-103.

⁴⁵ SMBAN, Fond ISMB, dosar 23/1941, Fișa și memoriul nr. 16 Paraschiva Ștefanopol.

⁴⁶ Ibidem, Fișa și memoriul nr. 3 Elena Slavici. Situația ei nu era singulară, așa cum reiese din mărturia Paulinei Isvoranu, educatoare în satul Gargălăcul Mic din județul Constanța și publicată în articolul *Folosul grădinelor de copii*, în „Grădina de copii.

Dincolo de acest prim contact, în sarcina educatoarei erau lăsate toate aspectele care priveau găsierea unui spațiu potrivit activității pedagogice, o sală de clasă sau un corp de clădire disponibil, cu concursul autorităților locale. Astfel, atunci când, la 1 octombrie 1906, Ministerul Instrucțiunii Publice a decis desființarea grădiniței din comuna Prăjești, județul Bacău, transmițându-i educatoarei Maria Iscu să o reînființeze în cătunul Valea Mare din comuna Valea Seacă/Faraoani, același județ, i-a pus în vedere să predea, cu proces-verbal, întreg mobilierul grădinii de copii care se desființa, către primăria comunei Traian, urmând ca imediat să se prezinte la noul post. Acolo, împreună cu autoritatea comunală avea să caute „un local convenabil pentru instalarea școalei”, ordinul continuând astfel: „Veți face apoi un tablou cu toți copiii din acel cătun în vârstă de la 4-6 ani, din care veți alege un număr de vreo 50 cel puțin, care vor fi mai în apropiere de localul școalei, ori vor voi de bună voie a urma la această școală și cărora le veți trimite prin primărie câte un aviz de chemare; dacă veți putea prin viu grai să ademeniți copiii la școală, va fi cu atât mai bine. De urmare ne veți raporta”⁴⁷.

Indicațiile sunt ilustrative pentru mecanismul pus în funcțiune odată cu decizia de înființare a unei grădini de copii mici; dincolo de plata personalului didactic, investiția din partea ministerului era minimă. Sarcina localului era lăsată pe umerii educatoarei și autorității comunale, care era obligată să suporte costurile; materialele didactice necesare lucrului cu elevii erau realizate de tinerele cadre didactice, aceasta fiind una dintre cerințele esențiale avute în vedere la evaluarea lor. Totodată, este interesantă viziunea revizorului școlar cu privire la elevii ce urmau să fie chemați la școală; ministerul lua în calcul posibilitatea unei opoziții sau cel puțin reticențe a părinților, transmițând de aceea să fie chemați cei din apropierea școlii, pentru a nu adăuga problema distanței la argumentele ce puteau fi invocate împotriva frecventării instituției preșcolare. De asemenea, era de dorit ca educatoarea să poată convinge părinții prin discuții libere, determinându-i astfel să îi aducă pe copii la grădiniță; doar în cazul în care acest lucru se dovedea imposibil, urmând a se apela la autoritatea comunală pentru a emite avize de chemare. „Ademenirea” la care autoritățile școlare făceau referire putea îmbrăca forma unei discuții lămuritoare la biserică; lucrurile erau cu atât mai dificile, dacă luăm în calcul bariera limbii și neîncrederea funciară a populației rurale în instituțiile educative ale statului. În acest sens, relevant ni se pare faptul că până și educatoarele care funcționau în cartiere mărginașe ale Bucureștiului se confruntau cu astfel de probleme. În memoriul său

Revistă pentru educatoare și familii, a Asociațiunei conducătoarelor de grădini de copii din România”, an I, nr. 1, 1 septembrie 1906, pp. 16-18. Aceasta susținea că în afara preotului, a învățătorului și a agentului fiscal, toți ceilalți locuitori erau bulgari.

⁴⁷ Ibidem, dosar 69/1941 Maria Iscu, nenumerotat; ordinul era datat 6 octombrie 1906. Pe marginea documentului se făcea precizarea ca tot materialul didactic să fie luat de educatoare și folosit la noua școală de copii mici.

adresat Inspectoratului Școlar al Municipiului București, educatoare Elena Nicolaide⁴⁸, cadru didactic al grădiniței SONFR din Strada Floreasca, transmitea că îi strânsese cu greu pe elevi „deoarece populația cartierului nu cunoștea ce este școala și se temea să mi-i încredințeze”⁴⁹. Dată fiind distanța culturală dintre cadrele didactice și populația românească din București, ne putem imagina care era raportul care se stabilea între cele două părți atunci când în această ecuație se adăugau și factorii de natură etno-lingvistică.

În consecință, nu este surprinzător faptul că implicarea financiară a ministerului era minimă, acesta fiind de fapt coordonatorul și instanța care evalua activitatea profesională a educatoarelor, fără a investi în astfel de instituții educative mai mult decât salariul cadrelor didactice. Astfel se explică condițiile în care lucrau, la începutul carierei, educatoarele; Elena Slavici, despre care am scris mai sus, predase la finalul primului război mondial în comuna Măcin, din județul Tulcea, în cartierul turcesc. Conform mărturiei sale, condițiile în care funcționase grădina de copii fuseseră mai mult decât improprii; sala de clasă avea pământ pe jos și pentru că nu era disponibil mobilier pentru copii, cei mici erau nevoiți să stea pe rogojini. În mod evident astfel de condiții, deși puteau fi întâlnite și în București⁵⁰, erau inacceptabile; chiar și atunci când nu existau pupitre și scaune potrivite pentru statura copiilor, erau totuși aduse mese și scaune pentru elevi mai mari, folosite în școlile primare. Educatoarea afirma însă că în perioada în care funcționase acolo reușise să achiziționeze mobilier nou, mese și scaune pentru copii, cu banii strânși numai din serbări⁵¹. Detaliul ni se pare important, având în vedere că dificultățile materiale de la finalul războiului nu făcuseră decât să accentueze tendița ministerului de a fi extrem de selectiv cu instituțiile școlare spre care direcționa fondurile. În acest context, standardele și gradul de dotare al sălilor de clasă depindeau în totalitate de capacitatea și disponibilitatea educatoarelor de a se dedica grădiniței, punând astfel bazele instituționale și asigurând infrastructura necesară sistemului de învățământ preșcolar.

Nu de puține ori această implicare se traducea prin contribuții din propriul salariu la asigurarea celor necesare pentru buna funcționare a grădiniței de copii. Uneori astfel de informații erau înregistrate chiar de către inspectorii școlari, în cadrul rapoartelor de inspecție redactate; așa se întâmpla

⁴⁸ Ibidem, dosar 23/1941, Memoriul Elenei Nicolaide 32.

⁴⁹ Școala de copii mici nr. 1 „Esmeralda Manu”, din Strada Floreasca nr. 96, conform documentelor din arhiva SONFR, apud Anemarie Monica Negru, *op. cit.*, p. 213.

⁵⁰ SMBAN, Fond ISMB, dosar 58/1941 Matilda Livianu, nenumrotat. O situație similară înregistra la 19 decembrie 1914, revizorul școlar care a inspectat grădina de copii din carierul Bellu, acesta a notat că nu exista mobilier, copiii fiind așezați pe covor sau pe o bancă. Tocmai de aceea, educatoarei îi fusese pus în vedere să comande bănci și scaune, urmând ca el să obțină finanțare de la Casa Școalelor.

⁵¹ SMBAN, Fond ISMB, dosar 23/1941, nenumrotat, Fișa și memoriul nr. 3, Elena Slavici.

cu Stanca C. Sicoie, educatoare la grădina populată cu copii bulgari și turci, din comuna Esehioi, județul Constanța, care la 10 iunie 1924 era evaluată de inspectorul școlar al regiunii, în vederea examenului de înaintare. Dincolo de observațiile referitoare la activitatea de la clasă a educatoarei, acesta observa că, în ciuda faptului că mobilierul și în general starea clasei era mulțumitoare, cadrul didactic fusese nevoit să își aducă de acasă scaunul și suportase din salariul său costurile sârmei, necesare pentru împrejmuirea curții⁵². Alteori, educatoarele raportau singure, în adresele înaintate revizoratelor școlare, efortul financiar pe care îl făcuseră pentru a putea începe activitatea didactică. Astfel de lucruri se petreceau chiar și în capitală, nu doar în comune izolate din regiuni îndepărtate de centrul politic și administrativ al țării. Conform memoriului redactat de educatoarea Teodora Traianescu, în anul 1934, când începuse să funcționeze la grădina de copii nr. 10, din strada Aviator Șerban Petrescu, fusese nevoită să acopere din propriul salariu diferența de 5000 de lei, pentru plata chiriei localului de școală, primăria nedisponând de fonduri suficiente; în cel de-al doilea an situația se repetase, diferența suportată de educatoare fiind mai mică, de 2500 de lei. De abia ulterior primăria dispusese de suma întreagă pentru plata chiriei, fără a mai fi necesară contribuția educatoarei⁵³. Astfel de exemple nu reprezentau excepții⁵⁴, fiind sesizabile mai ales la nivelul memoriilor redactate chiar de educatoare, care foloseau prilejul momentelor de bilanț pentru a sublinia sacrificiile personale și implicarea directă în efortul de edificare a școlilor de copii mici, în care funcționau.

Astfel de mărturii și rapoarte evidențiază elementele care au definit procesul de înființare și dotare a grădinilor de copii, pe parcursul primelor decenii ale secolului XX, și ulterior, după primul război mondial. În primul rând, așa cum am precizat deja, întregul efort administrativ, organizatoric și, desigur, didactic era lăsat în seama cadrelor didactice⁵⁵. Acestora nu li se cerea doar să lucreze în regiuni rurale, cu populație minoritară, departe de orașele sau comunele natale, indirect, li se solicita să contribuie și financiar la dotarea

⁵² ANIC, Fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 148/1924, fila 448 față și verso.

⁵³ SMBAN, Fond ISMB, dosar 23/1941, nenumărat, Fișa și memoriul nr. 11, Teodora Traianescu.

⁵⁴ Ibidem, Fișa și memoriul nr. 26, Cleopatra Tălăngescu; aceasta transmitea că dincolo de eforturile de găsim, și în cele din urmă, chiar de ridicare a unui local propriu pentru grădina de copii din comuna Militari, fusese nevoită să achite personal costurile pentru curățenie.

⁵⁵ Referitor la provocarea întâmpinată de cadrele didactice din grădinițe de a preda limba română unor copii care nu o cunoșteau, la rubrica de întrebări și răspunsuri a revistei „Grădina de copii”, Elena Drăgulescu, educatoare în Cobadin, județul Constanța întreba: „Care ar fi cel mai bun mijloc de întrebuințat pentru a învăța românește pe copiii ce nu știu deloc vorbi ceastă limbă? Și dacă e intuiția, ce e de făcut în cazul când școala este lipsită de material didactic?”; Întrebări și răspunsuri, în „Grădina de copii. Revistă pentru educatoare și familii a Asociațiunii conducătoarelor de grădini de copii din România”, an I, nr. 4, 15 octombrie 1906, p. 125.

unor astfel de instituții. Era o adevărată probă de anduranță⁵⁶, dar mai ales de maturitate profesională și personală, fiind puse în situația de a-și folosi toate resursele de ordin afectiv și chiar material, de a-și pune în evidență buna capacitate de inter-relaționare, pentru a atrage simpatia familiilor și mai ales a copiilor. Întrebarea care se pune este de ce erau dispuse să facă asta? Cel mai probabil răspunsul are legătură cu posibilitatea unei cariere didactice, care le permitea să se bucure de beneficiile financiare și de statut pe care o asemenea profesie le implica, ele înțelegând că, după o perioadă de timp, aveau să revină în spațiul urban sau în zona de origine. Până atunci însă era nevoie să încheie stagiul obligatoriu din mediul rural, să facă față tuturor provocărilor și chiar să contribuie financiar la dotarea și organizarea sălilor de școală, cu atât mai mult cu cât și locuința lor se afla de multe ori în aceeași clădire; pentru că înțeleseseră că acest aspect era la fel de important, pentru autorităților școlare de control, ca și activitatea educativă propriu-zisă. Tocmai de aceea rețeaua instituțiilor de învățământ preșcolar s-a construit și prin contribuția directă a cadrelor didactice. Ministerul Instrucțiunii avea rolul esențial de a coordona și, prin intermediul Casei Școalelor, de a sprijini material, dotând unde și cu ce materiale didactice putea să o facă. Totuși, în ciuda faptului că rețeaua de grădinițe se construia atunci, infrastructura necesară lipsind, organele sale de control aveau pretenția de a avea rezultate, determinându-le pe educatoare să considere grădinița o întreprindere personală, de al cărei bun mers aveau sarcina să se ocupe îndeaproape, asumându-și întru totul responsabilitatea menținerii ei funcționale.

Între Dunăre și Marea Neagră: spațiu geografic și realități etno-culturale

Dacă până acum am conturat tendințele generale care au privit învățământul preșcolar din Vechiul Regat, fiind vorba în esență despre deceniul de dinainte de primul război mondial, vom analiza în continuare evoluția spațiului cuprins între Dunăre și Marea Neagră, începând cu momentul integrării Cadrilaterului și până la mijlocul anilor 1920, după unirea Basarabiei cu regatul României. Realizăm acest decupaj temporal și spațial ca urmare a parcursului multor educatoare, parcurs care pare să fi trecut prin Dobrogea, sudul Dobrogei și apoi prin sudul Basarabiei. Tendința de a urma această rută este evidentă mai ales în cazul educatoarelor născute în orașele de la Dunăre, așa cum vom vedea în continuare.

⁵⁶ Exact acest aspect al dificultăților de toate felurile este surprins în răspunsul publicat de redacția revistei Grădina de copii, scrisorii expediate de o educatoare pe nume Jenny, care lucra în comuna Asarlâc, județul Constanța. „Primit scrisoarea”, notau redactorii; „ne bucurăm de voința ce o ai de a înfrunta orice neajunsuri. Așa e bine; tineretul nu trebuie să se descurajeze. Al lor e viitorul. Sus inima, cu credință în D-zeu. Mai scrie”. Poșta redacției și administrației, în ibidem, an 1, nr. 3, 1 octombrie 1906, p. 95.

Despre situația Cadrilaterului și modul în care a fost atașat României am scris în altă parte⁵⁷, și nu vom relua observațiile făcute deja. Remarcăm doar faptul că principala lege referitoare la grădinile de copii elaborată de Partidul Conservator a fost adoptată în iulie 1913; deloc surprinzător, ea a privit examenul de capacitate și definitivat pentru conducătoarele de grădini de copii. Articolele acesteia au clarificat modul în care aveau să se organizeze astfel de probe și programa ce trebuia cunoscută⁵⁸. Fără să o spună explicit, legea indica efortul Ministerului Instrucțiunii de a crește numărul cadrelor didactice care lucrau în învățământul preșcolar, tocmai pentru că o nouă provincie cu populație străină fusese atașată României, în care după modelul Dobrogei trebuia extinsă nu doar administrația românească, ci și limba română.

Mai mult decât atât, deși am adus în discuție contractele speciale încheiate de Ministerul Instrucțiunii cu cadre didactice recrutate pentru a lucra cel puțin șapte ani în Cadrilater, nu am avut certitudinea că salarizarea acestora era diferită. O avem acum, pe baza unui document păstrat în dosarul de pensie al conducătoarei Olga Petritopol. Conform deciziei de numire emisă de minister, în noiembrie 1913, în urma solicitării educatoarei de a fi detașată de la grădina de copii din Cerna, județul Tulcea, la grădina de copii din Bazargic/Dobrici, în județul Caliacra, aceasta era anunțată că urma să primească „un spor de 50% asupra salariului bugetar”⁵⁹. La momentul respectiv, la conducerea statului se afla guvernul conservator al lui Titu Maiorescu, ministru al Instrucțiunii Publice fiind juristul Constantin G. Dissescu, cel care patronase votarea legii privind organizarea examenelor de capacitate și definitivat pentru conducătoarele de grădini de copii. Cabinetul lui Maiorescu avea să fie înlocuit de cel liberal în anul următor. Documentele indică, așadar, o coordonare a acțiunilor celor două forțe politice din Vechiul Regat, mai ales cu privire la astfel de politici școlare și culturale, cu rol esențial în integrarea noii provincii. Totodată, remarcăm faptul că introducerea așa-numitului „spor eteroglot” convenit cadrelor didactice din învățământul primar, care lucrau în județele cu populație minoritară consistentă din noile provincii, după primul război mondial, nu a fost de fapt o inovație⁶⁰; astfel de stimulente financiare se pare că au fost pentru prima

⁵⁷ Camelia Zavarache, *op.cit.*, pp. 5-35.

⁵⁸ Regulament pentru ținerea examenului de capacitate și definitivat a conducătoarelor școalelor de copii mici (grădini de copii), în „Monitorul Oficial”, nr. 88, sâmbătă, 20 iulie/2 august 1913.

⁵⁹ SMBAN, Fond ISMB, dosar 130/1947, Olga Petritopol, nenumărat.

⁶⁰ Așa numitul „spor eteroglot” era acordat celor care lucrau în județele cu populație minoritară incluse în articolul 159, din legea învățământului primar și normal primar, votată în anul 1924 de cabinetul liberal. *Lege pentru învățământul primar al statului (Școale de copii mici, școale primare, școale și cursuri de adulți, școalele și clasele medico-pedagogice pentru copii debili și anormali educabili) și învățământul normal-primar*, Dezbaterile Adunării Naționale Constituante a Deputaților, Adunarea Deputaților

dată acordate învățătorilor veniți din Muntenia și Moldova pentru a lucra în Dobrogea⁶¹.

Despre importanța Dobrogei și a zonei sale de sud stau mărturie dosarele care se păstrează în arhiva Ministerului Instrucțiunii, din anul 1919⁶²; ele privesc ordinul de revenire la post adresat cadrelor didactice din învățământul preșcolar, primar și secundar, prin care erau chemate să se prezinte la școlile în care lucraseră înainte de evacuarea celor două provincii. Cu acest prilej, ministerul a făcut un efort financiar semnificativ, decontând cheltuielile de transport ale cadrelor didactice aflate în această situație, printre care s-au aflat și numeroase educatoare.

O viață în slujba școlii: „Rog pe bunul Dumnezeu să-mi dea puterea ca până la sfârșitul carierei mele să pot fi de folos țării și școlii românești”⁶³

Însă cu adevărat revelatoriu pentru relația dintre spațiul geografic avut în vedere și categoria profesională a conducătoarelor de grădini de copii, în calitatea lor de mediatore între comunitățile minoritare care îl locuiau și obiectivele culturale și lingvistice ale ministerului, este parcursul profesional al educatoarei Irina Bujoreanu. Născută la 13 octombrie 1879, ca Raina Ivanov (Ivanof⁶⁴), într-o familie din orașul Galați, aceasta a absolvit patru clase profesionale, în anul 1897. Și-a început cariera ca învățătoare suplinitoare în comuna Cerna, din județul Tulcea, în anul 1899. Din anul 1901, avea să fie mutată tot ca suplinitoare la școala din Balabancea, același județ, trecând ulterior pe la școlile din Somova și Caraorman. În anul 1908 avea să se căsătorească cu institutorul Gheorghe Bujoreanu, schimbându-și numele în Irina Bujoreanu. De abia la finalul anului 1914, aceasta avea să fie numită conducătoare cu titlu provizoriu la grădina de copii din Visichioi, județul Durostor, după ce trecuse examenul de capacitate care îi permitea să lucreze în învățământul preșcolar. Copia de pe ordinul emis de Ministerul Instrucțiunii cu privire la promovarea examenului, necesar pentru a preda în grădini de copii, era formulată în termenii următori „Având în vedere rezultatul examenului de capacitate pentru obținerea certificatului de aptitudine pedagogică în conducerea grădinilor de copii, în Cadrilater”; textul dovedește faptul că orientarea spre acest tip de învățământ s-a făcut pe fondul nevoii Ministerului Instrucțiunii de a mări personalul disponibil pentru grădinițe, în contextul integrării Cadrilaterului în regat, cu atât mai mult cu

Sesiunea ordinară prelungită 1923-1924, Ședința de vineri 20 iunie 1924, în „Monitorul Oficial”, nr. 110, 29 iulie 1924.

⁶¹ A se vedea nota 36, despre învățătorii din județul Tulcea.

⁶² ANIC, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosare 505/1919, 506/1919, ff. 792-806, 822-823.

⁶³ SMBAN, Fond ISMB, dosar 23/1941, nenumărat, Fișa și memoriul nr. 32, Elena Nicolaide.

⁶⁴ Din punct de vedere al originii etnice ne este imposibil să precizăm dacă provenea dintr-o familie rusă sau bulgară.

cât Bujoreanu lucrase în comunități rurale cu populație mixtă, așa cum fusese satul Balabancea, acolo unde alături de români locuiau turci, cerchezi, tătari și populație rusofonă. Totodată, reorientarea spre învățământul preșcolar aducea oportunitatea încadrării ei ca titulară, chiar dacă provizorie, după deceniul în care lucrase ca suplinitoare.

Evacuarea Dobrogei și a părții ei de sud aveau să o determine să se stabilească în județul natal, fiind numită la post în Târgul Berești; comuna era locuită de o comunitate consistentă de evrei. Parteneriatul dintre autoritățile școlare și cadrele didactice retrase în Moldova, reiese din decizia de numire emisă de Revizoratul județului Covurlui. „Vă veți prezenta imediat la post și veți căuta ca cu orice sacrificiu să faceți ca școala să funcționeze anul acesta. Ne dăm sama de toate greutatea ce le veți întâmpina cu privire la local, mobilier, cărți, rechizite etc. De d-v depinde însă totul. Trebuie să puneți acum mai mult ca oricând tragere de inimă, însuflețire și adevărată dragoste de țară pentru a învinge toate greutatea. Inițiativa și energia d-v sunt puse acum la încercare și nu mă îndoiesc de reușită. Cu Dumnezeu înainte și cu dragoste de țară, vă urăm spor la munca grea pentru anul școlar ce începeți”⁶⁵. Documentul purta semnătura revizorului T. Gheorghiu, același institutor din Tulcea, la al cărui articol am făcut deja referire și ștampila revizoratului, datată 12 octombrie 1917⁶⁶. Am ales să includem integral textul pentru a arăta că parteneriatului care se stabilise între autoritățile școlare și cadrele didactice din învățământul preșcolar își menținea valabilitatea; războiul și situația grea generată de refugiul din Moldova, precum și prioritizarea învățământului elementar impusă de contextul dificil traversat, schimbaseră doar cadrul, nu și termenii contractului încheiat între cele două părți.

Declanșarea războiului și refugiul care i-a urmat avea să îi schimbe Irinei Bujoreanu traseul profesional; după detașarea la școala din Târgul Berești, începând cu anul 1919, deci atunci când Ministerul Instrucțiunii transmitea cadrelor didactice din Dobrogea și Cadrilater să revină la posturile pe care le deținuseră, Irina Bujoreanu avea să se detașeze de la grădina de copii din comuna Visichioi, județul Durostor, la cea din orașul Bolgrad, județul Ismail. Transferul acesteia avea să fie realizat în anul 1921, după ce educatoarea a trecut examenul de definitivat.

Dosarul său de pensie include trei procese verbale de inspecție dintre anii 1915-1916, din perioada în care Irina Bujoreanu a funcționat la grădina de

⁶⁵ SMBAN, Fond ISMB, dosar 110/1938, dosarul de pensie al Irinei Bujoreanu, nenumerotat.

⁶⁶ Cătălina Mihalache vorbește despre o pedagogie militant-identitară cultivată de elitele naționale în rândul cadrelor didactice, înainte și în timpul războiului; Cătălina Mihalache, *Școala românească: confruntări, mize, supraviețuiri (1916-1918)*, în Cătălina Mihalache, Nicoleta Roman (editori), *Copilării trecute prin război. Povești de viață, politici sociale și reprezentări culturale în România anilor 1913-1923*, Iași, Editura Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2021, pp. 258-263.

copii din Visichioi, județul Durostor. Toate trei indică interesul revizorului pentru activitățile de învățare realizate de educatoare cu elevii, ale căror rezultate se aflau expuse în sala de clasă, cât și pentru dialogul stabilit cu aceștia. Totuși, cu prilejul inspecției realizate în aprilie 1915, revizorul Petrescu notase: „Cu acești copii poți convorbi asupra a orice, căci e plăcut modul corect în care se exprimă. Știu să spună și de România, al cărui chip e făcut din hârtie colorată și pusă pe perete. E țara iubită a lor și de aceea îi cântă cu atâta drag *Românească-i țara mea*”⁶⁷. Comentariile despre etnia copiilor lipsesc din celelalte două procese verbale de inspecție, în care același revizor făcea mai degrabă referiri generale la modul în care cei mici „au dat răspunsuri precise, cu curaj și vioiciune”⁶⁸. Situația poate fi pusă pe seama dorinței de a arăta relevanța acestui tip de învățământ pentru extinderea limbii române în rândul elevilor bulgari, fără a face din asta unicul lor scop; cu atât mai mult cu cât pregătirea elevilor pentru școala primară nu se reducea doar la achizițiile de limbaj. Dincolo de orice alt tip de obiective de ordin cultural, lingvistic și național, grădinile de copii erau instituții de educație potrivite pentru micii elevi, iar activitățile de la clasă și afecțiunea dintre ei și cadrul didactic erau repere importante avute în vedere de organele de control.

Deosebit de relevante ni se par, de aceea, mențiunile referitoare la lecturile pedagogice ale Irinei Bujoreanu printre care, în aprilie 1915, se număra *Metoda pedagogiei științifice*, scrisă de Maria Montessori, precum și faptul că în mai 1916, cu prilejul inspecției efectuate, revizorul Petrescu notase că o găsisese pe conducătoare împreună cu clasa de copii în pădurea de lângă grădiniță, pentru desfășurarea lecției. Lucrarea la care făcea referire revizorul fusese publicată la Iași, în anul 1913, fiind o traducere realizată de către institutorul Constantin V. Buțurescu, care, în prefața ediției, reiterea aprecierea pentru autoare, aducând în discuție corepondența purtată cu aceasta și părțile noi pe care i le trimisese, pentru a le publica în volum. Astfel, conform mărturiei aceluiasi institutor, traducerea sa includea elemente noi, care nu puteau fi întâlnite nici în ediția italiană, din anul 1909, nici în versiunea din franceză, realizată de H. Gailloud, sub patronajul Institutului Rousseau din Geneva⁶⁹. Remarcăm astfel rapiditatea cu care comunitatea institutorilor din România prelua și difuza lucrările personalităților care dădeau tonul în domeniul pedagogiei, la nivel european.

Chiar dacă Bujoreanu ar fi amintit lucrarea Mariei Montessori pentru a-l impresiona pe revizor, fără să o fi parcurs, simplul fapt că o cunoștea indică gradul de modernitate asociat învățământului preșcolar. Mai mult decât atât,

⁶⁷ Ibidem, Proces verbal nr. 2, din 17 aprilie 1915, nenumărat.

⁶⁸ Ibidem, Copie după procesul verbal nr. 7, din 13 mai 1916.

⁶⁹ Dr. Maria Montessori, *Metoda pedagogiei științifice aplicată la educația copiilor mici*, din italienește de Constantin V. Buțurescu, Ediția a III-a, București, Editura Cartea Românească, 1922, pp. 5-6.

orele în aer liber reprezentau prilejuri de cunoaștere și de joacă neîngrădită, fiind recomandate ca ultimele tendințe ale pedagogiei europene în publicațiile de specialitate⁷⁰. Ele dovedeau experiența didactică a Irinei Bujoreanu și în cele din urmă asigurau reușita activității pe care o desfășura într-o provincie proaspăt integrată, cu elevi proveniți din rândul comunității bulgare rurale, despre care putem presupune că nu manifestau un interes deosebit pentru o astfel de instituție sau pentru oferta educațională a statului român.

Mărturia ciobanului muscelan Nicolae S. Șucu, ajuns în sudul Dobrogei, cu câțiva ani înainte de a fi integrat în regatul României, despre populația din satele bulgare reflectă o societate rurală profund arhaică și cu evidente tendințe violente⁷¹. Observațiile bărbatului fugit peste Dunăre, pentru a nu efectua serviciul militar, pun totodată într-o nouă lumină decizia revizorului Petrescu, din aprilie 1915, de a-i acorda Irinei Bujoreanu un premiu în valoare de 30 de lei; exprimându-și încrederea că, deși modestă, suma reflecta aprecierea pentru „învățătorul care trecând peste toate greutățile, se trudește să răspândească prin orice mijloc cultura națională, dragostea de limba și patria noastră în acest teritoriu”⁷², gestul cu valoare simbolică dovedea munca rodnică a conducătoarei. Decizia indica obiectivul final al tuturor activităților desfășurate la clasă de către educatoare, integrarea lingvistică și culturală a comunității școlare în cadrul celei naționale românești.

Detașarea la grădinița nr. 2 din orașul Bolgrad, județul Ismail, avea să deschidă o nouă etapă în cariera didactică a Irinei Bujoreanu. Sudul Basarabiei, așa numitul Bugeac, se prezenta sub forma unui mozaic etnic și confesional impresionant; alături de moldoveni, ruși, evrei, turci, germani, elvețieni și, mai ales, bulgari, fuseseră colonizați acolo, începând cu secolul al XVIII-lea, până în secolul al XIX-lea. Despre importanța prezenței acestora în sudul Basarabiei, diferiți autori aveau opinii diametral opuse. Un exemplu era

⁷⁰ Victoria Petrescu-Heroiu, *Dați copiilor mai mult soare și aer – Sfaturi pentru toți învățătorii*, în „Copilul. Revista mamelor și educatoarelor (îngrijirea, educația și protecția copiilor de 3-7 ani)”, an III, nr. 10, iunie 1936, pp. 5-6. Școlile în aer liber au rămas un obiectiv important pe agenda formatorilor de opinie din domeniul pedagogiei preșcolare.

⁷¹ Comentariile prietenului autorului ilustrează un mediu social lipsit de reflexele sociale specifice modernității: „Mi-a spus că s-a căit mult că a venit în Bulgaria, și că oamenii din Bulgaria sunt sălbatici, neduși la biserică, cum e vorba românului, încăpățânați, crede (sic!) numai în ciomag”. În cele din urmă, modul în care același prieten avea să își piardă viața, fiind ucis de un sătean, și lăsat în sat trei zile, înainte ca autoritatea juridică și medico-legală să se prezinte, pentru a efectua ancheta și a urma demersurile dispuse de lege în astfel de cazuri, dovedesc relevanța observațiilor tânărului. Nicolae S. Șucu, *Viața și aventurile unui cioban român în Bulgaria în vremuri de război 1908-1918*, ediție de Daniel Cain, București, Editura Humanitas, 2017, pp. 104, 107-110.

⁷² SMBAN, Fond ISMB, dosar 110/1938, dosarul de pensie al Irinei Bujoreanu, Copie adresă 21 aprilie 1915.

acela al deputatului de Cetatea Albă, Liviu Marian care, în anul 1920, publica o lucrare în care sublinia contribuția coloniștilor germani la dezvoltarea economică a sudului Basarabiei, evaluând în același timp în termeni profund depreciativi prezența popoarelor slave din zonă⁷³. Comentariile tendențioase pot fi însă puse pe seama emoției naționale puternice, încercată de clasa politică românească și din provinciile nou integrate, la finalul războiului. Cu toate acestea, poziția sa nu poate fi însă ignorată, cu atât mai mult cu cât el făcea parte din forul legislativ al statului român, de curând unificat. Observăm astfel importanța atribuită limbii române în procesul de integrare culturală și națională a noilor teritorii.

Date de ordin statistic referitoare la cea mai consistentă minoritate din regiune, cea bulgară, întâlnim în lucrarea lui D.N. Mincev, publicată în anul 1938. Conform cifrelor avansate, coloniștii bulgari ar fi întemeiat în zonă 70 de sate și două orașe, Bolgrad și Comrat, prezența acestora fiind sesizabilă și în alte orașe ale Basarabiei, precum Cetatea Albă, Chișinău, Chilia, Ismail, Reni, Tighina sau Vâlcov⁷⁴. Același autor evidențiază rețeaua de școli primare înființate în satele de bulgari, până la mijlocul secolului al XIX-lea, atunci când cele trei județe din sudul Basarabiei aveau să fie atașate Principatului Moldovei; mai mult decât atât, în orașul Bolgrad funcționau două școli primare și două secundare cu limba de predare bulgară. În perioada administrației românești, avea să se înființeze Școala Centrală bulgară devenită ulterior Liceul de băieți din Bolgrad, despre care autorul afirma că s-a transformat într-un centru de cultură atractiv nu doar pentru comunitatea bulgară din Basarabia, ci și pentru cea din statul bulgar⁷⁵.

Astfel se prezenta situația atunci când Irina Bujoreanu și-a început activitatea didactică în orașul Bolgrad, în anul 1919; pe baza lucrărilor aduse în discuție mai sus, două realități sunt sesizabile ca fiind definitorii pentru regiune. Pe de-o parte, remarcăm prezența consistentă a comunității bulgare și rețeaua de școli pe care aceasta o edificase în oraș, alături de cosmopolitismul tipic zonei. În al doilea rând, este evidentă opinia clasei politice centrale și locale cu privire la importanța extinderii limbii române în regiune. Prezența

⁷³ Liviu Marian, *Coloniștii nemți din Basarabia. Considerații istorice, politice și etnografice*, Tipografia Providența, București, 1920, pp. 13-14. Autorul, despre care aflăm că era deputat de Cetatea Albă, acolo unde se aflau concentrați de altfel marea majoritate a coloniștilor germani, avea însă o atitudine profund depreciativă cu privire la populația slavă care fusese colonizată în zonă de fosta putere țaristă, despre care afirma: „în năzuința ei dușmănoasă de a distruge caracterul moldovenesc al Basarabiei răpite la 1812, fosta stăpânire a țărilor ruși a deportat sute și mii de moldoveni în interiorul Rusiei și a adus în schimb în Basarabia alte naționalități, de preferință slave: ruși, ucrainieni (sic!), bulgari, cazaci, lipoveni, împestrișând pământul nostru dintre Prut și Nistru cu zeci de limbi noi, menite a înabuși cu glasul lor pe cea băștinașă, moldovenească”.

⁷⁴ D.N. Mincev, *Bulgarii din Basarabia de sud*, s.l., 1938, pp. 5-11.

⁷⁵ *Ibidem*, pp. 35-42.

educatoarei era de aceea necesară și se justifica nu doar prin prisma obiectivelor de ordin lingvistic vizate de statul român, prin politicile școlare decise înainte de război și continuate după realizarea unirii; ea era o consecință a rezultatelor pe care Bujoreanu le obținuse în Cadrilater, cu elevii bulgari din comuna Visichioi, precum și al efortului depus pentru învățământul elementar în timpul războiului. Totodată, ne întrebăm dacă nu cumva, în cazul ei, faptul că provenea dintr-o familie cu origine slavă, de ruși sau bulgari, cunoscând cu siguranță una din cele două limbi de acasă, nu constituise un avantaj important în relația cu comunitățile rurale în care lucrase, chiar dacă acest aspect nu este menționat de niciun document oficial.

Dincolo de acest amănunt, trebuie remarcat faptul că rapoartele de inspecție redactate începând cu anul 1920, care privesc activitatea didactică de la grădina de copii nr. 2 din Bolgrad, prezintă un cadru didactic desăvârșit. Revizorii și inspectorii care au vizitat clasa Irinei Bujoreanu și-au afirmat admirația pentru modul în care sala era împodobită⁷⁶, lucrările copiilor fiind expuse pe pereți, pentru afecțiunea față de copii și bucuria cu care își făcea meseria și, în general, pentru bogăția de resurse pe care educatoarea le folosea, pentru a-i antrena pe cei mici în diferite activități de învățare. Din astfel de procese verbale nu lipseau nici observațiile referitoare la progresul înregistrat cu privire la cunoașterea limbii române; „cu acești copii m-am putut înțelege destul de bine românește, ceea ce denotă că d-na Bujoreanu a muncit și muncește”, nota inspectorul școlar Gh. Andronic, la 16 martie 1920⁷⁷.

Doi ani mai târziu, un alt reprezentant al corpului de control avea să includă observații detaliate cu privire la originea etnică a copiilor și la nivelul de cunoaștere a limbii române. Inspectând școala la 11 decembrie 1922, bărbatul nota între altele că atunci când intrase în clasă, elevii fredonau cântecul „Sunt român”, fapt care avea să îl impresioneze, determinându-l să scrie cu emoție: „execuțiunea acestui cântec drăgălaș care fură pe nesimțite sufletele acestor odrasle de origine bulgară, rusă, găgăuță (*sic!*) și alte neamuri”. Mai mult decât atât, referindu-se la ritmul în care cei mici asimilasera noțiunile de limba română, bărbatul remarcă: „toți copiii care, la venirea lor la grădină, nu știau o boabă românească au început a vorbi clar și corect frumoasa noastră limbă și te miri de răspunsurile lor date într-o limbă curată și perfect românească. Munca depusă de d-na Bujoreanu este admirabil

⁷⁶ Despre importanța atribuită decorării sălilor de clasă pentru dezvoltarea gustului pentru frumos al elevilor a se vedea *Decorațiunea sălilor de clasă*, redactat de institutoarea Elisa Al. Alexandrescu, și publicat în „Educația. Revistă pentru școală și familie”, an III, nr. 1, ianuarie 1920, pp. 18-22.

⁷⁷ SMBAN, Fond ISMB, dosar 110/1939, dosarul de pensie al Irinei Bujoreanu, nenumerotat, Proces verbal nr. 2, 16 martie 1920.

apreciată de întreaga populațiune a Bolgradului și toți se întrec a-și da copii la aceasta pentru ca să învețe frumoasa noastră limbă românească”⁷⁸.

Comentariile revizorului trebuie însă puse în context, dat fiind momentul în care școala era inspectată; apropierea de data de 1 decembrie făcuse ca toate activitățile, jocurile și cântecele lucrate cu cei mici să graviteze în jurul sărbătorii unirii din anul 1918. Totuși, bărbatul expunea direct obiectivul final al grădiniței, care nu viza doar transmiterea limbii române, ci și integrarea culturală a celor care o învățau. În asta consta, de fapt, flexibilitatea învățământului preșcolar, care îmbina în proporție egală atât activitățile de învățare și ludice, jocurile și dansurile tipice vârstei, cu obiectivele pe termen lung ale politicilor școlare naționale, ce priveau procesul de integrare culturală și lingvistică.

Totodată, afirmația conform căreia educatoarea era cunoscută în oraș și dorită de părinții bulgari pentru a le învăța copii limba română, trebuie abordată critic. Fără îndoială că experiența Irinei Bujoreanu o recomanda drept un cadru didactic dezirabil, însă este greu de crezut că studiul limbii române era elementul care îi atrăgea pe părinți. Asta cu atât mai mult cu cât exista o rețea de școli particulare care aparțineau comunității bulgare, disponibilă pentru copii, chiar dacă poate nu și la nivel preșcolar. De aceea, suntem de părere că varianta plauzibilă este că părinții apreciau activitățile de învățare și relația de apropiere dintre conducătoare și copii, dat fiind faptul că era vorba despre o pătură urbană cosmopolită, interesată ca cei mici să aibă acces la astfel de instituții educative și de socializare de inspirație occidentală.

Până în primăvara anului 1930, atunci când era înregistrată ultima inspecție efectuată de organele de control la grădinița nr. 2 din Bolgrad⁷⁹, părerile celor care au evaluat-o pe Irina Bujoreanu au rămas unanim apreciative la adresa calității activității sale didactice și, mai ales, în privința succesului pe care l-a înregistrat în predarea limbii române copiilor bulgari. Cel de-al doilea rezultat a fost catalogat drept efortul unei „bune românce”, pentru care a primit mulțumiri și laude de-a lungul anilor în care a servit în oraș.

Suntem de părere că o astfel de manieră de a evalua cariera cadrelor didactice din învățământul preșcolar, cel puțin a celor care prezentau o adevărată chemare pentru lucrul cu copiii de vârstă mică, era legată direct de modul în care profesia de conducătoare era definită. Atât autoritățile de control, cât și titularele par să se fi raportat la această profesie dintr-o perspectivă cvasi-patriotică, percepend-o ca având o contribuție esențială la progresul școlii și mai ales al națiunii române. O astfel de percepție era

⁷⁸ Ibidem, Proces verbal nr. 5, 11 decembrie 1922.

⁷⁹ Ibidem, Proces verbal nr. 12, 28 mai 1930, inspecția de gradul I.

justificată dacă avem în vedere faptul că prin munca lor contribuiau la mult dorita unificare culturală⁸⁰, ce trebuia să îi urmeze celei politice.

Alături de Irina Bujoreanu, o serie de alte educatoare au avut un parcurs profesional similar; dosarele de pensie ale Aurorei Teodorescu, Anei Englezu, Olgăi Petritopol sau Maria T. Schibaț indică același parcurs triangular, care a pornit din Dobrogea, trecând prin Cadrilater și apoi, în anii de după război, prin sudul Basarabiei, fără însă a se opri acolo. Cariera lor indică faptul că pentru cadrele didactice destoinice, zona delimitată de Dunăre și Marea Neagră, prin cosmopolitismul specific și prin mozaicul etnic pe care l-a prezentat, le-a servit drept cadru pentru parcurgerea cu succes a unui *cursus honorum* tipic învățământului preșcolar. În același timp, această mișcare triangulară pare să fi fost generată și de originea cadrelor didactice recrutate din zona de nord a Dobrogei și din orașele românești de la Dunăre.

Concluzii

Articolul a urmărit modul în care s-a edificat învățământul preșcolar public, începând cu primul deceniu al secolului XX, pornind de la analiza dosarelor de pensionare ale educatoarelor care s-au retras din activitate din București, înainte și în timpul celui de-al doilea război mondial. Am dorit să evidențiem principalele zone avute în vedere de autoritățile școlare atunci când au decis înființarea unor grădinițe și rolul atribuit acestor instituții de către Spiru Haret, odată cu votarea legilor referitoare la organizarea grădinilor de copii. Redactându-l, am putut constata, pe de-o parte, continuitatea de la nivelul deciziilor din acest plan între Partidul Liberal și cel Conservator și, totodată, existența unor stimulente de ordin financiar acordate cadrelor didactice din învățământul primar din Dobrogea și preșcolar din Cadrilater, cu mult înainte de a fi introduse în lege, în anul 1924. Dar poate cel mai important obiectiv pe care l-am avut în vedere a fost acela de a cunoaște și înțelege parcursul profesional al cadrelor didactice care au servit în instituțiile preșcolare. Dincolo de retorica apostolatului promovată de autoritățile școlare, personalul feminin care a servit în grădinile de copii ale statului a fost partenerul Ministerului Instrucțiunii în efortul de a școlariza și difuza limba română și cultura națională în rândul comunităților minoritare

⁸⁰ Prezentând importanța legii învățământului primar și normal primar adoptată de guvernul liberal în iulie 1924, prim-ministrul Brătianu sublinia cele două obiective avute în vedere de guvern: „nevoia de a răspândi cât mai repede și cât mai profund cultura în pătura de jos a poporului” și „faptul că neamul românesc, trăind atâtea veacuri sub stăpâniri străine, a fost supus unor influențe culturale deosebite, cari au lăsat urme adânci în structura noastră sufletească și au creat condițiuni de viață, cari au slăbit conștiința națională”. *Activitatea corpurilor legiuitoare și a guvernului de la ianuarie 1922 până la 27 martie 1926. Dare de seamă înfățișată de d-l Ion I.C. Brătianu, președintele Consiliului de Miniștri*, Editura Cartea Românească, București, 1926, pp. 27-28.

din provinciile nou integrate. Rețeaua de grădinițe s-a construit nu doar ca urmare a deciziei politice și a demersurilor din plan legislativ inițiate de un guvern sau altul, ci și datorită lor și efortului pe care l-au depus pentru a-și face meseria. Tocmai de aceea acest studiu constituie o încercare de a le restitui anvergura profesională, prin discutarea parcursului lor fiind puse în lumină tenacitatea și dăruirea de care au dat dovadă în calitatea lor de cadre didactice, asupra cărora s-a așternut în mod nemeritat uitarea.

În cea de-a doua parte a studiului am corelat obiectivele de ordin lingvistic și cultural, atribuite învățământului preșcolar, cu spațiul geografic delimitat de Dunăre și Marea Neagră, fiind vorba despre zona Dobrogei, a Cadrilaterului și despre sudul Basarabiei. Am realizat acest decupaj pornind de la traseul triangular identificat pe baza parcursului profesional al unor educatoare, care au lucrat la începutul carierei în toate cele trei regiuni. Spațiu al liminalității prin excelență, aflat mereu la marginea imperiilor și la intersecția culturală dintre Orient și Occident, acest culoar și-a menținut caracterul multi-etnic, multi-confesional și multi-cultural justificând astfel, în opinia decidenților politici români, nevoia instituțiilor preșcolare.

FROM ONE WORLD TO ANOTHER. PRESCHOOL EDUCATION IN ROMANIA IN THE FIRST DECADES OF THE 20TH CENTURY

Abstract: This article analyses the efforts made by the political class in the Old Kingdom of Romania to create public pre-school institutions, as a part of the cultural homogenization and the nation-building process. Drawing from the retirement files of the kindergarten teachers who started working during the first decades of the twentieth century in foreign communities, the study reveals their professional trajectories and the school policies they were expected to follow in working with small children.

The second part of the article argues that there was a connection between the ethnically diverse geographical area located between the Danube River and the Black Sea and the important cultural role played by kindergarten teachers. Including provinces such as Dobruja, Cadrilater and the Southern part of Bessarabia this area was defined by a mixed population, with different ethnic origins, confessional and cultural backgrounds. It was therefore perceived as in need of cultural and linguistic nationalization, thus being intimately linked with the career paths of some of the kindergarten teachers analysed in this study.

Key words: Twentieth century Romania, kindergarten teachers, minority communities, school policies, pedagogy.

PROIECTE INTERBELICE PENTRU SOLUȚIONAREA PROBLEMEI UNEI NOI IEȘIRI LA MARE (1918-1940)

Rezumat: Problemele creării unei noi căi de ieșire la Marea Neagră și a legăturii sistemului de transport fluvial al Dunării cu portul Constanța au fost discutate după anexarea Basarabiei la Imperiul Țarist, în 1812, și mai ales, după războiul ruso-turc din 1828-1829 când Imperiul Țarist a ocupat întreaga Delta preluând controlul acesteia.

Canalul a fost folosit ca mijloc de presiune asupra guvernului țarist pentru a-l determina să renunțe la monopolul obținut în regiunea Deltei Dunării și pentru a-l convinge să accepte liberalizarea navigației internaționale pe fluviu.

După Războiul de Independență și integrarea Dobrogei la România, a fost reluată problema construirii unui canal între Dunăre și Marea Neagră. El a căpătat acum un caracter național, de data aceasta prezentînd un alt cadru și ipoteze total diferite: dezvoltarea economică și politică a țării.

Anul 1923 a fost anul cu cele mai multe poziții privind necesitatea și construirea unui canal care să lege Dunărea de Marea Neagră. Presa dobrogeană s-a dovedit a fi o înflăcărată susținătoare a construcției unei căi navigabile între Dunăre și mare, pe ruta Cernavodă-Constanța. În perioada interbelică, autoritățile române au căutat soluții pentru construirea canalului Dunăre-Marea Neagră. În acest sens s-au remarcat două proiecte: cel al inginerului Jean Stoenescu Dunăre, în 1922, și cel al inginerilor Aurel Bărglăzan și Octavian Smigelschi, din Timișoara, în 1926.

Deși ideea construirii canalului era foarte veche, aceasta a preocupat diverse categorii de oameni: ingineri, politicieni, economiști, jurnaliști, toate proiectele arătînd importanța unei astfel de lucrări pentru toată țara și mai ales pentru regiunea Dobrogea, însă lipsa capitalului și a resurselor tehnice au făcut ca toate aceste opinii și proiecte să rămână la stadiul incipient.

Cuvînte-cheie: Canalul Dunăre-Marea Neagră, proiecte, perioada interbelică, Jean Stoenescu-Dunăre.

* Dr. Rotaru Ana Olivia, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța.

Problema unei noi ieșiri la Marea Neagră și legarea sistemului de transport fluvial al Dunării cu portul Constanța s-a pus de către Marile Puteri după anexarea Basarabiei la Imperiul Țarist în 1812 și, cu deosebire, după războiul ruso-turc din 1828-1829. Reconsiderat după pacea de la Adrianopol drept un canal navigabil de viitor, controlul navigației pe fluviu a devenit un atribut esențial al echilibrului european.

În sec. al XIX-lea diplomații, publiciștii și scriitorii occidentali, au emis considerații eronate în privința posibilităților tehnice de realizare a canalului în regiunea Cernavodă-Rasova, exagerând în privința facilității cât și a dificultăților prezentate de executarea sa. Studiile și proiectele austriece dintre anii 1838-1856 au fost un mijloc de presiune exercitat de cabinetul de la Viena asupra regimului țarist spre a-l determina să renunțe la monopolul obținut prin posesiunea gurilor Dunării și a-l convinge să consimtă la liberalizarea navigației internaționale pe apele fluviului, deși în mod realist acest deziderat nu a avut nici o posibilitate de traducere în practică.

După războiul de independență și reunirea Dobrogei la România, problema construirii unui canal între Dunăre și Marea Neagră a fost reluată. El a dobândit acum un caracter național, prezentând un alt cadru și premise total diferite: dezvoltarea țării pe plan economic și politic.

În perioada interbelică au apărut câteva proiecte elaborate de ingineri români, economiști, presa dobrogeană, Primăria Constanța. Presa dobrogeană s-a dovedit a fi o ferventă propagatoare a construirii unei căi navigabile între Dunăre și mare, pe ruta Cernavodă-Constanța, găzduind în paginile sale proiecte noi, sau reactualizându-le pe cele vechi. În anii 1920-1921 s-a reluat problema ieșirii la mare dar a rămas la stadiul de discuții fără a se întreprinde nici o măsură concretă¹. Reluând o idee a Comisiei Europene a Dunării, de a realiza o legătură, între fluviu și Dunăre, prin săparea unui canal în Deltă, în octombrie 1921 inginerul Gheorghe Popescu a propus un proiect ce a vizat un canal cu ecluze între brațul Chilia și mare sau brațul Sfântul Gheorghe și mare². Această preocupare a apărut autorului după cercetările pe care le-a efectuat la Sulina, unde a constatat „progresul enorm al aluviunilor la gura fluviului și înaintarea continuă a depozitelor în mare”³. Deoarece menținerea adâncimii optime pentru navigație la gurile Dunării s-ar fi făcut în viitor, cu cheltuieli excesiv de mari, „se impune construirea unui canal artificial, cu ecluze, între Dunăre și Mare”⁴. Gheorghe Popescu a dezvoltat câteva considerații tehnice asupra Dunării, care intra în categoria apelor cu guri fără

¹ Constantin I. Popa, *Considerațiuni asupra Canalului Dunăre-Marea Neagră*, partea I, 1984, p. 12, manuscris pus la dispoziție de profesor univ. dr. Valentin Ciorbea.

² Gheorghe Popescu, *Canalul Chilia-Marea Neagră sau Brațul Sfântul Gheorghe-Marea Neagră*, în „Dobrogea Economică”, an III, nr. 8, 1924, pp. 4-7.

³ Idem, *Navigația fluvială și maritimă, râuri cu curent liber, râuri canalizate, canale artificiale, lucrări la mare*, București, f.a, p. 620.

⁴ *Ibidem*.

flux și reflux, care se varsă în Marea Neagră. Astfel la gurile fluviilor fără flux și reflux, navigația navelor mari la intrare este dificilă, motiv pentru care nu se construiesc porturi de mare capacitate în vecinătatea deltelor⁵. Prezentând măsurile și lucrările efectuate de Comisia Europeană a Dunării la Sulina, autorul a concluzionat că: „pentru un timp oarecare, lucrările vor da rezultate favorabile, dar în viitor, cheltuielile întreținerii vor devenii așa de mari încât soluțiunea construcțiunii unui canal între Dunăre și Marea Neagră se va impune prin forța lucrurilor”⁶.

Tot în 1921, în ziarul „Farul” din 30 octombrie, a apărut primul articol interbelic, legat de această temă, realizat de C. Irimescu, în care autorul a afirmat: „Dacă aș fi parlamentar, ar fi pentru mine cheia activității și rațiunea de a fi parlamentar”⁷.

Pentru intensificarea traficului prin portul Constanța și pentru o maximizare a randamentului, prin întrebuințarea tuturor instalațiilor, autorul a văzut o singură soluție, construirea unui canal navigabil Cernavodă-Constanța. Costul și detaliile tehnice pentru săparea acestui canal, prin valea Carasu, nu l-au preocupat pe autor, utilitatea acestui canal însă da: „Utilitatea canalului: irigații, indispensabil comerțului românesc. Produsele din Austria, Ungaria, Serbia, Bulgaria se vor scurge, fără transbordantă, ieftin și fără riscuri spre porturile de destinație, la Mare sau în susul Dunării. Astfel randamentul canalului ar fi foarte mare, iar folosul economic, enorm”⁸. El a reluat dezbateră și în 1923⁹, în ziarul „Dacia”, purtând același titlu.

În 1922, inginerul constănțean Jean Stoenescu-Dunăre a publicat studiul „Canalul navigabil Cernavodă-Constanța. Putința de a realiza această lucrare”, cel mai complet studiu de până atunci, care va fi îmbunătățit în anii următori¹⁰.

Autorul a plecat de la premisa că „pentru România, tăierea canalului navigabil Cernavodă-Constanța o întrevăd ca opera ce trebuie să fie încadrată în marile interese de generalizare și de consolidare a țării. Unul din marile eforturi naționale va trebui să fie călăuzit pentru realizarea acestei opere. O asemenea lucrare, pusă în ființă, va deschide porți noi pentru activitatea comercială și va licări în depărtare mari orizonturi”¹¹.

La începutul studiului-proiect a trecut în revistă, succint, cercetările și proiectele lui Karl von Vinke, care, în 1840, a văzut importanța canalului navigabil Cernavodă-Constanța. În acest prim proiect, datat 2 august 1922,

⁵ *Ibidem*, p. 621.

⁶ *Ibidem*, pp. 621-622.

⁷ C. Irimescu, *Canalul Carasu*, în „Farul”, an III, nr. 95, 30 oct. 1921, p. 5.

⁸ *Ibidem*.

⁹ C. Irimescu, *Canalul Carasu*, în „Dacia”, X, nr. 256, 7 nov. 1923, p.1.

¹⁰ Jean Stoenescu-Dunăre, *Canalul navigabil Cernavodă-Constanța. Putința de a realiza această lucrare*, în „Analele Dobrogei”, an III, nr. 3, 1922, pp. 388-410.

¹¹ Idem, *Canalul navigabil Cernavodă-Constanța între Dunăre și Mare*, în „Analele Dobrogei”, an IX, 10 aug. 1928, p. 320.

canalul a fost prevăzut a avea porți-ecluze la ambele capete. La Cernavodă, ele trebuiau să servească pentru realizarea legăturii între apele Dunării și cele ale canalului, iar la Constanța să regularizeze debitul apelor în canal. Canalul nu a fost prevăzut cu o scurgere propriu-zisă direct spre mare, el fiind calculat pentru o înclinare de 0,00009 m pentru metru lungime, astfel încât apele conținute în canal să aibă o scurgere ușoară. Au fost prevăzute bazine-porturi la Cernavodă, Medgidia, Murfatlar, Hansacea (Valu lui Traian) și Constanța¹². Inginerul a făcut apoi o prezentare a profilului văii Carasu, pentru a stabili modalitate tăierii unui canal. În funcție de cotele pe care le-a găsit pe teren, pe distanța de la Cernavodă la Valu lui Traian (49,5 km) s-a impus săparea canalului cu deschidere descoperită. De la Valu lui Traian, 25 m deasupra nivelului mării și la 12,5 km distanță de mare, mergând spre Constanța, profilul podișului se înălța din ce în ce mai mult. S-a impus astfel analizarea modului de tăiere a canalului: cu deschidere descoperită sau canal săpat în tunel.

În viziunea lui Jean Stoenescu-Dunăre, un canal cu deschidere liberă era mai ușor de realizat și mai puțin costisitor, dar nici săparea unui tunel nu era văzută ca fiind imposibilă, acest tunel având avantajul de a înlătura marile excavații de teren¹³. Proiectul a prevăzut săparea unui canal lung de 60,2 km, 4 bazine-porturi localizate la Cernavodă, Medgidia, Basarabi, Valu lui Traian, 6 poduri metalice, o uzină electrică centrală la Medgidia, un serviciu telefonic și de semnalizare, care să lege bazinele-porturilor. Adâncimea canalului, pentru cuprinsul volumului de apă, trebuia să fie de 4 m, lățimea canalului de 60 m, pereții canalului întăriți cu zidărie de piatră la intervale de 1000 m. Inginerul român nu a fost de acord cu vărsarea apelor canalului în lacul Sutghiol, deoarece s-ar fi lungit traseul canalului cu 8 km, iar lipsa unei legături cu Marea Neagră ar fi putut duce la împotmoliri prin depunerile aduse de apa canalului¹⁴.

În concluzie, Jean Stoenescu-Dunăre a stabilit două puncte capitale: canalul navigabil de la Cernavodă la Constanța trebuia săpat cu deschidere descoperită și traseul lui trebuia să urmeze în vecinătatea căii ferate, trecând prin bazinele-porturi de la Cernavodă, Medgidia, Basarabi și Valu lui Traian. Capătul canalului, la mare, trebuia să se deschidă în bazinul-port Constanța, așezat în imediata apropiere a portului, în regiunea numită Viile Vechi. Costul estimat pentru realizarea canalului navigabil de la Cernavodă la Constanța a fost estimat, într-o primă etapă, la 662 804 000 lei.

În 1927, inginerul Stoenescu-Dunăre a publicat studiul-proiect „Canalul navigabil de la Cernavoda la Constanța între Dunăre și Mare” aducând unele modificări celui din 1922, în care a afirmat: „Cred a nu spune ceva exagerat,

¹² Jean Stoenescu-Dunăre, *Canalul navigabil Cernavodă-Constanța. Putința de a realiza această lucrare*, în „Analele Dobrogei”, an III, nr. 3, 1922, p. 391.

¹³ *Ibidem*, p. 396.

¹⁴ *Ibidem*, p. 398.

dacă persist în convingerea că înfăptuirea Canalului navigabil între Dunăre și mare (Cernavoda-Constanța) este cu putință și trebuie realizat”¹⁵.

În studiul din 1922, canalul a fost proiectat cu deschizătură liberă, în aer, pe tot traseul lui de 60,2 km. Reanalizând traseul canalului de-a lungul căii ferate, precum și a diferențelor de nivel între Dunăre și mare, inginerul a adus modificări la tipul canalului. Astfel, de la Cernavodă și până la răsărit de Murfatlar, pe o distanță de 47,4 km, în punctul cu cota 25 m altitudine, din apropierea satului Valu lui Traian, canalul urma să fie cu deschidere liberă în aer și să aibă, pe ambele maluri, drumuri macadamizate, de câte 5 m lățime, care să servească pentru halajul mecanizat al șlepurilor. De la cota 25 m (Valul lui Traian) și până la portul Constanța, pe o distanță de 12,8 km, canalul urma să intre sub pământ. Era format din două tunele maritime paralele și gemene, boltite în piatră, care să meargă în linie dreaptă și să deașeze în partea de sud a portului Constanța. Adâncimea apei în tunele a fost prevăzută la 5 m sub nivelul mării, fundul tunelelor fiind ridicate cu 3 m față de cel al canalului cu deschidere liberă¹⁶. Lățimea tunelelor a fost de 20 m fiecare, iar bolțile trebuiau să aibă, la mediane, înălțimea de 14 m deasupra fâșiei de apă. Fiecare tunel a fost prevăzut cu câte o cală - trotoar de 4 m lățime, pentru halajul mecanic al șlepurilor și 10 coșuri de ventilare.

Această diferență de scară, între fundul canalului cu deschidere liberă și cel al tunelelor maritime, a urmărit, ca aceste tunele, să servească drept stăvilă naturală pentru viteza de scurgere a apei în canal. Canalul cu deschidere liberă, prin conținutul său, urma să fie un acumulator de apă, iar tunelele maritime trebuiau să joace un rol de reglator al vitezei de scurgere a apei. S-a schimbat și înclinarea canalului pe tot parcursul de la Dunăre la Mare, de la cota de 0,00009 m la 0,129 m pe sută de metri. Tot pentru regularizarea vitezei de scurgere a apei din canal, inginerul Jean Stoenescu-Dunăre a stabilit, în acest proiect, două prize-stăvilă susținute pe zidărie-beton și bazin-port la Cernavodă¹⁷. O altă diferență în execuția lucrării s-a referit la adâncimea apei din canal de la 6 m la 8 m și lățimea canalului de la 40 m la 60 m. Traseul canalului, cu îmbunătățirile aduse, s-a prezentat astfel: de la bazinul-port Cernavodă, pe valea Carasu, la Medgidia, canal deschis, de aici spre răsărit tot pe valea Carasu, trebuia să ajungă la un nou port de la Murfatlar. De aici plecau cele două tunele maritime paralele și gemene care trebuiau să deașeze la Mare lângă portul canalului și în imediata apropiere a părții de miazăzi a portului maritim. Acest nou port a fost prevăzut cu cheuri, platforme, dane, magazii, linii ferate. Jean Stoenescu-Dunăre a apreciat: „realizarea canalului navigabil de la Cernavoda la Constanța reprezintă o

¹⁵ Jean Stoenescu - Dunăre, *Canalul navigabil de la Cernavoda la Constanța între Dunăre și Mare*, în „Analele Dobrogei”, an VIII, 1927, pp. 149-157.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 153-154.

¹⁷ *Ibidem*, p. 155.

lucrare în stil mare și care nu-i lipsită de obstacole”¹⁸. Cheltuieli legate de realizarea canalului navigabil de la Cernavodă la Constanța s-au ridicat, în acest proiect revizuit și îmbunătățit prin noi tehnici și construcții, la suma de 2 935 813 900 lei.

În 1928, Jean Stoenescu-Dunăre a concluzionat, într-un nou articol despre construirea canalului navigabil Cernavodă-Constanța: „pentru România, tăierea canalului navigabil Cernavoda-Constanța o întrevăd ca operă ce trebuie să fie încadrată în marile interese de generalizare și de consolidare a Țării. Unul din marile eforturi naționale va trebui să fie călăuzit pentru realizarea acestei opere”¹⁹. Avantajele acestei lucrări, în opinia inginerului român, erau: „Mare parte din produsele din Banat, Oltenia și Muntenia, cum sunt cerealele, lemnele care se scurg în porturile de la Dunăre vor fi îndreptate cu șlepurii direct la Constanța, pentru a fi expediate. Pe această cale, înlăturându-se ocolul pe la Brăila, Galați, Sulina, va rezulta un câștig pentru nave de aproape 500 km; tot centrul Europei străbătut de Dunăre va fi chemat să-și scurgă direct prin Constanța, produsele pentru Orient, iar cât privește mărfurile prime din răsăritul Mediteranei și chiar de mai departe - mărfuri de care au nevoie țările din mijlocul Europei - ele vor găsi, în legătura apelor Dunării cu portul Constanța, cea mai scurtă, ieftină și convenabilă cale”²⁰.

Odată cu apariția interesului statului român pentru realizarea unei baze navale, la unul din punctele de coastă de pe litoralul Mării Negre, care să servească apărării naționale, a fost avansată ipoteza lacului Tașaul, așezat la nord de Constanța. Într-un nou articol²¹ publicat la 5 decembrie 1930, Jean Stoenescu-Dunăre a efectuat un studiu sumar asupra posibilității de construire a unei baze navale la Tașaul, prin devierea traseului canalului navigabil de la Cernavodă la Constanța. Inginerul a afirmat: „Nu întrevăd nici un folos și nici o nevoie ca o lucrare de importanța Canalului navigabil să fie deviată din drumul natural, pe care-l reclamă traficul comercial, scop primordial al realizării acestei lucrări”²².

În final, inginerul a sperat ca această idee, de a devia traseul canalului Cernavodă-Constanța, să fie una pasageră, dar a susținut un proiect distinct de construire a unei baze navale, proiect văzut la fel de important. Jean Stoenescu-Dunăre a expus pertinent și la obiect, necesitatea construirii unui astfel de canal navigabil, arătând influența lui asupra dezvoltării economice a țării. Motivația ținea de însemnătatea bogățiilor solului și subsolului care

¹⁸ *Ibidem*, p. 156.

¹⁹ Jean Stoenescu-Dunăre, *Canalul navigabil de la Cernavoda la Constanța între Dunăre și Mare*, în „Analele Dobrogei”, an IX, 10 august 1928, p. 320.

²⁰ *Ibidem*, p. 402

²¹ Jean Stoenescu-Dunăre, *Canalul navigabil de la Dunăre la Mare (Cernavoda-Constanța) și perspectiva unei Baze Navale la lacul Tașaul*, în „Analele Dobrogei”, an XI, 5 decembrie 1930, pp. 175-180.

²² *Ibidem*, p. 179.

„oricât de mănos ar fi un pământ și oricât de variate ar fi produsele locului, foloasele ce ar urma să fie culese de pe urma acestor bunuri n-ar putea fi valorificate atâta timp cât mijloacele de transport nu ar fi puse cu înlesnire la îndemâna comerțului”²³.

Profilând importanța europeană pe care portul Constanța urma să o aibă în viitor: „rostul unui canal navigabil de la Cernavoda la Constanța este o operă de propășire națională”²⁴ Jean Stoenescu-Dunăre a precizat că : „situația de port comercial pe care o va avea Constanța față de centru Europei și de portul Rotterdam, nu va stânjeni întru nimic locul de mare însemnătate pe care-l vor ocupa cu siguranță Brăila și Galați față de statele Polonia, Cehoslovacia și portul Danzig”²⁵. Acest proiect nu a avut totuși calcule tehnice exacte și amănunțite, iar unele idei erau greu de realizat (tunelul subteran)²⁶.

Eforturile inginerului Jean Stoenescu-Dunăre, în perfecționarea proiectului său, au avut un mare ecou în rândurile opiniei publice. În septembrie 1927, o machetă în relief, care reprezenta fâșia terenului de la Dunăre la mare, cu o subliniere în linie roșie a traseului canalului, a apărut în vitrina unui magazin din Constanța, iar presa a lăudat și a salutat acest proiect, aducând elogii și fiind de părere că realizarea unei astfel de lucrări însemnate, cum era canalul navigabil dela Cernavodă la Constanța, care să lege Dunărea cu Marea Neagră, prezenta pentru țară un interes major²⁷.

În „Dobrogea Economică” din iulie 1922 a apărut un articol al avocatului A. B. Plopul intitulat „Canalul Carasu”. Avocatul a făcut o scurtă trecere în revistă a istoricului ideilor și proiectelor marilor puteri interesate în construirea unui canal pe valea Carasu și a amintit că „în timpul războiului, când bulgarii sperau să rămână stăpâni pe Dobrogea, ei însărcinaseră pe inginerul ungar Eugen von Krassay, să studieze, din nou, posibilitatea de înfăptuire a canalului Carasu, pe care proiectau să-l construiască”²⁸. Autorul articolului a vorbit și de avantajele care s-ar fi desprins din construirea canalului Carasu: „din punct de vedere politic am avea un canal navigabil național ce ar lega Dunărea cu marea. Am scăpa astfel de inconvenientele situației actuale, când suntem tributari Comisiunii Europene, noi neavând deplină stăpânire pe gurile Dunării; din punct de vedere economic,

²³ Idem, *Canalul navigabil Cernavoda-Constanța. Putința de a realiza această lucrare*, în „Analele Dobrogei”, an III, nr. 3, 2 august 1922, p. 388.

²⁴ *Ibidem*, p. 404; Stoica Lascu, op. cit., p. 35.

²⁵ *Ibidem*, p. 403

²⁶ Stoica Lascu, *Proiecte românești ale Canalului Dunăre-Marea Neagră (1850-1940)*, în „Canalul Dunăre-Marea Neagră între istorie, actualitate și perspective”, coord. Valentin Ciorbea, Sorin Ovidiu Cupșa, Editura Ex Ponto, Constanța 2008, p. 34.

²⁷ Nicolae Sever Cărpinișeanu, *Relieful ținutului Cernavodă-Constanța cu traseul Canalului navigabil*, în „Dobrogea jună”, XXIII, nr. 221, 12 octombrie 1927, p. 1; Stoica Lascu, *Mărturii documentare privind elaborarea unor proiecte ale Canalului Dunăre-Marea Neagră*, în „Revista de istorie”, tom 36, nr. 6, 1984, p. 547.

²⁸ A. B. Plopul, *Canalul Carasu*, în „Dobrogea Economică”, an I, nr. 3, iulie 1922, p. 98.

avantagiile ar fi extrem de importante: portului Constanța i s-ar reda hiterlandul ei natural, toate grânele ce se scurg în porturile dunărene ar veni șlepuri până la Constanța, transportul cerealelor s-ar ieftini și am valorifica mai mult produsele noastre agricole”²⁹.

Concluzia sa a fost aceea că trebuia să se construiască canalul navigabil Cernavodă-Constanța, mai ales că autoritățile bulgare se gândeau, la aceea dată, să construiască un canal navigabil Rusciuk-Varna, care ar fi atras exportul din Regatul Sârbo-Croato-Sloven, Austria, Ungaria, Cehoslovacia și chiar România³⁰.

Anul 1923, a fost anul cu cele mai multe luări de poziții publice și inițiative legate de canal. Inginerul constănțean Virgil Cotovu³¹ și-a publicat opiniile asupra unui „proiect unguresc” din 1917, unde a expus interesul european arătat posibilităților de realizare a acestei lucrări³², exprimându-și totodată rezervele față de proiectul maghiar care nu era întemeiat pe un studiu temeinic, complet. Din documentarea proiectului a lipsit justificarea traseului. Acest traseu se desfășura paralel cu linia de cale ferată pe primii 30 km. De aici traseu era discutabil.

În proiect, canalul debușa în regiunea ce alcătuiă nodul de linii ferate din port. Despre cum urma să se facă trecerea pe sub aceste linii, proiectul maghiar nu dădea soluții. De asemenea nu se arăta cum ar fi fost realizată ecluza și deversorul la Dunăre³³. Inginerul Cotovu a fost totuși de acord cu necesitatea canalului și a susținut un proiect viitor, complet al acestuia. Soluția canalului liber era cea mai avantajoasă, pentru navigație, în viziunea lui Cotovu. Ar fi fost necesare și ecluze în punctele: a) la legătura canalului cu Dunărea la Cernavodă, datorită variațiilor nivelului de apă al Dunării care pot ajunge la 7-8 m. Aceasta ar fi fost imperios necesară având avantajul creării unei căderi de apă care ar fi putut fi folosită la producerea de energie; b) la traversarea platoului de la malul mării, pe cca. 17 km, unde canalul s-ar fi

²⁹ *Ibidem*, pp. 98-99.

³⁰ *Ibidem*, p. 102.

³¹ Virgil Cotovu (1891- 1934) a absolvit Școala Națională de Poduri și Șosele București. A activat ca inginer clasa a II-a la Direcția Generală de Poduri și Șosele (1 iulie 1915), detașat la lucrări strategice Buzău, șef de serviciu Poduri și Șosele Tulcea, inginer ordinar clasa a II-a din martie 1919, a devenit în martie 1931 director al Serviciului Porturilor Maritime din cadrul Direcției generale P.C.A, în *** *Dicționar de personalități dobrogene, vol. I, Matematică, fizică, chimie, biologie, botanică, zoologie, medicină, tehnică, etnografie, științe economice, lingvistică, istorie, geografie, geologie, meteorologie*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2004, p. 87.

³² Virgil Cotovu, *Un proiect unguresc pentru canalul Cernavoda-Constanța*, în „Analele Dobrogei”, an IV, nr. 3, 1923, pp. 312-315.

³³ George Varsami, *Specialiști români despre un proiect maghiar de construcție a canalului Dunăre-Marea Neagră*, în „Canalul Dunăre-Marea Neagră între istorie, actualitate și perspective”, coord. Valentin Ciorbea și Sorin Ovidiu Cupșa, Editura Ex Ponto, Constanța, 2008, pp. 48-49.

putut face la o cotă mai mare determinând săpături mai mici și ecluze la ambele capete³⁴.

Pentru debușeul canalului, inginerul Cotovu a avansat două ipoteze: canalul să debușeze la nordul Constanței în lacul Siutghiol, asta dacă proiectatul port al marinei militare s-ar fi construit. O soluție mult mai bună, ar fi fost debușeul la sudul Constanței și legătura cu noile bazine proiectate pentru mărirea portului Constanța³⁵. În încheiere, inginerul Virgil Cotovu a apreciat că un adevărat proiect complet, al canalului de la Dunăre la Mare, urma să se facă³⁶.

În noiembrie 1923, a fost convocată Comisia interimară a Primăriei Constanța obiectivul fiind găsirea celor mai bune mijloace pentru construirea canalului Cernavodă-Constanța³⁷. Din comisie au făcut parte profesorul Virgil Andronescu (președinte) prefectul, profesorul Nicolae T. Negulescu, inginerii Al. Alimănișteanu, Laurențiu Erbiceanu, Jean Stoenescu Dunăre, Dionisie Ghermani, Spiru I. Haret, Gheorghe Arghirescu, Petre Ispirescu, Henri Teodoru, primarii comunelor și orașelor de pe Valea Carasu, alte oficialități, ziariști. Scopul întrunirii: găsirea celor mai bune mijloace pentru construirea canalului Cernavodă-Constanța.

Toți au pledat pentru această cale navigabilă, Primăria înaintând un memoriu Ministerului Comunicațiilor, în care a argumentat necesitatea social-economică și strategică a acestui obiectiv: „Existența acestui canal va fi pentru țara noastră un aport incomensurabil în economia națională, căci prin el se vor scurge nu numai ceea ce producem noi, dar făcându-se trăsătura de unire între Oceanul Atlantic și Marea Neagră, traficul comercial al Occidentului cu Orientul va fi pe aici avantajat fiind și de scurtimea căii pe apă cu peste 400 km, după cum se face astăzi prin porturile Brăila-Galați-Sulina”³⁸.

Tot în anul 1923, C.A. Ciudin a întreprins un studiu al posibilității navigației pe Valea Carasu³⁹, găsind că diferența de nivel între Cernavodă și Constanța nu era mai mare de 95 cm și a așternut toate detaliile topografice pe o hartă, care a ajuns pe masa de lucru a regelui Ferdinand I. Acesta ar fi apreciat pe de o parte importanța lucrării, iar pe de alta a obiectat că nu era momentul oportun atunci, din punct de vedere practic⁴⁰. În adevăr, nu a fost

³⁴ Virgil Cotovu, *Vederi asupra unui proiect de canal*, în „Dobrogea Economică”, an III, nr. 1-2, ian.-feb. 1924, p. 11.

³⁵ *Ibidem*, p. 12.

³⁶ Stoica Lascu, *Proiecte românești ale Canalului...*, p. 31; George Varsami, *op. cit.*, p. 49.

³⁷ Stoica Lascu, *op. cit.*, p. 31.

³⁸ *Consfătuirea de la 4 noiembrie 1923 ținută la Palatul Comunal pentru înfăptuirea Canalului Cernavodă-Constanța*, în: „Buletinul Municipal al Orașului Constanța”, I, nr. 1, 1923, p. 51.

³⁹ Stoica Lascu, *op. cit.*, p. 30.

⁴⁰ C. A. Ciudin, *Canalul Dunăre-Marea Neagră*, în „Plutus” I, nr. 41, 29 nov. 1923, p. 5.

exclusă posibilitatea ca vecinii noștrii să pretindă că acel canal ar fi putut forma o adevărată frontieră naturală.

Fostul deputat conservator Nicolae C. Fleva a pledat, pe larg, în favoarea construirii unui „canal maritim în adevărata accepțiune a cuvântului, astfel precum a procedat statul german cu canalul de la Kiel, care leagă direct Marea Nordului cu Marea Baltică”⁴¹. Acesta a furnizat o serie de considerații privind avantajele unei asemenea căi de legătură între Dunăre și Mare și o serie de amănunte tehnice: adâncime de 8 m, lățime de 80 m, sistem de ecluze la vărsarea în mare, bazine largi cu adâncimea de 10 m, apărate de diguri puternice, port dotat cu o mare radă. Cât privește procurarea mijloacelor tehnice și financiare necesare înfăptuirii proiectului, perioada de 5 ani i se părea suficientă fostului deputat⁴², iar cât privește interesul celorlalte state riverane, considera „că este logic și drept, ca la aceste mari lucrări, să contribuie pecuniar, toți, proporțional cu avantajele respective și anume: Germania, Austria, Cehoslovacia, Serbia și Bulgaria”⁴³.

În concluzie Nicolae C. Fleva a spus: „Formula „prin mijloace proprii” ne-ar face mare cinste și ar fi desigur, cea mai bine venită, dar starea economiei postbelice a țării nu îngăduie uriașele investiții, caz în care nu ne rămâne decât să cătăm, fără prejudecăți și șovăieli, sfat și mijloace materiale aiurea”. Tot Fleva a spus că: „odată cu realizarea proiectului de construire a Canalului „Carassu”, Constanța va avea, logicamente și fericirea de a deveni cel mai important port maritim de tranzit pentru aproape întreaga Europă Centrală, deservită de cursul navigabil al Dunărei”⁴⁴.

Acest proiect, conceput ca un canal maritim, a fost văzut, de inginerul Virgil Cotovu, imposibil, din cauza costurilor foarte mari pe care le-ar fi implicat numai curățarea și asigurarea navigabilității pe porțiunea Cernavodă-Brăila, nemaipunând la socoteală dificultățile care ar fi apărut pe traseul canalului⁴⁵.

Pentru construirea canalului s-a pronunțat și liberalul Virgil Andronescu, personalitate a Dobrogei, în publicația „Liberalul Constanței” unde a afirmat: „nu trebuie precupețit nici un ajutor în realizarea operei pomenite (a canalului) (...) iar a vorbi de canal ca de o fantezie”⁴⁶ este a nu-ți da seama de realitatea vremii în care trăiești, nu cunoști nevoile urgente ale neamului”⁴⁷.

⁴¹ N. C. Fleva, *Canalul Cernavodă-Constanța*, în „Plutus”, an I, nr. 43, 1 dec. 1923, p. 1.

⁴² Stoica Lascu, *Proiecte românești ale Canalului...*, p. 33.

⁴³ Nicolae C. Fleva, *Canalul Cerna-Voda-Constanța*, în „Dobrogea economică”, an III, nr. 1-2, ian-feb. 1924, p. 6.

⁴⁴ Idem, *Canalul Cernavodă-Constanța*, în „Plutus”, an I, nr. 47, 6 dec. 1923, p. 3.

⁴⁵ Pe o lungime de $\frac{1}{4}$ înălțimea platoului de-a lungul coastei Mării Negre, pe unde ar fi străbătut canalul, atingea 60 m, în Virgil Cotovu, *op. cit.*, p. 10.

⁴⁶ Această critică este adusă lui Mihai Cioc, inginer hidrotehnic constanțean.

⁴⁷ Virgil Andronescu, *Canalul Cerna-Vodă-Constanța sau Calea prosperității economice a României Mari*, în „Liberalul Constanței”, an VIII, nr. 32, din 9 dec. 1923, pp. 1-2.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 2.

Autorul articolului a povestit despre apariția ideii de construire a canalului, în timpul unei vizite de lucru la ministrul finanțelor din acea perioadă, Vintilă Brătianu, care a numit-o „o chestiune vitală-Canalul Cernavodă-Constanța” și care și-a luat angajamentul găsirii fondurilor și mijloacelor de executare a acestei lucrări⁴⁸.

Profesorul de drept internațional, Nicolae Dașcovici, a arătat că viitorul canal „deschis prin mijloacele noastre proprii, tehnice și financiare se va găsi sub autoritatea deplină a satului român, eliberând economia națională de birul greu instituit la gurile Dunării prin voința comisiunii internaționale și totodată, va scuti suveranitatea statului român de neplăcerile pe care i le cauzează suveranitatea C.E.D.”⁴⁹.

C. Irimescu, într-un articol din 1923, vorbind de avantajele economice, sociale, strategice ce ar fi rezultat, pentru întreaga țară și pentru pământul și ținutul Dobrogea, prin transpunerea în realitate a proiectului de canal navigabil, afirma că acesta : ”satisface și nevoile locale ale Dobrogei, și cele naționale ale României, și cele economice ale Europei Centrale, ca și ale Europei Occidentale”⁵⁰.

În 1924, inginerul Laurențiu Erbiceanu⁵¹, directorul Direcției Porturilor Maritime, a întocmit un memoriu, asupra construirii canalului, bazat în mare parte pe proiectul maghiar din 1917, având unele mici diferențe. De exemplu, dimensiunile au fost mai mici, proiectul unguresc prevedea o adâncime de 3-5 m în porțiunea deschisă a canalului, iar proiectul inginerului român indica adâncimea canalului mai mică, la 2 m⁵². Față de proiectul maghiar, care nu dădea nici o indicație cu privire la modul cum ar fi trecut nodul principal de linii ferate aflate în acest punct, inginerul Laurențiu Erbiceanu a avansat două ipoteze pentru debușeul canalului: traseul Cernavodă-Medgidia-Canara (Sutghiol) și traseul Cernavodă-Medgidia-Murfatlar-Agigea. Ingerul Erbiceanu a estimat lucrarea la 2 miliarde⁵³.

Între 8-10 septembrie 1924 a avut loc, la Oradea, Congresul Camerelor de Comerț și Industrie din România unde s-a propus „deschiderea canalului”,

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ Nicolae Dașcovici, *Canalul Cernavodă-Constanța sau gurile Dunării ?*, în „Argus”, an XIV, nr. 3181, 28 nov. 1923, p. 3.

⁵⁰ C. Irimescu, *Canalul Carasu*, în „Dacia”, an X, nr. 256, 7 nov. 1923, p. 1.

⁵¹ Laurențiu Erbiceanu (1876-1936), absolvent al Lcolii de Poduri și Șosele din București. Și-a început activitatea în 1901 la lucrările de construcții ale portului Constanța. A lucrat la port 25 de ani, începând ca inginer asistent, apoi ca inginer inspector general clasa I a devenit director general, iar între 1918-1923 s-a ocupat de refacerea și extinderea portului.

⁵² Stoica Lascu, *Proiecte românești ale Canalului Dunăre-Marea Neagră (1850-1940)*, în „Canalul Dunăre-Marea Neagră între istorie, actualitate și perspective”, coord. Valentin Ciorbea, Sorin Ovidiu Cupșa, Editura Ex Ponto, Constanța 2008, p. 32.

⁵³ Laurențiu Erbiceanu, *Memoriu asupra Canalului Cernavodă-Constanța*, în „Buletinul Municipal al Orașului Constanța”, an II, nr. 2, 1924, pp. 33-35.

„înfăptuirea acestui proiect mult în favoarea soluționării chestiunii transporturilor interne”⁵⁴. T. Oancea, președintele Sindicatului Agricol din Constanța, a susținut, în articolul numit „*Canalul Carasu*”⁵⁵, posibilitatea de a realiza practic această lucrare și a combătut obiecțiile inginerului constănțean M. Cioc. În viziunea sa, nu lipsa banilor a fost un impediment în realizarea acestui proiect, ci politica prost înțeleasă „prin noi înșine” și lipsa unei voințe de fier, a pasiunii pentru un lucru mareț bine făcut. Inginerul M. Cioc și-a exprimat scepticismul asupra realizării practice, financiare și tehnice, a canalului. Se pare însă că atitudinea sa a fost dictată de plata unor polițe foștilor săi superiori, edili Constanței, în slujba cărora fusese⁵⁶ și cărora le-a adresat următoarele: „Uită acești entuziaști și binevoitori ai Constanței că dacă s-ar face studiile tehnice și economice care să arate posibilitatea tehnică și economică a construirii acestui canal, s-ar putea ajunge poate la concluzia că acest canal este realizabil peste atâția ani câți au trecut când Ovidiu cânta în durere și suferință Tomisul Pontului Euxin, până azi ?!”⁵⁷.

În 1925, un comentariu de presă a relevat că „dacă la noi, chestiunea creării canalului navigabil a rămas în domeniul iluziilor neîmplinite, apoi străinii nu procedează la fel în ce privește realizarea marilor lucrări de importanță mondială”⁵⁸. Era vorba de proiectul pe care un savant francez, contele de Bresson, l-a depus în Parlamentul Franței, proiect ce viza construirea unui drum navigabil Nantes-Constanța, care ar fi trecut și prin Dobrogea, legând Cernavodă de Constanța, pe apă. Proiectul prevedea executarea în total a 66 km de săpătură, dintre care 30 km ar fi revenit României să îi execute. Se făcea precizarea că o copie a proiectului a fost trimisă și guvernului român. „Pentru România și comerțul ei, împlinirea unei astfel de opere ar însemna deslănțuirea comerțului român din ghiarele nesățioasei Comisiuni Dunărene”⁵⁹. În „Progresul Tulcei”, din anul 1925, a apărut un articol⁶⁰, unde se arătau consecințele construirii canalului pentru dezvoltarea comerțului românesc, dar se aducea la cunoștință că în Bulgaria se studia un proiect de canal între Dunăre și Varna.

⁵⁴ Stoica Lascu, *op. cit.*, p. 32; apud *Problema Transporturilor. Dezvoltarea și organizarea transporturilor în România în legătură cu economia națională. Raport prezentat Congresului Camerelor de Comerț și Industrie din România, ținut la Oradea Marea în zilele de 8, 9 și 10 sep. 1924*, Constanța, p. 18.

⁵⁵ I. Oancea, *Canalul Carasu*, în „Dobrogea Economică”, an III, nr. 1-2, 1924, p. 7.

⁵⁶ Stoica Lascu, *Mărturii documentare privind elaborarea unor proiecte ale Canalului Dunăre-Marea Neagră*, în „Revista de istorie”, tom 36, nr. 6, 1984, p. 546.

⁵⁷ M. Cioc, *Canalul Cernavodă-Constanța*, în „Plutus”, an I, nr. 40 din 28 nov. 1923, p. 1.

⁵⁸ ***, *Canalul Cernavodă-Constanța*, în „Dacia”, an XII, nr. 87 din 18 apr. 1925, p.1.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ ***, *Un canal navigabil între Dunăre și Marea Neagră*, în „Progresul Tulcei”, an I, nr. 49 din 14 mar.1925, p.1.

La 14 iulie 1926 a fost organizată o ședință a specialiștilor, din diferite domenii: aconstrucții, transporturi pe apă, hidrografie și navigației, pentru a stabili actualitatea și rezonabilitatea întreprinderii de studii referitoare la ieșirea la mare. În principal, specialiștii au analizat posibilitățile de navigație pe brațele Dunării pentru a stabili care dintre acestea este cel mai favorabil navigației. Referindu-se numai la nevoile imediate ale navigației civile pe brațele Dunării și ale marinei militare, comisia de specialiști nu a considerat a fi necesară și abordarea variantei mai îndrăznețe, construirea unui canal fluvio - maritim⁶¹.

Un alt studiu a fost publicat în 1929 de către inginerii timișoreni Aurel Bărglăzan⁶² și Octavian Smigelschi. Având peste 130 pagini, el a fost cel mai detaliat și important studiu din perioada interbelică. Studiul a reprezentat, de fapt un „Detaliat anteproiect în cadrele lucrărilor de diplomă a acestei școli”⁶³ ce a susținut rentabilitatea canalului pentru dezvoltarea industriei din nordul Dobrogei. Conținea o serie de considerații generale asupra importanței construirii canalului, calcule ingineresti de specialitate privind execuția propriu-zisă a lucrărilor.

Traseul canalului a coincis, în mare, cu cel al lui Jean Stoienescu Dunăre, singura diferență fiind pentru locul de captare a fluviului. Inginerul constănțean a considerat că acest loc ar fi trebuit să fie lângă Fabrica de ciment din Cernavodă, în timp ce inginerii timișoreni au optat pentru soluția captării în amonte de Cernavodă, pe Valea Mare, la nord de Cochirleni⁶⁴.

În viziunea celor doi ingineri, canalul urma să aibă o lărgime de 100 m și o adâncime de 8 m. Conform calculelor efectuate, volumul total de săpătură s-ar fi ridicat la 193 milioane m.c. Față de proiectele anterioare, acesta a prevăzut, la km 42, o hidrocentrală cu o putere de 80000 C.P⁶⁵.

Susținând necesitatea realizării canalului, între Dunăre și Marea Neagră, autorii proiectului au evidențiat importanța lui pentru economia țării, punând accent pe faptul că energia electrică produsă de centrală ar fi putea asigura dezvoltarea industriei din nordul Dobrogei.

⁶¹ Constantin I. Popa, *op. cit.*, p. 12.

⁶² Aurel Bărglăzan (1905-1960), inginer român, profesor universitar la Universitatea „Politehnica” din Timișoara, membru corespondent al Academiei Române. Este considerat întemeietorul școlii românești de mașini hidraulice. A scris 100 de lucrări științifice despre hidrodinamica turbomașinilor, fenomenul de cavitație și rețelele de profile aerohidrodinamice, vezi www.jstor.org, accesat la data de 1 septembrie 2023, ora 12:53.

⁶³ Pompiliu Nicolau, *Canalul Cerna Vodă-Constanța*, în „Buletinul Societății Regale Române de Geografie”, tom LVII, 1938, p. 156.

⁶⁴ Stoica Lascu, *Proiecte românești ale Canalului...*, p. 34.

⁶⁵ Aurel Bărglăzan, Octavian Smigelschi, *Studiu asupra unui canal navigabil Cerna-Voda-Constanța*, în „Bulletin scientifique de L'ecole Polytechnique de Timișoara”, tom 2, fasc. 1-2, 1929, p. 67.

În studiul lor autorii au opinat, referindu-se la latura financiară a construirii canalului, că această lucrare ar fi putut fi realizată doar de statul român, fără inițiativă privată, în cadrul unui program de îmbunătățire a navigației pe Dunăre. În acest scop au fost destinați 10 milioane lei pentru amenajarea fluviului la porțile de Fier⁶⁶.

Profesorul Pompiliu Nicolau, de la Școala Politehnică din Timișoara, a precizat că cei doi ingineri timișoreni au pornit de la ideea că "afară de câteva mașini-unelte necesare executării canalului, totalitatea lucrărilor se pot executa cu tehnicieni români, cu mână de lucru românească și cu material românesc"⁶⁷. Profesorul Nicolau s-a dovedit a fi un continuu propagator al ideilor studiului celor doi ingineri timișoreni, popularizându-l prin articole de presă, rapoarte de specialitate și conferințe publice⁶⁸.

La Conferința ținută la Adunarea Generală a Societății Regale Române de Geografie, din 30 octombrie 1938, profesorul Pompiliu Nicolau, a văzut ca singură soluție, care se impunea a fi adoptată, soluția permanentă pentru asigurarea navigației la ieșirea Dunării în Marea Neagră fiind un canal maritim de la Cernavodă la Constanța⁶⁹. În opinia sa, canalul ar fi fost scurt, de 60 km. Captarea apelor Dunării, puțin mai sus de la Cernavodă, s-ar fi putut face datorită condițiilor geografice ale regiunii înconjurătoare favorabile. Canalul ar fi putut primi apele Dunării în regiunea Cernavodă, unde apele Dunării aveau o adâncime de cca. 16 m și putea lua debitul necesar alimentării canalului de la suprafață (Anexa nr. 12).

Aceste avantaje se găseau și la vărsarea în Mare, la sud de Constanța, unde acțiunea de colmatare a curenților maritimi se redusese datorită pintenului format de Deltat Dunării cât și lucrărilor de protecție a portului Constanța. Datorită nivelui diferit al apelor Dunării, navigația urma să se desfășoare printr-o ecluză⁷⁰. Aceste date au stat la baza elaborării anteproiectului inginerilor Bărglăzan și Smigelschi.

În perioada interbelică, nu au lipsit inițiativele unor oameni de specialitate și preocupările statului în ideea construirii unui canal navigabil între Dunăre și Marea Neagră, dată fiind importanța economică, socială și strategică. Amploarea lucrărilor, investirea unui uriaș capital financiar și tehnic, mijloace ce depășeau posibilitățile statului în acea perioadă, au determinat, de fiecare dată, readucerea în stadiul de proiect a tuturor inițiativelor.

Între anii 1930-1933 au avut loc discuții între Amiralitatea română, sub președenția regelui Carol al II-lea, și cea britanică pentru construirea unei baze militare navale britanice la Tașaul, alături de una navală și aeriană

⁶⁶ *Ibidem*, p. 172.

⁶⁷ Pompiliu Nicolau, *op. cit.*, p. 159.

⁶⁸ Stoica Lascu, *op. cit.*, p. 36.

⁶⁹ Pompiliu Nicolau, *op. cit.*, p. 154.

⁷⁰ *Ibidem*, pp. 154-155.

românească și a deschiderii unui canal Constanța-Tașaul pentru descongestionarea traficului din bazinul Dunării de Sus.

Problema construirii unei baze navale în România a preocupat statul încă din timpul primului război mondial și imediat după terminarea ostilităților, când s-a pus problema aprovizionării României, ca țară calamitată de război⁷¹. Nicolae Titulescu a susținut realizarea acestui canal și a bazei britanice la nord de Constanța.

Prin destrămarea Austro-Ungariei, România a devenit o țară cu 454 km frontieră maritimă și 621 km frontieră fluvială, stăpânind Dunărea pe ambele maluri pe o lungime de 433 km⁷². Între 1924-1936 s-au exprimat mai multe opinii pentru fixarea locului bazei navale, care din punct de vedere tehnic trebuia să adăpostească flota de război printr-un ancoraj liniștit, o aprovizionare ușoară, reparare rapidă a navelor, disponibilitatea părăsirii rapide a bazei în caz de pericol, asigurarea unei comunicații directe și sigure cu centrele din interiorul țării⁷³.

S-au discutat mai multe ipoteze de plasare a bazei navale: Mangalia, Sutghiol, Techirghiol, lacurile Razelm cu derivațiile Sinoe și Babadag, Sulina, Lacul Tăbăcăria, Sf. Gheorghe și Tașaul, fiind analizate avantajele și dezavantajele fiecărui punct propus pentru construcția portului militar⁷⁴. Și extinderea portului a fost absolut necesară. Calculele au demonstrat că era mult mai avantajos să se construiască un port mixt.

La cererea satului român au fost întocmite două proiecte, în anii 1930-1931. Cel semnat de amiralul Henderson (Sir Reginald Guy Hannam Henderson amiral englez, al treilea lord naval al Amiralității) și von Konyenburg (amiral în Marina Imperială Regală germană) a prevăzut un anteport de 660ha creat între digul de larg (direcția NS, lungimea 3500 m, capul la 11 m adâncime), gura de intrare avea 400 m lărgime. Un canal de 20 m lățime asigură intrarea în port, peste limba de pământ. Baza navală urma să se amenajeze pe malul nordic al lacului, iar pe cel SE portul comercial cu 20 bazine și 20 de moluri, adică 50 km de cheu. Rețeaua de căi ferate urma să se racordeze la linia Medgidia-Babadag, pe valea Casimcei. Pentru legătura imediată cu Dunărea se prevedea construirea canalului Cernavodă-Tașaul, prin Sutghiol⁷⁵.

⁷¹ Ioan Ciupercă, *România în fața recunoașterii unității naționale. Repere*, Editura Universității „Al.I.Cuza”, Iași, 1996, p. 85.

⁷² *** *Istoria militară a poporului român, vol. VI: Evoluția sistemului militar național în anii 1919-1944*, Editura Militară, București, 1989, p. 185.

⁷³ Ioan Malcoci, *Scurtă privire asupra creării unei baze navale la Mangalia sau Sut-Ghiol*, în „Buletinul Marinei”, nr. 2, feb. 1925, p. 24; C. Negru, *Techirghiol-baza navală*, în „Buletinul Marinei”, nr. 3, mar. 1925, pp. 33-35.

⁷⁴ Ion Ciupercă, *op. cit.*, p. 86.

⁷⁵ Constantin Cheramidoglu, *Baza navală de la Tașaul*, în „Poliția”, an X, nr. 501, 10-16 iunie 2000, p. 9.

Al doilea proiect, semnat de P. Watier, fost director al Căilor Navigabile și Porturilor din Franța, a prevăzut un avanpost creat între cele două diguri paralele cu canalul de acces peste limba de nisip, digul de larg ar fi fost de 3 000 m cu direcția S 9 grade E, iar cel de sud de 3 350 m pe direcția VE. Poarta de intrare ar fi avut 370 m lățime la cota -10 m. Baza navală era prevăzută tot pe malul NV al lacului și pe cel SE, portul comercial cu 5 bazine și moluri ar fi însumat 8 500 m. Lacul Gargalâc urma să fie amenajat pentru exportul de produse petroliere. Spre deosebire de primul proiect, căile ferate erau orientate spre S, către linia Mamaia-Constanța. Marele dejavantaj a pornit de la orientarea digurilor, avanpostul fiind expus vânturilor în proporție de 80%. Autorul proiectului nu a socotit necesară legarea portului de Dunăre printr-un canal⁷⁶.

Interesele limitate ale Franței și Marii Britanii în această zonă a Europei, criza economică mondială, au dus la eșuarea proiectului, dar necesitatea unei baze navale a rămas o problemă care trebuia rezolvată. Drept soluție intermediară s-a propus construirea unui bazin de radub (doc uscat), în care navele să poată fi reparate, chiar în portul Constanța, sau a unui doc plutitor, ambele cu capacități mari de ridicare, până la 14 000 de tone⁷⁷.

În 1927, s-au dus tratative cu Germania pentru construirea unui doc plutitor de ridicare de 800 tone, în contul despăgubirilor de război, dar tratativele au eșuat. În 1930 au fost reluate tratativele cu Amiralitatea britanică. La 20 iulie 1930, atașatul naval al României la Londra alcătuia raportul secret nr. 456, însoțit la 20 iulie de un memoriu⁷⁸. Ziarul „Universul” din 28 iulie 1930 a informat cititorii despre construcția unei baze navale naționale pe lacul Tașaul, fundamentată pe studiile și concluziile Serviciului Hidrografic al Marinei Militare Române⁷⁹.

Atașatul militar naval român la Londra, căpitan-comandorul, adjutant onorific, Gheorghe Niculescu, a informat despre o întâlnire pe care a avut-o cu omologul său, amiralul englez Reginald Henderson, al III-lea Lord de Mare. Comandorul român a realizat un studiu al acestor negocieri⁸⁰. În document a descris etapele negocierilor cu partea britanică și implicarea ministrului Richard Franasovici, care se convinsese de necesitatea realizării proiectului. S-a impus o expertiză a costurilor lucrărilor Survey (sinteză/expertiză) în valoare de 80000 lire sterline, din care statul român urma să plătească doar

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ Mircea Teohari, *Necesitatea unui bazin de radub în portul Constanța*, în „Marea Noastră”, IV, nr. 10, 1935, pp. 147-150; Ion Ciupercă, *op. cit.*, p. 88.

⁷⁸ Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Istorice Pitești, fond Ministerul de Război, Secretariatul General, dosar 1433/1953, f. 120.

⁷⁹ Constantin I. Popa, *op. cit.*, p. 12.

⁸⁰ Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Istorice Pitești, fond Ministerul de Război, Secretariatul General, dosar 1433/1953ff. 249-273. „Proiectul Tașaul. Poziția tratativelor la Londra, 1 iulie 1953” conținea 14 file și 2 anexe a 8 file.

expertiza preliminară în valoare de 60000 de lire sterline. Surveyul definitiv urma să fie realizat de firmele contractoare⁸¹.

Atașatul naval român a susținut proiectul și a argumentat că viitorul țării noastre era, în majoritate, subordonat problemelor la mare, prin urmare nu trebuia neglijată bunăvoința oferită de Amiralitatea britanică. Acest proiect a avut ca scop intensificare traficului țărilor dunărene cu Orientul, dar și aplanarea diferitelor conflicte ale României cu Comisia Europeană a Dunării. Experții militari britanici au avut în vedere însă, în primul rând, atingerea unor scopuri proprii, de natură strategică.

Amiralitatea britanică era interesată să aibă un punct de plecare și sprijin în Marea Neagră, cu alte cuvinte o stațiune, sau o bază, pentru a putea proceda la rezolvarea unor serii de probleme din zona Mării Negre și Strâmtorilor⁸²; a intenționat să deplaseze traficul mediteranean prin Marea Neagră-România-Europa, a putea urmări și supraveghea activitatea ruso-italiano-americană în Egipt și Indii. Perspectiva canalului Cernavodă-Tașaul a stârnit îngrijorare în unele cancelarii europene.

Atașatul naval român la Londra a comunicat, în raport, că primul lucru pe care i s-a adus la cunoștință de către amiralul Henderson, când a sosit la Amiralitate, a fost că o comisie navală franceză era în drum, sau gata să plece, în România, pentru a discuta proiectul⁸³. Britanicii au știut și de ce erau francezii atât de preocupați. Repercursiunile cele mai grave le-ar fi avut viitorul canal asupra portului francez la Marea Mediterană, Marsilia. Pe acolo se desfășura traficul de mărfuri și pasageri dintre Marea Britanie și India, Mesopotamia, Arabia, Egipt și Turcia. Prin deturnarea acestui trafic, Marsiliei îi mai rămânea doar traficul cu Algerul. Intențiile britanicilor au fost cât se poate de serioase.

Britanicii au cunoscut dificultățile financiare pe care le traversa România în acel moment și au venit cu un pachet financiar, în care era inclusă și Bank of England, pentru a putea asigura finanțarea unei construcții gigantice. Britanicii au estimat costurile viitoarei construcții între 7-10 milioane lire sterline⁸⁴.

⁸¹ Ibidem, f. 252.

⁸² Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale, fond Casa regală, dosar 52/1933, f. 33; Stoica Lascu, *Proiecte românești ale Canalului...*, p. 38; Cornel Țucă, *Canalul Cernavodă-Constanța-Tașaul și Baza Navală Tașaul în negocierile româno-engleze din 1935*", în „Canalul Dunăre-Marea Neagră între istorie, actualitate și perspective, coord. Valentin Ciorbea, Sorin Ovidiu Cupșa, Editura Ex Ponto, Constanța, 2008, p. 70.

⁸³ Ibidem, f. 10; Alin Spânu, *Canalul ratat*, în „Magazin istoric”, an XXXX, nr. 2, feb., 2006, p. 10.

⁸⁴ Alin Spânu, *op.cit.*, p. 11.

⁸⁵ Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale, fond Casa Regală, dosar 527/1933, f.32; apud. Stoica Lascu, *Mărturii documentare...*, p.551.

⁸⁶ Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Istorice Pitești, fond Ministerul de Război, Secretariatul General, dosar 1433, f. 272; Cornel Țucă, *op. cit.*, p. 70

Pentru a masca adevăratele interese și a nu da prilej de nemulțumire celorlalte state din zonă, britanicii au impus părții române, în negocierile privind procurarea mijloacelor financiare de pe piața Londrei ca „totul să se facă pe baze comerciale, fără aparențe oficiale”⁸⁵. Amiralitatea britanică a făcut și câteva oferte atractive pentru marina militară română: acceptarea, în cadrul Școlii Superioare de Război Naval și Stat Major de la Greenwich, în mod excepțional, a doi comandori sau căpitani comandori români, îmbarcarea pe distrugătoare englezești a unor ofițeri români, pentru instrucția folosirii torpilelor și comanda de distrugător, ofițerii-comandanți și cei ce urmau școala de război putând fi îmbarcați în Flota de Mediterană pe timpul manevrelor generale de la Gibraltar, cu ocazia întâlnirilor periodice anuale cu Flota de Atlantic.

Concluzia ce s-a desprins din raportul atașatului militar român a fost aceea că poziția geografică, topografia lacului Tașaul, a împrejurimilor, poziția sa în centrul Dobrogei și legătura pe care o avea cu Constanța făceau din Tașaul locul ideal pentru atingerea intereselor militare, navale, aeriene, tehnice și meteorologice pentru statul român, canalul Cernavodă-Constanța-Tașaul urmând să rezolve toate problemele din Deltă și să garanteze o ieșire permanentă⁸⁶. Proiectul însă a fost amânat.

În 1936 încă se discuta asupra locului de plasare a bazei navale. Decizia de a plasa baza navală în lacul Tașaul, situat la o distanță de 24 km de Constanța, s-a luat la începutul lucrărilor, în 1938. Lucrările urmau să se termine în trei ani, suprafața portului trebuia să ajungă la 2590 ha, mult mai mare decât a portului Constanța (74 ha).

Lucrarea a fost concepută în trei faze: a) amenajarea anteportului prin construcția digului de nord și de sud; b) tăierea istmului și intrarea în lac printr-un canal navigabil; c) construcția cheurilor și realizarea navigabilității pe întreaga suprafață a lacului. Concomitent trebuia să se realizeze echiparea țărmurilor cu infrastructuri: clădiri, ateliere, comandamente, școli⁸⁷. La 15 august 1939, de Ziua Marinei s-a pus piatra de temelie a noului port, care urma să se numească Carol al II-lea. Noua bază navală urma să îndeplinească nu numai funcții militare, ci și civile. Suprafața bazinului portului comercial a fost proiectată să fie de 130 ha, la care se adăugau 215 ha de platforme, portul trebuia să devină accesibil navelor cu un calaj de până la 10 m⁸⁸. Schimbările politice interne, căderea regimului carlist și venirea la putere a lui Ion Antonescu, au dus la oprirea lucrărilor la baza Tașaul în 1940.

Comentând proiectul de construcție a unei baze navale la Tașaul, inginerul Jean Stoenescu Dunăre și-a exprimat dezacordul cu privire la soluția

⁸⁷ *** , *Construirea bazei navale în Lacul Tașaul*, în „Marea Noastră”, an VIII, nr. 7-8, iul.-aug., 1939, pp. 234-235.

⁸⁸ Ioan Ciupercă, *op. cit.*, p. 90.

adoptată, care prevedea contactul între canal și mare la Tașaul, înlăturând Constanța din proiect⁸⁹. Pentru susținerea părerii sale a argumentat că lacul Tașaul nu ar fi putut fi umplut cu apă din Dunăre deoarece patul lacului ar fi trebuit adâncit cu încă 8 m, ducându-se cu 9,50 m mai jos decât nivelul mării. Dacă prin devierea drumului canalului, cu debușeu în lacul Tașaul, se urmărea legătura mai apropiată între flota de Dunăre și flota de Mare, această lucrare ar fi implicat cheltuieli foarte mari (miliarde de lei), iar lucrarea ar fi fost inutilă, deoarece distanța, dintre Constanța și Tașaul, fiind mică, ea se putea parcurge într-o oră⁹⁰.

Paralel cu constituirea bazei militare maritime, în aceeași perioadă s-a abordat și problema unui canal fluvio-maritim. În acest sens, inginerul hidograf Dumitru Ioanovici a prezentat un proiect al unui canal care ar fi unit Dunărea cu Marea Neagră, pe traseul Cernavodă-Constanța Nord, debușarea canalului fiind între lacurile Tașaul-Mamaia. Canalul a fost prevăzut a avea o lungime de 58 km, o lățime de 70 m și o adâncime navigabilă de 4,5 m⁹¹. Propunerile prezentate de Serviciul Hidrografic al Marinei Militare Române au prezentat avantajele pe care le-ar fi oferit un canal fluvio-maritim construit în Dobrogea. Astfel, necesitatea canalului a fost fundamentată pe importanța acestuia, pentru economie și apărarea țării.

Agriculturii i se redau mari suprafețe de terenuri inundabile, se regularizau căile navigabile fluviale, gurile de vărsare ale Dunării fiind considerate înguste și insuficiente pentru traficul maritim; se dezvoltă piscicultura, s-ar fi amplificat construcțiile hidrotehnice de pe Dunăre ca și comerțul în interiorul țării. Porturile Galați și Brăila și-ar fi dublat importanța economică, iar porturile din amonte (Giurgiu, Oltenița, Călărași) ar fi fost legate de Marea Neagră și Europa centrală. Materialul dragat, transportat cu decovile (cale ferată îngustă, provizorie alocăduită din panouri de șine care se așează direct pe teren) la Midia, ar fi format o peninsulă în scopul protejării coastei din dreptul orașului Constanța, amenințată de un proces de erodare în plină desfășurare. Întărit și fortificat, canalul fluvio-maritim ar fi devenit un puternic aliniament de apărare națională, s-ar fi asigurat legătura directă și sigură a flotilei fluviale cu flota maritimă. De asemenea lacurile Mamaia și Tașaul s-ar fi transformat în adevărate baze navale, în caz de pericol, flota militară maritimă putându-se retrage spre Dunăre, direct prin canal⁹².

Comparativ cu cheltuielile destinate pentru îndiguirea Dunării, s-a considerat că cele destinate pentru construirea canalului fluvio-maritim ar fi

⁸⁹ Jean Stoenescu-Dunăre, *Canalul navigabil de la Dunăre la Mare (Cernavodă-Constanța) și perspectiva unei Baze Navale la lacul Tașaul*, în „Analele Dobrogei”, an XI, 5 dec.1930, pp. 175-180.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 179.

⁹¹ Constantin I. Popa, *op. cit.*, p. 13.

⁹² *Ibidem*, pp. 13-14.

fost mai mici și s-ar fi amortizat prin marile avantaje oferite navigației, pescuitului și agriculturii.

În anul 1930, s-a propus executarea unui canal de deviere a brațului Sulina, care punea puțuri în amonte de oraș spre mare și se termina la 5-7 km spre sud de actuala gură. Astfel, brațul Sulina ar fi devenit perfect calibrat pentru nave cu pescajul până la 10 m și s-ar fi menținut la adâncimi ce nu necesitau lucrări de dragaj.

Pentru brațul Sf. Gheorghe s-a propus tăierea unui canal peste bara de la gură, cu adâncimi de 4,5-5,0 m, care să asigure, în special, navigația navelor militare. Canalul a fost proiectat cu o lățime de 80 m și o înclinare a malurilor de 1/5, necesitând dragaje de adâncire în volum de 500000 m.c (o campanie de șapte luni cu o medie zilnică de 5000 m.c)⁹³.

În general, amenajarea brațului Sf. Gheorghe pentru navigația navelor maritime, analizată de experți din Franța, Germania, Anglia și România, ca o variantă a canalului, nu a avut o largă accepțiune, fiind considerată dezavantajoasă: termenul de proiectare cca. 3-4 ani, termenii de execuție 10-15 ani și cheltuielile de construcție mult mai mari⁹⁴.

În 1931, un alt proiect, al inginerului român Gheorghe Vasilescu, a susținut transformarea brațului Sulina în canal maritim, soluție pe care, spunea autorul, Consiliul Superior Tehnic român a găsit-o „tehniceste admisibilă”⁹⁵. Pentru perioada interbelică s-au înscris alte două proiecte ambițioase. Unul a fost legat de extinderea posibilităților de cooperare economică dintre țările europene, susținut de România și Polonia, și a constatat în construirea unui canal de navigație, care să lege Marea Baltică de Marea Neagră folosindu-se cursurile râurilor Vistula-Prut și al fluviului Dunărea⁹⁶. Acest proiect a făcut parte dintr-un plan polon mai larg care urmărea legarea, prin căi de comunicații, inclusiv căi ferate, a Mării Baltice de Marea Egee, prin România, Bulgaria și Grecia sau de Marea Adriatică, prin România și Iugoslavia (inclusiv prin construirea de poduri peste Dunăre)⁹⁷. Polonezii au urmărit, în primul rând, interese strategice și militare, apoi pe cele economice, politice și diplomatice⁹⁸.

⁹³ *Ibidem*, p. 15.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 16.

⁹⁵ Gheorghe Vasilescu, *Asigurarea navigabilității gurilor Dunării prin transformarea brațului Sulina în canal maritim*, în „Buletinul A.G.I.R”, an XVI, nr. 11, 1934, pp. 282-288.

⁹⁶ I. Damaschin, *Proiecte danubiene de anvergură din perioada interbelică: Canalul Marea Baltică-Marea Neagră și Canalul Rusciuk-Varna*, în „Anuarul Muzeului Marinei Române”, tom VII, 2005, p. 209.

⁹⁷ Florin Anghel, *Un model strategic româno-polon: Canalul Marea Baltică-Marea Neagră în perioada interbelică*, în „Revista istorică. Serie nouă”, tom 7, iul.-aug. 1996, p. 586.

⁹⁸ Axa Baltica-Marea Neagră a fost o idee născută sub influența ministrului de externe polonez Josef Beck, ideolog al unei „a treia forțe” în Europa, constituită din statele situate în spațiul dintre Germania și U.R.S.S., în Florin Anghel, *op. cit.*, p. 582.

Românii au vizat și ei interese strategice, deoarece alianța cu Varșovia era primordială, dar au urmărit și o ieșire mai lesnicioasă spre statele baltice, Scandinavia, Germania de Nord și Polonia baltică. Canalul Marea Baltică-Marea Neagră ar fi favorizat tranzitul dinspre cele două state spre statele baltice și scandinave (pentru România) și spre Balcani și Orient (pentru Polonia). Polonia a fost interesată în asigurarea unei zone libere la Dunărea maritimă care să-i faciliteze accesul rapid la Marea Neagră, portul Galați fiind cel care a atras atenția specialiștilor polonezi⁹⁹.

Problema realizării unei legături comerciale, între Marea Baltică și Marea Neagră, a fost mult mai veche. Încă din sec. XVIII s-a conturat ideea necesității unui canal între Vistula și Nistru. Guvernul austriac începuse în 1912, în zona Cracoviei, elaborarea unui proiect de canal Viena-Oder-Vistula-San-Nistru. Prăbușirea Austro-Ungariei a schimbat datele problemei dar semnificativ a fost faptul că în 1921, cu prilejul semnării tratatului comercial polono-român, inginerul A. Konopka a propus realizarea legăturii Vistula-Prut.

Angajamentul, ca o comisie bilaterală de experți să cerceteze această conexiune între Marea Baltică și Marea Neagră, n-a fost respectat de partea română. Între anii 1934-1935 s-au adunat datele tehnice necesare privind acest sistem de canale și amenajări cuprinzând sectorul polonez (1105 km) și unul românesc (810 km). Costul lucrărilor a fost estimat la 500 milioane zloți¹⁰⁰.

Primele proiecte au avut în vedere argumente economico - politice și strategico - militare. Alfred Konopka, inginer șef în Ministerul Lucrărilor Publice, a elaborat primul proiect pentru acest canal propunând pentru el trei drumuri fluviale: primul, pe cursul Vistula-Bug-Pripet-Nipru, cu o lungime de 2160 km, al doilea, pe Vistula și San, cu legătură Przemyśl-Nistru, cu o lungime de 2070 km și al treilea, pe Vistula-Nistru-Prut-Dunăre, în zona Reni, cu o lungime de 1560 km¹⁰¹.

Cu ocazia ședinței de la Galați, din mai 1926, de constituire a Asociației Presei Polono-Române s-au emis alte două ipoteze: dublarea liniei de cale ferată românească Grigore Ghica Vodă-Mărășești-Galați, susținută de președintele delegației, ministrul Tadeusz Gabrowski și a doua, dublarea căii ferate București-Varșovia și inițierea lucrărilor la un sistem paralel de comunicații pe apă, pe Vistula, San, Nistru, Prut și Dunăre¹⁰².

Un alt proiect, care a reluat planul Matakiewicz elaborat în 1927, a analizat detaliat situația geografică dintre Schiewenhorst, la Baltica, și Sulina, la Marea Neagră, pe o distanță de 1 894 km. Canalul trebuia realizat în opt părți principale: 1) Vistula, între Schiewenhorst și confluența Sanului, 650 km; 2) canalizarea Sanului până la confluența Wisznei, 137,7 km; 3) canalul San-

⁹⁹ *Ibidem*, p. 585.

¹⁰⁰ *** *Proiecte ale Canalului Marea Neagră-Marea Nordului*, în „Marea Noastră”, an IV, nr. 9, 1935, pp. 134-135.

¹⁰¹ Florin Anghel, *op.cit.*, p.586.

¹⁰² *Ibidem*, pp. 586-587.

Nistru, 110 km; 4) canalizarea Nistrului de la Rozwadowa la Zaleszczyk, 269,6 km; 5) canalul Nistru-Prut, 44, 4 km; 6) canalizarea Prutului de la Cernăuți până la Sculeni, 288 km; 7) Prutul, liber de la Sculeni până la vărsare în Dunăre, 260 km; 8) Dunărea, de la vărsarea Prutului până la Sulina, 134 km¹⁰³. Problema acestui canal a fost susținută, în egală măsură și de partea română, până la cele mai înalte niveluri ale guvernării. Profesorul universitar Constantin C. Giurăscu, rezident regal al ținutului Dunării de Jos, a afirmat la instalarea sa în funcție: „Voi stărui pe lângă domnul ministru al Comunicațiilor să acorde toată sollicitudinea sa operei de mare importanță, care este navigabilitatea Prutului. Acest râu poate deveni, mai bine decât Nistrul, o arteră internațională, care să stabilească legătura între Marea Neagră și Marea Baltică; poate deveni, în același timp, un mijloc puternic de a da o nouă viață economică Moldovei, pe toată lungimea ei de la Cernăuți la Galați”¹⁰⁴. Camera de Comerț din Galați a realizat un memoriu în care a analizat potențialul navigabil al Prutului.

Un proiect românesc al acestui canal a aparținut inginerului Alexandru Davidescu care a stabilit traseul astfel: sectorul Horodeca-Cernăuți-Ripiceni cu cinci ecluze și amenajările necesare (150 km), sectorul Ripiceni-Galați cu șase baraje-ecluze (350 km), sectorul de la Galați-Dunăvăț-Marea Neagră (177 km) care ar fi urmat cursul natural al Dunării, pe brațul Sf. Gheorghe. Din acest braț urma să se construiască un canal lateral prin lacurile Razelm, Gorovița și Sinoe până la Capul Midia¹⁰⁵. Proiectul inginerului român a vrut să pună în valoare zona strategică Capul Midia-Tașaul, la nord de Constanța.

Proiectul acestui canal a interesat și țările baltice deoarece ar fi folosit apele multor râuri constituind o linie dreaptă Varșovia-Lemberg-Cernăuți, scurtând cu 6-7 mii de km legătura dintre statele baltice, prin țările din Bazinul Mării Negre și Orientul Apropiat și ar fi devenit o lucrare economică de contrabalansare a influenței canalului Rhin-Main-Dunăre.

Problema canalului, a posibilităților sale de realizare și a avantajelor acestuia a fost dezbătută și în cadrul unei reuniuni a rezidenților regali din ținuturile afectate în mod direct: Suceava, Prut, Nistru, Dunărea de Jos. Au fost evidențiate și implicații de ordin militar-strategic și beneficiile aduse de realizarea unui canal Vistula-Prut-Dunăre. La nivelul celor două guverne român și polonez, problema canalului a fost dezbătută cu ocazia vizitei ministrului de externe român, Grigore Gafencu, la Varșovia. Izbucnirea celui de al doilea război mondial a amânat *sine die* problema canalului.

Cel de al doilea proiect, legat de Dunăre, din perioada interbelică, l-a constituit canalul Ruse-Varna supranumit și „Suezul Balcanilor”¹⁰⁶. Proiectul a

¹⁰³ *Ibidem*, p. 587.

¹⁰⁴ C. C. Giurăscu, *Cuvântare la instalarea ca rezident regal al ținutului Dunării de Jos, în „Marea Noastră”, an VIII, nr. 4, apr. 1939.*

¹⁰⁵ Florin Anghel, *op. cit.*, p. 588.

¹⁰⁶ I. Damaschin, *op. cit.*, p. 211.

fost susținut de Bulgaria, cu interes și din partea Germaniei. Pretextul acesteia a fost protecția Deltei și regularizarea cursului Dunării. Motivul real, a fost acela că Germania se pregătea de un război, spre răsărit, cu Uniunea Sovietică, iar petrolul caspic, miza principală, putea fi ușor transportat pe Dunăre pe ruta Varna-Rusciuk și apoi în sus pe Dunăre spre Germania. Realizarea acestui proiect ar fi afectat serios interesele economice ale României. Izbucnirea războiului a dus la abandonarea proiectului.

În octombrie 1932 a fost instituită o comisie națională pentru studierea posibilităților de realizare a unei ieșiri sigure la mare, ținându-se seama de propunerile anterioare și, în special, de proiectul propus de specialiștii hidrografi din cadrul Serviciului Hidografic al Marinei Militare Române. Această comisie trebuia să asigure colaborarea tuturor instituțiilor care executau cercetări la mare și fluviu: Serviciul Hidografic al Marinei Militare, Serviciul Hidraulic al Ministerului Construcțiilor, Serviciul Hidografic al Ministerului Domeniilor și Serviciul Geografic al Armatei¹⁰⁷.

„Comisia Națională pentru ieșirea la Mare”, întocmită din ordinul ministrului Căteșescu, a fost formată din comandantul Marinei Militare, șeful de stat major al Marinei Militare, șeful Serviciului Hidografic al Marinei Militare, delegatul Ministerului Comunicațiilor, delegatul Serviciului Geografic al Armatei, delegatul Ministerului Construcțiilor, delegatul Comisiei Europene a Dunării și savantul dr. Grigore Antipa. S-au analizat două categorii de soluții: ieșirea la mare prin canale maritime sau ecluzate și ieșirea la mare prin curent liber.

Unele dintre proiectele propuse au prezentat soluții avantajoase. Dintre aceste s-a înscris proiectul inginerului Gheorghe Popescu, de amenajare a brațului Sf. Gheorghe cu un canal de derivație închis în ecluze, care ar fi început de la gura Canalului Regele Carol și s-ar fi deschis într-un punct al coastei. Avantajul ar fi fost soluționarea definitivă a problemei¹⁰⁸. Un alt proiect viabil tehnic, dar imposibil de realizat financiar a fost cel al inginerului Davidescu. Acest proiect a prevăzut amenajarea brațului Sf. Gheorghe pentru 28 picioare adâncime, cu o derivație de canal maritim lung de 70-80 km și 12 m adâncime ce ar fi început cam din punctul Dunavăț prin Razelm, Smeica, la mare. În punctul de începere a canalului de derivație au fost prevăzute bazine și instalații pentru oprirea nămolului, iernarea navelor, o ecluză pentru trecerea navelor¹⁰⁹.

Un alt proiect realizabil a fost cel al inginerului Grigore Vasilescu care a prevăzut amenajarea brațului Sulina în canal maritim pentru 28 picioare adâncime, cu un canal de derivație în amonte de Sulina și până unde se terminau gurile Sulina și Sf. Gheorghe. Altele au suportat critici dure din

¹⁰⁷ Constantin I. Popa, *op. cit.*, p. 14.

¹⁰⁸ *** *Problema viitoare noastre ieșiri la mare*, în „Marea Noastră”, an III, nr. 12, dec. 1934, p. 245.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

partea Comisiei atât din punct de vedere tehnic, dar și militar. Astfel proiectul inginerului Vardala a prevăzut, greșit, ameliorarea brațului Sulina prin sporirea debitului cu 30-40%, dar tocmai această sporire a debitului, a fost una din cauzele îngreunării navigației pe acest braț. Tot inginerului Vardala i s-au adus critici la alte două proiecte ce au propus ieșirea la mare, prin curent liber.

Proiectul inginerului Nicolae Georgescu, de amenajare a brațului Chilia prin curent liber la 28 de picioare adâncime, cu ieșire la mare prin canalul Oceacov, a primit critici atât din punct de vedere tehnic cât și militar¹¹⁰. Concluziile, la care a ajuns comisia, au impus construirea unui canal maritim, dar posibilitățile tehnico-economice de care se dispunea nu au favorizat realizarea acestei variante.

Totodată nici conjunctura politico-militară nu era favorabilă, pentru declanșarea unei lucrări de asemenea anvergură. Cu toate acestea, problema nu a fost abandonată, fiind periodic examinată de comisie, până în anul 1935. În martie 1937 s-a inițiat o reevaluare a proiectelor și studiilor prezentate în perioada anilor 1930-1935 privind amenajarea unui port maritim (militar și comercial). S-au analizat două variante de construcție: cu forțe interne și cu aportul unor firme străine. Concluzia finală, deși favorabilă construirii portului maritim, nu a fost realizată deoarece posibilitățile interne nu erau suficiente, iar ofertele firmelor străine au fost neavantajoase pentru țară¹¹¹.

Spre sfârșitul anilor '30, ca urmare a faptului că interesul pentru îmbunătățirea căilor de comunicație a crescut, Ministerul Lucrărilor Publice și Comunicațiilor a început efectuarea unor studii preliminare pe traseul Văii Carasu. Aceste studii au avut în vedere faptul că acest canal constituia o soluție pentru ieșirea la mare, care să dubleze pe cea de la guri, nu să o înlocuiască.

În 1938 comandorul român, Alexandru Dumitrescu, a prezentat un istoric al ideilor și proiectelor unui canal pe valea Carasu, începând cu misiunea ofițerului german von Vinke, continuând cu încercarea englezilor și francezilor de a tăia, în timpul războiului Crimeei, un canal, atunci când gurile Dunării au fost blocate de ruși. A prezentat proiectul maghiar din 1917, proiectul lui Jean Stoenescu-Dunăre și studiul inginerului Laurențiu Erbiceanu¹¹². A arătat interesul pe care marina română l-a avut pentru realizarea acestui canal: „Pe noi marinarii ne interesează canalul nu numai din punct de vedere comercial ci și din punct de vedere strategic și tactic. El trebuie să debaraseze neapărat în portul ales ca bază navală”¹¹³. În final a prezentat avantajele canalului Cernavodă-Constanța și o hartă a proiectatului

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 246.

¹¹¹ Constantin I. Popa, *op. cit.*, p. 15.

¹¹² Alexandru Dumitrescu, *Canalul Cernavodă-Marea Neagră*, în „Revista Aeronauticii și Marinei”, an XII, sep. 1938, pp. 78-95.

¹¹³ *Ibidem*, p. 85.

canal (Anexa nr. 13): „va scurta traiectul pe Dunăre la Mare prin Sulina cu 400 km economisind timp și cheltuieli, Brăila și Galați rămânând la fel de importante ca și până atunci, canalul va fi o mândrie națională, canalul va lua un mic debit de apă din Dunăre având ecluze cu deversor. Curentul apei e foarte mic, aproape imperceptibil. Apa fiind sărată nu va îngheța iarna ușor menținând navigația până la Cernavodă. Neavând scurgere în mare nu va împotmoli gura de vărsare, se va da de lucru șomerilor și țăranilor, canalul va forma o linie strategică și tactică de apărare, constituind un obstacol de trecere și înlesnind navigația navelor de mare și Dunăre, hidroavioanele vor putea ameriza în bază și pe canal, s-ar putea săpa lateral, în malurile canalului, în podișul înalt în apropiere de Tașaul, hrube pentru adăpostul hidroavioanelor de rezervă și chiar unităților mici navale, dacă s-ar săpa și un tunel el ar putea fi un adăpost bun navelor și eventual hidroavioanelor, odată cu tăierea canalului se va putea tranșa aducera apei de la Dunăre la toate orașele prin canalizări sistematice până la Tașaul, se vor asana bălțile transformându-le în terenuri agricole, se va încuraja turismul și sporturile pe apă, legând capitala țării și principalele orașe cu marea”¹¹⁴. Autorul și-a încheiat articolul astfel: „E un ideal național care trebuie amintit până la realizare.”

Inginerul Ovidiu Cotovu¹¹⁵, subdirector al Direcției de studiu P.C.A, a întocmit, între anii 1939-1940, un studiu pentru extinderea portului Constanța¹¹⁶. Noutatea proiectului consta în faptul că autorul a legat dezvoltarea portului de debușarea viitorului canal Cernavodă-Constanța, ceea ce a impus soluții deosebite de proiectare și amenajare¹¹⁷.

Acest canal constituia, în opinia inginerului Cotovu, o soluție pentru ieșirea la mare, care să dubleze pe cea de la gurile Dunării¹¹⁸.

În 1938, un fost președinte al Camerei de Comerț și Industrie Constanța, căpitanul în rezervă Nicolae Ștefan, a susținut stringenta necesitate a construirii canalului, adăugând: „Folosind mâna de lucru a armatei, premilitarilor, reducem la jumătate sarcina financiară”¹¹⁹.

¹¹⁴ *Ibidem*, pp. 93-94.

¹¹⁵ Ovidiu Cotovu (1895-1993) a absolvit Școala Politehnică din București, secția Construcții. A lucrat în portul Constanța din 1931, contribuind la multe lucrări de modernizare a portului, în *** *Dicționar de personalități dobrogene*, vol. I, Matematică, fizică, chimie, biologie, botanică, zoologie, medicină, tehnică, etnografie, științe economice, lingvistică, istorie, geografie, geologie, meteorologie”, Editura Ex Ponto, Constanța 2004, p. 103.

¹¹⁶ Marian Moșneagu, *Contribuția fraților Cotovu la dezvoltarea infrastructurii porturilor maritime românești*, în „Analele Dobrogei”, Serie nouă, an IX, Constanța, 2006-2008, pp. 161-171.

¹¹⁷ Valentin Ciorbea, *op. cit.*, p. 97.

¹¹⁸ Virgil Cotovu, *Căile navigabile din România*, în „Buletinul A.G.I.R”, an XXV, nr. 7, 1943, p. 2.

¹¹⁹ Nicolae Ștefan, *Canalul Carasu-Cernavodă-Constanța*, în „Dobrogea Economică. Buletin al Camerei de Comerț și Industrie Constanța”, an XLII, nr. 94, 1 aug. 1938, p. 5.

O altă soluție a fost avansată de către dr. Păcuraru, fost prefect al județului Caliacra, și anume unirea Dunării cu Marea Neagră, prin sudul Dobrogei, pe traseul Popina-Ecrene-Balcic, avându-se în vedere avantajele economice și cele sociale pentru regiunea parcursă de ipoteticul canal¹²⁰.

A mai circulat și o altă variantă a traseului canalului pe linia Cadichioi (azi, sat Coroana-Balagea (azi, Stojer)-Ecrane (azi, sat Kranevo) sau pe traseul Bugeac-Bazargic (azi, orașul Dobrici)-Balagea (Stojer)-Ecrene (Kranevo)¹²¹. Această soluție a făcut parte dintr-un studiu, ordonat de ministrul Apărării Naționale, generalul de corp de armată Ilcușu, generalului de divizie adjutant Grigorescu, în toamna anului 1939, privind posibilitatea realizării unui canal de la Dunăre la Mare, care să treacă pe la sud de Dobrogea. Acest canal trebuia să fie un deversor pentru apele provenite din inundații, să aibă un rol de irigator pentru regiune și să preia navigația până la Mare. La acest studiu au participat mai mulți ingineri. Inginerul Henri Theodoru, profesor de construcții la Școala Politehnică din București, a apreciat că nu era necesară o astfel de construcție, decât dacă ar fi servit unor scopuri interioare: navigație, irigații, alimentare cu apă. Inginerul Cristea Mateescu, profesor la aceeași școală, a tras concluzia că această idee trebuie abandonată, iar inginerul Grigore Vasilescu, profesor de navigație în cadrul aceleiași instituții de învățământ a considerat irealizabil un canal de-a lungul frontierei bulgaro-române. Inginerul M. Gheorghiu, șef al Serviciului Administrației Funciare al Ministerului Domeniilor și Agriculturii¹²² a recomandat separarea ideii de construire a unui canal, care să servească la alimentare cu apă, de aceea a unui canal de navigație sau de interes militar¹²³.

Studiul a trasat două rute pentru traseul canalului: Cadighioi (azi, sat Coroana)-Balagea (azi, Stojer)-Ecrene (azi, sat Kranevo), cu o lungime de 138 300 m și Bugeac-Bazargi (Dobrici)-Balagea (Stojer)-Ecrene (Kranevo), cu o lungime de 128 400 km, urmând cursul văii naturale, fiind mai avantajoasă și mai scurtă. Analizând costurile ridicate, pentru realizarea unui canal, care să străbată Dobrogea și să ajungă la Mare, proiectul a fost găsit scump (600 miliarde lei) și, în final, a fost abandonat.

În anii 1938 și 1940 Administrația Comercială a Porturilor și Căilor de Comunicații pe Apă, folosind datele studiilor anterioare și lucrările executate de serviciile hidrografice ale marinei române, a propus un proiect de canal pe traseul Cernavodă-Lacul Tașaul, cu o lungime de 62 km care urma, până la

¹²⁰ I. Păcuraru, *În jurul Canalului dintre Dunăre și Marea Neagră*, în „Curentul”, an XI, nr. 3871, 10 nov.1938, p. 8.

¹²¹ Cornel Carp, Cornel Țucă, Ionel Burlacu, *Un canal Hypothetique au sud de Dobrogea*, în „Romanian Naval Museum Yearbook, an VII, 2004, pp. 189-191.

¹²² *Ibidem*, p. 190.

¹²³ *Ibidem*, pp. 190-192.

Basarabi, Valea Carasu, iar de la Basarabi se îndrepta pe un traseu ce includea și tunelul de 9 km ce urma să traverseze colinele dobrogene¹²⁴.

Canalul a fost prevăzut cu două ecluze, la Cernavodă și la intrarea în tunel, avea o secțiune trapezoidală cu lățimea la fund de 20 m și o adâncime navigabilă de 3,5 m. Valoarea estimativă a construcției a fost de 6,5 miliarde lei, iar timpul necesar pentru construcții a fost apreciat a fi de 8 ani. Necesitatea canalului a fost motivată prin stringente nevoi economice și militare¹²⁵. Conjunctura politico-militară premergătoare celui de-al doilea război mondial a oprit avansarea proiectului spre aprobare de către organele abilitate.

Deoarece mijloacele financiare și materiale depășeau posibilitățile statului roman, de construire a unei căi navigabile între Dunăre și Marea Neagră, cercurile constănțene au oferit, în anul 1939, o soluție mai practică, asanarea Văii Carasu până la Basarabi printr-un canal de drenaj conceput modest și ușor de realizat cu efortul locuitorilor din regiune.

Un proiect strict ingineresc a aparținut și mareșalului Ion Antonescu. În 1940 acesta a preconizat să realizeze acest proiect, cu sprijinul financiar și tehnic al Germaniei, noul terminal urmând să lege Marea Neagră de Marea Nordului¹²⁶.

Toate proiectele de canal fluvio-maritim prezentate în perioada antebelică s-au axat pe același traseu, cu variante de construcție apropiate, din punct de vedere al tehnicilor de realizare și cheltuielilor materiale. Proiectul prezentat, pe baza studiilor Serviciului Hidrografic al Marinei Militare, a cuprins o analiză a tuturor factorilor economici și militari, care impuneau construirea canalului și a implicațiilor realizării acestei deosebit de importante lucrări. S-a accentuat pe importanța canalului pentru legarea Mării Negre cu Dunărea, dar și cu alte fluvii și canale din Europa, combătând părerea greșită că un astfel de canal ar fi redus importanța porturilor fluviale Brăila și Galați.

Poziția geografică a României în sud-estul Europei, pe cursul inferior al Dunării și pe litoralul vestic al Mării Negre, a favorizat dezvoltarea transporturilor fluviale și maritime. Beneficiind de 1 075 km (45 %) din lungimea navigabilă a Dunării, din care 170 km sector fluvio-maritim, România ocupă o poziție importantă între țările riverane.

De-a lungul secolelor Dunărea a avut o influență importantă pentru dezvoltarea economică a țărilor riverane și a legăturilor pe apă dintre acestea. În diferite etape ale istoriei, pentru creșterea potențialului navigabil al fluviului, au fost construite diferite canale de legătură care au avut un efect benefic pentru statele europene și mai ales pentru cele care le-au construit.

¹²⁴ *** *Lucrările pentru construirea portului Tașaul*, în „Dobrogea jună”, an XXXIV, nr. 30-31, 27 ian. 1938, p. 1.

¹²⁵ Constantin I. Popa, *op. cit.*, p. 15.

¹²⁶ *** *Canalul Dunăre-Marea Neagră: gulagul românesc*, în „Ziua”, an III, nr. 99 (25 mar. 2000) (Supliment Dosare ultrasecrete), p. 3.

Modificările geopolitice, care au urmat sfârșitului primului război mondial, au influențat decisiv schimbări în structura de securitate europene, prin crearea unor noi sisteme de alianță regională sau bilaterale. Inițierea și dezvoltarea acestor relații au avut în vedere nu numai aspectul politico-militar, ci și factorul economic.

Spațiul Mării Negre și cel dobrogean au reprezentat un teren de proiecte și ambiții de dezvoltare. S-a urmărit ridicarea materială a zonei și sporirea gradului de integrare a regiunii la valorile țării.

Problema realizării canalului Dunăre-Marea Neagră a preocupat categorii diferite de oameni: ingineri, politicieni, economiști, ziariști, toate proiectele arătând importanța realizării unei astfel de lucrări pentru toată țara și mai ales pentru regiunea Dobrogea.

Lipsa capitalului, a resurselor tehnice au fost cauzele esențiale pentru care, toate aceste opinii au rămas la stadiul de proiect. Pentru perioada interbelică, autoritățile române au căutat soluții viabile pentru construirea canalului Dunăre-Marea Neagră. Astfel s-au înscris două proiecte: cel al inginerului Jean Stoenescu-Dunăre ale cărui studii, din 1922, sunt indispensabile înțelegerii preocupărilor pe linia proiectării și realizării canalului și cel al inginerilor timișoreni Aurel Bărglăzan și Octavian Smigelschi, din 1926.

Prin intrarea în atenția amiralității britanice a litoralului dobrogean, în anii '30, pentru construirea unei baze militare navale, a unui port comercial pe lacul Tașaul și a unui canal pe traseul Cernavodă-Tașaul, a crescut valoarea strategică a acestuia, în contextul regional european.

România a înțeles importanța Dunării, din perspectivă economică și politică, și a încercat să facă totul pentru modernizarea navigației pe fluviu. Astfel în 1923, în cadrul unei conferințe, geograful G. Vîlsan, a vorbit de fluviu ca „un golf adânc al mării în cuprinsul pământului, un golf al Mării Negre până în inima Europei”¹²⁷. Deși ideea construirii canalului a fost foarte veche, ea nu se putea materializa decât în condițiile unei economii puternice, cu o tehnică avansată, cu proiecte bine elaborate științific. Însă, lipsa capitalului și a resurselor tehnice, au fost cauzele esențiale, pentru care toate aceste opinii și proiecte au rămas la stadiul de propuneri și proiecte.

INTERWAR PROJECTS TO SOLVE THE PROBLEM OF A NEW OUTLET TO THE SEA (1918-1940)

Abstract: The issue of creating a new landlocked at the Black Sea and linking the river transport system of the Danube with the port of

¹²⁷ Marcu Botzan, *Începuturile hidrotehnicii pe teritoriul României*, Editura Tehnică, București, 1989 p. 125.

Constanta, were discussed after the annexation of Basarabia to Tsarist Russia in 1812 and especially after the Russo-Turkish war of 1828-1829 when Russia occupied the whole Danube Delta taking the control of it.

The Canal was used as a means of pressure on tsarist government to induce him to give up its monopoly possession obtained by the Danube Delta and to persuade it to agree to liberalize international navigation on the river. After the War of Independence and the reunification of Dobrudja to Romania, the problem of constructing a canal between the Danube and Black Sea, was resumed. It acquired a national character, this time presenting another framework and totally different assumptions: economically and politically development of the country.

In the interwar period there were several projects developed by Romanian engineers, economists, press from Dobrudja, Constanta Hall. 1923 was the year with most positions on the need and build of a canal linking the Danube to the Black Sea. The press form Dobrogea proved to be an ardent propagating of the construction of a waterway between the Danube and the sea, on the route Cernavoda - Constanta. For the interwar period Romanian authorities have searched solutions for building the Danube-Black Sea Canal. One of the engineer Jean Stoenescu-Dunăre in 1922 and that of the engineers Aurel Barglazan and Octavian Smigelschi from Timisoara, in 1926. Although the idea of building the canal was very old, that preoccupied different categories of people: engineers, politicians, economists, journalists, all projects showing the importance of such work for the whole country and especially for the Dobrudja region, back of the capital and technical resources, have determined that these views and projects remain at the initial stage.

Keywords: Danube-Black Sea Canal, projects, interwar period, Jean Stoenescu-Dunăre.

REGIMENTUL 5 VÂNĂTORI ÎN APĂRAREA PATRIEI, DE LA CERNAVODĂ LA TIMIȘOARA (1896-1924)

Rezumat: Înființat la 1 octombrie 1896, la Cernavodă, sub denumirea de Batalionul 5 Vânători, Regimentul 5 Vânători și-a schimbat de mai multe ori garnizoana. În primăvara anului 1907 participa la calmarea spiritelor în regiunea Craiova-Ploiești, ulterior făcând de gardă la Palatul Regal din Sinaia. Începutul Marelui Război găsea unitatea la Craiova. A fost prima unitate a Armatei Române care a intrat în Alba Iulia la 6 decembrie 1918. La începutul celui de-al Doilea Război Mondial, Regimentul 5 Vânători avea garnizoana la Timișoara și a participat la lupte atât pe Frontul de Est, cât și pe cel de Vest, până la data desființării, 26 noiembrie 1944.

Cuvinte-cheie: apărarea țării, Primul Război Mondial, Marea Unire, Al Doilea Război Mondial.

La 1 octombrie 1896 era înființat, în garnizoana Cernavodă, Batalionul 5 Vânători. Fondul de arhivă creat de această unitate conține documente din anii 1908, 1910-1911, și 1913-1944. Informațiile despre activitatea unității și evenimentele petrecute în celelalte perioade se regăsesc în registrul istoric.

Prima consemnare din registrul istoric se referă la crearea batalionului: „Acest batalion a fost creat la Cernavodă în anul 1896 Octombrie 1^{iu} conform Înaltului Decret nr. 2606, fiind ministru de război generalul de divizie Budișteanu Constantin. La constituirea batalionului oficerii au fost mutați din diferite corpuri ale armatei, iar trupa în număr egal, din Batalionul 1 Vânători și cele opt regimente de infanterie ale Corpului 1^{iu} de Armată, după a cărei zonă s-a hotărât a se face recrutarea contingentelor viitoare”¹.

La înființare regimentul avea următoarea organizare: Comandant (maior Vișoreanu Dumitru), Ajutor comandant (Teodorescu Vasile), 4 companii comandate de 3 căpitani, și un locotenent, casier, ofițer cu îmbrăcăminte, medic². Din statul de organizare al unității mai făceau parte 3 sergenți majori,

* Depozitul Central de Arhivă Pitești al Arhivelor Militare Naționale,
e-mail: doinalatalasman@yahoo.com.

¹ Depozitul Central de Arhivă (în continuare se va cita Dp.C.A.), fond Colecția *Armata Română în Războiul Antihitlerist* (în continuare se va cita *Colecția A.R.R.A.*), Regimentul 3 Vânători, dosar nr. 3, f. 1.

² Ibidem, fond Regimentul 5 Vânători, dosar nr. 70, f. 37.

28 de sergenți, 31 caporali și 401 soldați. La înființare s-a hotărât ca patronul spiritual al batalionului să fie Sfântul Dumitru, sărbătorit la 26 octombrie³.

La doar 15 zile de la înființare, o companie a batalionului a salutat trecerea Majestății Sale Regelui și familiei Regale prin gara Cernavoda-port, în drum „spre a pune piatra fundamentală a portului Constanța”. În aceeași zi, după terminarea solemnităților la Constanța, suita regală a poposit, pe timpul nopții, la gara Saligny, unde o companie din cadrul batalionului a asigurat garda de onoare⁴.

Batalionul 5 Vânători a luat parte la primele manevre în toamna anului 1897, executate cu trupele Diviziei Active Dobrogea, pe terenul de la sudul orașului Babadag, făcând parte din brigada de nord, comandată de colonelul Livezeanu. Efectivul a fost: un ofițer superior, 13 ofițeri interimari și 324 soldați trupă, iar pentru a ajunge de la Cernavodă la Babadag, aceștia au făcut marș pe o distanță de 92 km, timp de trei zile⁵.

La 13 aprilie 1898, conform ordinului nr. 138 al Diviziei Active, Batalionul 5 Vânători, compus la această dată din: un ofițer superior, 14 ofițeri inferiori și 348 oameni de trupă, porneau, pe calea ferată spre Constanța, unde i se stabilise garnizoana pentru o perioadă de un an. Batalionul a ajuns în jurul orei 12 la Constanța și a ocupat cazărmlile rămase libere în urma mutării batalioanelor 1 și 6 vânători⁶.

În ziua de 8 mai 1898, o delegație compusă din: maiorul Ionescu Floru Claudian (comandantul batalionului), căpitanul Pârâianu Grigore, locotenentul Fărcășanu Niculae, sublocotenentul Constandache Grigore, sergentul adjutant Melancropol Pandle, sergentul major port drapel Georgescu Ion, sergentul Ștefănescu Ion, caporalul furier Stoicănescu Marin, caporalul Smeureanu Gheorghe și soldatul Marinescu Gheorghe au plecat la București, pentru a primi drapelul batalionului. La solemnitatea din sala Tronului au participat: „Majestatea Sa Regele, Alteța Sa Regală Principele Ferdinand, Alteța Sa Regală Principesa Maria, domnul general Berindei Anton, Ministru de Război, domnul general Barotzi, șeful Statului Major al Armatei, domnul general Arion, comandantul Corpului 2 Armată, domnul general Vlădescu, șeful Casei Militare a Majestății Sale Regale, domnul general Popescu Mihail, comandantul Diviziei Active Dobrogea, domnul general Carcalețeanu, comandantul Diviziei 4 Infanterie, domnul general Macarovici, comandantul Artileriei Corpului 2 Armată, domnul general Tătărescu, secretar general al Ministerului de Război, toți șefii de corpuri, ofițeri superiori din garnizoana București, atașați militari străini”⁷. Fiind un moment important din viața oricărei unități militare, primirea drapelului de

³ Ibidem, fond Colecția A.R.R.A., Regimentul 3 Vânători, dosar nr. 3, f. 1.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem, f. 2.

⁶ Ibidem, f. 3.

⁷ Ibidem, f. 3v.

luptă este descrisă în amănunt în registrul istoric: „Țintele au fost bătute de Majestatea Sa Regele, de Familia Regală, de generalii streini și de toți reprezentanții batalionului. După terminarea solemnității, Drapelul se depune de comandantul batalionului în sala Drapelelor din Palatul Regal, de unde, în dimineața zilei de 10 Maiu este dus împreună cu acel al Batalionului 6, cu o companie de la Batalionul 6 Vânători la Mitropolie, unde s-a oficiat serviciul Divin de către Înalt Prea Sfinția Sa Mitropolit Primat înconjurat de înaltul cler, în prezența Majestății sale Regelui, Familiei Regale și tuturor ofițerilor generali și superiori din garnizoana București. După terminarea serviciului Divin, Majestatea Sa Regele luând Drapelul, îl predă în ușa Bisericii comandantului batalionului și, adresându-se delegației batalionului rosti următoarele: «încredințez acest Drapel Batalionului 5 Vânători, spre a-l păzi cu cinste și a-l apăra cu sângele vostru!» La care comandantul batalionului, maiorul Ionescu Floru Claudian, a răspuns: «Sire, acest Drapel, ce reprezintă Patria și Onoarea militară, îl vom privi întotdeauna ca pe cel mai scump odor, îl vom păstra cu credință și sfințenie, iar la trebuință îl vom apăra cu viața noastră. Dumnezeu să ne ajute a-l purta pe câmpul de onoare de unde să-l aducem încununat de laurii victoriei, pentru apărarea și mărirea Regatului Român. Să trăiască Majestatea Voastră! Să trăiască Augusta Familie Regală! Să trăiască scumpa noastră Patrie!». După primire, Drapelul este condus, de către reprezentanții batalionului, pentru a lua locul în capul trupelor și defilează pe dinaintea Majestății Sale Regelui și a Familiei Regale, care primesc defilarea tuturor trupelor din garnizoana București pe Bulevardul Carol în fața Universității. După defilare, Drapelul este condus de reprezentanții batalionului și depus în Sala Drapelelor din Palatul Regal, de unde a doua zi este luat și transportat la Constanța, reședința batalionului. La gara Constanța este primit de un detașament format din tot batalionul și condus la cazarmă, unde s-a depus în cabinetul Șefului de Corp. A doua zi, Drapelul este prezentat, de către comandantul batalionului, trupei adunată sub arme”⁸.

La data de 27 iunie 1898 este consemnată în registrul istoric sosirea în Constanța, cu un tren de la Sinaia, a principelui Ferdinand al Bulgariei și a principesei Maria Louisa. Cu acest prilej, două companii ale Batalionului 5 Vânători au asigurat onorurile militare. Oaspeții bulgari s-au îmbarcat pe vaporul „Principesa Maria” pentru a ajunge la Varna.

Pe 1 iulie, la orele 16, au sosit în portul Constanța regele Carol I, principele Ferdinand și principesa Maria, primind onoruri militare de la două companii ale batalionului. „Cu această ocazie s-a săvârșit pe vapoarele Regele Carol și Principesa Maria serviciul divin, pentru darea numelui la aceste două vapoare”⁹.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem, f. 4.

La 28 aprilie 1899, prin Înaltul Decret nr. 1001, Batalionul 5 Vânători a fost dislocat în garnizoana București, în cazarma Cuza¹⁰. Această mutare a fost doar pentru puțină vreme, întrucât la 23 mai 1899 batalionul a fost mutat la Sinaia, „reședința de vară a M.S. Regelui, pentru a da garda Castelului Peleş”¹¹.

Un alt eveniment important pentru istoria batalionului a fost prima inspecție efectuată de rege: „La 13 octombrie 1899, Majestatea Sa, regele trece pentru întâia oară în revistă și inspectează instrucția batalionului, vizitând cazarmile ocupate în Sinaia. La această inspecție asistă și Alteța Sa Regală Principele moștenitor Ferdinand al României, precum și Alteța Sa, principele de Saxa Meiningen cu suitele lor. La sosire, pe platoul de exercițiu, maiorul Claudian, comandantul batalionului, a prezentat Majestății Sale raportul cu efectivul și starea trupei. Erau prezenți 20 de ofițeri și 444 oameni de trupă. Batalionul se afla în linie, Suveranul trece pe dinaintea frontului, în aclamațiunile trupei, apoi ordonă a se executa mânuirea armelor, focurile și diferite mișcări tactice din școala de batalion, atât în ordinea strânsă, cât și în cea risipită. Inspecția de teren se termină cu defilarea în pas iute și pas alergător, după care M.S. Regele dând ordin a se strânge ofițerii, exprimă mai întâi comandantului Înalta Sa mulțumire pentru gradul de instrucțiune al trupei, apoi făcu critica câtorva mișcări, atrage atențiunea ofițerilor, cu deosebire asupra marșului, spre a păstra iuțeala pasului prevăzută în regulament și insistă asupra focurilor tiraliorilor, care trebuie a se face totdeauna în genunchi. Ofițerii reintrând în front, Regele merse înaintea trupei, zicând cu glas tare: «Sunt mulțumite de voi, copii!», cuvinte care au fost acoperite de uralele cele mai entuziaste. Majestatea Sa și Altețele Lor Regale au vizitat în urmă cazarma, frumos împodobită cu brad și steaguri, trecând prin dormitoare, infirmerie și refectorul batalionului, unde a gustat din mâncarea trupei. La orele 12, Regele și principii s-au întors la Castelul Peleş (Monitorul Oficial nr. 159 din 16 octombrie 1899)”¹².

În primăvara anului 1900, prin Înaltul Decret nr. 1637 se stabilea că Batalionul 5 Vânători va avea reședința depozitului în Slatina și va aparține Diviziei 2 Infanterie, de pe al cărei teritoriu va face și recrutarea în viitor¹³.

La 24 aprilie 1901, Batalionul 5 Vânători schimba din nou garnizoana, la Galați, conform Înaltului Decret nr. 17.111, pentru ca 3 ani mai târziu, în baza Înaltului Decret nr. 1029, pe data de 23 aprilie 1904, să revină în garnizoana Constanța, ocupând cazarma pe care o părăsise în urmă cu cinci ani¹⁴.

La 1 aprilie 1905, comandant al Batalionului 5 Vânători era numit maiorul Gheorghe Sănătescu, tatăl lui Constantin Sănătescu (n. 14 ianuarie 1885 – d. 8

¹⁰ Dp.C.A., fond Regimentul 5 Vânători, dosar nr. 756, f. 80.

¹¹ Ibidem, fond Colecția A.R.R.A., Regimentul 3 Vânători, dosar nr. 3, f. 5v.

¹² Ibidem, ff. 5v-6.

¹³ Ibidem, f. 6v.

¹⁴ Dp.C.A., fond Regimentul 5 Vânători, dosar nr. 756, f. 80.

noiembrie 1947), viitor șef al Casei Militare Regale (20 martie 1943-23 august 1944), Președinte al Consiliului de Miniștri (23 august 1944 - 2 decembrie 1944), ulterior șef al Marelui Stat Major al Armatei (11 decembrie 1944-20 iunie 1945). Născut la 15 august 1858 în comuna Jupca, plasa Motru de Sus, județul Mehedinți, fiu al lui Simion și al Ecaterinei, s-a căsătorit la 5 iunie 1884 cu Elena Sterie Staicu, cu care a avut 3 băieți și o fată. După moartea soției s-a recăsătorit, la 1 octombrie 1894 cu Ana Săvoiu, cu care a avut un băiat. Murind și a doua soție, s-a recăsătorit, a treia oară, la 30 iulie 1902, cu Valeria Mehedințeanu, cu care a avut un băiat¹⁵.

Gheorghe Sănătescu a participat, la 20 de ani, ca soldat voluntar în cadrul Regimentului 2 Infanterie, la Războiul de Independență. A urmat, în perioada 10 iunie 1885-16 martie 1886, Școala de stat-major de la Bruxelles, pe care a absolvit-o cu media 14,60, fiind clasat pe locul 5 din 15 elevi, fiind avansat locotenent și repartizat la Regimentul 23 Dorobanți. Au urmat stagiile ca ofițer de stat major la Regimentul 2 Roșiori, Regimentul 1 Artilerie, Regimentul Dragoș nr. 8 și Batalionul 21 Vânători. A primit gradul de căpitan la 10 august 1891, iar la 8 aprilie 1892 era numit șef de birou la Comandamentul Corpului I Armată. Ulterior a fost mutat la Regimentul 26 Rovine, la Școala fiilor de militari Craiova, ca director de studiu, la Comandamentul Diviziei 2 Infanterie ca șef de stat major, la Divizia 1 Infanterie, în aceeași funcție de șef de stat major¹⁶.

A condus Batalionul 5 Vânători în perioada 1 aprilie 1905-1 aprilie 1911. La 10 mai 1908 a primit gradul de locotenent-colonel, iar la 1 aprilie 1911 pe cel de colonel și funcția de comandant al Regimentului Mehedinți nr. 17. Din ordinul ministrului de Război, nr. 5770/1911, a fost numit arbitru pe timpul manevrelor regale din anul 1911. La 10 mai 1913 a fost mutat la Brigada 10 Infanterie, la 1 aprilie 1916 fiind trecut în rezervă, din oficiu, primind și gradul de general de brigadă¹⁷.

De-a lungul carierei a primit Medalia „Apărătorii Independenței” (1878), „Coroana României” clasa a V-a (1897), „Semnul onorific de aur”, pentru 25 de ani de serviciu (1904), Medalia Jubiliară „Carol I” (1905), „Steaua României” clasa a V-a, înmănată personal de regele Carol I în 1907, fiind comandant al Batalionului 5 Vânători, aflat în garda Palatului Sinaia, Medalia „Osmalia”, cu ocazia primirii de către rege a misiunii otomane la Sinaia, în 1907, „Coroana României” clasa a IV-a (1912)¹⁸.

În primăvara anului 1907, mișcările țăranilor din Flămânzi s-au extins și au crescut în amploare, mase mari de țărani luând cu asalt orașele de reședință ale județelor Dorohoi, Botoșani, Iași, ocupând târgurile Bivolari, Bucecea, Târgu Frumos. Deoarece în Moldova, ținta atacurilor au fost

¹⁵ Ibidem, fond Memorii Bătrâni, generali, litera „S”, dosar nr. 35, f. 1.

¹⁶ Ibidem, f. 2.

¹⁷ Ibidem, f. 2v.

¹⁸ Ibidem, f. 1v.

arendașii, cârciumarii sau oamenii acestora, în majoritate evrei, s-a acreditat ideea potrivit căreia mișcările țăranilor ar fi avut caracter antisemit. Pe măsură ce răscoala a luat amploare și s-a extins în întreaga țară, s-a constatat că țăranii nu făceau distincție între naționalitățile arendașilor sau moșierilor¹⁹.

Și în Oltenia, țăranimea se afla într-o stare de agitație. Presa centrală și locală scria despre semnele prevestitoare ale evenimentelor care urmau. „Vocea Jiului” scria că puterea instinctivă de conservare „mărește neconținut grija de starea actuală, producând o vie mișcare până în toate straturile societății ce par amenințate de o zguduire puternică, ca o furtună inevitabilă”²⁰.

Guvernul conservator al lui Gheorghe Gr. Cantacuzino, a fost luat prin surprindere de amploarea mișcării și a demisionat, nereușind să facă față evenimentelor. La 12 martie 1907 a fost adus la putere un guvern liberal, condus de D.A. Sturdza, avându-l pe Ion I.C. Brătianu la Ministerul de Interne și pe generalul Averescu la Ministerul de Război, în aceeași zi având loc confruntări între armată și răsculații care voiau să intre în capitală.

A doua zi, în parlament a fost votată abrogarea unor legi contestate de țăranii, iar guvernul a trecut la o represiune dură. Printr-un ordin circular nr. 6 din 13 martie 1907 al ministrului de Război, generalul Alexandru Averescu, către corpurile de armată, teritoriul țării a fost împărțit în 12 zone de operații, corespunzătoare zonelor de acțiune ale diviziilor și au fost organizate coloane mobile care patrulau și interveneau în forță împotriva grupurilor de răsculați, folosind muniție de război²¹.

La 14 martie 1907, Batalionul 5 Vânători părase garnizoana Constanța, îndreptându-se spre Craiova cu un efectiv de „17 ofițeri, 360 oameni, 4 trăsuri, 6 cai ofițerești și 4 de trupă”, instalându-se în cazarma Regimentului Dolj nr. 1 pentru câteva ore doar. La ora 8, în dimineața de 15 martie 1907, batalionul a plecat spre Băilești, unde urma să acționeze împreună cu o secție din Regimentul 1 Artilerie „Regele Carol I”²².

La sosirea în Băilești, au fost trimise patrule de ofițeri în sat, pentru a-i soma de țăranii revoltați să se liniștească și să îi predea pe instigatori. „Patrulele au fost primite cu focuri, în acest timp detașamentul era înconjurat de un număr destul de mare de băieți de la 10-12 ani, trimiși înadins de răzvrățiți a observa mișcările detașamentului. Patrulele trimise, luptându-se cu răzvrățiții, au raportat că oameni armați așteaptă la marginile satului, trăgând focuri la apropierea patrulei. Sergentul major Pătrulescu, șeful

¹⁹ *Istoria românilor*, vol. VII, tom II, *De la Independență la Marea Unire (1878-1918)*, coord. Gheorghe Platon, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 101.

²⁰ *Răscoalele țărănești din 1907 în Oltenia*, f.e., Craiova, 1957, p. 29.

²¹ *Armata română și răscoala din 1907. Documente*, ediție îngrijită de Florin Șperlea, Lucian Drăghici, Manuel Stănescu, Editura Militară, București, 2007, (în continuare se va cita *Armata română...*), pp. 18-19.

²² Dp.C.A., fond Colecția A.R.R.A., Regimentul 3 Vânători, dosar nr. 3, f. 34.

patrului, a fost atins de un glonț în viziera capelei”²³. În urma acestui incident, comandantul detașamentului a anunțat sătenii ca până la ora 16, femeile și copii să părăsească satul, care urma să fie bombardat în cazul în care instigatorii nu se vor preda. La ora stabilită, copii și femeile au părăsit satul, în timp ce instigatorii și răzvrățiții au rămas ascunși în case și pivnițe, ripostând la atacurile armatei. Acțiunea s-a soldat cu împușcarea a 42 de răzvrățiți și rănirea a mai mult de 100, în timp ce detașamentul a avut 3 ofițeri și 25 de soldați răniți. Din cauza bombardării satul a luat foc și doar ploaia torențială care a urmat l-a salvat de la distrugerea totală²⁴.

La ordinul Diviziei 2 Infanterie, la data de 16 martie 1907, batalionul a pornit, la ora 7 dimineața, către satul Galicea Mare, județul Dolj, unde răsculații dăduseră foc magaziiilor cu grâu și caselor arendașului. Liniștea a fost restabilită relativ repede, acțiunea de la Băilești având ecou în zonă. Pierderile au fost mai mici, din partea răsculaților doar 3 morți și 12 răniți, în timp ce detașamentul nu a avut pierderi.

O situație deosebit de violentă a fost la Plenița, unde Batalionul 5 Vânători a primit ordin să se deplaseze a doua zi. Aici, „se formase o bandă de 500 de oameni din tot ce avea comuna mai strict, cu comandanți, gorniști, toboșari și drapelul roșu, pe care era scris «Sus opinca!»; această bandă ziua opera în comună terorizând locuitorii cu dare de mână sau pentru a le lua bani sau pentru a le cere creanțele ce aveau cu ei. Ei s-au mai dat și la acte bestiale, violând femeile și fetele acelora ce nu fraternizează, părinții și bărbații fiind de față. Ion Grăsnescu, ajutor de primar și unul din bogătașii satului, a avut durerea să asiste până ce femeia sa a fost violată de 5 din acești criminali. Noaptea, banda opera în satele de prin-prejur și acestei bande se datorează focurile și devastările de la conacele proprietăților din satele Gemeni, Vârvari, Vârtop și Corlate”²⁵.

Drumul de la Băilești la Plenița a durat 7 ore, din cauza noroiului și a lipsei șoselelor. În apropierea satului, detașamentul trimis a fost întâmpinat de primar, preoți, învățători și de alți locuitori ai comunei, care le-au dat ofițerilor lista cu răsculații și căpeteniile acestora. În urma luptei duse în sat, au fost împușcați 38 de răsculați și răniți 72. De asemenea, au fost incendiate 20 de case și dărâmate 12, în mahalaua Borinari, unde locuiau majoritatea capilor revoltei și unde aceștia își țineau întrunirile. Pierderile batalionului au fost puține, datorită faptului că răsculații nu au fost înarmați. Au fost răniți ușor comandantul batalionului, maiorul Gheorghe Sănătescu, 3 ofițeri și 14 soldați.

Batalionul 5 Vânători a acționat în perioada 18-30 martie 1907 pentru restabilirea ordinii în județul Dolj. După încetarea răzcoalelor, trupele au fost retrase și concentrate în diferite puncte, de unde puteau supraveghea zonele

²³ Ibidem, f. 35.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem, f. 35v.

încredințate. Batalionul a fost dislocat la Craiova, în cazarma Regimentului Dolj nr. 1, având în supraveghere împrejurimile Craiovei. La 19 aprilie 1907, Batalionul 5 Vânători s-a întors în garnizoana orașului Constanța, fiind întâmpinat de comandantul Diviziei IX Infanterie, întregul corp ofițeresc al garnizoanei, prefectul, primarul orașului și numeroși cetățeni. Generalul Anghelescu a ținut o cuvântare prin care le-a mulțumit ofițerilor și trupei pentru modul în care au acționat în timpul răscoalelor²⁶.

Batalionul a primit mulțumiri, consemnate în registrul istoric și din partea generalului Gigârtu și a prefectului județului Dolj, Ioan Mitescu. Generalul Năsturel, comandantul Corpului I Armată a hotărât ca „din suma de lei 24.150, trimisă de Ministerul de Război cu ordinul nr. 22673 și 200 de lei oferiți de domnișoara Eliza Opran, pentru a se da ca recompensă trupelor ce au operat pentru potolirea răscoalelor țărănești, a se da acestui batalion (1165) una mie una sută șasezeci și cinci lei pentru a-i împărți gradelor inferioare după cum veți găsi cu cale. Vi s-a repartizat în raport cu efectivul ce aveți o sumă mai mare decât celorlalte trupe, în considerațiunea că batalionul a avut mai mult de operat și s-a distins în prima linie. Distribuția banilor o veți face cu state nominale, pe care le veți înainta comandantului pentru justificarea sumei menționate”²⁷.

Cu excepția câtorva zone, unde a fost nevoie de măsuri dure de reprimare, armata nu a acționat ca o forță oarbă de represiune, așa cum s-a scris, în special în timpul regimului comunist. Perioada comunistă a exagerat poate multe dintre acțiunile din timpul răscoalei, pentru a-și argumenta politica economică agrară și a incrimina monarhia și partidele politice, momentul 1907 fiind cel mai popularizat eveniment din istoria României în perioada 1949-1989.

Colonelul Alexandru Socec scria în „Revista Armatei”, din iunie 1907 că și militarii aveau aceeași dorință pentru îmbunătățirea stării țăranilor, simțind „o adâncă compătimire pentru sărmanul sătean, care duce o viață spinoasă și plină de mizerii; dar era oare cu puțință să zădărniciim un moment reprimarea energetică, dacă rățacirea țăranilor i-a pornit pe calea devastărilor și a omorului? În momentul în care am primit ordinul, încetează orice altă judecată, decât aceea trebuincioasă pentru executarea ordinului. Șefii cugetă și ei răspund, toți ceilalți au o sigură îndatorire, aceea de a asculta fără șovăire, garantând astfel nu numai liniștea poporului și puterea lui de existență, ci și autoritatea și prestigiul Statului față de străinătate!”²⁸.

Acțiunile de reprimare a răscoalei nu s-au limitat la operațiunile armatei, deși acestea au avut rol hotărâtor. În multe localități moșierii și arendașii s-au întors la conace odată cu sosirea armatei și și-au făcut singuri dreptate, fie

²⁶ Ibidem, ff. 37v-38v.

²⁷ Ibidem, f. 38.

²⁸ *Armata română...*, p. 202.

participând direct la reprimare, fie punând la dispoziția comandanților militari liste cu numele răsculaților.

La 7 mai 1907, Batalionul 5 Vânători a fost dislocat la Sinaia, pentru a asigura garda Palatului Regal pe timpul verii²⁹. La 11 iunie sosea la Sinaia Familia Regală, batalionul formând garda de onoare în curtea Mănăstirii Sinaia, unde a fost organizat un Te Deum, după care regele a trecut în revistă batalionul și a asistat la defilare. În perioada următoare, Batalionul 5 Vânătoare a asigurat garda de onoare pentru sosirea misiunii otomane (19 iunie), a misiunii persane (3 iulie), a vizitei unor ofițeri superiori din armata japoneză sosiți în țară pentru a studia organizarea armatei române (14 iulie), a Marelui Duce Vladimir Alexandrovici al Rusiei (2 octombrie)³⁰.

La 18 noiembrie 1907, Batalionul 5 Vânători s-a întors în garnizoana Constanța³¹.

La 1 aprilie 1908 Batalionul 5 Vânători era transformat în Regimentul 5 Vânători, având două batalioane și o Companie depozit, comandant fiind maiorul Gheorghe Sănătescu, urmat din anul 1912 de locotenent-colonelul Ilie Antonescu³².

La 20 iunie 1913 ora 16,30 Batalionul 5 Vânători a primit ordinul cifrat nr. 3363 al Diviziei II, prin care i se ordona: „Rechemarea îndată la corp, a soldaților trimiși la munca câmpului”. În aceeași zi la ora 17, Batalionul primește următorul ordin telefonic de la Divizia II: „Binevoiți a da ordin ofițerilor aflați în concediu în țară și străinătate, să se prezinte imediat la corp”. La ora 6,30 se primea ordinul Corpului 1 Armată: „Dispozați ca în prima zi de mobilizare să primiți efectele prevăzute [...]”³³.

La data de 21 iunie 1913, regimentul a primit ordin de mobilizare și dislocare la Bechet. Terminând mobilizarea la 28 iunie 1913, regimentul s-a deplasat la Bechet, unde a ajuns la 29 iunie 1913. În baza instrucțiunilor de mobilizare, Regimentul 5 Vânători trecea Dunărea în Bulgaria, pe la Bechet, la data de 2 iulie 1913, înaintarea făcându-se pe la Iablași. Dislocarea a durat până la 19 august 1913³⁴, când regimentul trecea Dunărea pe la Islaz, reluându-și garnizoana la Craiova. Misiunea regimentului în această perioadă a fost aceea de a organiza poziții de rezistență la Kremikoviți.

Declanșarea Primului Război Mondial găsea regimentul în garnizoana Craiova. Regimentul 5 Vânători a intrat în război cu 39 de ofițeri și 2419 soldați trupă, formând împreună cu Regimentul 2 Vâlcea, Detașamentul „Lotru”, având ca artilerie o baterie de 75 mm și o baterie de 53 mm,

²⁹ Dp.C.A., fond Regimentul 5 Vânători, dosar nr. 756, f. 80.

³⁰ Ibidem, fond Colecția A.R.R.A., Regimentul 3 Vânători, dosar nr. 3, ff. 39-41.

³¹ Ibidem, fond Regimentul 5 Vânători, dosar nr. 756, f. 80.

³² Ibidem, dosar nr. 867, f. 599.

³³ Dp.C.A., fond Registre Istoric și Jurnale de Operații-1, dosar nr. 4285, ff. 20-23.

³⁴ Ibidem, fond Colecția A.R.R.A., Regimentul 3 Vânători, dosar nr. 3, ff. 21-61.

comandantul detașamentului fiind colonelul Traian Moșoiu, iar comandantul regimentului, locotenent-colonelul Constantin Constantinescu³⁵.

De la 25 august 1915, în baza Ordinului nr. 113/1915 al Corpului I Armată, regimentul a fost dislocat la Voineasa, pe valea Lotrului, pentru a organiza poziții defensive în munți. Deplasarea s-a făcut cu trenul, regimentul ajungând la Voineasa la 28 august³⁶.

Conform Ordinului Ministerului de Război nr. 2891/1916, în ziua de 14/27 august s-a decretat mobilizarea generală a armatei. În aceeași zi, la ora 15, regimentul primea Ordinul nr. 2/1916 al Corpului I Armată, care dispunea deplasarea regimentului de la Voineasa și trecerea Carpaților în vederea participării la operații ulterioare împotriva austro-ungarilor. Regimentul a intrat în lupte cu un efectiv de: 39 ofițeri, 2410 soldați trupă, 218 cai și 58 trăsuri³⁷.

După trecerea Carpaților regimentul a luat parte la următoarele acțiuni de luptă mai importante: Dobrun (15 august 1916), Fundul Râului (16 august 1916), Râul Sadului (16 august 1916), Pădurea Sărată (17 august 1916), iar în perioada 18-22 august 1918 a executat lucrări de fortificații la Poplaca și Rășinari. Începând cu 22 august a reluat luptele: la Rășinari (22 august 1916), Orlat (31 august 1916), Porumbacu de Jos (9 septembrie 1916), apoi Glimboca și Dealul Nucului, reușind să respingă, cu pierderi grele, pe inamic. Ca urmare a presiunii trupelor germane, începând de la 15 septembrie 1916, regimentul a fost nevoit să se retragă prin defileul Oltului (Dealul Chirmogului, Cîineni), spre sud³⁸.

În zilele de 17-24 septembrie regimentul era angajat în lupte grele cu trupele germane pe Dealul Chițiametului, Dealul Vladului și Bulzului, suferind pierderi grele³⁹. După luptele de pe muntele Clocotita (9 octombrie 1916) și Perișani (23 octombrie 1916), la data de 10 noiembrie 1916 regimentul se reconstitua, la Râmnicu-Vâlcea, cu 380 dispensați, efectivul la această dată fiind de 18 ofițeri și 733 soldați⁴⁰.

Începând cu 10 noiembrie 1916, regimentul a purtat lupte grele pe valea Topologului, în pădurea Cotmeana, Bascov, Pitești, Leordeni, Mărcești, Bădulești, Dobra și Finta, iar după 21 noiembrie 1916, s-a retras la nord-vest de localitatea Cornești⁴¹. În urma pierderilor grele suferite în luptele de la Finta și mai apoi la Parepa (26 noiembrie 1916), regimentul a rămas cu un efectiv mai redus decât al unei companii⁴².

³⁵ Ibidem, fond Regimentul 5 Vânători, dosar nr. 51, f. 20.

³⁶ Ibidem, fond Registre Istoric și Jurnale de Operații-1, dosar nr. 4285, ff. 20-23.

³⁷ Ibidem, fond Regimentul 5 Vânători, dosar nr. 51, f. 16v.

³⁸ Ibidem, dosar nr. 70, ff. 37v-38.

³⁹ Ibidem, dosar nr. 51, f. 20.

⁴⁰ Ibidem, ff. 22-23.

⁴¹ Ibidem, f. 23.

⁴² Ibidem, f. 24.

După luptele de la Fulga și Boboc, regimentul s-a îndreptat spre Moldova, cantonând în satul Păun (lângă Iași) la 1 decembrie 1916. Aici și-a completat efectivul cu recruți și oameni disponibili de la Partea sedentară, intrând în refacere până la data de 15 august 1917, când unitatea a plecat din nou pe front, luând parte la luptele din 17, 18, 19, 20 și 22 septembrie 1917 în localitățile din fața Muncelului și Panciului⁴³.

În perioada 02-26 noiembrie 1917, regimentul, fracționat în șase detașamente cu garnizoanele la Galați, Piatra-Neamț, Roman, Botoșani, Fălticeni, Dorohoi, conform instrucțiunilor Marelui Cartier General și Ordinului nr. 3140/1917 al Diviziei 2 Infanterie, misiunea de a asigura paza și siguranța în aceste localități⁴⁴.

În anul următor, în perioada 10 februarie - 5 iunie 1918, în baza Ordinului nr. 320 al Diviziei 1 Vânători, regimentul trecea în Basarabia urmând itinerarul Bivolari, Cornul Negru, Drumezeni, Albineț-Fălești, cantonând cu un batalion la Fălești, iar cu celălalt la Albineț și Călugăru, pentru a asigura paza și ordinea în această zonă, întorcându-se la Iași în ziua de 6 iunie 1918⁴⁵.

În urma decretării mobilizării armatei, prin Înaltul decret nr. 3179 din 27 octombrie 1918, în baza Ordinului de operații nr. 1/1918 al Diviziei 1 Vânători, regimentul trecea Carpații în Transilvania prin pasul Ghimeș la 28 octombrie 1918 și lua parte la eliberarea Ardealului, înaintând pe valea Mureșului până la câmpiile Tisei, unde a participat la luptele de la Szentes și Csongrad, instalându-se la Blaj, la 3 decembrie⁴⁶.

Pentru faptele de armă săvârșite în timpul Primului Război Mondial regimentului i s-au conferit numeroase ordine și medalii, printre care se numără: „Crucea Comemorativă a războiului 1916- 1918” cu baretele: „Ardeal, Carpați, Mărășești 1918” (1918), „Steaua României” cu spade în gradul de cavaler cu panglică de Virtutea Militară (1920), medalia „Victoria a Marelui război pentru civilizație 1916-1918”, (1921)⁴⁷.

Regimentul 5 Vânători a fost prima unitate a Armatei Române, care, în data de 6 decembrie 1918, a ajuns la Alba Iulia, intrând victorios în cetatea lui Mihai Viteazul⁴⁸.

De la 6 decembrie 1918 și până la 4 august 1919, data intrării în Budapesta, Regimentul 5 Vânători a fost dislocat, rând pe rând, în localitățile: Alba Iulia, Apahida, Sovata, Radna și Szentes.

La 15 aprilie 1919 Regimentul 5 Vânători trecea Tisa, urmărind trupele bolșevice ale lui Bela Kun până în Budapesta, pe zidurile căreia înfigea drapelul românesc. În Ungaria, regimentul a fost dislocat până la data de 14

⁴³ Ibidem, ff. 24-27.

⁴⁴ Dp.C.A., fond Colecția A.R.R.A., Regimentul 3 Vânători, dosar nr. 3, ff. 171-174.

⁴⁵ Ibidem, fond Regimentul 5 Vânători, dosar nr. 70, f. 38v.

⁴⁶ Ibidem, dosar nr. 51, f. 30.

⁴⁷ Dp.C.A., fond Regimentul 5 Vânători, dosar nr. 756, f. 80.

⁴⁸ Ibidem, dosar nr. 70, f. 39.

noiembrie 1919, când a început evacuarea, la 5 decembrie 1919 cantonând la Aradul Nou⁴⁹.

În decursul anilor 1920-1923, regimentul și-a schimbat din nou garnizoanele, dislocându-se rând pe rând în diferite localități: la 22 februarie 1920 de la Arad la Timișoara, la 11 mai 1920 la Deva, apoi Brad, Vașcău și Feneș (lângă Beiuș), după care la data de 5 octombrie 1920⁵⁰, s-a dislocat la Oradea, apoi în anul 1921 la Arad⁵¹, de unde, în cursul anului 1922, a plecat în Basarabia, fiind cantonat la Noua Suliță, Chiscăuți și Lipcani. În țară s-a întors la data de 12 aprilie 1923, ocupând garnizoana Oravița⁵².

Ca urmare a dispozițiilor Înalțului decret nr. 6222/1924 la 21 aprilie 1924 regimentul s-a stabilit definitiv în garnizoana Timișoara, ocupând cazarma „Regele Ferdinand I”⁵³, unde a rămas până la 15 martie 1939. A participat la Al Doilea Război Mondial, pe Frontul de Est, până la Stalingrad, apoi pe Frontul de Vest, cele mai importante lupte fiind cele de la Salonta (30 septembrie 1944) și Nagy-Tabe (Ungaria), în perioada 9-16 octombrie 1944. La 26 noiembrie 1944, în baza Instrucțiunilor speciale nr. 70200 din 1 noiembrie 1944 ale Marelui Stat Major, regimentul 5 Vânători a fost desființat, predându-și efectivul, materialele și armamentul Regimentului 94 Infanterie din garnizoana Timișoara⁵⁴.

5 HUNTERS REGIMENT IN THE DEFENSE OF THE MOTHERLAND, FROM CERNAVODĂ TO TIMIȘOARA (1896-1924)

Abstract: Established on October 1, 1896, in Cernavodă, under the name of the 5th Hunter Battalion, the 5th Hunter Regiment changed its garrison several times. In the spring of 1907, he participated in calming the spirits in the Craiova-Ploiesti region, later acting as a guard at the Royal Palace in Sinaia. The beginning of the Great War found the unit in Craiova. It was the first unit of the Romanian Army that entered Alba Iulia on December 6, 1918. At the beginning of the Second World War, the 5th Hunter Regiment was garrisoned in Timisoara and participated in battles both on the Eastern and Western Fronts, until the date of its disbandment, November 26, 1944.

Keywords: defense of the country, the First World War, the Great Union, the Second World War.

⁴⁹ Ibidem, dosar nr. 51, ff. 30-33.

⁵⁰ Ibidem, dosar nr. 70, f. 37.

⁵¹ Dp.C.A., fond Colecția A.R.R.A., Regimentul 3 Vânători, dosar nr. 3, f. 77v.

⁵² Ibidem, ff. 80-89v.

⁵³ Ibidem, f. 92v.

⁵⁴ Dp.C.A. fond Regimentul 5 Vânători, dosar nr. 1088, f. 2.

OMUL DĂNILĂ PAPP: ASPECTE ȘI SECVENȚE DIN VIAȚA PERSONALĂ (SOCIAL-COMUNITARĂ) ÎNTRE 1900-1950

Rezumat: În studiul pe care îl supunem atenției dumneavoastră prezentăm sumare secvențe din viața ofițerului român transilvănean Dănilă Papp. Acesta a servit în armata imperială austro-ungară, iar din toamna anului 1918 îl aflăm în serviciul Consiliului Dirigent al Transilvaniei, apoi pe fondul intercalării în Armata Regală a României Mari, fostul comandant al Brigăzii Papp pe fronturile Primului Război Mondial din Galiția, Bucovina și Nordul Italiei a avansat ierarhic în serviciul statului român. A ocupat funcții de comandă în Sibiu în fruntea Brigăzii 18 Infanterie ardeleni pe care a condus-o în campania Armatei Române la Tisa, iar apoi din 1923, în fruntea Corpurilor I și VI de Armată din Craiova și Cluj. În 1930 a fost trecut în rezerva corpului de armată pe care l-a comandat. Între 1930-1937 generalul Papp a activat în Asociația Generală a Românilor Uniți, în Liga Culturală și în Asociația Transilvană. Îl aflăm consilier superior în serviciul Consiliului superior al Ministerului Apărării Naționale, oferindu-și, la solicitarea suveranului român Carol al II-lea, serviciile pentru fortificarea frontului de vest, denumit generic „linia fortificată Carol al II-lea”. A servit în demnitatea de rezident regal la Alba Iulia în fruntea Ținutului Mureș regimul suveranului Carol al II-lea în perioada 18 august 1938-13 septembrie 1940.

Apropiat al prelaților greco-catolici români: Î.P.S. Alexandru Nicolescu și P.S. Valer Traian Frențiu, la propunerea noului conducător al statului român I. Antonescu a fost numit ministru plenipotențiar și trimis extraordinar al Regatului României la Vatican. Din septembrie 1943 a revenit la Sibiu și a participat la activitatea AGRU-ului a cărui președinte în exercițiu s-a aflat încă din 1937. În anul 1947 a fost avansat în retragere la gradul de general de corp de armată. Ultimii ani din viață i-a trăit în Sibiu și Cluj, în mari privațiuni și sub monitorizarea atentă a noilor autorități ale statului român. S-a stins din viață în luna martie 1950 și a fost înhumat în Cimitirul central din Cluj.

Cuvinte-cheie: Dănilă Papp, general, rezident regal, ministru plenipotențiar, Asociația Generală a Românilor Uniți.

* prof.dr.Colegiul Tehnic Energetic Sibiu, e-mail: c_drg@yahoo.com;

** prof.drd. Colegiul Tehnic „Cibinium” Sibiu.

Dănilă Papp, pe numele înregistrat în *Matricola* nou născuților din Aciuva (astăzi localitatea Avram Iancu), plasa Hălmagiu, comitatul Arad în Austro-Ungaria s-a născut în familia lui Dănilă Papp și a Mariei Karl (căsătorită Papp) în 20 mai 1868. Viitorul ofițer superior în armata imperială Austro-Ungară, general în Armata regală a României Mari, comandant al Diviziei a 18-a Infanterie în Sibiu, comandant al Corpurilor Teritoriale I și VI de Armată în Craiova și Cluj, rezident regal în Alba Iulia și ministru plenipotențiar al României pe lângă Sfântul Scaun, a avut următorii frați conform aceleiași Matricole a parohiei greco-catolice din Aciuva. Sabina Antonia Papp, Simon Papp, care a decedat de tânăr, Corneliu Nepos, de asemenea decedat de tânăr, Victoria Papp, de asemenea, care s-a stins din viață la o vârstă timpurie și Maria Emilia Ana Papp¹. Dănilă Papp a urmat cursurile gimnaziale secundare (astăzi le numim liceale) în Deva, pe care le-a finalizat prin obținerea Bacalaureatului, în calitate de prim emitent. A urmat apoi cursuri militare în specializările infanterie și geniu. Dănilă Papp s-a căsătorit în 18 august 1885 cu Eugenia Ivașcu. Din mariajul celor doi a venit pe lume un băiat, Eugeniu Papp, care a urmat, asemenea tatălui său, cariera armelor, servind în armata imperială austro-ungară². Tânărul sublocotenent E. Papp a fost inițial concentrat în rezervă cu gradul de cadet, iar apoi a fost mobilizat pe frontul din partea nordică a Italiei în anul 1914. Aflat în fruntea unității militare pe care o comanda în Galiția, în 9 martie 1915, tatăl acestuia, Dănilă Papp a fost înștiințat printr-o telegramă despre sfârșitul tragic al fiului său în decursul unor ciocniri militare între unitatea din care acesta a făcut parte și unități aliate italo-britanice aflate în ofensivă în acel sector de front³.

Dănilă Papp a urmat în perioada anilor 1887-1890 cursurile pentru ofițeri ale Academiei militare imperiale Thereziane din Wiener-Neustadt. După absolvirea acestora tânărul ofițer (sublocotenent) Dănilă Papp⁴, a fost repartizat și a activat în perioada anilor între 1890-1894 în Regimentul de

¹ Arhivele Militare Naționale Române-Depozitul Central de Arhivă din Pitești (în continuare se va cita: A.M.N.R.-Dp.C.A., Memoriu Generali Bătrâni, General de Divizie Dănilă Papp, dosar nr. P.-68, f. 1; Ibidem, dosar Papp Dănilă, nr. P.-70, f. 1; Traian Mager, *Ținutul Hălmagiului. Monografie*, prefață de Lavinia Betea, București, Editura Corint Books, 2017, p. 350; Anton Rus, *Credința în acțiune. O introducere în istoria Asociației Generale a Românilor Uniți AGRU (1929-1948)*, cuvânt înainte de Alin Tat, Târgu Lăpus, Editura Galaxia Gutenberg, 2009, pp. 89-90.

² *Schematismus für das Kaiserliche und Königliche Heer und für die Kaiserliche und Königliche Kriegs-Marine für 1913*, Wien, Druck und Verlag der k.k. Hof und Staatsdruckerei, dezember, 1912, p. 627.

³ A.M.N.R.-Dp.C.A., Memoriu Generali Bătrâni, General de Divizie Dănilă Papp, dosar nr. P.-70, f. 2; *Avansament*, în *Gazeta Transilvaniei*, anul LXXVIII, nr. 11, 16 ianuarie 1915, p. 2; Ioana Rustoiu, Smaranda Cutean, Marius Cristea, *Excelență sub două flamuri Dănilă Papp (1868-1950)*, pp. 11, 57.

⁴ Nominalizat ca Daniel Papp în Șematismele imperiale ale Armatei Austro-Ungare în perioada anilor 1890-1918.

Infanterie K.u.K. nr. 64 din Orăștie⁵, după care, în perioada 1894-1900 îl aflăm în funcția de profesor la Școala de Cadeți pentru Arma Infanterie din Sibiu/Hermanstadt Kadettenschule Infanterie⁶. Între 1899-1902 s-a specializat suplimentar în Arma Geniu și fortificații la Școala Superioară de Geniu din Viena (K.u.K. Technische Militäarakademie), unde a obținut diploma de inginer în acest domeniul specific al tehnicii cu aplicații în domeniul construcțiilor și infrastructurii militare. Începând din anul 1902, a fost transferat în serviciul militar al Geniului. Promovare care a venit în urma perfecționării sale în această Armă⁷.

În anul 1904, cu prilejul Serbărilor de Crăciun, remarcăm contribuția făcută în scopul sprijinirii celor nevoiași, de către căpitanul cezar și regal D. Papp, în urma apelului lansat public în periodice sibiene de limba română și germană de către Reuniunea sodalilor (meseriași) români din Sibiu⁸. Remarcăm într-o notă publicată în periodicul brașovean de limbă română *Gazeta Transilvaniei*, că mai sus menționatul ofițer din cadrul Regimentului 2 Infanterie din Sibiu a fost avansat în gradul de căpitan clasa a II-a și promovat în direcția imperială a Armei Geniu de la Komarom⁹.

⁵ *Schematismus für das Kaiserliche und Königliche Heer und für die Kaiserliche und Königliche Kriegs-Marine für 1894*, p. 248; Ibidem, 1895, pp. 223, 917; Kadettenschule Infanterie, în *Adressbuch der k. freien Stadt Hermannstadt*, 8, Hermannstadt, 1898, p. 80; Dorin Petrescu, Ioan Lăzărescu, *Istoria Regimentului Cezar și Regesc nr. 64 Orăștie (1860-1918)*, Editura Corvin, Deva, 2004, p. 210; Cornel Țucă, Laurențiu Batin, *Ofițeri ardeleni și bucovineni din fosta Armată Austro-Ungară*, p. 235.

⁶ A.M.N.R.-Dp.C.A., Fond Generali Bătrâni, dosar P.[ersonal] 68. Memoriu Generali. General Papp Dănilă, f. 1-v.; *Schematismus für das K.u.K. Heer und für Kriegs Marine, 1901*, Wien, Druck und Verlog der Kaiserliche und Königliche. Hof-und Staatsdruckerei, dezember, 1900, pp. 254, 514; Infanterie Kadestenschule zu Hermannstadt, în *Siebenbürgischer Volks-Kalender, Jahrgang 44*, 1895, p. 150; *Infanterie Kadestenschule zu Hermannstadt*, în *Siebenbürgischer Volks-Kalender, Jahrgang 47*, 1898, p. 168; Papp Daniel, K.u.K. Oberlieutenant des 64. Infanterie Regiments, Lehrer an der Infanterie-Kadettenschule, în *Adressbuch der k. freien Stadt Hermannstadt, Hermannstadt*, 8, 1898, p. 45; Traian Mager, *op.cit.*, p. 350.

⁷ A.M.N.R.-Dp.C.A., Fond Direcția Cadre și Învățământ (fostul fond Serviciul Personal al Armatei, cum s-a numit acesta până în anul 1948), dosar nr. 11.776/1974, Memoriu General de Brigadă Dănilă Papp, f 1 f-v.; *Avansări în armata comună cezară și regală*, în „Familia”, anul XXXVIII, nr. 43, 27 octombrie 1902, p. 515; Ioana Rustoiu, Smaranda Cutean, Marius Cristea, *op.cit.*, pp. 6, 34-35.

⁸ *Daruri de Crăciun*, în „Foaia Poporului”, anul XII, nr. 52, 1 ianuarie 1905, p. 678; *Daruri de Crăciun*, în „Telegraful român”, anul LII, nr. 134, 11 decembrie 1904, p. 542. Contribuțiile oscilau, de regulă, între 2 și 4 coroane.

⁹ *Știrile zilei. Avansări în Armata comună Austro-Ungară*, în „Gazeta Transilvania”, anul LXIX, nr. 233, 21 octombrie 1906, p. 3; Ioana Rustoiu, Smaranda Cutean, Marius Cristea, *op.cit.*, p. 6.

În numărul 233 al *Gazetei Transilvaniei*, se menționează că ofițerul D. Papp a fost avansat în gradul de căpitan clasa I în armata comună austro-ungară (K.u.K) fiind însă menținut în cadrul Direcției Geniului¹⁰. În urma participării la Marele Război, maiorul, ulterior locotenent-colonelul, iar apoi colonelul (oberst) în armata comună K.u.K. , D. Papp s-a acoperit de glorie pe frontul din răsărit, atât în Galiția, cât și în Bucovina, apoi în calitate de șef de stat major al Diviziei 54 Infanterie a armatei imperiale Austro-Ungare, iar apoi comandant al Brigăzii interarme Papp între 1915-1918¹¹. La începutul lunii aprilie 1918, Brigada Papp a fost transferată pe frontul din partea nordică a Italiei cu cartierul general în orașul Bolzano. Capitularea Austro-Ungariei în toamna anului 1918 l-a găsit pe colonelul D. Papp în funcția de comandant militar al susnumitului oraș¹². Din luna noiembrie 1918 a trecut în serviciul Consiliului Dirigent, activând ca șef de stat major al Comandamentului General Teritorial Sibiu, structură cu rang de corp de armată în serviciul Resortului Armatei și Siguranței publice, comandat de generalul de divizie baron Ioan Boeriu de Polichna, secondat de generalul de brigadă D. Papp. Acesta a elaborat instrucțiunile de organizare ale celor șase divizii ardelenene de infanterie, ale regimentelor de jandarmerie și a altor forțe ardelenene neîndivizionate¹³. D. Papp a activat și în cadrul Serviciului de Organizare VI-VII, nucleul pe care vor fi constituite cele două mari corpuri teritoriale de armată din Transilvania: Corpul VI Teritorial cu sediul în Cluj și Corpul VII Teritorial Armată în Sibiu¹⁴.

La începutul lunii aprilie 1919 generalul de brigadă D. Papp a fost numit la comanda Diviziei 18 Infanterie cu sediul la Sibiu¹⁵. Acesta a fost invitat și a

¹⁰ *Avansări în armata comună*, în „Gazeta Transilvaniei”, anul LXIX, nr. 233, 21 octombrie 1906, p. 3.

¹¹ *Austria-Ungary's Last War, 1914-1918*, edited by the Austrian Federal Ministry of The Army and War Archive, under the direction of Edmund Glaise Horstenau, translated by Stan Hanna, Publisher of Military Science Releases, Vienna, 1931, pp. 127-128, 185, 210-211, 264, 353.

¹² Traian Mager, *op.cit.*, p. 351.

¹³ Alexandru Baboș, *Consiliul Dirigent, Ardelenii și Apărarea Marii Uniri*, Editura Spicon, Sibiu 2000, pp. 55-56.

¹⁴ A.M.N.R.-Dp.C.A., Fond Generali Bătrâni, dosar P.[ersonal] 68. Memoriu Generali. General Papp Dănilă, f. 1 f.v.-2; Deciziunea ministerială nr. 65 din 24 februarie 1919, în Monitorul Oficial, nr. 256, 13 (26) februarie 1919, p. 5.331; Dumitru Preda, Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, *În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1918-1919, București*, Editura Enciclopedică, 1994, p. 149-154; Coriolan Beran, *Reprivire asupra vieții. Memorii*, prefață de Aurel Ardelean, ediție îngrijită de Vasile Popeangă: note și indicii, studii introductive, Eugen Criste, Vasile Popeangă, Vasile Goldiș, University Press, Arad 2005, pp. 206-207.

¹⁵ A.M.N.R.-Dp.C.A., Fond Generali Bătrâni, dosar P.[ersonal] 68. Memoriu Generali. General Papp Dănilă, f. 1 v.; Iosif Iacobici, *Campaniile din 1848-1849 și 1919 în Transilvania și Ungaria*, București, Tipografia „Isvorul”, 1930, pp. 319-320.

participat ca reprezentant al Armatei României Mari la adunarea generală de reactivare a Asociațiunii Transilvane care a avut loc la Sibiu în zilele de 10 și 11 ianuarie 1920¹⁶. Cu acest prilej, D. Papp a fost consemnat în procesele verbale ale Comitetului Central al Astrei în calitate de membru fondator al instituției cultural-naționale prin Despărțământul central județean Astra Sibiu¹⁷. În memorialistica sa, universitarul Nicolae Iorga, președintele Camerei Deputaților, care a participat în Sibiu la reactivarea postbelică a Astrei în ianuarie 1920, a observat că, deși a fost propus pentru a fi ales ca membru în Comitetul central al Astrei, generalul D. Papp a fost devansat ca număr de voturi acordate de către generalul Dionisie Florian. Cu acest prilej, profesorul N. Iorga a schițat un sumar portret al generalului D. Papp: „Generalul Papp, eroul bucovinean, este om de societate, pleșuv, zâmbitor, fără nimic la vedere corespunzător faimei sale războinice”. La propunerea făcută de către profesorul Iorga, generalul D. Papp a fost de acord să facă parte din Comitetul central al Ligii culturale conduse de N. Iorga¹⁸.

În aceeași calitate de membru fondator al Astrei din județul Sibiu este menționat generalul de brigadă D. Papp, comandantul Diviziei 18 Infanterie și în anul 1921¹⁹. În anul 1920, alături de generalii Henri Cihoski, Virgil

¹⁶ Valer Moga, *Adunările generale ale Astrei în perioada 1918-1930*, în „Apulum. Acta Musei Apulensis”, XXXIII, 1996, pp. 188-189.

¹⁷ *Lista membrilor fondatori ai Astrei-Despărțământul central județean Sibiu*, în „Transilvania”, anul 52, mai 1920, p. XXXII; Valer Moga, *Astra și Societatea (1918-1930)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003, p. 91. Dănilă Papp, general în Sibiu este trecut în poziția curentă 24. Alături de acesta în calitate de membri fondatori ai Asociațiunii Despărțământul central județean Sibiu, au fost amintiți și generalii: Ioan Baron Boeriu de Polichna, general de divizie comandantul Corpului VII Teritorial de Armată din Sibiu, generalul Alexandru Bunaciu, generalul Dionisie Florian, generalul Traian Moșoiu, generalul Gheorghe Moga, medic militar. De asemenea, pe listă mai figurau ca membri fondatori ai Astrei sibiene încă doi ofițeri: căpitanul Bucur Boleta și maiorul Ioan Hurubean.

¹⁸ Nicolae Iorga, *Memorii*, volumul II, f.a., Vălenii de Munte, pp. 314-317. N. Iorga, președintele Camerei Deputaților se afla în trecere prin Sibiu și a răspuns invitației pe care profesorul Andrei Bârseanu, președintele Astrei i-a adresat-o și anume aceea de a participa la adunarea generală a Astrei care s-a desfășurat în respectiva localitate din zilele de 10-11 ianuarie 1920. Președintele Camerei Deputaților era în trecere prin Sibiu, fiind invitat al Capitulului Greco-catolic al Blajului la activitățile de întronare ale lui Î.P.S. Vasile Suciu ca mitropolit Greco-catolic al Provinciei Mitropolitane Greco-catolice române de Alba Iulia și Făgăraș.

¹⁹ *Lista membrilor fondatori ai Astrei-Despărțământul central județean Sibiu*, în „Transilvania”, anul 53, 1921, p. IV. În respectiva Listă dată publicității de către Comitetul Central al Astrei în anul 1921, generalul D. Papp este consemnat la nr. curent 26, alături de ceilalți ofițeri generali menționați și în anul 1920. Membră activă a Asociațiunii Transilvane a fost și soția generalului D. Papp, doamna Eugenia Papp,

Economu și Marcel Olteanu, D. Papp, a participat în temeiul regulamentelor militare în calitate sa de comandant al Diviziei 18 Infanterie la călătoria de comandament, care s-a desfășurat în Basarabia²⁰. În perioada 15-17 octombrie 1922, generalul D. Papp a participat la Serbările Încoronării Suveranilor României Mari, Regele Ferdinand I și Regina Maria, organizate, atât în Alba Iulia în 15 octombrie²¹, cât și la București în perioada 16-17 octombrie 1922²².

În cursul lunii martie 1923, D. Papp, a fost recunoscut în calitate de membru activ al Societății Regale Române de Geografie²³. Din perioada în care s-a aflat la comanda Corpului I Teritorial Armată din Craiova s-au păstrat documentele corespondenței pe care acesta a purtat-o cu Cancelariatul Ordinului Maria Tereza²⁴, cu deosebire cu oberst (colonelul) Iulius Eckl, în perioada 23 iunie-23 august 1923, pentru a-i fi recunoscută decorația pentru meritele de comandă și organizare pe care le-a avut pe frontul de est, atât în Galiția, cât și în Bucovina în Armata imperială. Remarcăm din parcurgerea scrisorilor că decorația aceasta nu i-a mai fost acordată, deși în ianuarie 1918, colonelul la acea dată D. Papp a fost propus de către superiorii săi în vederea

asa cum rezultă din procesele verbale ale susmenționatei instituții cultural-naționale cu sediul în Sibiu.

²⁰ Ioana Rustoiu, Smaranda Cutean, Marius Cristea, *op.cit.*, p. 78.

²¹ A.M.N.R.-Dp.C.A., Fond Generali Bătrâni, dosar nr. P. 68, Memoriu Generali. General de Divizie Papp Dănilă, f. 1-v., 10; Ibidem, Fond Corp VII Armată Sibiu, Registrul Istoric. Jurnal de operații, dosar nr. 1626/1922, f. 16, 25; Ibidem, Fond Ministerul de Război. Secretariatul general, dosar nr. 384/1922, f. 364-366; *Cartea Încoronării, Album comemorativ al încoronării Majestăților Lor Regele Ferdinand și Regina Maria la Alba Iulia în 2/15 octombrie 1922*, Tipografia „Carmen Sylva”, Alba Iulia-București, 1923, p. 61.

²² A.M.N.R.-Dp.C.A., Fond Generali Bătrâni, dosar nr. P. 68, Memoriu Generali. General de Divizie Papp Dănilă, f. 1-v., 10; Ibidem, Fond Corp VII Armată Sibiu, Registrul Istoric. Jurnal de operații, dosar nr. 1626/1922, f. 16, 25; Ibidem, Fond Ministerul de Război. Secretariatul general, dosar nr. 384/1922, f. 364-366; General de Divizie Dănilă Papp, în Ioana Rustoiu, Tudor Roșu (Coord.), *Dicționarul personalităților încoronării de la Alba Iulia*, Editura Mega, 2022, pp. 169-171; *Intrarea solemnă a Suveranilor României în Capitală*, în „Universul”, anul XL, nr. 237, 19 octombrie 1922, p. 3. În perioada 15-17 octombrie 1922 generalul de brigadă, nu de divizie, Dănilă Papp a comandat Divizia Ardeleană la festivitățile prilejuite (parada) cu ocazia încoronării Regelui Ferdinand I și Reginei Maria la Alba Iulia. D. Papp a fost avansat în gradul de general de divizie cu data de 1 aprilie 1923. A se vedea în acest sens: A.M.N.R., Fond Generali Bătrâni, dosar nr. P. 68, Memoriu Generali. General de Divizie Papp Dănilă, f. 1-v-2.; Tabel despre generalii de brigadă admiși la înaintarea la gradul de general de divizie pe anul 1923-1924, în „Monitorul oficial”, nr. 5 din 6 aprilie 1923, p. 169.

²³ Ioana Rustoiu, Smaranda Cutean, Marius Cristea, *op.cit.*, p. 14.

²⁴ *Ibidem*, p. 75-77. Încă din luna ianuarie 1918 colonelului, la acel moment în armata imperial austro-ungară (K.u.K.), D. Papp i s-au solicitat informații suplimentare în vederea decorării sale cu Ordinul imperial austro-ungar „Maria Tereza”.

acordării acestei importante decorații imperiale²⁵. În 14 ianuarie 1927, D. Papp a participat în saloanele Restaurantului New-York din Cluj la întrunirea generală a Clubului de Scrimă din localitate. Cu prilejul alegerii noului comitet local, D. Papp a fost ales în calitate de membru de onoare al respectivului club clujean. Președinte activ a fost ales notarul public dr. Ioan Cosma, iar ca secretar general, a fost ales Ioan Chifor, ofițer și director în Chestura Poliției din Cluj, medic Septimiu Barițiu, juristconsult, maiorul Marian Pop, căpitanul clubului de scrimă, iar ca membru în comitet Constantin Rozin²⁶.

Duminică, 25 mai 1924, s-a desfășurat în Cluj, Congresul Uniunii Generale a Inginerilor din România (U.G.I.R.-1924). La aceste activități a participat și generalul D. Papp, în dubla sa calitate, aceea de comandant al Corpului VI Teritorial de Armată din acest oraș, precum și în aceea de inginer în construcții, drumuri, fortificații, Școală tehnică de Geniu, pe care generalul D. Papp a absolvit-o în 20 august 1901 la Viena²⁷. În cadrul acestui Congres, el a vorbit despre rostul lucrărilor genistice întreprinse de instituția militară, însemnătatea capitală a acestor demersuri în strategia modernă și rolul inginerului, nu doar în economia unei firme sau a statului, ci și în strategia generală de apărare a teritoriului și populației unei națiuni²⁸. Atât în fondurile Arhivei Ministerului Apărării Naționale, cu deosebire în Depozitul central de arhivă din Pitești, cât și în Fondul Astei din Sibiu, aflăm informații privitoare la invitarea și implicarea generalului de divizie D. Papp în festivitățile organizate de către Guvernul României în parteneriat cu Astra în Abrud, Câmpeni, Tebea, Vârful Găina, Vidra de Sus. Aceste evenimente au fost subsumate Serbărilor comemorative ale Centenarului nașterii lui Avram Iancu și au avut loc în perioada august-septembrie 1924 sub înaltul patronaj al suveranului român Ferdinand I²⁹.

D. Papp a participat împreună cu șeful de Stat Major, colonelul Ștefan Popescu, atât în Câmpeni, cât și în Abrud, dând astfel curs invitației, care i-a

²⁵ *Ibidem*, p. 91-95.

²⁶ *Informațiuni. Adunarea Clubului de Scrimă din Cluj*, în „Patria”, anul IX, nr. 11, 18 ianuarie 1927, p. 2.

²⁷ Ioana Rustoiu, Smaranda Cutean, Marius Cristea, *op.cit.*, p. 35.

²⁸ *Congresul inginerilor la Cluj*, în „Patria”, anul VI, nr. 105, 27 mai 1924, p. 1. Printre invitații la acest congres observăm pe: avocatul dr. Octavian Utalea, primarul Clujului, medicul chirurg Iosif Iacobovici, șef de Clinică și profesor universitar, membru al Extensiunii Universitare Clujene, universitarul, geologul și geograful George Vâlsan, care a participat în numele Societății Regale de Geografie din România, inginerul Ioan Fekete-Negruțiu, președintele Camerei de Comerț din Cluj, dar ș.a.

²⁹ Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale (în continuare se va cita: S.J.S.A.N.), Fond „Astra”, doc. nr. 1381/1924, f. 1-2; A.M.N.R., Dp.C.A., Inventar nr. 473/Dosar nr. 2/1924. Corespondența referitoare la Serbările centenarului nașterii lui Avram Iancu de la Câmpeni și Cluj, f. 1-2 f.-v.; Alexandru Lapedatu, *Cu Ion I. C. Brătianu pe Muntele Găina-Amintiri*, în „Universul”, anul 50, nr. 325, 27 noiembrie 1933, p. 1.

fost adresată în 14 august 1924, atât de către ministerul de resort, general de divizie Gheorghe Mărdărescu prin intermediul Secretariatului general al Ministerului de Război (general Munteanu), cât și de către omul politic Vasile Goldiș, președintele Comitetului central al Astrei. La adresa președintelui Astrei generalul D. Papp a răspuns câteva zile mai târziu, în 17 august: „[...] La adresa D-Voastră cu nr. 1381/924, Am onoare a vă comunica, că voi lua cu plăcere parte, împreună cu soția mea, la Serbările ce se vor organiza pentru comemorarea lui Avram Iancu „Craiful Munților”. Întrucât serbările se organizează pe teritoriul Corpului VI de Armată și sub patronajul Majestății Sale Regele Ferdinand I, trebuie să existe la primirea Majestății Sale și Șeful meu de Stat Major, Colonelul Popescu Ștefan. Mulțumindu-vă călduros pentru invitație, primiți, vă rog, asigurarea celor mai distinse considerațiuni”³⁰.

La orele 16, în ziua de 26 iulie 1925, generalul comandant D. Papp a participat la serviciul divin cauzat de prăbușirea avionului pilotat de locotenentul aviator Marius Ionescu în accidentul de la Someș-Sat. După ceremonialul religios care a avut loc la Cluj, corpul neînsuflețit al fostului pilot din cadrul Escadrei de Aviație a Grupului 5 Aviație de la Cluj-Someș a fost condus în localitatea natală. Acesta era originar din zona Târgoviștei³¹.

În anul 1926, D. Papp a fost consemnat în rândurile membrilor susținători ai Centralelor Caselor Naționale, societate cultural-națională din Vechiul regat prezidată de către generalul Ion Manolescu, cu scop și obiective similare Astrei din Transilvania și Banat³². În ziua de 8 iunie 1926, generalul de divizie D. Papp împreună cu A.S.R. Principele Nicolae al României întâmpinau în fruntea unei companii de onoare cu fanfară în Gara din Cluj pe Majestatea Sa Regele Ferdinand I³³. În 22 mai 1927 D. Papp împreună cu maiorul Mândrescu, comandantul Grupului 5 Aviație Cluj-Someșeni, au pus bazele Filialei Cluj a Societății de propagandă pentru Aviație. Adunarea de constituire s-a desfășurat în sălile Prefecturii județului Cluj. Cei doi ofițeri aveau și calitatea de membri fondatori ai acestei filiale județene. Cu acest prilej în cadrul întrunirii constitutive s-a dat citire statutelor naționale ale Societății, care au fost supuse aprobării plenului. Au urmat comunicării pe teme de aeronautică și înscrierea membrilor care au format Filiala Cluj. S-a

³⁰ S.J.S.A.N., Fond Astra, doc. nr. 1466/1924, ff. 3-4.

³¹ *Înmormântarea victimelor accidentului de avion de la Someș-Sat*, în „Adevărul”, anul XXXVIII, nr. 12.767, 26 iulie 1925, p. 3. De altfel, în acest accident și-a pierdut viața și maestrul tâmplar Emil Sabatoș, care a fost înhumat la Cluj.

³² ***, *Casele Naționale. Zece ani de experiență culturală 1918-1928*, București, 1930, pp. 645-649. Alături de generalul D. Papp, în calitatea de membri ai susmenționatei Centrale a Caselor Naționale au mai fost remarcați generalii: Ernest Broșteanu, Marcel Olteanu, Ștefan Panaitescu, Constantin Scărișoreanu, Nicolae Petala, Henri Cihoski, Iacob Zadic, dar și alții.

³³ *Știrile săptămânii*, în „Unirea Poporului”, anul VIII, nr. 24, 13 iunie 1926, p. 5.

constituit un comitet de conducere, respectiv, a fost fixat un program de activitate pentru anul în curs. De asemenea, s-a apreciat că în funcție de calitatea deținută, membrii achitau o cotizație între 20 și 500 lei pe an³⁴.

Remarcăm participarea și alocuțiunea generalului de divizie Dănilă Papp în perioada 15-16 iunie 1927 la Serbările aniversării a 150 de ani de la înființarea Episcopiei greco-catolice de Oradea Mare. Generalul comandant al Corpului VI Armată din Cluj a fost invitat la aceste festivități de către P.S. Episcopul unit dr. Valer Traian Frențiu și s-a aflată alături de generalul Traian Moșoiu³⁵. Pe Traian Moșoiu, D. Papp l-a cunoscut în Sibiul anului 1918 și în primele trei luni ale anului 1919 în contextul înființării primelor divizii ardelenene nr. 16 și nr. 18. La festivitățile de la Oradea, care s-au desfășurat în prezența nunțului papal în România Dolcio Mario Angel, D. Papp s-a aflat în compania unor personalități precum: Zenovie Pâclișanu (director general în Ministerul Cultelor, originar din părțile Alba Iuliei)³⁶, dr. Sever Dan (subsecretar de Stat la Ministerul de Finanțe), generalul în rezervă, Traian Moșoiu (fost comandant al Comandamentului Trupelor din Transilvania, al Grupului de Nord, al Grupului de Manevră, senator liberal, fost ministru al lucrărilor publice), episcopii Iuliu Hossu de la Eparhia de Cluj-Gherla și Alexandru Nicolescu de la Lugoj (viitorul mitropolit al Mitropoliei greco-catolice de Alba Iulia și Făgăraș), universitarul clujean Gheorghe Bogdan-Duică și canonicul Ion Agârbiceanu (cei din urmă membri ai Secțiilor științifice-literare ale Asociațiunii). Reținem că a doua zi, în urma serviciului divin a fost organizat în onoarea nunțului papal Dolcio Mario Angel un banchet începând de la orele 13. Cu această ocazie prepozitul capitular Iacob Radu a salutat pe trimisul Papei la aceste festivități și a ridicat paharul în cinstea generalului D. Papp și a armatei, a subsecretarului de stat Sever Dan și a Guvernului român³⁷.

D. Papp a participat în 30 octombrie 1927 la demersurile desfășurate în Cluj cu ocazia acordării numelui Regelui Ferdinand I, Universității Daciei Superioare. Printre personalitățile implicate în acest proces festiv, îi menționă pe: Constantin Angelescu și Alexandru I. Lapedatu, P.S. episcopul ortodox

³⁴ *Constituirea unei societăți de propaganda aviatică*, în „Universul”, anul 45, nr. 121, 28 mai 1927, p. 6; *Avem nevoie de aviație*, în „Realitatea Ilustrată”, anul I, nr. 18, 5 iunie 1927, p. 2; *Constituirea unei Societăți de propaganda aviatică la Cluj*, în „Patria”, anul IX, nr. 96, 21 mai 1927, p. 4.

³⁵ *Serbările jubiliare ale Episcopiei române unite din Oradea. 150 de ani de la înființarea acestei instituțiuni culturale*, în „Patria”, anul IX, nr. 106, 18 iunie 1927, p. 1.

³⁶ Iacob Mârza, Zenovie Pâclișanu, *Contribuții la o monografie*, Ediție de Radu Mârza, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2017, pp. 199-200.

³⁷ *Serbările jubiliare ale Episcopiei române unite din Oradea. 150 de ani de la înființarea acestei instituțiuni culturale*, p. 1.

Nicolae Ivan și prefectul Clujului, dr. Partenie Dan³⁸, universitarii clujeni Gheorghe Bogdan-Duică și Florian Ștefănescu-Goangă, rectorul în exercițiu al Universității, dar și pe studentul Teofil Bugnaru, reprezentantul Asociației studenților din cadrul Universității clujene. În expozeul avut, D. Papp, a vorbit despre semnificația universității în viața unei așezări umane și în același timp a adus un pios omagiu celui care a fost primul suveran al României Mari³⁹. D. Papp urma să participe în 18 ianuarie 1928 la întrunirea generală a Asociației pentru Propaganda Aviatică în România, secția județeană Cluj. Însă, din motive, care au reclamat prezența generalului comandant D. Papp în București, acesta nu a mai putut participa la activitatea desfășurată în cadrul adunării generale anuale a susmenționatei asociații. Acesta a transmis gândurile sale în scris, care au fost citite de către generalul G. Batâr, președintele întrunirii⁴⁰.

Remarcăm că în 29 februarie 1928 s-a stins din viață la Cluj episcopul unitarian Iosif Ferencz. La serviciul religios printre participanți, au fost remarcați generalul de divizie D. Papp, clericul unit și funcționarul superior ministerial Zenovie Pâclișanu, dr. Partenie Dan, prefectul sus menționatului județ transilvan, dr. Theodor Mihali, primarul Municipiului Cluj și alte oficialități din administrația locală și județeană a Clujului⁴¹. În 28 aprilie 1928, s-au desfășurat în Cluj lucrările Congresului național al specialiștilor în Științe naturale din România sub conducerea ministrului Instrucțiunii dr. Constantin Angelescu. Printre invitații de onoare la aceste manifestări remarcăm și pe generalul D. Papp. În urma propunerilor făcute de către profesorii Ion Popescu-Voitești și Alexandru Borza, a rezultat în urma alegerilor un nou comitet național. Astfel, în fruntea noii structuri de conducere a fost ales universitarul și naturalistul Emil Racovitză. Pe finalul activității, generalul D. Papp și ministrul C. Angelescu au salutat pe membrii asociației naturaliștilor participanți, precum și deciziile care au fost adoptate statutar de către aceștia⁴².

În 22 noiembrie 1928 generalul de divizie D. Papp a participat la ceremonialul de instalare a noului episcop unitarian al Clujului dr. Gheorghe Boroș⁴³. Remarcăm participarea și implicarea lui D. Papp în organizarea și desfășurarea Serbărilor Unirii de la Alba Iulia din 20 mai 1929. Acesta a

³⁸ Privitor la activitatea prefectului clujean dr. Partenie Dan în perioada 5 octombrie 1927-15 noiembrie 1928, a se vedea în: Zoltán Györke, *Prefectura Județului Cluj (1923-1938)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2013, pp. 115, 170, 248.

³⁹ *Pioasa comemorare a Regelui Ferdinand I al României la Universitatea din Cluj*, în „Viitorul”, anul XX, nr. 5.908, 2 noiembrie 1927.

⁴⁰ *Propaganda pentru aviație în Ardeal*, în „Cuvântul”, anul IV, nr. 989, 18 ianuarie 1928, p. 4.

⁴¹ *Moartea Episcopului unitar Iosif Ferencz din Cluj*, în „Realitatea Ilustrată”, anul II, nr. 6, 26 februarie 1928, p. 16.

⁴² *Congresul naturaliștilor la Cluj*, în „Dimineața”, anul XXIV, nr. 7.675, 21 aprilie 1928, p. 5.

⁴³ *Instalarea Episcopului Unitarian dr. Gheorghe Boroș*, în „Universul”, anul XLVI, nr. 272, 22 noiembrie 1928, p. 6.

participat alături de alți înalți oficiali militari precum Ioan C. Trăilescu, Vasile Stănescu și de ministrul de război generalul Henri Cihoski⁴⁴. În calitate de reprezentant al Armatei, generalul D. Papp a fost invitat al profesorului N. Iorga să participe în cadrul lucrărilor Congresului național pe care Liga culturală l-a organizat la Cluj în perioada 28-30 iunie 1929. Cu acest prilej, la propunerea profesorului N. Iorga, congresul susmenționatei Ligi culturale l-a ales pe D. Papp ca membru în Comitetul central național al Ligii culturale⁴⁵.

Acesta a participat, printre spectatori, la primul raliu automobilistic, care a fost organizat de către Automobil Club Român-Clubul județean din Cluj în 5 octombrie 1929. Cu acest prilej, organizatorii regionalei Cluj a A.C.R.R.-ului l-au invitat atât la recepția, cât și la festivitățile de acordare a premiilor celor care au concurat în această întrecere automobilistică. Observăm că în rândurile ierarhiei concurenților s-a plasat pe primul loc A.S.R. Principele Nicolae, care a acumulat în probele de raliu 221 de puncte, acesta fiind urmat de alți 9 participanți în top 10 concurenți⁴⁶. Periodicul central *Cuvântul* a titrat în numărul 1968 din 13 octombrie 1930 știrea potrivit căreia generalul în rezervă D. Papp, urma să fie numit în funcția de director regional pentru Basarabia în Ministerul de Interne, cu rangul de subsecretar de stat. Două zile mai târziu Secretariatul general al Ministerului de Interne a dezmințit știrea⁴⁷.

⁴⁴ Ion Montani, Ioan Georgescu, Emanuel Popescu, *Serbările Unirii 1929*, cu o prefață de Sever Bocu, Editura Cultura Națională, București, 1929, p. 99; *Marile Serbări ale Unirii la Alba Iulia*, în „Cuvântul”, anul V, nr. 1464, 21 mai 1929, p. 4; *Marile Serbări ale Unirii. O repetiție generală a defilării*, în „Curentul”, anul V, nr. 1464, 21 mai 1929, p. 6. Pe lângă oficialii militari, deja menționați, în asistență au fost remarcați generalii: Constantin Dragu, Nicolae Petala, Constantin Prezan, Vasile Rudeanu, Scarlat Panaiteșcu.

⁴⁵ *Congresul Ligii culturale desfășurat la Cluj*, în „Adevărul”, anul XLII, nr. 13.958, 27 iunie 1929, p. 5. De altfel, între participanți menționăm pe Teodor Mihaly, primarul Clujului, Adam Popa, prefectul județului Cluj, canonicul Ion Agârbiceanu, universitarii Virgil Ghidionescu și Petre Sergescu, părintele Elie Dăianu, protopopul greco-catolic al Clujului, dar și alte personalități.

⁴⁶ *Rezultatele primului Rallye-automobilistic organizat de Automobil Club Român-Regiunea Cluj*, în „Universul”, anul XLVII, nr. 230, 5 octombrie 1929, p. 2. Printre oficialitățile centrale și locale care au asistat la aceste festivități de acordare a premiilor și distincțiilor primilor 10 concurenți menționăm pe: A.S.R. Principele Nicolae, unul dintre cei trei Regenți ai României, A.S.R. Principele Petru al Greciei, av. dr. Adam Popa, prefectul Județului Cluj, dr. Ștefan Fabius, președintele Regionalei Cluj al Automobilului Club Român, Neagu Boerescu, delegatul Automobilului Club Regal Român, comandorul adjutant Preda Fundățeanu, inginerul Nicolae N. Georgescu, comisarul general al Concursului de la Cluj, dr. Pordea, vicepreședintele Automobilului Club Român-Regiunea Cluj, dr. Coriolan Tătaru, dar și alții.

⁴⁷ *Știri politice. Noul director regional al Basarabiei*, în „Cuvântul”, anul VI, nr. 1968, 13 octombrie 1930, p. 4; *Ministerul de Interne*, în „Dreptatea”, anul IV, nr. 906, 15 octombrie 1930, p. 4. Generalul în rezervă D. Papp, a declinat această ofertă a

În ședința din 2 decembrie 1930 s-a întrunit Comitetului de inițiativă pentru edificarea Statuii lui Avram Iancu în Cluj. Activitatea comitetului s-a desfășurat în cabinetul Ministrului pentru Ardeal, în al doilea Guvern al premeierului român Gheorghe Mironescu și a avut loc sub președinția de onoare a P.S. Episcopului Nicolae Ivan al Vadului, Feleacului și Clujului. S-a consemnat faptul că generalul de divizie Nicolae Petala, inspector general de Armată a renunțat la calitatea de președinte al comitetului. Această renunțare a fost motivată de către generalul N. Petala prin mutarea sa și a familiei sale cu domiciliul în București. În aceste condiții s-a impus reorganizarea comitetului de acțiune privind ridicarea statuii publice a eroului Munților Apuseni, avocatul și liderul revoluționar pașoptist Avram Iancu. Astfel, s-a constituit delegația permanentă pentru ridicarea Monumentului lui Avram Iancu.

Această structură a fost formată din 11 personalități, între care enumerăm pe: generalul Nicolae Petala (președinte de onoare), P.S. Episcopul Nicolae Ivan (președinte în exercițiu), general de divizie în rezervă Dănilă Papp (vicepreședinte), profesorul universitar Nicolae Bănescu (casier), Simion Rusu, directorul Serviciului Contabilitate din Primăria Municipiului Cluj, directorul ministerial Valer Moldovan, protopopul ortodox Nicolae Vasiiu, canonicul onorific Ion Agârbiceanu, protopop unit, economistul Marius Peculea, director de bancă, avocat Petre Meteș și juristconsultul Aurel Moga, secretarul general al Primăriei Clujului (membri)⁴⁸. Remarcăm că din imprudență, dorind să ia un medicament (piramidon), datorită unor dureri de cap, doamna Eugenia Papp, soția generalului D. Papp, a confundat medicamentele cu unele prafuri otrăvitoare. În ziua de 13 octombrie 1931, a fost solicitată salvarea la adresa familiei generalului D. Papp care domicilia în Cluj pe Strada Dimitrie Bolintineanu. În atare condiții, în stare gravă soția generalului D. Papp a fost transportată și internată la un spital din Cluj. De asemenea, observăm că periodicul central *Dimineața* din București, în numărul din 19 octombrie 1931 titra informația stingerii din viață a E. Papp într-un spital din Cluj. „În stare gravă, d-na. General Papp a fost internată în clinică, unde cu tot ajutorul medical nu a putut fi salvată”⁴⁹.

autorităților centrale din Ministerul de Interne remarcând că este militar de carieră, iar nu jandarm și nici polițist.

⁴⁸ Virgil Dalea, *Reorganizarea Comitetului pentru ridicarea statuii lui Avram Iancu la Cluj*, în „Patria”, anul XII, nr. 273, 19 decembrie 1930, p. 4.

⁴⁹ *Otrăvire din greșeală*, în „Dimineața”, anul XXVII, nr. 8.909, 13 octombrie 1931, p. 5; *Moartea soției generalului Dănilă Papp*, în „Dimineața”, anul XXVII, nr. 8.915, 19 octombrie 1931, p. 12; Traian Mager, *Ținutul Hălmeagului. Monografie*, prefată de Lavinia Betea, p. 351. Stingerea din viață a d-nei. Eugenia Papp a avut loc în dimineața zilei de 19 octombrie 1931. Mariajul dintre Eugenia Ivașcu, căsătorită Papp și ofițerul român Dănilă Papp a durat în perioada 18 august 1885-19 octombrie 1931, vezi în acest sens în: A.M.N.R.-Dp.C.A., Fond P.-68, *Generali Bătrâni. Memoriu General Papp Dănilă*, f. 1.

În 15 ianuarie 1932, D. Papp a fost numit Primar interimar al Municipiului Cluj-Napoca de către ministrul de Interne ad-interim Constantin Argetoianu. Această funcție publică a fost exercitată ca urmare a avansării primarului în exercițiu al Municipiului Cluj dr. Coriolan Tătaru în funcția de secretar de stat⁵⁰.

În 22 martie 1933 a avut loc în Sala de festivități a Protopopiatului greco-catolic al Clujului începând de la orele 17 o întrunire cu caracter organizatoric a Asociației Generale a Românilor Uniți din spațiul provinciei eparhiale de Cluj-Gherla. Lucrările respectivei întruniri constitutive la care a participat și D. Papp, au fost deschise de către dr. Valer Pop, președintele în exercițiu al acestei asociațiuni. Președintele, avocat V. Pop, a expus într-o manieră succintă care este scopul general al Asociației, dar și scopul concret al acesteia în eparhia unită a Clujului, remarcând, printre altele, necesitatea apropierii omului de biserică și vorbind despre faptul că Suveranul Pontif Pius al XI-lea susține și binecuvântează demersurile acestei asociațiuni a uniților din România. Deși resursele acesteia erau unele modeste, iar spațiul de activitate era oarecum redus, aceasta s-a impus în Transilvania și Banat, manifestându-se pozitiv, demn și formator, cu deosebire în rândurile intelectualității laice. În ședința respectivă, alături de Valer Pop, a susținut o cuvântare și generalul D. Papp, participant în grupul de acțiune.

Acesta a observat că A.G.R.U. este mai bine organizată în cadrul eparhiilor de Oradea Mare și Maramureș, situație care trebuia să aibe loc și în eparhia de Cluj-Gherla. Un alt orator care a vorbit despre organizarea Asociației Generale a Românilor Uniți a fost părintele canonic Ion Agârbiceanu. Totodată, președintele Valer Pop a propus participanților alegerea unei structuri organizatorice permanente cu rol de inițiativă, care apoi să convoace congresul A.G.R.U. și să se ocupe de aspectele organizatorice. În fruntea acestui comitet local de inițiativă a fost propus generalul D. Papp. Din diferite motive acesta însă a declinat această funcție, în pofida insistențelor lui Valer Pop și Alexandru Borza. D. Papp a remarcat că deși este onorat de respectiva propunere, consideră că nu este demn de a conduce un asemenea comitet organizatoric. Era dispus să facă parte din comitetul organizatoric în calitate de membru. Ca urmare a acestei situații, cei de față l-au ales ca președinte al comitetului de organizare pe universitarul Alexandru Borza. Vicepreședinți au fost aleși: Ioachim Tolciu și Augustin Hetco, secretari: Augustin Ungur și Iustin Cloșca Iuga, iar ca membrii în comitet au fost consemnați: D. Papp, Emil Deciu, Sidonia Docanu, Valer Ostate, Marius Peculea, Alexandrina Pop, Emil C. Sabău, Liviu Telea, Petru

⁵⁰ *Noul primar al Clujului*, în „Cuvântul”, anul VIII, nr. 2418, 15 ianuarie 1932, p. 8; *Ibidem*, în „Universul”, anul XLIX, nr. 13, 15 ianuarie 1932, p. 10; *Ibidem*, în „Viitorul”, anul XXIV, nr. 7186, 16 ianuarie 1932, p. 3. General în rezervă Dănilă Papp a fost președintele Comisiei interimare și a îndeplinit în această calitate atribuțiile de primar interimar al Clujului în intervalul de timp 15-31 ianuarie 1932.

Vateanu. Comitetul urma să-și întreprindă efectiv în atribuții începând din 27 martie 1933⁵¹.

În condițiile manifestărilor de protest organizate de Liga Antirevizionistă din România, atât în București, cât și în Cluj, remarcăm participarea generalului în rezervă Dănilă Papp la evenimentul de protest organizat în municipiul de pe Someș în 28 mai 1933 împotriva ideilor vehiculate privitor la revizuirea Tratatelor de Pace de la Paris-Versailles⁵². Printre participanții la evenimentele organizate în Cluj de către susmenționata Ligă, remarcăm prezența în fața Teatrului Național din Cluj și a lui D. Papp. Acesta a fost alături de ministrul Emil Hațieganu, canonicul unit Ion Agârbiceanu, reprezentant al Bisericii unite și al Secțiilor Științifice-literare ale Astrei, protopopul ortodox al Clujului, părintele Nicolae Vasiiu, profesorul Ioan Mateiu din partea Astrei – Despărțământul central județean Cluj, Sofia Mateș, reprezentanta Grupării femeilor române și profesorul universitar clujean Vladimir Ghidionescu, reprezentantul Extensiunii universitare din Cluj și al Ligii Culturale. La evenimentul respectiv au participat și P.S.-lor Episcopii Nicolae Ivan al Clujului, Vadului și Feleacului (ortodox) și Iuliu Hossu al Eparhiei unite de Cluj-Gherla.

Adunarea întrunită în fața Teatrului Național din Cluj, a adoptat o moțiune în 5 puncte, în care s-au arătat solidari cu drepturile istorice ale României în granițele sale. Respectiva moțiune împotriva narativului care deja era vehiculat și a ideilor revizioniste, a fost semnată printre alții și de către generalul D. Papp, care a prezidat întrunirea, a fost înaintată telegrafic, atât suveranului român Carol al II-lea la Palatul regal din Sinaia, cât și lui Nicolae Titulescu, titularul portofoliului Afacerilor Străine, la sediul Societății Națiunilor la Geneva: „Cetățenii municipiului și județului Cluj, protestează unanim și cu toată tăria împotriva demersurilor revizioniste. Asigură pe ambasadorul N. Titulescu de admirația lor, și îl roagă să aducă la cunoștința Societății Națiunilor puternica lor hotărâre de a păstra fruntariile integrale ale României”⁵³.

În 10 iunie 1933 a fost constituit la Cluj comitetul județean al Societății Ofițerilor din Rezervă și Retragere „Carol al II-lea” din România, acțiune la care a luat parte și generalul D. Papp. În atare context a fost ales un comitet

⁵¹ Organizarea „Asociației Românilor Uniți („AGRU”) în Eparhia de Cluj-Gherla, în „Patria”, anul XV, nr. 65, 23 martie 1933, p. 3.

⁵² Chemarea Comitetului organizator pentru adunarea antirevizionistă de duminică [28 mai 1933], în „Patria”, anul XV, nr. 113, 27 mai 1933, p. 3. Din rândurile Comitetului organizatoric au făcut parte P.S. Episcopii Nicolae Ivan (Ortodox), Iuliu Hossu (Greco-catolic), Iuliu Hațieganu, președintele Astrei județene Cluj, universitarul Virgil Ghidionescu, generalul de rezervă D. Papp, fostul comandant al Corpului VI Armată din Cluj, profesorul I. C. Cătuneanu, consilier municipal.

⁵³ Emil C. Sabău, *Manifestația antirevizionistă de la Cluj*, în „Patria”, anul XV, nr. 115, 30 mai 1933, p. 4.

din care au făcut parte: generalul de divizie în rezervă Alexandru Hanzu, fost Inspector General de Armată și fost comandant al Corpului VI Teritorial Armată din Cluj (președinte), general de divizie în rezervă Dănilă Papp (vicepreședinte), maior în rezervă avocat Vasile Bretan, invalid de război (secretar), iar ca membri au fost aleși: coloneii în rezervă Nicolae Botez, Gheorghe Manoliu, locotenent-colonelul în rezervă Aurel Stoica, invalid de război, căpitanul în rezervă, administrator-intendent Ioan Bolohan⁵⁴.

În 22 octombrie 1933 începând de la orele 17 s-a desfășurat în prezența unui numeros public, în Sala de protocol a Prefecturii Cluj, întrunirea membrilor Asociației Generale a Românilor Uniți din județul Cluj. De asemenea, cei de față au ascultat conferința P. S. Episcopul greco-catolic Alexandru Nicolescu al Eparhiei de Lugoj, care a vorbit despre *Taina Euharistiei*, dar și conferința arhiereului unit al Lugojului, mitropolitul de mai târziu al Provinciei Mitropolitane greco-catolice de Alba Iulia și Făgăraș. A doua conferință a fost susținută de către Victor Motogna, care a expus în fața auditoriului *Rolul bisericii române unite în frământările culturale și politice ale poporului român*.

Ședința a doua a întrunirii a fost deschisă de către secretarul general al Asociației Generale a Românilor Uniți, Augustin Popa, care a dat citire raportului privind activitatea susmenționatei asociații în cursul anului precedent, remarcând, printre altele că la respectivul moment existau înregistrați 38.627 de membri, pe viață, activi și susținători cu deosebire în zona Transilvaniei și a Banatului, dar și în celelalte provincii ale României Mari. Secretarul general A. Popa a menționat că Asociația era compartimentată în patru secții: religioasă, literară, economică și social-caritativă. În continuare, oratorul a observat că Asociația Generală a Românilor Uniți urmărește edificarea unui monument în memoria mitropolitului unit Atanasie Anghel de la începutul secolului al XVIII-lea.

Au fost distribuite premii în vederea încurajării și a răsplătirii rezultatelor la învățătură a elevilor în studierea religiei în ciclurile de școlarizare, primar și secundar, remarcând că în toate cele patru Eparhii greco-catolice Asociația s-a constituit și derulează activități specifice. După ce a fost citit raportul general, au fost constituite două comisii de lucru: prima pentru citirea și verificarea raportului general, compusă din D. Papp⁵⁵, Ioan Buta, Iuliu Moisil, Alexandru Lupeanu-Melin, Ovidiu Hulea, Victor Pop, Vasile Suci, iar cea de-a doua fiind formată din: Valer Bîlțiu, Gheorghe Bulgăr, Alexandru Corvin, Iuliu Maior, Liviu Micșa, Ion Pantea. Activitatea s-a finalizat prin adoptarea rezoluțiilor și participarea la vecernia desfășurată în

⁵⁴ Noul comitet al Societății Ofițerilor de Rezervă Regele Carol al II-lea, Filiala județeană Cluj, în „Patria”, anul XV, nr. 127, 15 iunie 1933, p. 3.

⁵⁵ Anton Rus, *Credința în acțiune. O introducere în istoria Asociației Generale a Românilor Uniți*, p. 63.

Biserica parohială, iar de la orele 21 a avut loc audiția concertului Reuniunii corale din Cluj în Sala de festivități a Prefecturii Cluj⁵⁶.

În 23 octombrie 1933, a fost celebrat serviciul religios de către trei episcopi uniți. La ceremonial a participat și canonicul unit Ludovic Aloisiu Tăutu de la Eparhia greco-catolică română de Oradea Mare. La finalul serviciului divin, predica a fost susținută de canonicul Al. Tăutu. A urmat în Sala de festivități a Prefecturii Cluj, Congresul general al Asociației Generale a Românilor Uniți din Secția Eparhială de Cluj-Gherla sub conducerea universitarului clujean Alexandru Borza. Binecuvânarea adunării a fost făcută de Episcopul Alexandru Rusu, iar apoi a urmat la cuvânt secretarul Secției eparhiale Cluj-Gherla Iustin Iuga, care a prezentat în fața participanților raportul general pentru anul de activitate care a trecut. Oratorul a menționat audienței că în anul care a trecut au fost înființate 213 filiale în această eparhie unită. A fost apreciată activitatea întreprinsă în serviciul Asociațiunii de către parohii uniți Gavriil Bichigeanu în Năsăud și Ștefan Busilla în Poiana Ilvei. Secția eparhială este declarată ca fiind constituită, iar la conducerea acesteia a fost mandatat prin alegere un comitet de conducere format din profesorul universitar Alexandru Borza (președinte), Aurel Hetco, Iustin Cloșca Iuga, Ioachim Tolciu (vicepreședinți pentru zona Cluj), Leon Scridon (vicepreședinte pentru zona Bistrița), Iuliu Moisil (vicepreședinte, zona Năsăud), Victor Motogna (Dej), Emil Precup (vicepreședinte, zona Gherla). Printre cei 26 de membri ai Comitetului Secției Eparhiale Cluj-Gherla a A.G.R.U.-ului remarcăm și pe Dănilă Papp⁵⁷. În ultima săptămână din luna octombrie 1933 s-a întrunit în Blaj, Consiliul director al Fondului Șuluțian în vederea parcurgerii și a aprobării documentelor stipulate în statutele susmenționatului fond greco-catolic din România Mare. La această întrunire anuală fost invitat să participe și D. Papp, membru în consiliul director al susnumitului fond⁵⁸.

În cadrul celor trei zile ale Serbărilor de la Lugoj desfășurate între 5-7 octombrie 1934 de către Asociația Generală a Românilor Uniți a participat și suveranului Carol al II-lea. Printre cei de față remarcăm și pe D. Papp, invitat

⁵⁶ *Congresul Asociației Generale a Românilor Uniți și marile Serbări de la Dej*, în „Unirea”, anul XLIII, nr. 43, 28 octombrie 1933; p. 5; *Congresul Asociațiilor Generale a Românilor Uniți*, în „Patria”, anul XV, nr. 233, 25 octombrie 1933, p. 3.

⁵⁷ *Congresul Filialei „Cluj” a A.G.R.U.-lui*, în „Patria”, anul XV, nr. 233, 25 octombrie 1933, p. 3.

⁵⁸ *Știri mărunte. Locale*, în „Unirea”, anul XLIII, nr. 46, 18 noiembrie 1933, p. 4; Blaj. *Întrunirea Consiliului director al Fondului Șuluțian*, în „Dimineața”, anul XXXIX, nr. 9.672, 30 noiembrie 1933, p. 12. Printre participanți, în afara membrilor veneratului Capitlu Greco-catolic din Blaj, au mai participat: Petru Popp, judecător în pensie din Brașov, generalul de divizie în rezervă D. Papp, fost comandant la Corpului VI Teritorial de Armată din Cluj, universitarul clujean Iuliu Moldovan, președintele Asociațiunii Transilvane, dar și profesorii universitari clujeni Nicolae Drăgan, Petre Poruțiu și Romul Boilă.

al comitetului diecezan unit din Lugoj. De altfel, cu acest prilej festiv, au avut loc propunerile de noi membri, printre numele celor propuși aflându-se și acela al generalului D. Papp, dar și alegerea unui nou comitat central al susmenționatei Asociații naționale a greco-catolicilor din România, în condițiile în care mandatul celui în exercițiu a expirat. De asemenea, în cadrul acestor serbări festive a fost inaugurată Catedrala unită din această eparhie, realizare a capitolului diecezan local în frunte cu P.S. Alexandru Nicolescu Episcop al Lugojului⁵⁹. În cadrul acestor serbări a avut loc alegerea noului comitet central al A.G.R.U.-ului pentru o perioadă de 5 ani, iar printre membrii aleși în urma propunerilor făcute s-a numărat și generalul D. Papp, care a fost desemnat și în rândurile vicepreședinților asociației⁶⁰. În cursul anului 1934 acesta a participat la pelerinajul unui grup de membri ai Asociației Generale a Românilor Uniți care a avut loc la Roma și Vatican, așa cum rezultă și din scrisul olograf al generalului pe verso-ul unei poze care se păstrează în arhiva (colecția de documente) a Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia⁶¹.

Sub președinția de onoare a generalului de divizie Ioan Prodan, comandantul în exercițiu al Corpului VI Teritorial de Armată din Cluj, a avut loc în aceeași localitate în perioada 3-5 noiembrie 1934 cel De-al treilea Concurs hipic, care a fost organizat de către Societatea Ardeal sub patronalul de onoare al Majestății Sale Regele Carol al II-lea. Din Comitetul onorific al acestui concurs au făcut parte: Alexandru Vaida-Voevod, Gheorghe Tătărescu, P.S.-lor Episcopii Nicolae Ivan (ortodox) și Iuliu Hossu (greco-catolic), generalii de divizie în rezervă Dănilă Papp, Alexandru Hanzu, Gheorghe Manu și Gheorghe Moruzzi⁶².

⁵⁹ Ioan Georgescu, *La Lugoj !*, în „Unirea”, anul XLIV, nr. 38, 22 septembrie 1934, p. 1; *Serbările de la Lugoj*, în „Unirea”, anul XLIV, nr. 41, 13 octombrie 1934, p. 1.

⁶⁰ *Alegerea Noului Comitet*, în „Unirea”, anul XLIV, nr. 41, 13 octombrie 1934, p. 5. Ceilați membri cu funcții de conducere, care au fost aleși, iar unii realeși, au fost: av. dr. Valer Pop (președinte), dr. Augustin Popa (secretar general), Emil Birtolon (casier), general de divizie în rezervă Dănilă Papp, prof. univ. dr. Alexandru Borza, dr. Mihail Florent, dr. Gelu Egri, dr. A. Bunciu, Ion Baltescu, (vicepreședinți).

⁶¹ Ioana Rustoiu, Smaranda Cutean, Marius Cristea, *op.cit.*, p. 100. În imaginea care a fost publicată se văd în primul rând prelații bisericii Greco-catolice din România în frunte cu Mitropolitul dr. Alexandru Nicolescu (arhiepiscop al Blajului și mitropolit de Alba Iulia și Făgăraș), Episcop dr. Valer Traian Frentiu (Eparhia de Oradea-Mare), Episcop Iuliu Hossu (Eparhia de Cluj-Gherla), Episcop Nicolae Bălan (Lugoj), Episcop Alexandru Rusu (Baia Mare-Maramureș). În prim planul rândului al cincilea se poate distinge și generalul de divizie în rezervă D. Papp, membru în comitetul de conducere al Secției Eparhiale de Cluj-Gherla a Asociației Generale a Românilor Uniți. Pe verso sunt scrise olograf de către generalul Papp cuvintele: „Roma. Înaintea catedralei Sfântului Petru”.

⁶² Al III-lea Concurs hipic organizat de Societatea „Ardeal” va avea loc în Cluj în zilele de 3, 4 și 5 noiembrie 1934, în „Patria”, anul XVI, nr. 211, 15 septembrie 1934, p. 2.

În 25 aprilie 1935 Chestura de Poliție din Cluj a dat un comunicat către presa locală din care rezulta că în cursul dimineții, datorită faptului că D. Papp nu era acasă, ci era deplasat într-un pelerinaj, domiciliul său din Cluj, din strada Regina Maria a fost forțat, iar hoții au sustras din casa cunoscutului general, bani, îmbrăcăminte și bijuterii⁶³.

În 29 iunie 1935 a avut loc inaugurarea arterei feroviare Valea Iadului-Stâna de Vale în prezența episcopului de Oradea Mare, P. S. dr. Valeriu Traian Frențiu. Cu acest prilej, printre participanții de onoare la eveniment a fost remarcat printre cei peste 100 invitați ai susmenționatei Episcopii unite de la Oradea și D. Papp. Acesta a fost invitat în dubla calitate, aceea de ofițer superior român și cea de membru în comitetul secției eparhiale de Cluj-Gherla a Asociației Generale a Românilor Uniți. De altfel, printre oaspeții invitați de episcopul P.S. V. T. Frențiu al Oradei la această inaugurare remarcăm și pe: av. dr. Valer Pop, reprezentantul Ministerului Comunicațiilor, Emanoil Bucuția, director general în Ministerul Instrucțiunii Naționale, dr. Iosif Seussi, secretarul nunțiatului apostolice romane la București în numele nunțiatului apostolic al Sfântului Scaun la București Excelența Sa Monseniorul Valerio Valeri, dr. A. Gurzău, prefectul județului Sălaj și alții. De remarcat, implicarea generalului D. Papp și sprijinul pe care l-a oferit episcopului V. T. Frențiu, așa cum a rezultat chiar din expozeul inaugural rostit de ierarhul unit al Episcopiei de Oradea „În ultimii ani, ajutat și de domnul general Dănilă Papp, am început a transforma vechea Stână de Vale într-o stațiune care oferă vizitatorilor săi tot confortul posibil”⁶⁴.

În urma declarațiilor făcute de conducătorul Italiei, Benito Mussolini, în Piața din Milano, liderul fascist italian a enunțat ideea că marea mutilată a Primului Război Mondial a fost Ungaria. Această luare de poziții pe față în favoarea Ungariei de către conducătorul statului italian, a provocat în România, cu deosebire în Transilvania, un nou val de acțiuni de protest împotriva revizionismului. Poate una dintre cele mai importante dintre acestea s-a desfășurat în 5 noiembrie 1936. Printre cei care au făcut parte din comitetul de convocare și organizare, evidențiem nume precum: episcopul

⁶³ *Un furt îndrăzneț la Cluj*, în „Adevărul”, anul XLIX, nr. 157, 25 aprilie 1935, p. 7.

⁶⁴ *Inaugurarea liniei ferate din Stâna de Vale*, în „Dimineața”, anul XXXI, nr. 10.236, 26 iunie 1935, p. 6; *Inaugurarea liniei ferate Valea Iadului-Stâna de Vale*, în „Universul”, anul LII, nr. 181, 4 iulie 1935, p. 9. Pentru a pune în valoare stațiunea de la Stâna de Vale, P.S. episcopul unit de Oradea Mare, dr. Valer Traian Frențiu, a achiziționat linia ferată industrial-forestieră care pornea din Valea Iadului și mergea până la Remeți. A prelungit-o peste munte până în Stațiunea Stâna de Vale. Lungimea acestei linii a fost de 45 km., aceasta fiind inaugurată în prezența invitaților cu un deosebit fast în 29 iunie 1935. Prin această acțiune Episcopul dr. V. T. Frențiu Episcopul de Oradea Mare a pus stațiunea Stâna de Vale, altfel greu accesibilă, până în acel moment, pe artera de comunicație feroviară București-Oradea, facilitând astfel accesul turiștilor în stațiunea bihoreană. Același ierarh al Bisericii greco-catolice din România a încheiat expozeul său inaugural remarcând că linia ferată s-a ridicat la 15 milioane lei costuri.

ortodox Nicolae Colan, episcopul greco-catolic Iuliu Hossu, universitarul clujean Ioan Lupaș, generalul de divizie în rezervă D. Papp, universitarul clujean Iuliu Hațieganu, președintele Astrei județene Cluj, universitarul clujean Vladimir Ghidionescu, președintele Filialei din județul Cluj a Ligii culturale⁶⁵. La întrunirea anuală din mai 1935, D. Papp, care a activat o perioadă în fruntea Asociației Patriotice⁶⁶ și-a depus mandatul, având loc noi alegeri în această structură reunional-națională din capitala Ardealului.

În cursul anului 1937, la solicitarea suveranului Carol al II-lea, generalul D. Papp a fost numit în fruntea Inspectoratului Geniului care a fost implicat în construcția cazematelor liniei fortificate, Carol al II-lea între localitățile Apateu și Otomani din zona județului Bihor. La propunerea lui D. Papp a fost trecut în proiect extinderea acestei linii fortificate pe culoarul Someșului în zona Seini-Maramureș pentru a se preveni o intruziune sovietică dinspre partea nordică a României. Ca joc al ironiei istoriei, lucrările fortificate ale liniei „Carol al II-lea”, care au fost finalizate în primăvara anului 1940, erau cedate Ungariei în urma prevederilor celui de-al Doilea Dictat de la Viena⁶⁷. Generalul D. Papp, a primit cu o vie emoție propunerea făcută personal de însuși suveranul țării. El nu a cerut nimic pentru sine, însă a avut o condiție care să-i fie respectată, anume: „să nu i se dea nicio remunerație, sub nicio formă, să nu i se fixeze nicio diurnă, pensia de general fiindu-i suficientă”⁶⁸.

În 9 noiembrie 1937, D. Papp a participat la Satu Mare cu ocazia desfășurării lucrărilor pe secțiuni ale Congresului Asociației adepților confesiunii greco-catolice din România. Deschiderea activităților a fost prezidată de către universitarul clujean Alexandru Borza, vicepreședinte al Asociației Generale a Românilor Uniți. Raportorul comisiei electivă a fost funcționarul superior guvernamental Zenovie Pâclișanu, care a făcut în atenția congresului propunerea ca președinte al Asociației să fie ales D. Papp, iar pentru funcția de secretar general a fost propus profesorul Petru Crișan. În urma aclamației acestora de către participanți și a numărării voturilor exprimate, generalul D. Papp și profesorul P. Crișan, au fost aleși în funcțiile

⁶⁵ *O mare adunare antirevizionistă*, în „Curentul”, anul IX, nr. 3.158, 15 noiembrie 1936, p. 9; *Reacțiunea opiniei publice din capital Ardealului [După discursul de la Milano]*, în „Dimineața”, anul XXXII, nr. 10.740, 15 noiembrie 1936, p. 12; Liviu Lazăr, *Mișcarea antirevizionistă din Transilvania în perioada interbelică*, Editura Călăuza, Deva, 2003, p. 311.

⁶⁶ Anton Rus, *Credința în acțiune. O introducere în istoria Asociației Generale a Românilor Uniți*, p. 91; *Alegerea noului Comitet-Adunarea Societății „Acțiunea Patriotică”*, în „Dimineața”, anul XXXI, nr. 10.194, 15 mai 1935, p. 14; Ioana Rustoiu, Smaranda Cutean, Marius Cristea, *op.cit.*, p. 15.

⁶⁷ Pamfil Șeicaru, *Un om aspru al disciplinei militare: Dănilă Papp*, în „Curentul”, anul XI, nr. 3790, 21 august 1938, pp. 1-2, 4; Sever Pop, *Prietenii noștri*, în „Îndrumări și Fapte Străjerești în Ținutul Mureș”, anul I, nr. 1, mai-iunie 1939, pp. 34-35; Coriolan Beran, *Reprizare asupra vieții. Memorii*, pp. 206, 379, 386.

⁶⁸ Pamfil Șeicaru, *Un om aspru al disciplinei militare: Dănilă Papp*, p. 1.

de președinte și secretar general al Asociației Generale a Românilor Uniți. În după amiaza aceleiași zile, a avut loc în Satu Mare ceremonialul religios de consacrare a noii Catedrale greco-catolice din respectivul județ. Predica a fost susținută de P. S. episcopul greco-catolic de Baia Mare Alexandru Russu, iar răspunsurile liturgice la serviciul divin desfășurat au fost susținute de către membrii Corului „Vasile Lucaciu” din Satu Mare, dirijați de către profesorul Adrian Demian, director al Conservatorului. La eveniment a participat ca invitat și episcopul romano-catolic al Eparhiei de Satu Mare, Ștefan Fiedler, în fruntea capîtlului său⁶⁹.

Menționăm și despre mulțumita publică care a fost adusă de către conducerea Căminului de zi „Sfânta Maria” din Cluj-Iris, cu prilejul organizării și a desfășurării piesei dramatice „Ileana Cosânzeana” de către doamna dr. Elena Aciu. Cu acest prilej, s-a făcut o donație în bani necesari desfășurării în condiții bune a activității Căminului de zi din Cluj. Printre donatori am remarcat pe: P.S.-lor Nicolae Colan, Episcopul Vadului, Feleacului și Clujului cu 1000 lei, Episcopul greco-catolic Iuliu Hossu de Cluj-Gherla cu aceeași sumă, Primăria Cluj cu 1.000 lei, Reuniunea confesională unită „Sfânta Maria” din Bistrița cu 300 lei, Reuniunea „Sfânta Maria” din Gherla cu 150 lei, Reuniunea femeilor din Șimleul Silvaniei cu 250 lei, generalul de divizie în rezervă D. Papp cu 200 lei, d-na căpitan Boceanu, 550 lei, Lucreția Deszi cu 100 lei, d-na. Epureanu, 100 lei, d-ra. Nemeș, 60 lei⁷⁰.

În 2 septembrie 1938, prin Telegrama nr. 020441A, Ministerul de Interne a transmis în atenția rezidentului regal necesitatea înființării unei steme reprezentative a Ținutului Mureș. Astfel, atât generalului rezident regal D Papp, cât și cancelariei sale, i-au fost soliciate propuneri cu privire la instituirea stemei regale a acestui ținut regal. Se specifica în telegramă că în mod concomitent cu propunerea făcută se va înainta și schița-proiect a stemei, care a fost elaborată de generalul rezident regal Papp⁷¹. La puțin timp după

⁶⁹ *Alegerea președintelui*, în „Unirea”, anul XLVII, nr. 46, 13 noiembrie 1937, p. 3; *Generalul Dănilă Papp, președinte al „Agru”-ului*, în „Patria”, anul XIX, nr. 253, 10 noiembrie 1937, p. 4; *Congresul Agru-lui la Satu Mare*, în „Sionul Românesc”, anul XXIV, nr. 21-22, 1937, p. 110.

⁷⁰ *Mulțumită publică*, în „Patria”, anul XIX, nr. 280, 12 decembrie 1937, p. 2.

⁷¹ S.J.A.A.N., Fond Rezidența Ținutului Mureș. Serviciul Administrației Generale de Stat, dosar nr. 173/1938, f. 8 f-v. Stema Ținutului Mureș: Scut cartelat cu cinci cartiere. I. În Cartierul 1/dreapta sus/ În câmp roșu un legionar roman de argint stând în picioare spre dreapta și ținând în mâna dreaptă o lanceie de argint, iar în stânga un scut negru cu inscripția V.R.R/ Vitus Romana Rediviva. II/ În cartierul 2/stânga sus/ În câmp albastru o poartă de cetate, de argint, crenelată, și timbrată de o coloană voievodală de aur. De sub bolta părții iese un călăreț în armură de argint, cu coif pe cap, cu lance în mâna dreaptă și cu scut în mâna stângă. Sub cetate o fascie de argint./ III. În cartierul 3/jos stânga/ o poartă de cetate arcuită, de argint cu două turnuri crenelate și având în intrare stema Moldovei. IV. În cartierul 4/jos dreapta/ poarta Cetății Alba Iulia unde au fost închiși Horia, Cloșca și Crișan, în argint. V. În cartierul

instalarea sa în demnitatea de rezident regal în Alba Iulia, D. Papp a participat ca invitat al profesorului Iuliu Molodovan, la adunarea generală pe care Comitetul central al Astrei a organizat-o în perioada 11-12 septembrie 1938 în Abrud⁷². Pe adresa rezidenței regale a Ținutului Mureș a ajuns Adresa nr. 16.744 din 24 august 1938 a Prefecturii județului Turda, în care aceștia anunțau participarea lor la festivități și solicitau rezidentului regal aprobarea cuvenită⁷³.

Rezidența regală Mureș a acordat, la solicitarea prefecturii din Turda prin prefectul locotenent-colonel Emil Rădulescu un sprijin material în cuantum de 1.000 lei pentru buna organizare a serbărilor Astrei de la Abrud din septembrie 1938⁷⁴. D. Papp a asistat la serviciul religios susținut în comun de P. S. Episcopul Nicolae Colan al Clujului și P.S. Iuliu Hossu, episcopul greco-catolic de Cluj-Gherla în fruntea unor soboruri de preoți. S-au aflat alături de profesorul Nicolae Iorga, președintele Ligii culturale și consilier regal, universitarii clujeni Iuliu Moldovan și Iuliu Hațieganu, institutorul Teodor Iacobescu președintele Despărțământului Astra din Cetatea-Albă, membru al Comitetului central al Astrei și președintele Asociației Generale a Învățătorilor din România și profesorul Constantin Rădulescu-Motru, președintele Academiei Române. D. Papp a susținut un discurs în care a propus conducerii „Asociațiunii” să includă în cadrul școlilor pentru săteni a unor cursuri practice cu caracter economic și igienico-sanitar, cu deosebire în zona de astribuții a despărțămintelor din Munții Apuseni⁷⁵.

În 14 octombrie 1938 Uniunea Fundațiilor Culturale Regale a înaintat o adresă către Rezidența regală a Ținutului Mureș în care solicita sprijin pentru înființarea unor substructuri ale susmenționatei Uniuni în diferite centre urbane și rurale din ținutul menționat anterior, pe care generalul Papp l-a

5/mijloc/intrarea lui Mihai Voievod în Alba Iulia. Vezi această propunere publicată și în: Monitorul oficial, nr. 34/1939, 10 februarie 1939.

⁷² S.J.S.A.N., Fond Astra, doc. nr. 2464/1938, ff. 1-2; S.J.A.A.N., Fond Rezidența Ținutului Mureș. Serviciul Administrației Generale de Stat, dosar nr. 173/1938, 1-4. Documentul a fost semnat de către vicepreședintele Asociațiunii general medic în retragere Gheorghe Moga și de secretarul general al instituției, Nicolae Băilă. A fost trimis rezidentului regal Dănilă Papp, atât pe adresa sa din Sibiu, cât și în mod oficial la Rezidența regală a Ținutului Mureș în 16 august 1938 la Alba Iulia. Documentul conține o serie de adnotări olografe ale generalului Dănilă Papp, care a mulțumit pentru invitație și a promis că o va onora. În arhiva Ținutului Mureș, păstrată astăzi în Serviciul Județean Alba al Arhivelor Naționale se păstrează și documentul convocator al adunării generale de la Abrud, care a însoțit invitația adresată rezidentului regal Papp, în numele președintelui Iuliu Moldovan și Comitetului central al Astrei.

⁷³ S.J.A.A.N., Fond Rezidența Ținutului Mureș. Serviciul Administrației Generale de Stat, dosar nr. 173/1938, f. 5.

⁷⁴ Ibidem, ff. 8-9.

⁷⁵ *La Abrud. După 50 de ani*, în „Telegraful Român”, anul LXXXVI, nr. 38, 18 septembrie 1938, p. 3.

condus. În document s-a solicitat sprijin administrativ în vederea derulării unui program cultural în care se urmărea prin conferințe, prelegeri, expoziții, dar și prin promovarea altor producții culturale și artistice, implicarea Uniunii în pedagogia socială în acest ținut. Scopul acestor demersuri, sublinia, Apostol D. Culea, consta în promovarea și cunoașterea realităților României, a problemelor culturale specifice civilizației europene și universale. Totodată, s-a menționat în Adresa nr. 250 din 14 octombrie 1938 înaintată rezidentului regal D. Papp, era necesară o mai bună colaborare între intelectualii și artiștii din Ardeal și a celorla din Vechiul regat în sensul formării coeziunii spirituale și culturale a națiunii române.

Documentul menționat a fost semnat de către Ap. D. Culea (președinte) și Radu Cioculescu (redactor-șef al Revistei Fundațiilor Regale). Observăm și că redactorul șef R. Cioculescu a solicitat o audiență la rezidentul regal D. Papp, în care redactorul menționat a urmărit să se consulte cu generalul Papp asupra unui program de acțiune pe care Uniunea Fundațiilor Culturale Regale urma să-l promoveze în Ținutul Mureș. De asemenea, aprecia redactorul, R. Cioculescu, Fundația patronată de suveranul român Carol al II-lea, „va găsi sprijinul și recomandările necesare ca organe în subordinea Excelenței Voastre, precum și factorii culturali din orașele unde se vor crea noile secțiuni ... să ne dea concursul moral și material la realizarea acestei opere importante de cultură”. R. Cioculescu găsea de cuvință să-și exprime anticipat mulțumirea pentru sprijinul material și administrativ pe care Rezidența regală și rezidentul regal D. Papp urma să-l ofere Uniunii pentru a intra în spațiul acestui ținut regal⁷⁶.

Printr-un referat din 28 octombrie din același an generalul D. Papp a notificat Uniunea Fundațiilor Culturale Regale că, în urma parcurgerii documentului și a înțelegerii solicitărilor susmenționatei Fundații, a considerat că activitatea acesteia nu putea avea loc decât suprapusă peste aceea pe care Astra o dezvoltă în toată Transilvania și în Banat, sau în paralel cu aceasta; practic rezultatele, considera D. Papp, urmau să fie aceleași, în condițiile în care ambele instituții culturale ar urma să facă același lucru și în aceleași locuri. De aceea, a menționat generalul D. Papp, în urma consultării cu președintele Astrei, profesorul universitar Iuliu Moldovan, constata că Astra s-a opus și se opune în mod constant pătrunderii Fundației Culturale Regale în Ardeal și Banat considerând aceste provincii ca spații care-i reveneau în opera de construcție prin cultură a națiunii române. Drept pentru care, generalul Papp a declinat primirea în audiență imediată a redactorului Radu Cioculescu, și a solicitat o perioadă de timp pentru a se consulta și cu profesorul Eugen Hulea, consilierul cultural al Ținutului și inspectorul școlar general al Ținutului regal Mureș. Remarca în referatul transmis pe adresa Fundațiilor Culturale Regale, că profesorul E. Hulea, președintele Despărțământului județean al Astrei din Alba Iulia – era prins în activitatea

⁷⁶ *Ibidem*, pp. 2-4.

de primire a consilierului regal N. Iorga, iar apoi, urma să se deplaseze în diferitele județe ale Ținutului în interesul serviciului exercitat și în inspecții școlare frontale la clasă. În concluzia răspunsului dat generalul D. Papp, exprima punctul de vedere potrivit căruia Astra era cea mai potrivită societate culturală pentru a derula programe de pedagogie socială în Ardeal și Banat, pentru că funcționarii săi cunoșteau foarte bine psihologia, comportamentele și atitudinea locuitorilor din aceste zone.

„Așezământul cultural Astra este adânc înrădăcinat în sufletul neamului românesc din Ardeal din vremuri de restriște națională, iar activitatea ei binefăcătoare este cunoscută de suflarea românească de pretutindeni”. Era, oarecum, un refuz elegant, prin care, recurgând la istoria Asociațiunii, rezidentul regal D. Papp, declina implicarea sa și a instituției pe care o conducea în susținerea materială și morală a extinderii Fundațiilor în Ardeal. De aceea, rezidentul regal nu putea vedea pentru viitor, decât o colaborare a Fundațiilor cu Astra, iar sprijinul care urma să fie acordat instituției din Vechiul regal era unul mai degrabă moral, dacă ținem cont că adevăratul patron al acesteia era însuși suveranul Carol al II-lea⁷⁷. Împreună cu întreaga asistență, rezidentul regal Papp a participat la un conduct alegoric al carelor și portului organizat de către locuitorii de pe Valea Abrudului. De asemenea, a asistat la coregrafia prin joc și dans interpretată de către mai multe perechi de tineri din zona Abrud⁷⁸. Programul serbărilor de la 1 decembrie 1938 a fost elaborat de către profesorul E. Hulea și apropiații acestuia din comitetul de conducere al Despărțământului Astra din Alba Iulia în acord cu Prefectura județului Alba și a fost aprobat de către D. Papp.

Documentul remarcă în mai multe puncte: organizarea unui serviciu religios, alocuțiuni, depuneri de coroane de flori, conferințe la Sala Teatrului „Caragiale” din Alba Iulia. De asemenea, Garnizoana Alba Iulia va participa prin comandantul acesteia și șeful său de stat major, iar defilarea se va asigura printr-o companie reprezentativă cu drapel și fanfara militară care va intona imnul de stat și va da onorul rezidentului regal generalul D. Papp. Pe edificiile autorităților de stat din Municipiul Alba Iulia urmau să fie arborate drapele naționale, iar pe principalele artere rutiere și în nodurile de cale ferată din județul Alba se vor arboră, de asemenea, stindarde tricolore. Serbările se vor derula cu fastul cuvenit în perioada 1 și 2 decembrie 1938, atât în Alba Iulia și județul Alba, cât și în celelalte opt județe din Ținutul regal Mureș. Ziua de 2 decembrie a fost rezervată pentru alocuțiuni oficiale ale prefectilor și

⁷⁷ S.J.A.A.N., Fond Rezidența Ținutului Mureș. Serviciul Administrației Generale de Stat, dosar nr. 2853/1938, f. 4.

⁷⁸ *Adunarea generală a Astrei la Abrud*, în „Alba Iulia”, anul XXI, nr. 14, 15 septembrie 1938, p. 3; Isaia Tolan, *op.cit.*, în „Curentul”, anul XI, nr. 3811, 11 septembrie 1938, pp. 10-11; *Ibidem*, în „Universul”, anul 55, nr. 250, 14 septembrie 1938, p. 5; Iuliu Moldovan, *Ședința festivă a Congresului Astrei în Țara Moșilor*, în „Curentul”, anul XI, nr. 3814, 14 septembrie 1938, p. 10.

pentru conferințele de specialitate susținute de către reprezentanții Astrei, așa cum a fost cazul la Alba Iulia, Făgăraș, Sibiu, Târgu Mureș⁷⁹.

În numărul 2 (366 de la apariție) al periodicului central *Societatea de Mâine*, apărut în aprilie-iunie 1939, remarcăm publicarea știrii proiectului Rezidenței regale a Ținutului Mureș depus pentru bugetare Ministerului de Interne, prin care s-a urmărit ameliorarea condițiilor de trai și existență în zona Munților Apuseni, în primul rând prin extinderea și modernizarea arterelor de comunicații pe rutele: Abrud-Turda, cu o ramificație în satul Buru, care mergea apoi către Aiud. A doua rută de acces era Abrud-Zlatna-Alba Iulia, iar o a treia rută era Teiuș-Cheile Râmețiului-Mogoș-Abrud, pentru care generalul Papp a intervenit la ministrul internelor Armand Călinescu⁸⁰. Tot în aprilie 1939 publicația locală *Alba Iulia* a oferit, sub titlarea *Bugetul Ținutului Mureș*, informația privitoare la alocarea sumei de 16 milioane lei pentru finalizarea clădirii Rezidenței regale, a înpremuirii acestui edificiu și a realizării a două noi apartamente. Un prim apartament se va finaliza pentru Majestatea Sa Regele Carol al II-lea și care va putea fi folosit și de către principele de coroană Mihai Mare Voevod de Alba Iulia, iar celălalt, a fost destinat rezidentului Ținutului regal Mureș⁸¹.

Pentru organizarea festivității Pomului de Crăciun, D. Papp a înaintat Reuniunii confesionale greco-catolice Sfânta Maria a femeilor din Cluj, o importantă contribuție în bani, de altfel, alături de toate celelalte contribuții necesare susmenționatei reuniuni pentru Căminul de zi Sfânta Maria din cartierul clujean Iris⁸². În ultima parte a lunii august 1939 Institutul de Studii Clasice din Cluj, în colaborare cu Comisia Monumentelor Istorice din România, Filiala sa din Transilvania, au solicitat printr-un apel adresat rezidentului regal al Ținutului Mureș sprijinirea demersurilor arheologice întreprinse de cercetătorii celor două instituții mai sus menționate. S-a solicitat ca fondul alocat Muzeului Regional al Unirii din Alba Iulia, în vederea efectuării șantierelor arheologice, să fie destinat cercetării cetății dacice de la Căpâlna. Tot în aceeași perioadă Muzeul a fost supus unui proces de

⁷⁹ S.J.A.A.N., Fond Rezidența Ținutului Mureș. Serviciul Administrației Generale de Stat, dosar nr. 6007/1938, ff. 17, 22.

⁸⁰ Iustin Sava, *Problema salvării moșilor din mizeria trecutului*, în „Societatea de Mâine”, anul XVI, nr. 2 (366), aprilie-iunie 1939, pp. 55-56; Ion Giurcă, *Un raport al Generalului Dănilă Papp privind situația Ținutului Mureș în anul 1938*, în „Sangidava”, nr. 6, 2012, pp. 134, 136-137. De altfel, un raport cu un titlu oarecum asemănător intitulat: Problema de salvare a moșilor din mizeria trecutului vitreg, a fost înaintat de către rezidentul regal D. Papp către suveranul român Carol al II-lea, o copie a acestuia ajungând și în posesia ministrului de interne A. Călinescu.

⁸¹ *Noutăți. Bugetul Ținutului Mureș*, în „Alba Iulia”, anul XXIII, nr. 3, 1 aprilie 1939, p. 2.

⁸² *Mulțumită publică*, în „Patria”, anul XX, nr. 23, 30 ianuarie 1938, p. 3.

reorganizare sub conducerea profesorului Ion Berciu, numit director al instituției⁸³.

Alături de consilierul regal Nicolae Iorga, Dănilă Papp, a participat în calitate de ctitor în 19 septembrie 1939 la așezarea pietrei de temelie a Mănăstirii cu hramul „Maica Domnului a tuturor mângâierilor” din Bicaz, județul Neamț⁸⁴. Reținem că în perioada în care a activat în Alba Iulia, între 16 august 1938-13 septembrie 1940, rezidentul regal D. Papp a fost ales membru de onoare în rândurile despărțământului central județean pe care Astra l-a avut în Alba, care la acea dată era prezidat de către profesorul și inspectorul școlar județean Eugen Hulea⁸⁵.

Cu prilejul organizării festive a aniversării Zilei Unirii la 1 decembrie 1939, rezidentul regal D. Papp al Ținutului Mureș a fost implicat în organizarea acestui eveniment și a susținut alocuțiunile de salut în deschiderea adunării festive. De asemenea, în fruntea unei companii de onoare alături de primarul Alba Iuliei, Victor Constantinescu de cei doi ajutoari de primari av. dr. Oliviu Răhăian și Cornel Crișan, (viceprimarii urbei), de episcopul dr. Partenie Ciopron, a salutat plecarea înalților oaspeți din Alba Iulia⁸⁶. În 10 decembrie 1939, D. Papp și-a înaintat demisia către ministrul Afacerilor Interne, Mihail Chelmegeanu, însă răspunsul telegrafic venit din partea anterior menționatului titular al portofoliului de la Interne în Guvernul României, a fost negativ și de refuzare a cererii petiționarului D. Papp. Acesta a reiterat cererea de demisie din funcția pe care o ocupa în Alba Iulia în 11 ianuarie 1940⁸⁷.

⁸³ Muzeul arheologic a fost trecut în administrația Ținutului regal Mureș, în „Alba Iulia”, anul XXIII, nr. 3, a aprilie 1939, p. 3; Gheorghe Dărmăș, Ion Berciu, *Aspecte ale activității culturale*, în „Patrimonium Apulense. Anuar de arheologie, istorie, cultură, etnografie, muzeologie, conservare, restaurare”, IX, 2009, pp. 237-255. Mai în detaliu despre activitatea acestui colaborator al generalului rezident regal D. Papp, director al Muzeului Regional al Unirii din Alba Iulia vezi informații în: Volker Wollmann, Ion Berciu (1904-1986), în „Apulum. Acta Musei Apulensis”, XLI, 2004, pp. 1-60.

⁸⁴ Punerea pietrei fundamentale a Mănăstirii „Maica Domnului a tuturor mângâierilor”, în „Realitatea Ilustrată”, anul XIII, nr. 661, 19 septembrie 1939, p. 18. În fotoreportajul reprodus în susmenționata publicație, rezidentul regal de Mureș, generalul D. Papp, apare în imagine în imediata apropiere a profesorului Nicolae Iorga.

⁸⁵ Valer Moga, *Despărțământul Alba Iulia al „Astreii” (1918-1945)*, pp. 470-471; Anton Rus, *Credința în acțiune. O introducere în istoria Asociației Generale a Românilor Uniți*, p. 92; Eugen Hulea, *Cronica unei condamnări: Deva-Alba Iulia-Ghencea-Midia-Onești 1952-1954*, ediție îngrijită de Victor Gheție și Stela Gheție, Editura Vremea, București, 2019, p. 10.

⁸⁶ Solemnitățile ce se vor desfășura astăzi la Alba Iulia, în „Curentul”, anul XII, nr. 4243, 2 decembrie 1939, pp. 3-4.

⁸⁷ Ioana Rustoiu, Smaranda Cutean, Marius Cristea, op.cit., pp. 113-114. Cercetătorii albaiulieni citați au reprodus ambele cereri olografe și semnate de generalul de divizie în retragere D. Papp, care au fost înregistrate la Secretariatul general al Ținutului regal

În luna februarie 1940, ca urmare a implicării sale active și a propunerilor făcute în sprijinul drepturilor ofițerilor din rezervă și retragere, a fost ales în calitate de membru de onoare al Filialei Sibiu a Societății Ofițerilor în Rezervă și Retrageri Regele Carol al II-lea care au provenit din rândurile active ale Armatei României Mari⁸⁸. În cursul anului 1940, D. Papp a botezat pe cel de-al paisprezecelea copil din familia țăranului fruntaș Ion Crăciun din comuna Răchitiș, județul Ciuc. De observat și că al treisprezecilea copil al țăranul Crăciun a fost botezat cu numele de Mihai de către suveranul Carol al II-lea în 1939⁸⁹.

În 3 mai 1940, secretarul general al Ținutului Mureș, av. dr. Florian Medrea notifica Inspectoratul Sanitar Uman din Județul Alba printr-o adresă a Rezidenței, răspunsul la adresa nr. 1120/1940, în temeiul căreia susmenționata Societate a adresat generalului rezident regal D. Papp, solicitarea organizării a cel puțin două școli, una pentru surorile de caritate, iar o alta pentru asistentele medicale generaliste. Acestea urmau a se organiza în fiecare dintre municipiile reședință din județele Ținutului regal Mureș. Răspunsul adresat inspectorului general sanitar uman în județul Alba, a prevăzut acordul generalului D. Papp în vederea înființării, organizării și desfășurării activităților specifice în fiecare capitală de județ din ținut, implicit și în Alba Iulia. Acestea urmau a se organiza și desfășura sub auspiciile Societății „Principele Mircea”, care a fost condusă în județul Alba de către d-na dr. Georgeta Velican⁹⁰.

Remarcăm pe D. Papp printre semnatarii *Memorandului reprezentanților ofițerilor români proveniți din armata austro-ungară*, în cadrul unei întruniri generale a ofițerilor activi și din rezervă și retragere, care au servit militar în fosta armată imperială austro-ungară și care a fost condusă de către generalul

Mureș sub nr. 33 din 10 decembrie 1939 și 28 conf. 11 ianuarie 1940 și care au fost transmise titularului portofoliului de la Interne, ministrului Mihail Chelmegeanu.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 17.

⁸⁹ *D-l Rezident regal Dănilă Papp botează al patrusprezecelea copil al țăranului Ioan Crăciun*, în „România-Provincie”, anul III, nr. 749, 1 iulie 1940, p. 5.

⁹⁰ S.J.A.A.N., Fond Rezidența Ținutului Mureș. Serviciul Administrației Generale de Stat, dosar nr. 15.212/1940, f. 1-2. Documentul emis de către Serviciul Administrației Generale și de Stat din Rezidența regală Mureș a fost semnat pentru general D. Papp de către secretarul general col. r. av. dr. Florian Medrea și era contrasemnat de șeful serviciului menționat, subdirectorul clasa a II-a Iustin Sava. Georgeta Velican a fost soția primului primar român al Albei Iulia, av. dr. Camil Velican, viitor prefect liberal de Alba, iar apoi senator național liberal în mai multe legislaturi în Parlamentul României din partea circumscripției electorale Alba Iulia. Soția lui Camil Velican a participat și la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia la 1 decembrie 1918 în calitate de reprezentantă a Reuniunii femeilor pentru înfrumusețarea Bisericii greco-ortodoxe din Alba Iulia-Maieri. Vezi în acest sens și în: Valer Moga, *Primul primar român al orașului*, în: Laura Stanciu (Coord.), *Alba Iulia. Memoria Urbis*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2028, pp. 293-295.

de corp de armată adjutant Iosif Iacobici. Memorandul a fost înaintat către generalul Ion Antonescu fiind, în principiu, o adeziune a acestor ofițeri activi și din rezervă și retragere la politica dusă de generalul I. Antonescu în vederea recuperării teritoriilor răpite de sovietici de la România prin ultimatumurile din 26-28 iunie 1940, demers care nu putea avea loc decât ca urmare a activității militare în alianță cu Germania pentru o perioadă limitată în timp, cu obiective precise și în scopul redobândirii de către România a teritoriilor Basarabiei, Bucovinei și a Țării Herței⁹¹.

La 1 august 1941, prin telegrama nr. 410, Excelența Sa D. Papp, ministrul plenipotențiar al României acreditat la Vatican, s-a adresat ministrului ad-interim al Afacerilor Străine de la București Mihai A. Antonescu, vicepreședintele Consiliului de Miniștri remarcând în atenția demnitarului român informații cu privire la audiența de prezentare la Suveranul Pontif Pius al XII-lea. Cu prilejul prezentării cărților de acreditare, ministrul român D. Papp a fost însoțit de tot personalul Legației României la Vatican în frunte cu însărcinatul cu afaceri T. Scortzescu, profesorul Emil Panaitescu și consilierul ecleziastic unit canonicul dr. Aloisiu Ludovic Tăutu.

În documentul mai sus menționat, generalul Papp a apreciat că durata audienței a fost de 25 minute, iar Sfântul Părinte Pius al XII-lea a răspuns discursului ambasadorului român prin transmiterea binecuvântării sale apostolice adresate Majestății Sale Regele Mihai I, precum și conducătorului militar al statului român, generalul Ion Antonescu. Suveranul Pontif și-a exprimat dorința ca „suferințele poporului român să ia sfârșit și a afirmat că simte și El bucuria poporului român pentru revenirea la țară a provinciilor pierdute în Est”.

După audiență, Excelența sa ministrul plenipotențiar D. Papp, a remarcat în telegrama anterior menționată, că delegația română a fost primită de Eminența Sa cardinalul Luigi Maglione, secretarul de stat al Vaticanului, care s-a întreținut cu șeful delegației române. În după amiaza aceleiași zile, conform protocolului, secretarul de stat Cardinalul L. Maglione a fost oaspetele Legației României unde demnitarul Vaticanului a ascultat cu multă bunăvoință expunerea suferințelor prin care au trecut românii maltratați în cursul ultimatumurilor, a cedărilor de teritorii, mulți dintre aceștia preoți ai ambelor confesiuni naționale din România, mulți dintre ei „încă nereveniți la țara-mamă”⁹². În după amiaza aceleiași zile, Dănilă Papp, trimisul extraordinar al României la Vatican înainta profesorului Mihai A. Antonescu, ministrul ad-interim al Ministerului Afacerilor Străine, un Raport oficial

⁹¹ A.M.N.R.-Dp.C.A. dosar nr. 724, ff. 2-7. Document elaborat în mai multe sesiuni de lucru în perioada aprilie, mai, iunie 1941 de către o comisie în fruntea căreia s-a aflat generalul de corp de armată adjutant regal Iosif Iacobici. Acest act a fost finalizat la 6 iunie 1941 în cadrul Cercului Militar București și înaintat generalului Ion Antonescu.

⁹² A.M.A.E.-U.A.D., Fond Problema 71. Relații România-Vatican în perioada 1920-1944, vol. 22, f. 62.

înregistrat sub nr. 411 din 1 august 1941 în care a făcut completări la telegrama expediată pe adresa Externelor de la București în dimineața respectivei zile⁹³.

Ministrul plenipotențiar D. Papp raporta vicepremierului român cum a decurs audiența care i-a fost acordată de Suveranul Pontif Pius al XII-lea. A menționat că a fost primit protocolar împreună cu întreg personalul diplomatic al Legației României din Cetatea Eternă, începând de la ora 10, în Sala Tronului. În urma susținerii discursului și a prezentării scrisorilor de acreditare, Sfântul Părinte a vorbit în termeni calzi despre România și și-a exprimat îngrijorarea față de situația prin care statul român era obligat să treacă, atât ca urmare a prevederilor Dictatului de la Viena din 30 august 1940, cât și în urma participării, alături de Germania, pe frontul răsăritean împotriva lumii sovietice. Papa Pius al XII-lea a adresat membrilor Legației României cuvinte de încurajare și de speranță. De asemenea, s-a referit la „însemnătatea pe care poporul român o acordă valorilor spirituale și religioase, binecuvântând națiunea română, pe suveranul acesteia și pe conducătorul militar al statului român”⁹⁴.

În urma alocuțiunilor oficiale, Sfântul Părinte a invitat pe șeful Legației României pentru o convorbire mai apropiată cu caracter confidențial, întrevederea acordată fiind estimată la 22 minute. În această întrevedere cu Suveranul Pontif, ambasadorul D. Papp a expus în fața Papei suferințele prin care românii, cu deosebire aceia din teritoriul cedat Ungariei, erau nevoiți să treacă în condițiile în care rămâneau în teritoriul respectiv. A menționat și despre expulzarea clericilor și a preoților parohi, dar și a laicilor din teritoriul de nord-vest al Transilvaniei. În finalul audienței, cât și a întrevederii acordate la 1 august 1941, reprezentantului României acreditat la Vatican, Suveranul Pontif Pius al XII-lea a adresat binecuvântări apostolice, atât suveranului român Mihai I, cât și conducătorului țării generalul Ion Antonescu, adresând cuvinte pline de elogii pentru acesta din urmă. „...și-a exprimat apoi dorința ca suferința poporului român să ia cât mai curând sfârșit și a afirmat că resimte și El bucuria cu care poporul român vede în momentul de față realipirea la Patria Mamă a teritoriilor care ne-au fost răpite acum un an”⁹⁵.

Remarcăm participarea Excelențelor lor Vasile Grigorcea și Dănilă Papp, ambasadorii români acreditați în Roma și la Vatican la un *Requiem* desfășurat la Mănăstirea Monte Cassino pentru odihna defuncțiilor regi ai României,

⁹³ Marius Ioan Bucur, Cristina Păiușan, Ioan Popescu, Dumitru Preda, *România-Vatican. Relații diplomatice 1920-1950*, volumul I, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 193.

⁹⁴ A.M.A.E.-U.A.D., Fond Problema 71. Relații România-Vatican în perioada 1920-1944, vol. 22, ff. 63-65.

⁹⁵ *Ibidem*, f. 65.

Carol I și Ferdinand I în 20 august 1941⁹⁶. În 29 august 1941, profesorul Ion Berciu, directorul Muzeului Regional al Unirii din Alba Iulia îl informa în scris pe generalul Papp despre apariția Anuarului instituției, la care ministrul român la Roma a realizat prefața, în „calitatea de președinte de onoare și de ctitor al acestei instituții”⁹⁷.

În 22 octombrie 1942, trimisul extraordinar al României pe lângă Sfântul Scaun, general Dănilă Papp, înainta ministrului ad-interim al Afacerilor Străine de la București profesorul Mihai A. Antonescu, raportul confidențial nr. 665 în care a detaliat vizita unor jurnaliști români efectuată la Vatican în frunte cu academicianul și scriitorul Liviu Rebreanu⁹⁸. În raportul înaintat, generalul Papp, s-a referit în principal la contactul avut cu scriitorul Liviu Rebreanu, membru al Astei și al Academiei Române. Scriitorul român în acele momente îndeplinea funcția de director la Teatrul Național din București. Ca urmare a dialogului purtat cu L. Rebreanu, ambasadorul D. Papp a fost informat că în fruntea unui grup de jurnaliști români, se va deplasa în Roma pe data de 21 octombrie. Liviu Rebreanu și-a exprimat lui D. Papp dorința ca grupul român pe care îl conducea să fie primit în audiență de către Suveranul Pontif Pius al XII-lea, rugându-l în acest sens pe ambasadorul român Papp să faciliteze audiența și să participe la această audiență.

În vederea soluționării acestei solicitări a academicianului și scriitorului L. Rebreanu, D. Papp solicita o nouă audiență monseniorului Giovanni Batista Montini, substitutul secretarului de stat al Vaticanului, deoarece în acele zile titularul afacerilor externe de la Vatican, Cardinalul L. Maglione, nu a fost disponibil. În 22 octombrie, monseniorul substitut G. B. Montini l-a înștiințat pe ambasadorul român Papp că Suveranul Pontif Pius al XII-lea a fost de acord și a binevoit să primească delegația română în audiență. În condițiile în care delegația condusă de L. Rebreanu a avut în program și vizitarea monumentului eroului necunoscut din Roma, așa cum a solicitat directorul presei străine din Ministerul Culturii Populare de la Roma, s-a impus o modificare în programul audienței la Papă. Acest aspect a creat o situație neplăcută, însă, care, observa D. Papp, a fost depășită grație amabilității monseniorului G. B. Montini, care a explicat Papei Pius al XII-lea chestiunea ca atare și a procedat la amânarea audienței pentru ziua de vineri în 23

⁹⁶ *Un Requiem pentru odihna sufletelor Regilor noștri Carol I și Ferdinand I în celebra Mănăstire Montecassino*, în „Curentul”, anul XIV, nr. 4855, 22 august 1941, p. 5; *Ultimele informații*, în „Universul-Capitala”, anul 58, nr. 226, 22 august 1941, p. 11. Suveranii români Carol I și Ferdinand I au fost menționați de autoritățile pontificale romane ca mari susținători ai Mănăstirii romano-catolice de la Monte Cassino.

⁹⁷ A.M.N.U.A.I., dosar nr. 1/1941, f. 164. Textul respectivei adrese, care a fost înaintat ministrului român la Vatican D. Papp, și a fost reprodus în lucrarea cercetătorilor albaiulieni: Ioana Rustoiu, Smaranda Cutean, Marius Cristea, *op.cit.*, p. 19.

⁹⁸ Marius Ioan Bucur, Cristina Păiușan, Ioan Popescu, Dumitru Preda, *România-Vatican. Relații diplomatice 1920-1950*, volumul I, p. 249.

octombrie, sau sâmbătă 24 octombrie 1942⁹⁹. În cursul zilei de 25 octombrie la Școala Română din Roma a fost oferit un ceai în onoarea oaspeților români, de către directorul instituției, care a făcut oficiile de gazdă. La acest eveniment au luat parte ca invitați, atât directori, cât și redactori ai periodicelor centrale din Roma: *Corriere de la Sera* și *Popolo d'Italia*¹⁰⁰.

Audiența acordată ziariștilor români de către Suveranul Pontif Pius al XII-lea, a avut loc doar luni în 26 octombrie¹⁰¹. În cadrul acestui eveniment, Papa Pius al XII-lea a adresat mai multe cuvinte de simpatie delegației culturale a României, a acordat binecuvântarea sa apostolică pentru suveranul român Mihai I și pentru Regina Mamă Elena, pentru șeful guvernului regal român, respectiv pentru cei de față și întreaga națiune română. Adresându-se jurnaliștilor români în limba franceză, Suveranul Pontif a scos în evidență rolul social și importanța misiunii pe care o au scriitorii și ziariștii în special, dar și oamenii de cultură, în general: „Ei trebuie să-și dea concursul pentru alinarea suferințelor războiului și pentru a pregăti acele caractere puternice, care vor coopera în toate țările la organizarea unei păci bazate pe dreptate și adevăr”¹⁰².

L. Rebreanu, în expozeul avut, tot în limba franceză, și-a exprimat gratitudinea sa și a întregii delegații române, atât pentru audiența care le-a fost acordată de către Papă, cât și pentru cuvintele calde și simple adresate de către Pius al XII-lea, regelui Mihai I, șeful guvernului român, celor de față și națiunii române¹⁰³. În 27 octombrie 1942, D. Papp a adresat o telegramă ministrului interimar al Afacerilor Străine de la București în care a făcut succinte mențiuni cu privire la audiența pe care Suveranul Pontif Pius al XII-lea a acordat-o ziariștilor din România¹⁰⁴.

În 8 noiembrie 1942 cu prilejul sărbătoririi zilei onomastice a suveranului român Regele Mihai I, a avut loc în Capela Română din Roma un Te-Deum. La acest serviciu divin, desfășurat în capitala Italiei, au participat și miniștrii României acreditați, atât la Vatican, D. Papp, care a fost însoțit de însărcinatul cu afaceri Teodor Scortzescu, cât și ministrul plenipotențiar Vasile Grigorcea,

⁹⁹ A.M.A.E.-U.A.D., Fond Problema 71. Relații România-Vatican în perioada 1920-1944, vol. 22, ff. 345-346.

¹⁰⁰ *Ceai în onoarea oaspeților români*, în „Universul”, anul 59, nr. 296, 29 octombrie 1942, p. 7; *Ibidem*, în „Curentul”, anul XV, nr. 5.281, 28 octombrie 1942, p. 7.

¹⁰¹ Marius Ioan Bucur, Cristina Păiușan, Ioan Popescu, Dumitru Preda, *op.cit.*, vol. I, p. 250; *Suveranul Pontif a primit în audiență specială delegația ziariștilor români*, în „Universul”, anul 59, nr. 296, 29 octombrie 1942, p. 7.

¹⁰² *Ziariștii români în audiență la Suveranul Pontif*, în „Curentul”, anul XV, nr. 5.281, 28 octombrie 1942, p. 7; *Suveranul Pontif a primit delegația ziariștilor români*, în „Țara”, anul II, nr. 444, 28 octombrie 1942, p. 1.

¹⁰³ *Mesajul d-lui. Liviu Rebreanu adresat Italiei*, în „Țara”, anul II, nr. 444, 28 octombrie 1942, p. 1.

¹⁰⁴ Marius Ioan Bucur, Cristina Păiușan, Ioan Popescu, Dumitru Preda, *România-Vatican. Relații diplomatice 1920-1950*, volumul I, p. 250.

care a venit însoțit de universitarul Scarlat Lambrino, directorul Școlii Române din Roma. De altfel, printre cei de față s-a numărat și nunțul apostolic român monseniorul Andrea Cassulo, reprezentantul diplomatic al Sfântului Scaun, care era acreditat în România, însă care în acele zile se afla la Vatican. De asemenea, cu acest prilej au mai participat și funcționari din cadrul celor două Legații române de pe lângă Vatican și Quirinal¹⁰⁵.

În 21 noiembrie 1943 D. Papp, revenit de la postul de ministru plenipotențiar al României de pe lângă Sfântul Scaun, în a doua parte a lunii septembrie s-a aflat la domiciliul său în Sibiu de pe strada Universității, nr. 8. Cu prilejul organizării de către Rectoratul Universității Daciei Superioare, aflate în acel an la Sibiu, a unui pelerinaj la monumentele unora dintre reprezentanții elitei române din secolul al XIX-lea aflate într-un modest cimitir de la Biserica greco-catolică a Protopopiatului unit al Sibiului, D. Papp a participat la serviciul religios organizat în memoria acestora de către Episcopul unit de Oradea Marea, P.S. dr. Valeriu Traian Frențiu, administrator apostolic al Mitropoliei greco-catolice de Alba Iulia și Făgăraș. Răspunsul la serviciul religios de pomenire a lui Alexandru Papiu Ilarian, Gheorghe Barițiu, David Urs, Baron de Margina, Ion Rațiu și Iosif Sterca-Șuluțiu, a fost dat de corul Academiei Teologice Greco-catolice de la Blaj, aflat sub bagheta dirijorului profesor Cherebet, iar Rectorul susmenționatei instituții de învățământ, profesorul Vasile Chinezu a rostit pentru cei prezenți cuvântul de învățătură¹⁰⁶.

În 3 martie 1944 căpitanul activ Alfonso Ghe. Ivașcu, solicita procurorului sibian Petru P. Vasiliu reconstituirea actului său de naștere. În petiția pe care ofițerul Ivașcu a înaintat-o magistratului sibian a avut ca martori pe D. Papp, posibil rudă a căpitanului Al. Ivașcu, dacă ținem cont că soția generalului D. Papp a fost Eugenia Ivașcu, căsătorită Papp și pe doamna Alice Ivașcu, probabil mătușă dinspre tată. În petiția semnată de căpitanul Alfonso Ivașcu, acesta menționa că domiciliază pe strada Universității din Sibiu la nr. 12 și declara că este refugiat de la domiciliul avut în Cluj, dar pe care, ca ofițer activ al Armatei Române, a trebuit să-l părăsească la finalul lunii august 1940, moment în care s-au pierdut o parte dintre documentele personale, printre care și actul de naștere, care trebuia reconstituit. Mai aflăm din solicitarea înaintată Parchetului de pe lângă Judecătoria Sibiu, că ofițerul Alfonso Ivașcu, era născut în 20 noiembrie 1914 în localitatea Dolna-Tuzla din Bosnia, (la acea dată în Austro-Ungaria) și a fost fiul lui Gheorghe Ivașcu și Valeria Ivașcu, aceasta din urmă cu numele de fată Rank.

Din același document aflăm că D. Papp domicilia pe strada Universității la nr. 8 în Sibiu. Evident și acesta a fost nevoit să-și abandoneze domiciliul din

¹⁰⁵ *Solemnitățile din străinătate organizate cu prilejul onomasticii Regelui Mihai I*, în „Țara”, anul II, nr. 456, 11 noiembrie 1942, p. 3.

¹⁰⁶ *Praznic nouit*, în „Unirea”, anul, 53, nr. 48, 27 noiembrie 1943, p. 2; Ion Mihăilescu, *Solemnitatea comemorării*, în „Țara”, anul III, nr. 751, 23 noiembrie 1943, p. 1.

Cluj în finalul lunii august a anului 1940. Petiția a fost semnată de căpitanul Al. Ivașcu în ziua de 3 martie 1944, la Sibiu¹⁰⁷. Remarcăm participarea generalului D. Papp cu un sprijin material de 2.000 lei sub forma abonamentului anual în demersurile de sprijinire a periodicului brașovean *Gazeta Transilvaniei*, acțiune evidențiată de către conducerea ziarului brașovean la rubrica *Abonamente de sprijin* din 11 martie 1944¹⁰⁸.

În publicația *Gazeta Sibiului* din 1 decembrie 1944, Marinela Osvadă Seulescu a mulțimit public, în numele Centralei a II-a a Societății de Crucea Roșie Română, pentru zona de operațiuni militare, generalului de divizie în retragere D. Papp, fost ministru plenipotențiar al României la Vatican, pentru gestul făcut de acesta și anume onorarea cel dintâi cu darul său a colectei publice umanitare care s-a făcut prin susmenționata societate, atât pentru zona Ardeal, cât și pentru zona Moldova la sediul Centralei din Sibiu din strada Haller, nr. 5¹⁰⁹.

În Raportul din luna mai 1947 dat publicității de către C.A.R.S. Sibiu pentru anul de activitate în curs aflăm că în conturile acestei Case de Asigurări Reciproce de Stat, generalul D. Papp deținea un activ de 180.000 lei. Suma a fost colectată în contul generalului de-a lungul anilor¹¹⁰. Dănilă Papp a fost avansat în 24 februarie 1947 în gradul de general de corp de armată în retragere. Decretul regal de avansare a fost publicat în Monitorul oficial nr. 50 din 1 martie 1947¹¹¹.

În cursul zilei de 24 august 1948 acesta a fost citat la adresa sa din Sibiu să ia parte la ședința publică a Tribunalului din Sibiu pentru a-i fi comunicată decizia revizuirii drepturilor sale de pensie. Instanța sibiană, pe fondul unor recomandări politice de la București, a găsit de cuvință că pensia pe care o avea generalul în urma activității sale socio-profesionale era prea mare, astfel că, drepturile sale au fost sistate, acesta fiind astfel șters din controalele publice ale Casei Naționale de Pensii din România¹¹². De altfel, pensia sa a fost

¹⁰⁷ Alfonso Gheorghe Ivașcu, *Domnule Prim-Procuror !*, în „Gazeta Sibiului”, anul XI, nr. 13, 24 martie 1944, p. 3.

¹⁰⁸ *Informațiuni. Abonamente de sprijin*, în „Gazeta Transilvaniei”, anul CVII, nr. 20, 11 martie 1944, p. 8. Abonamente de sprijin au mai fost făcute de către dr. Aurel Cojocariu (medic), av. Leontin Pârvu (București) Lidia Navrea, soție de maior din Brașov, dar și alții.

¹⁰⁹ Marinela Osvadă Seulescu, *Centrala a II-a a Crucii Roșii*, în „Gazeta Sibiului”, anul XI, nr. 49, 1 decembrie 1944, p. 5.

¹¹⁰ *Activitatea și Bilanțul C.A.R.S.-ului Sibiu*, în „România Viitoare”, anul IV, nr. 119 (721), 11 iunie 1947, p. 2.

¹¹¹ *Generali avansați în retragere*, în „Monitorul oficial”, anul CXV, nr. 50, 1 martie 1947, p. 1.569. Cornel Țucă; Laurențiu Batin, *Ofițeri ardeleni și bucovineni din fosta armată austro-ungară*, Editura Ethnologica, Baia Mare, 2018, p. 235.

¹¹² *Tabelul pensionarilor publici din Sibiu citați la ședințele Comisiei județene de revizuire*, în „România Viitoare”, anul V, nr. 161 (996), 11 august 1948, p. 4; Ioana Rustoiu, Smaranda Cutean, Marius Cristea, *op.cit.*, pp. 20-21.

sistată încă din 1 iunie 1948. Dănilă Papp, considerând că i se face o nedreptate evidentă și nemeritată și sprijinit printre alții de profesorii Onisifor Ghibu și Ioan Lupaș, înaintează pe procedură recurs împotriva hotărârii Comisiei județene Sibiu de revizuire a pensiilor publice. Acesta a contestat decizia și a elaborat un memoriu pe care l-a înaintat Tribunalului Sibiu, în care aduce argumente în favoarea menținerii pensiei, argumentând că aceasta este rezultatul activității sale publice în serviciul statului român, în diferite posturi și funcții în care cariera l-a purtat¹¹³.

Prin Decizia nr. 82.420 din 20 octombrie 1948, comisia centrală de verificare a recursului pe care generalul D. Papp l-a înaintat în temeiul legii împotriva art. 4 din Legea nr. 102/1948, prin care i-a fost sistată pensia, a emis decizia mai sus enunțată, în atenția Tribunalului Sibiu în vederea repunerii în drepturi a generalului Papp în condițiile art. 5 din aceeași lege nr. 102/1948¹¹⁴.

În 16 noiembrie 1948, mai mulți cetățeni ai Republicii Populare Române, care domiciliau în Sibiu au semnat în favoarea generalului de corp de armată în retragere D. Papp o declarație de bună conduită a acestuia. Se aprecia de către cei 21 de semnatori, printre care remarcăm pe Caius Brediceanu (fost ambasador și ministru plenipotențiar al României), Onisifor Ghibu (fost universitar clujean), Ioan Lupaș (membru al Academiei României), generalul Vasile Magda, dar și alți generali și ofițeri superiori, calitate lui D. Papp de ofițer superior, general comandant de divizie și corp de armată, de rezident regal și de ministru plenipotențiar și trimis extraordinar al României la Vatican și care au declarat public susținerea omului D. Papp¹¹⁵. Vorbea fluent limbile română, maghiară, germană și italiană. D. Papp s-a strins din viață în luna martie 1950 și a fost înmormântat în Cimitirul central din Cluj¹¹⁶.

¹¹³ *Ibidem*, p. 21.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 124. Comisia centrală de recurs pentru revizuirea pensionarilor publici, care a revizuit drepturile de pensie ale generalului de corp de armată în retragere D. Papp în octombrie 1948 a fost formată din: Ioan D. Ioan (secretar general și președinte), Gheorghe Strat, membru, delegat al Ministerului Justiției, Marin Mândica, membru, delegat al Confederației Generale a Muncii, Gheorghe Dinulescu, membru, delegat din partea Casei Generale de Pensii, Pr. N. Rădulescu, membru, delegat al Uniunii Generale a Asociațiilor și Societăților Pensionarilor Publici din România.

¹¹⁵ *Ibidem*, pp. 124-125.

¹¹⁶ Ioan Ciorca, Vasile Lechințan, *Personalități ale Centenarului Marii Uniri din 1918 în cimitirele clujene-Ghid istoric*, Editura Ecou Transilvan, Cluj-Napoca, 2018, p. 45.

THE MAN DĂNILĂ PAPP: ASPECTS AND SEQUENCES OF HIS PERSONAL LIFE (SOCIAL-COMMUNITY) BETWEEN 1900-1950

Abstract: In the next study that we submit to your attention, we present brief sequences from the life of the Transylvanian Romanian officer Dănilă Papp. He served in the Austro-Hungarian imperial army, and since the fall of 1918 we find him in the service of the Governing Council of Transylvania. Thenafter, on the background of the intercalation in the Royal Army of Great Romania, the former commander of the Papp Brigade on the fronts of the First World War in Galicia, Bucovina and Northern Italy advanced hierarchically in the service of the Romanian state. He held in the inter-war periode command positions in Sibiu at the head of the Transylvanian 18th Infantry Brigade, which he lead in the Romanian Army's Tisa campaign, and then from 1923, at the head of the I and VI Army Corps of Roamnian Army from Craiova and Cluj. In 1930 he was transferred to the reserve position of the army corps he commanded. Between 1930-1937 General Papp was active in the General Association of United Romanians, in the Cultural League and also in the Transylvanian Association. We find him a Senior advisor in the service of the Superior Council of the Ministry of National Defense, offering his services at the request of the Romanian sovereign Carol II for the fortification of the western front, generically called the "Carol II fortified line". He served in the dignity of royal resident in Alba Iulia at the head of the Mureș Province during the reign of sovereign Charles II between August 18, 1938 and September 13, 1940.

Close friend of the Romanian Greek-Catholic prelates: Î.P.S. Alexandru Nicolescu and P.S. Valer Traian Frențiu, at the proposal of the new leader of the Romanian state I. Antonescu, was appointed minister plenipotentiary and envoy extraordinary of the Kingdom of Romania to the Vatican. From September 1943, he returned to Sibiu and participated in the activity of the AGRU, of which he was acting president since 1937. In 1947, he was promoted to the rank of general of the army corps. He lived the last years of his life in Sibiu and Cluj, in great privations and under the careful monitoring of the new authorities of the Romanian state. He died in March 1950 and was buried in the Central Cemetery in Cluj.

Keywords: Dănilă Papp, general, royal resident of Alba Iulia, minister plenipotentiary, General Association of United Romanians.

DISPUTA TERITORIALA PENTRU INSULELE BRĂILEI (1918)

Rezumat: Un episod mai puțin cunoscut din istoria României este disputa teritorială din 1918, asupra insulelor dintre Hârșova și Brăila. După ce guvernul Marghiloman este nevoit să renunțe la Dobrogea, Bulgaria consideră că noua graniță fluvială cu România îi dă dreptul la mai multe insule dunărene. Pentru a soluționa această dispută, cele două guverne decid să apeleze la un tribunal internațional de arbitraj.

Cuvinte-cheie: Dunăre, frontieră, insule, arbitraj.

În seara zilei de 5 mai 1918 (stil nou), Alexandru Marghiloman, președintele Consiliului de Miniștri, are o discuție finală cu delegația bulgară care participa la negocierile de pace dintre România și Puterile Centrale. Printre aceștia observă o figură nouă: „un marinăr negru mustăcios.” În discuție este adus noul statut al Dobrogei: „De la început bulgarii ridică chestiunea: Le trebuiesc insulele, adică teritoriul cuprins între cele două brațe ale Dunării, în dreptul Brăilei.”¹ Pentru a salva țara de la pieire, guvernul român acceptase deja, prin pacea preliminară de la Buftea, cedarea Dobrogei întregi, „până la Dunăre”.² Prin urmare, fluviul urma să devină graniță de stat până la vărsarea sa în Marea Neagră. În baza acestei noi realități, delegația bulgară invoca principiul talwegului pentru stabilirea graniței dintre două state riverane. Altfel spus, România ar fi trebuit să renunțe la teritoriul dintre brațele Dunării, deoarece singurul braț navigabil era cel din stânga. Poziția bulgară în privința insulelor dunărene nu era însă unitară. Șeful delegației bulgare, ministrul de Finanțe, Dimităr Toncev, era sceptic în privința solicitărilor inițiale venite de la Cartierul General al armatei bulgare. Prin urmare, la 24 aprilie, Toncev îi împărtășea președintelui Consiliului de Miniștri de la Sofia, Vasil Radoslavov, îngrijorările legate de dispozițiile primite de expertul Cartierului General, capitan rang II Nedelcio Nedev (marinarul mustăcios menționat de Marghiloman), respectiv ca delegația bulgară să solicite la negocierile de pace de la București ca „toate insulele de

*Cercetător științific I, Institutul de Studii Sud-Est Europene, e-mail: dcainbalcani@gmail.com.

¹ Alexandru Marghiloman, *Note politice*, III, București, 1927, p. 503.

² Constantin Argetoianu, *Memorii*, III-IV, Ediția a II-a, revăzută și întregită de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 2008, p. 388.

pe Dunăre să rămână în stăpânirea noastră, prin urmare granița pe Dunăre să nu treacă după talweg, ci mai la nord, după insule”. Ministrul Toncev își argumenta punctul de vedere: „Această solicitare a noastră, după părerea experților, cu greu poate fi susținută și chiar dacă se reușește să fie introdusă o asemenea graniță ea reprezintă pe viitor un motiv permanent de neînțelegeri, iar beneficiile economice pentru Bulgaria vor fi neînsemnate. Mai ușor și mai practic este de a se menține ca graniță linia ideală a talwegului și să păstrăm pentru noi doar 10 ostroave diferite, cu importanță militară, pe întregul curs al Dunării care revine României.”³

La auzul solicitărilor formulate de partea bulgară, delegații români au invocat faptul că acest teritoriu nu a făcut niciodată parte din provincia pe care o cedau Puterilor Centrale. Punctul lor de vedere era susținut atât de către delegația germană, cât și de cea austro-ungară.⁴ Pentru a pune capăt acestei chestiuni, care risca să întârzie încheierea tratatului de pace, părțile au ajuns la un compromis. A fost redactat următorul protocol: „La Nr. 1 al Păcii preliminare încheiată în ziua de 5 martie 1918, la Buftea, este stipulat că România cedează Puterilor Aliate ‘Dobrogea până la Dunăre’. Cum însă s-au ivit divergențe de părere asupra interpretării dacă după această stipulațiune teritoriul situat între Hârșova și Brăila și cuprins între brațul principal apusean al Dunării (veche Dunăre) și brațul Cremenea urmează să fie cedat aliaților, toate Puterile interesate au convenit de a supune această chestiune rămasă deschisă în art. X al Tratatului de Pace unui arbitraj. Convențiunea de arbitraj va fi încheiată fără întârziere de guvernele bulgar și român, luându-se ca normă dispozițiunile generale ale convențiunei din Haga pentru rezolvarea pacifică a conflictelor internaționale, din 18 octombrie 1907. Tribunalul arbitral va fi compus din câte un membru numit de către cele două Guverne și de un supraarbitru neutru, pentru a cărui desemnare va fi rugat Președintele Confederațiunei Elvețiene.”⁵ Nu era pentru prima dată când România și Bulgaria intenționau să se adreseze unei Curți internaționale de arbitraj din cauza unor insule de pe Dunăre. Un caz asemănător se petrecuse la începutul anului 1900.⁶

Soarta Dobrogei implica, deopotrivă, speranțe și decepții pentru autoritățile de la București și Sofia. Guvernul român înaintase deja părții bulgare o notă în care își expunea, cu fermitate, drepturile asupra provinciei dintre Dunăre și Marea Neagră: „Regatul român are asupra Dobrogei drepturi vechi și drepturi noi. În favoarea drepturilor sale vechi vorbește limpede

³ Tsentralen Durjaven Arhiv, fond 176k, opis 3, a.e., 863, s. 76.

⁴ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, p. 503.

⁵ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (AMAE), Fond 71/1914, EII-2, vol. 51, f. 61.

⁶ Pentru detalii vezi Daniel Cain, *Dunărea ca graniță, în relațiile româno-bulgare (1879-1913)*, în Andrei Timotin (ed.), *Dinamici sociale și transferuri culturale în Sud-Estul european (secolele al XVI-lea - al XIX-lea)*, București, Editura Academiei Române, 2019, pp. 342-349.

Istoria. În sprijinul drepturilor sale noi se rostește cu neclintită tărie realitatea imediată, însăși evidența. [...] Ce s-a găsit în Dobrogea când am realipit-o Patriei Mume? Nimic. O țară de pășune. Ce este astăzi Dobrogea după numai 40 de ani de muncă românească? Totul. O țară înfloritoare. O țară admirată de toată lumea pentru bogăția și prosperitatea ei mereu crescândă, pentru avântul și ritmul viguros al eforturilor ei de sănătoasă și temeinică înaintare, pentru roadele fericite ce le-a dat pe toată întinderea vastelor ei orizonturi. Voința românească în robusta ei afirmare, pentru locul ce repede i l-a determinat forța de viață a Statului român în marea mișcare economică și de transport a lumii moderne. O țară care este chiar râvnită și aprig poftită. [...] Ce a fost Dobrogea, știm noi, știe toată lumea. Ce este azi Dobrogea, vedem cu toții, vede toată lumea. Ce va fi Dobrogea, ce trebuie să fie – e tot atât de clar. Trebuie să fie, să rămâie românească și, în dreapta judecată a lucrurilor care mai curând sau mai târziu trebuie neapărat să izbândească, așa va fi. Nimic și nimeni n-o poate înstrăina, oricare ar fi împrejurările zilei.”⁷ Cât privește poziția Sofiei, premierul Vasil Radoslavov se va plânga că, din cauza insistenței de a obține întreaga Dobroge, până la gurile Dunării, Bulgaria a fost tratată la București mai degrabă ca o țară învinsă, nu ca o aliată a Puterilor Centrale.⁸

La mai puțin de 48 de ore de la redactarea protocolului privind recurgerea la medierea unui curți de arbitraj, România și Puterile Centrale semnau Tratatul de pace de la București. Potrivit prevederilor sale, România ceda Bulgariei nu doar Dobrogea de Sud (obținută în 1913), ci și partea de jos a Dobrogei de Nord, până aproape de linia de cale ferată Cernavodă – Constanța. Restul Dobrogei de Nord urma să fie administrat de Puterile Centrale, în regim de condominiu. Tratatul de pace prevedea ca granița dunăreană între România și teritoriul cedat Bulgariei și celorlalte Puteri Centrale (Germania, Austro-Ungaria și Turcia) să urmeze talwegul fluviului. Linia acestuia urma a fi convenită de părțile interesate „îndată după semnarea tratatului de pace; punerea semnelor se va face în toamna lui 1918, pe timpul apelor scăzute”.⁹ Ca o coincidență, în acel an trebuia efectuată prima revizuire a talwegului, conform prevederilor Convenției privind delimitarea graniței fluviale dintre România și Bulgaria, semnată în 1908. Această revizuire însemna, de fapt, o nouă împărțire a insulelor de pe Dunăre, ca o consecință a dinamicii hidrologice a fluviului. În acest scop, cele două țări se obligau, la 1908, să desemneze o comisie mixtă de revizuire. Printre altele, această comisie trebuia să recunoască talwegul fluviului pe porțiunile unde Dunărea

⁷ AMAE, Fond 71/1914, EII-2, vol. 51, f. 17-18.

⁸ Vasil Radoslavov, *Bălgarija i svetovnata kriza*, Sofia, Izdatelstvo na Bălgarskata Akademija na Naukite, 1993, s. 210.

⁹ *Actele tratatului de pace de la București. Marți, 24 aprilie/7 maiu 1918. Textul românesc*, f.l., f.a. [1918], pp. 5-6.

este despărțită, prin insule, în mai multe brațe.¹⁰ Acest articol va fi invocat, în primăvara anului 1918, de către delegații bulgari, în timpul negocierilor de pace dintre România și Puterile Centrale.

Există informații despre existența, în vara lui 1918, a unui proiect de compromis, redactat în limba germană, primit cu multă rezervă de diplomația română. Cel însărcinat cu formularea de observații asupra acestui proiect este Nicolae Docan, director al Direcției Afacerilor Politice și al Contenciosului din Ministerul Afacerilor Străine. Docan avea o solidă cultură juridică, fiind implicat, în 1915, în redactarea unui studiu intitulat *Noțiuni de drept internațional maritim și fluvial*.¹¹ Argumentația lui Docan dezvăluie nu doar istoricul trasării graniței pe Dunăre, ci și impedimentele de care se lovea partea română în pregătirea pledoariei în fața comisiei de arbitraj: „Judecata arbitrară trebuie să aibă deci scopul de a stabili dacă înainte de alipirea Dobrogei către România (1879), terenul contestat a făcut parte din teritoriul Țării Românești sau din teritoriul otoman, din care făcea parte și Dobrogea. Pentru timpurile mai vechi chestiunea nu se poate lămuri cu siguranță, pentru că încă din sec. XV și XVI turcii au pus stăpânire pe mai multe cetăți românești: Giurgiu, Turnu, Brăila, Hotin, Akerman etc, pe care le-au prevăzut cu întărituri puternice, și pentru necesitățile garnizoanelor din ele au uzurpat și luat în stăpânire teritoriul din jurul cetăților. La Brăila turcii stăpâneau astfel atât teritoriul astăzi contestat, cât și aproape întreg județul Brăila de astăzi. Această stare de lucruri a durat până la 1829, când Principatele trecând sub administrația Rusiei, turcii au fost nevoiți să restituie terenurile uzurpate; tot atunci s-a procedat pentru întâia oară la delimitarea Țărilor române despre Imperiul otoman. O comisiune ruso-turcă, pe lângă care s-au alipit și delegați români, a făcut atunci delimitarea apelor Dunării și a împărțit ostroavele din fluviu, iar în procesele verbale ce a încheiat Comisiunea arată că în aval de Hârșova fluviul se continuă prin așa numita ‘Dunărea Veche’, astfel încât terenul astăzi contestat a fost trecut atunci fără nici o contestație în partea Țării Românești și a fost alipit la județul Brăila, din care a făcut necurmat parte de la 1830 încoace. Singurele acte publice internaționale și singurele titluri indiscutabile pe care întemeiem stăpânirea noastră asupra zisului teritoriu sunt deci actele Comisiunei de delimitare de la 1830, adică: a) procesele ei verbale, b) harta cursului Dunării pe care a alcătuit-o atunci, c) hărțile de detaliu pe care le-a ridicat cu același prilej, d) tablourile statistice ale teritoriilor restituite la 1830 Țărilor române. Toate aceste acte se aflau în original în arhiva acestui Departament, copii și corespondențe relative la ele se găseau în Arhiva Statului, la Academia Română, la Ministerul de Domenii (care însă își depusese o parte din actele vechi la Arhiva Statului) și, în sfârșit,

¹⁰ Desbaterile Senatului, Nr. 31/5 martie 1908, Sesiunea ordinară 1907-1908, Ședința de la 15 februarie 1908, p. 427-430.

¹¹ *Noțiuni de drept internațional maritim și fluvial* (1915), ediție îngrijită de Adrian-Bogdan Ceobanu și Constantin Ardeleanu, Editura Militară, București, 2022.

În arhiva Camerei Deputaților se găseau dosarele Obșteștei Obiscinuite Adunări, de la 1830 încoace. Din nenorocire, arhiva Camerei a fost distrusă iar actele acestui Departament, ale Arhivei Statului și ale Academiei Române au fost trimise și împrăștiate în Rusia, astfel încât acum când avem nevoie de ele, nu avem la îndemână nici un titlu autentic pe care să-l înfățișăm judecății arbitrale și trebuie să recurgem la probe indirecte cu care să dovedim măcar că de la 1830 la 1879 am făcut acte de stăpânire în teritoriul contestat. Ori strângerea acestor dovezi – pe care o începusem de altfel în scurtul timp cât am stat în București – este în împrejurările actuale foarte anevoioasă și cere un timp îndelungat.” În plus, mai constata Docan, „proiectul de compromis prevede că memoriile înaintate tribunalului arbitral vor fi însoțite de copii legalizate a tuturor actelor de care părțile voiesc a se servi. Este ușor de înțeles că aceste copii nu vor fi de nici un folos, pentru că supraarbitrul nu va putea lua la cunoștință de actele redactate în limba română, nici arbitrul român de cele scrise în bulgărește. Va trebui deci neapărat ca actele să fie însoțite și de traducerea lor în limba de care se va servi tribunalul – ceea ce va întârzia încă pregătirea materialului. Nu trebuiește uitat de asemeni că majoritatea actelor de care ne servim noi sunt scrise cu caractere chirilice, astfel încât ele vor trebui mai întâi transcrise cu litere latine și apoi traduse, ceea ce cere un timp îndelungat.” Din aceste considerente, diplomatul român aprecia că termenul de depunere a actelor trebuia prelungit cu 4-6 luni. Procedura se prefigura a fi și mai greoaie, în condițiile în care tribunalul arbitral urma a funcționa la Haga. „Această alegere este un adevărat non-sens, căci a alerga fără nici o necesitate tocmai în celălalt capăt al Europei, și de acolo iar îndărăt la București sau Sofia ori de câte ori în cursul judecății va fi nevoie de un act nou sau de o lămurire nouă este, mai ales în împrejurările actuale, când călătoriile sunt atât de lungi și de grele, a complica lucrurile pentru plăcerea de a le complica. Tribunalul nu poate funcționa decât la București sau la Sofia și aceasta pentru că 1) în aceste două orașe se găsesc actele de care părțile vor avea poate încă nevoie în cursul dezbaterilor, și interpretii care să le poată traduce, și 2) pentru că o descindere la fața locului va fi neapărat necesară. Și o atare descindere s-ar face foarte greu sau poate s-ar respinge chiar dacă tribunalul ar trebui să se transporte de la Haga în teritoriul contestat și apoi să se întoarcă iar la Haga spre a da sentința.”¹²

Autoritățile bulgare au luat, la fel de în serios, pregătirea argumentației pentru tribunalul arbitral. Dovada se află în arhivele militare bulgare, unde se păstrează un consistent memoriu, de 165 de pagini, despre importanța economică și militară a insulelor revendicate. Autorul acestui document, datat 24 august 1918, este căpitanul de marină Nedelcio Nedev.¹³ Acesta era o autoritate în materie, fiind proaspăt autor al unui volum despre dreptul

¹² Biblioteca Academiei Române, Manuscrise, Arhiva N. Docan, IV mss, Arbitrajul cu Bulgaria pentru hotarul pe Dunăre, f. 1-8.

¹³ Държавният военнoисторически архив (ДВИА), фонд 42м, opis 1, а.е. 268.

internațional fluvial pe Dunăre.¹⁴ Căpitanul Nedev analizează modul în care autoritățile române și cele bulgare interpretau prevederile Tratatului de pace de la București. Faptul că România ceda Dobrogea „până la Dunăre” nu putea însemna decât un singur lucru: „până la talwegul Dunării”. Principiu acceptat de partea română în cazul Dobrogei de Sud, cedată Bulgariei, dar contestat în ceea ce privește Dobrogea de Nord aflată sub condominiul Puterilor Centrale. Guvernul român înțelegea să renunțe exact la acea Dobroge pe care a primit-o în 1878, prin decizia Congresului de la Berlin. Mai precis, noua graniță nu putea fi decât vechea graniță româno-turcă din 1878, stabilită prin Tratatul de la Adrianopol, din 1829. Doar că, din punct de vedere bulgar, acest tratat nu a trasat o graniță, ci doar a stabilit un principiu de delimitare. Așadar, esența acestei dispute teritoriale consta în recunoașterea talwegului Dunării. În privința porțiunii cuprinse între Hârșova și Brăila, partea română recunoștea doar vechiul talweg, cel pe care Dunărea l-a avut în 1830. Partea bulgară, în schimb, insista pentru noul talweg, cel de pe brațul stâng al Dunării. După ce a studiat toate documentele referitoare la delimitarea graniței pe Dunăre din perioada 1829-1879, ofițerul bulgar ajungea la următoarea concluzie: insulele aflate în dispută au ajuns, în 1830, în posesia Țării Românești doar datorită faptului că erau situate în stânga talwegului Dunării din acea perioadă. În momentul de față, își continuă argumentația Nedev, când talwegul s-a mutat pe brațul stâng al fluviului, acest teritoriu trebuie tratat în același mod ca în 1830, când s-a trasat granița. Mai precis, ca o insulă care nu aparține nici unui mal al Dunării. Prin urmare, pentru autoritățile bulgare, această dispută teritorială nu se rezuma la niște insule, ci la principiul după care trebuia trasată noua graniță pe Dunăre, de la Silistra și până la brațul Sf. Gheorghe.¹⁵

Insistența părții bulgare pentru obținerea unei noi granițe fluviale cu România nu se baza doar pe justetea unor argumente juridice. În joc era și importanța militară și economică pe care o puteau dobândi insulele de pe Dunăre în vreme de război. Încă din octombrie 1917, o comisie militară a fost însărcinată să stabilească care ar fi granița cea mai favorabilă pe Dunăre pentru Bulgaria, din punct de vedere militar și economic. Operațiunile efectuate de armata română în toamna anului 1916 au arătat beneficiile stăpânirii unor insule și a unor canale. Era menționat cazul operațiunii de la Flămânda, când trupele române au trecut Dunărea, în Bulgaria, cu ajutorul unui pod de pontoane, construit peste insula Lungu. Prin urmare, stăpânirea insulelor din amonte de Brăila ar fi avut o indiscutabilă importanță strategică în cazul unui nou război cu România. Ofițerii bulgari erau îngrijorați de perspectiva ca granița fluvială în zona Hârșova – Brăila să fie stabilită pe brațul drept al Dunării, parțial navigabil. Această variantă ar fi creat greutăți vizibile vaselor militare bulgare, obligate să navigheze între Hârșova și Brăila

¹⁴ Nedelcio Nedev, *Dunav ot gledishte na savremennoto rechno konventzionalno pravo*, Sofia, 1917, 196 pag.

¹⁵ DVIA, fond 42m, opis 1, a.e. 268, s. 108-126.

doar în anumite perioade, când acest braț al Dunării era navigabil. Era invocată și importanța pe care o putea dobândi stăpânirea insulelor în disputa asupra transportului fluvial și a economiei Bulgariei. Dunărea reprezenta o rută naturală de transport pentru mărfurile bulgărești. Dacă brațul drept al Dunării ar fi ajuns în stăpânirea exclusivă a statului bulgar, acesta putea fi transformat, prin investiții, într-o arteră navigabilă, care să stimuleze dezvoltarea infrastructurii de transport fluviale. Memoriul căpitanului Nedev remarcă beneficiile economice pe care le avea statul care stăpânea insulele situate între cele două brațe ale Dunării. Datorită condițiilor hidrografice, aceste insule erau folosite de locuitorii din zona Brăilei nu doar pentru pescuit, ci și pentru creșterea animalelor. Ofițerul bulgar menționa, nu fără regret, că de aceste beneficii economice se bucurau în acel moment doar trupele germane, în administrația cărora se aflau aceste insule.¹⁶

Reușita proiectului de revizuire a graniței pe Dunăre depindea, în primul rând, de statutul Dobrogei de Nord. Cât timp această provincie era controlată de Puterile Centrale, bulgarii aveau puține șanse de reușită. Abia în septembrie s-a ajuns la un nou acord privind nordul Dobrogei, care a trecut sub control complet bulgar în schimbul anumitor angajamente asumate de cabinetul de la Sofia față de aliații săi. Este însă un act lipsit de importanță juridică, având în vedere că Bulgaria a fost forțată să capituleze o săptămână mai târziu. La sfârșitul anului 1919, administrația românească se reîntorcea în Dobrogea. Semnat la 27 noiembrie 1919, tratatul de la Neuilly restabilește granița româno-bulgară din 1913 și reconfirmă granița fluvială între România și Bulgaria, potrivit principiului talwegului. La acel moment, disputa teritorială în jurul insulelor dintre Hârșova și Brăila era deja istorie.

TERRITORIAL DISPUTE FOR THE ISLANDS OF BRĂILA (1918)

Abstract : A lesser-known episode in Romanian history is the 1918 territorial dispute over the islands between Hârșova and Brăila. After the Marghiloman government is forced to give up Dobrogea, Bulgaria considers that the new river border with Romania gives it the right to more Danubian islands. To settle this dispute, the two governments decide to turn to an international arbitration tribunal.

Keywords : Danube, border, islands, arbitration.

¹⁶ DVIA, fond 42m, opis 1, a.e. 268, s. 150-165.

DIN CARLINGA AVIONULUI ÎN CELULA ÎNCHISORII. BIOGRAFIA AVIATORULUI CONSTANTIN AGARICI

Rezumat: Plasat într-un con de umbră, poate nemeritat, de către vărul său, Horia Agarici, cel cunoscut drept „vânătorul de bolșevici” sau „salvatorul Constanței”, Constantin Agarici a fost, ca și ruda lui, un excelent pilot care a zburat sub cocarda tricoloră pe frontul de răsărit. Participarea la cel de-al Doilea Război Mondial a fost doar un capitol dintr-o biografie mult mai complexă și, din păcate, tragică. Implicat după anul 1945 în activitatea Misiunilor Militare Britanice, Constantin Agarici a colaborat cu ofițerii de informații ai serviciilor secrete occidentale. Demascat și arestat, fostul aviator a cunoscut o pedeapsă de închisoare lungă și grea ca deținut politic în România comunistă. Eliberat în 1964, Constantin Agarici a purtat până la sfârșitul vieții ștampila unui fost deținut politic. După 1989, memoria sa a rămas oarecum în umbră, atât ca urmare a renașterii mitului vărului său, cât și a importanței pe care a dobândit-o memoria mamei sale, care a primit distincția „Drepti printre Națiuni” pentru curaj, în urma acțiunilor întreprinse în vara anului 1941.

Cuvinte-cheie: aviator, spionaj, închisori, deținuți politici.

Constantin Agarici s-a născut la 27 iulie 1912, în comuna Dămieniștii din județul Roman, într-o familie cu dublă ascendență boierească. Tatăl său, Ion Agarici, s-a născut în 1880 și fusese unul dintre marii proprietari de pământ din Moldova, statut care l-ar fi plasat în mod firesc mai aproape de grupul conservatorilor. Cu toate acestea, Ion Agarici nu doar că s-a înscris în Partidul Național Liberal, ci s-a și remarcat drept unul dintre cei mai devotați și activi susținători din estul țării ai Brătienilor, fiind primar și prefect de Roman, precum și membru în Camera Deputaților. Mama sa, Viorica Maria Ecaterina Ana Văsescu, se trăgea dintr-o familie boierească cu moșii în zonele Botoșani și Roman, fiind, totodată, rudă apropiată a lui Vasile Morțun, unul dintre liderii mișcării socialiste românești de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Cei doi

* Expert în cadrul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, e-mail: lucianflorin.vasile@gmail.com

soți au avut trei copii: Gheorghe¹, născut în 1911, Constantin (sau Costăchel), în 1912, și Vasile.

Perioada imediat următoare Primului Război Mondial a însemnat decăderea familia Agarici. La fel ca în cazul multor altor familii de moșieri, un rol important în diminuarea puterii sociale și economice l-a reprezentat reforma agrară, prin care o bună parte a pământurilor au fost expropriate și împărțite țăranilor, familia Agarici păstrând numai moșia Bătrânești din Roman, pe care o dădea periodic în arendă². Însă mult mai dureroasă a fost dispariția neașteptată a lui Ion Agarici, la 15 mai 1927, pe un pat de spital din Iași, ca urmare a unei operații de apendicită efectuată prea târziu pentru a mai putea fi salvată viața pacientului³. Fostul politician liberal a murit astfel la numai 47 de ani, fiind înmormântat la Cimitirul Eternitatea din Roman⁴.

Viorica Agarici nu s-a mai recăsătorit niciodată, hotărând să își dedice viața comunității și ajutorării semenilor săi. De altfel, la scurt timp după moartea soțului, femeia a făcut donații semnificative către școlile și orfelinatele din apropierea Romanului și s-a implicat în modernizarea edilitară a orașului, inclusiv ca membru al consiliului local⁵. Însă funcția care avea să-i definească biografia a fost cea de președintă a filialei Roman a Societății Crucea Roșie, poziție dobândită încă de la mijlocul anilor 30⁶. Dacă în primii ani s-a aplecat cu precădere asupra nevoiașilor din interiorul comunității, declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial a adus asociația în fața unor situații-limită neașteptate. Mai întâi, în 1939, Viorica Agarici a coordonat sprijinul din partea filialei Roman pentru refugiații polonezi sosiți în primele zile ale lui septembrie⁷. Dar marea provocare avea să vină în ziua de 3 iulie 1941, atunci când a descoperit în gara Roman un tren plin cu evrei deportați din Iași cu destinația lagărul de la Călărași, din sudul țării. În ciuda interdicției de a-i ajuta pe cei închiși în vagoane și fără să se sperie de amenințările santinelelor înarmate care îi păzeau, Viorica Agarici și-a folosit prestigiul moral și autoritatea pe care o avea pe plan local pentru a determina autoritățile să o lase să-i ajute pe cei închiși. Astfel, după câteva ore de cereri

¹ Gheorghe (uneori George) Agarici s-a născut la 28 martie 1911, în București. Absolvent de drept, căsătorit și având doi copii, fără să fi fost încadrat politic, Gheorghe Agarici a fost arestat la 14 octombrie 1950 și condamnat la 25 de ani de muncă silnică pentru „crimă de înaltă trădare” („fiind funcț. la uzinele lui Aușnit (sic!) a trimis inf. Americanilor despre situația economică a țării (sic!) noastre”). A fost închis la Aiud, Pitești, Văcărești, Jilava și Dej, fiind eliberat la 28 iulie 1964, ca urmare a Decretului 411/1964. Informații din fișele matricole penale din Arhiva Administrației Naționale a Penitenciarelor (în continuare ANP).

² „Viitorul”, nr. 5924, 20 noiembrie 1927, p. 2.

³ „Dimineața”, nr. 7347, 18 mai 1927, p. 8.

⁴ „Viitorul”, nr. 5765, 18 mai 1927, p. 2.

⁵ „Dimineața”, nr. 10333, 1 octombrie 1933, p. 6; Dimineața, nr. 11060, 5 octombrie 1937, p. 8.

⁶ „Viitorul”, nr. 8787, 24 aprilie 1937, p. 2.

⁷ „Universul”, nr. 266, 28 septembrie 1939, p. 10.

și discuții, i s-a permis să deschidă ușile vagoanelor și, alături de colegile sale din filiala Societății Crucea Roșie, să le dea apă și alimente evreilor plecați cu cinci zile în urmă din Iași. Pentru mulți dintre aceștia, ajutorul primit ca urmare a eforturilor uriașe depuse de Viorica Agarici a reprezentat diferența dintre viață și moarte. În biografiile apărute după 1989, s-a considerat că gestul său curajos ar fi atras represalii din partea regimul Antonescu, care ar fi impus demiterea ei de la conducerea Societății Crucea Roșie⁸. Fără a elimina cu totul această posibilitate, există totuși un decalaj temporar semnificativ: Viorica Agarici a părăsit, într-adevăr, funcția de președinte al filialei Roman a Crucii Roșii, însă abia în primăvara lui 1943, la aproape doi ani de la protestul său în sprijinul evreilor deportați⁹; ba mai mult de atât, la începutul lui 1943, aflându-se încă la conducerea asociației, era semnalată colaborând cu Consiliul de Patronaj al Mariei Antonescu¹⁰.

Și fiii săi au avut, de asemenea, destine ulterioare remarcabile. Cel care i-a rămas o vreme alături a fost mezinul, Vasile Agarici, care, după ce a absolvit Dreptul, a fost numit mai întâi substituit de procuror, și apoi procuror deplin, în orașul natal¹¹. Ulterior, a făcut o școală de ofițeri cu termen redus, pe care a absolvit-o cu gradul de sublocotenent de artilerie¹², iar după război s-a stabilit în București, unde a lucrat o lungă vreme la Uzina Laromet. Ceilalți băieți s-au stabilit în capitală încă din perioada interbelică și, până la un punct, au avut parcursuri complet diferite. Chiar dacă ar fi vrut să urmeze Politehnica, George Agarici a absolvit dreptul și s-a angajat ca funcționar, făcând parte din comitetele de administrație ale unor mari firme precum Societatea Imobiliară a Finanței și Marii Industrii (AFIM)¹³ și devenind unul dintre confidenții industriașului Max Auschnitt. Cel mai spectaculos a fost, fără îndoială, destinul fiului mijlociu, Constantin Agarici: la vârsta de cinci ani a fost separat de familia sa, fiind luat de bunicii săi care s-au refugiat în Marea Britanie. După ce a absolvit cursul primar la o școală britanică, a revenit în țară în 1923 și a urmat liceul la Roman și Politehnica din Timișoara, iar după absolvirea acesteia, în 1933, a decis să devină ofițer de carieră. După un an la Școala de Ofițeri de Rezervă în Artilerie, a schimbat arma și, în 1934, a fost admis la Școala Pregătitoare de Ofițeri de Aviație, pe care ar fi finalizat-o, probabil, mai devreme dacă în 1936 nu ar fi fost suspendat câteva luni pentru că nu a

⁸ Petru Clej, „Drepti între popoare: 3. Viorica Agarici – a salvat evrei din Trenurile Morții”, în RFI România, 24 februarie 2021, <https://www.rfi.ro/reportaj-rfi-130982-drepti-intre-popoare-3-viorica-agarici-salvat-evrei-din-trenurile-mortii>, accesat în data de 27 martie 2023.

⁹ „Universul”, nr. 95, 7 aprilie 1943, p. 5.

¹⁰ „Universul”, nr. 30, 1 februarie 1943, p. 8.

¹¹ „Universul”, nr. 1, 1 ianuarie 1939, p. 18; România – Provincie, nr. 421, 2 august 1939, p. 8.

¹² „Curentul”, nr. 4361, 3 aprilie 1940, p. 8.

¹³ „Argus”, nr. 9377, 16 august 1944, f. 2.

respectat protocolul și a zburat numai în cămașă, fără echipamentul adecvat¹⁴. Cu toate acestea, la finalizarea studiilor, în 1937, a fost înălțat la gradul de sublocotenent¹⁵ și încadrat în Flotila 1 Bombardament. Cariera sa a fost aproape să se încheie brusc din cauza unui accident de automobil: în martie 1939, mașina condusă pe șoseaua București-Ploiești de către Constantin Agarici a lovit mortal pe un țăran originar din comuna Gruiu¹⁶. Judecat la Tribunalul Militar, aviatorul a beneficiat de clemența judecătorilor, care l-au condamnat doar la o amendă, invocând numai „imprudența”¹⁷ conducătorului auto, precum și faptul că acesta a despăgubit familia victimei cu o sumă importantă. Astfel, Constantin Agarici a rămas în cadrele active ale Aeronauticii Regale Române, fiind avansat la gradul de locotenent la 8 iunie 1940¹⁸, de ultima sărbătoare a Restaurației Carliste.

Cel care (aproape) l-a predat pe Antonescu sovieticilor

Intrarea României în Al Doilea Război Mondial a însemnat pentru Constantin Agarici participarea la campania militară din est, unde s-a remarcat drept unul dintre cei mai capabili și îndrăzneți aviatori. Totuși, numele său avea să fie însă eclipsat de cel al vărului său, Horia Agarici¹⁹, care s-a remarcat prin acțiunile sale temerare din primele zile ale războiului, când a înfruntat aviația sovietică venită să atace portul Constanța. De altfel, evenimentele de la malul mării au dus și la apariția unui melodii la modă în 1941, având celebrele versuri „a plecat la vânătoare Agarici / A plecat ca să vâneze bolșevici”²⁰. În schimb, Constantin Agarici a fost implicat în numeroase misiuni de pe frontul de răsărit, fiind decorat cu Crucea de Aur a

¹⁴ Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare ACNSAS), Fond Penal, dosarul 10677, vol. 5, f. 37.

¹⁵ „Universul”, nr. 185, 8 iulie 1937, p. 6.

¹⁶ Într-o declarație din 1951, Constantin Agarici va rememora incidentul: „veneam de la Brașov cu mașina mea împreună cu dna Lucia Lascu (sora mătușei mele prin alianță, Ana Rusovici) și la un moment dat depășeam o căruță încărcată, când, din căruță, a sărit în șosea în fața mea un om; am încercat să-l ocolesc, dar am reușit numai parțial, deoarece l-am lovit în cap cu marginea parbrizului. Am oprit și am constatat că murise pe loc”. ACNSAS, Fond Penal, dosar 10677, vol. 5, f. 15.

¹⁷ „Curentul”, nr. 3952, 2 februarie 1939, p. 4

¹⁸ „Universul”, nr. 155, 8 iunie 1940, p. 3

¹⁹ Horia Agarici s-a născut la 6 aprilie 1911 la Lausanne, în Elveția. A absolvit Școala Militară de Aviație de la Cotroceni, în 1933, și a fost încadrat în Aviația Regală Română. În 1941, a doborât o serie de avioane sovietice venite să bombardeze Constanța. A murit în 1982, la Constanța. Florian Bichir, *Horia Agarici, vânătorul de bolșevici. Viața unui aviator în Arhivele Securității*, Editura Militară, București, 2020, *passim*.

²⁰ Titlul original al piesei era „A plecat la vânătoare Agarici”, fiind creația lui Gherase Dendrino.

Virtuții Aeronautice cu Spade²¹, prin Înaltul Decret Regal nr. 2840/11 octombrie 1941:

„Locotenentului aviator Agarici Constantin a executat 37 de ieșiri pe front. La 9 august 1941, făcând parte dintr-o escadrilă ce făcea protecția trupelor terestre, este atacat de 18 avioane de vânătoare inamice. Angajează lupta și, fiind rănit, aterizează în bune condițiuni.”²²

Vitejia sa pe frontul de răsărit avea să fie răsplătită din nou, prin Înaltul Decret Regal nr. 1609/11 iunie 1943, atunci când Constantin Agarici a primit a doua baretă la Crucea de Aur a Virtuții Aeronautice cu Spade, „pentru curajul și îndrăzneala dovedite în timpul celor 27 misiuni de vânătoare pe frontul Stalingrad și Don, susținând două lupte aeriene cu vânătoarea inamică și la un atac la sol a fost rănit”.

Activitatea sa combatantă avea să se încheie totuși după a doua decorare, căci, în vara lui 1943, Constantin Agarici a fost transferat la o escadrilă din țară, având rolul de pilot de încercare²³. Pentru tânărul Agarici, transferul a avut și părțile sale bune: împătimit al bridge-ului, își putea acum relua nestingherit serile de joc alături de alte persoane din lumea bună a capitalei. Cu toate că în acte locuia pe strada Polonă, aproape de Biserica Greco-Catolică²⁴, aviatorul petrecea mult timp și la locuința fratelui său Gheorghe, de la etajul șase al unui bloc modernist de pe Calea Victoriei, nu departe de Piața Amzei. De altfel, relația dintre cei doi frați era una foarte strânsă și se baza pe o încredere deplină. Atât de puternic era acest sentiment de loialitate față de celălalt, încât, undeva în a doua jumătate a lui 1943, Gheorghe i-a propus lui Constantin să-l scoată din țară, cu ajutorul unui avion pe care să-l piloteze chiar el, pe industriașul evreu Max Auschnitt. Oricât de tentantă ar fi fost oferta, din punct de vedere material, un asemenea gest ar fi echivalat cu un act de dezertare, astfel că Agarici a refuzat-o²⁵.

În schimb, Constantin Agarici putea comite un act și mai grav în primăvara anului următor, când a fost însărcinat cu pilotarea avionului cu care mareșalul Ion Antonescu urma să viziteze linia frontului din nord-estul Moldovei. Episodul avea să-l însoțească pe Agarici de-a lungul vieții sale, fiind una dintre poveștile cu largă circulație peste câțiva ani, în rândul deținuților politici din România. Avionul care îl ducea pe conducătorul statului în zona liniei de front urma să fie escortat de două avioane de vânătoare românești, dar care trebuiau să păstreze o oarecare distanță, pentru a nu atrage atenția antiaerienei sovietice asupra aparatului pilotat de Agarici.

²¹ „Curentul”, nr. 4884, 20 septembrie 1941, p. 7.

²² „Monitorul Oficial” (Partea I) nr. 249, 20 octombrie 1941, p. 6422.

²³ ANCSAS, Fond Penal, dosarul 10677, vol. 5, f. 28.

²⁴ „Curentul”, nr. 5754, 23 februarie 1944, p. 6.

²⁵ ANCSAS, Fond Penal, dosarul 10677, vol. 5, f. 28.

Până la un punct, misiunea s-a desfășurat fără incidente, numai că, intrând într-un plafon de nori, avionul în care se afla mareșalul Antonescu s-a separat de escorta sa și, când a ieșit din nori, a fost încadrat de explozii ale proiectilelor trase de jos. A fost momentul în care Constantin Agarici și-a dat seama că, din cauza unei erori de navigație, trecuse linia frontului și se afla, de fapt, în spatele pozițiilor sovietice, fiind în pericol de a fi doborât, ceea ce ar fi dus la capturarea sau moartea conducătorului statului român. Așa că a tras repede de manșă și a revenit în spațiul controlat de trupele române, aterizând în siguranță pe aerodromul de pe care decolase cu câteva zeci de minute mai devreme²⁶. Ulterior, Agarici a susținut că, de fapt, nu ar fi ajuns niciodată în spațiul aerian sovietic, ci că s-ar fi aflat exclusiv deasupra *no-mans-land*-ului, însă eroarea sa a provocat o puternică reacție din partea lui Antonescu:

Mareșalul atunci mi-a făcut o morală severă spunându-mi „gândește-te ce succes ar fi fost pentru inamic dacă ar fi capturat pe Conducătorul Statului Român. Seara la Bacău, în fața tuturor ofițerilor adunați la aerodrom ca să-l aștepte, i-a făcut o morală severă Comandorului Mândăchescu, comandatul aero-aviației, că îi pune la dispoziție asemenea pilot și de ce nu m-a trimis mai întâi să recunosc terenul (...) Faptei în sine, mai ales că nu se întâmplase nimic, nu i-am dat o importanță prea mare, dar îmi era foarte rușine că devenisem de râsul întregii Aviații că mă rătăcisem (...) și tocmai în județul Roman, dar totuși cam demoralizat fiindu-mi frică de consecințe, întrucât auzisem că mareșalul în aceeași seară, când a aterizat la Băneasa, ar fi declara „aviația mă trădează” (generalul Jienescu a vrut să mă dea afară din Armată, lucru care nu s-a întâmplat grație comandatului meu de escadrilă decedatul cpt. Moțoiu care m-a susținut cu tărie și am fost numai mutat disciplinar la Flotila 1 Vânătoare)²⁷.

Astfel, Constantin Agarici a fost transferat la comanda Escadrilei 57 Vânătoare din Grupul 7 al Flotilei 1, staționată la Boteni. Din cauza deteriorării situației militare din Moldova, escadrila sa a fost relocată la mijlocul lui august la Roman, acolo unde a fost surprins, după câteva zile, de evenimentele de la 23 august. Imediat după schimbarea de alianță, avioanele de vânătoare au fost relocate pe aerodromul Popești-Leordeni, din sudul capitalei, intrând în acțiune din 25 august împotriva aparatelor de zbor ale Luftwaffe trimise să atace Bucureștiul. După respingerea cu succes a trupelor germane, au urmat câteva zile de tensiune în care se aștepta sosirea iminentă a

²⁶ Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, vol. 2, Editura Humanitas, București, 1999, pp. 166-168.

²⁷ ACNSAS, Fond Penal, dosarul 10677, vol. 5, f. 277.

Armatei Roșii. În acel context, Constantin Agarici a primit pentru a doua oară propunerea de a fugi din țară: ofițerul Mircea Țaicu, doctorul unității de aviație, i-a propus să alimenteze un aparat Junkers capturat de la foștii aliați și, alături de o a treia persoană, să fugă în Turcia, unde acel enigmatic pasager ar fi avut rezerve materiale care le-ar fi asigurat tuturor celor trei un trai liniștit timp de mulți ani. Și de această dată, Agarici a spus nu, preferând să rămână în România.

Sursă a serviciilor secrete occidentale

În primăvara lui 1945, având în vedere că vorbea fluent engleză de pe vremea studiilor primare, Constantin Agarici a fost numit de către Marele Stat Major Român în postul de ofițer de legătură pe lângă Misiunea Militară Britanică. În contextul instaurării guvernului pro-comunist al lui Petru Groza, dar și având o pregătire militară similară, Agarici s-a împrietenit cu comandorul Turner, șeful secției aeronautice a misiunii, care i-a cerut ulterior să-i furnizeze diferite informații despre situația internă, propunere pe care fostul pilot a acceptat-o fără rezerve. Astfel, în lunile următoare, i-a transmis date despre echipamentul și mișcările trupelor sovietice, despre starea rețelei feroviare și despre situația aviației românești, de la tipul aparatelor de zbor disponibile la aerodromuri și până la organizarea personalului²⁸. Ulterior, pentru a-și completa informațiile și a obține unele noi, Constantin Agarici și-a construit o pseudo-rețea de surse, primul racolat fiind prietenul său Mihail Iotta²⁹, care, lucrând ca inginer CFR, avea acces la date despre transporturile feroviare efectuate de partea sovietică. Iotta s-a dovedit un colaborator loial și constant, cei doi având întâlniri regulate la locuința lui Agarici, datele obținute fiind transmise ulterior lui Turner. În plus, Iotta a fost și cel care a ascuns o valiză a fostului aviator în care se aflau patru pistoale și alte patru puști de vânatoare, din iunie 1948 până în vara anului următor, când geamantanul a fost preluat de Paul Grigorescu³⁰, un prieten al familiei Agarici³¹. O altă piesă a pseudo-rețelei sale informative a fost comandorul

²⁸ Ibidem, vol. 1, f. 56.

²⁹ Mihail Barbu Iotta s-a născut la 27 februarie 1912 în Turnu-Severin și era de profesie inginer CFR. A fost arestat la 24 iulie 1950 și condamnat la 20 de ani muncă silnică pentru „crimă de înaltă trădare”. A fost închis la Jilava, Aiud, Nistru, Pitești, Târgu Ocna, Dej și Gherla fiind eliberat la 30 iulie 1964. Informații din fișele matricole penale din AANP.

³⁰ Paul Grigorescu s-a născut la 10 iulie 1910 în comuna Pietroșița, județul Dâmbovița și a absolvit Școala de Agronomie. A fost arestat la 28 februarie 1951 și condamnat la cinci ani închisoare corecțională pentru „răspândire de știri false”. A fost închis la Jilava, Poarta Albă și Valea Neagră, fiind eliberat la 17 octombrie 1955. Informații din fișa matricolă penală din AANP.

³¹ ACNSAS, Fond Penal, dosarul 10677, vol. 1, f. 59.

Mihai Bosoancă³² de la care primea lunar cifrul secret utilizat de aviația românească în comunicații interne privind condițiile meteorologice³³. Nu este întrutotul clar care au fost relațiile cu comandorul Costel Nicolau, fost atașat militar la Londra, căruia Constantin Agarici i-a facilitat o întrevedere cu Turner. Se pare că Nicolau și Turner au stabilit să conlucreze, dar cel mai probabil pe o filieră directă, fără ca datele să mai treacă pe la Agarici.

Nu a fost, de altfel, singurul canal de comunicații cu structurile secrete britanice. În vara lui 1945, Agarici a fost abordat de către Gheorghe Polizu-Micșunești³⁴, vechiul său prieten de la Jockey-Club³⁵, care i-a propus să fie omul său de legătură cu maiorul Tom Hogg, șeful celei informative din cadrul Misiunii Militare Britanice la București. Cererea venea dintr-un considerent cât se poate de practic: Agarici lucra în cadrul reprezentanței militare și eventualele contacte cu Hogg nu ar fi atras atenția, pe când Polizu-Micșunești nu avea nicio calitate oficială sub care să păstreze o legătură cu reprezentantul britanic. Dacă în cadrul relației cu Turner, Agarici era pionul principal din partea românească, în cazul Hogg era numai un om de legătură, dar, chiar și în aceste condiții, fostul pilot a acceptat oferta, achitându-se conștiincios de sarcinile sale timp de câteva luni, mai exact până la sfârșitul lui 1945, când ofițerul britanic a fost nevoit să părăsească țara. Din acel moment, relația dintre Polizu-Micșunești și Agarici s-a inversat, primul devenit doar unul dintre informatorii fostului pilot care, după ce își centraliza datele, le transmitea lui Turner.

Activitatea informativă a lui Constantin Agarici a continuat, în linii mari, până în septembrie 1946, atunci când fostul aviator a cerut scoaterea sa din cadrele active ale Armatei. Astfel, și-a încheiat serviciul în cadrul Misiunii Militare Britanice, poziție care îi oferea deschiderea, dar și acoperirea perfectă pentru operațiunile sale secrete. Din acel moment, Agarici s-a dedicat conducerii unui atelier de reparații auto aflat lângă clădirea Academiei de Înalte Studii Comerciale. Cu toate acestea, Agarici a reușit să rămână în orbita misiunii diplomatice a Marii Britanii, obținând un contract de mentenanță exclusivă a întregului parc auto utilizat de către Ambasada Regatului Unit. În plus, o sursă precum Constantin Agarici nu avea cum să fie pur și simplu abandonată de către structurile britanice, iar vizitele – constante, dar mult mai rare – efectuate de Constantin Agarici la sediul legației vizau nu doar

³² Mihail Bosoancă s-a născut la 21 august 1903 în Turnu-Severin și a absolvit Politehnica. A fost arestat la 29 iulie 1950 și condamnat la moarte pentru „crimă de înaltă trădare”. A fost închis la Jilava, unde a fost executat la 28 februarie 1952. Informații din fișa matricolă penală din AANP.

³³ ACNSAS, Fond Penal, dosarul 10677, vol. 1, f. 57

³⁴ Gheorghe Polizu-Micșunești s-a născut la 7 noiembrie 1901 în București. A fost arestat la 24 iulie 1950 și condamnat la moarte pentru „crimă de înaltă trădare”. A fost închis la Jilava, unde a fost executat la 28 februarie 1952. Informații din fișa matricolă penală din AANP.

³⁵ „România Liberă”, nr. 2139, 12 august 1951, p. 2.

perfectarea legăturilor comerciale, ci și transmiterea diferitelor informații sociale, economice și politice pe care acesta le afla între timp. Colaborarea informativă a cunoscut chiar și momente similare cu cea din timpul lui Turner. Astfel, în primăvara lui 1947, Constantin Agarici ar fi fost abordat de către un anume căpitan Klinghardt care i-a cerut „un tabel cu organizarea și încadrarea aeronauticii” românești. Cum însă fostul aviator părăsise structurile propriu-zise ale aviației de peste doi ani de zile, fostul ofițer de legătură a apelat la comandorul Mircea Pătru³⁶, care fusese recent înlăturat din Subsecretariatul de Stat al Aviației și care, astfel, încă avea informații actualizate. Informat despre cine și de ce cere acele informații, Pătru a acceptat colaborarea, realizând sinteza despre aviația română, document care a fost preluat de către Agarici și predat, în cele din urmă, căpitanului englez³⁷.

Într-o vreme în care legăturile cu occidentul erau din ce în ce mai limitate și mai periculoase, poziția lui Agarici de director al companiei care asigura mentenanța mașinilor ambasadei britanice atrăgea, fără îndoială, atenția. Așa se face că, la începutul lui 1948, Constantin Agarici a fost abordat de către Otmar Kindl, o mai veche cunoștință, care, i-a propus să-i furnizeze o serie de informații despre noua armată a Republicii Populare Române. Cum îl cunoștea pe Kindl și era convins de atitudinea sa anticomunistă, Agarici a acceptat, iar datele au fost transmise unui maior Ramsden din cadrul ambasadei britanice. De altfel, maiorul Ramsden a fost unul dintre principalii oameni de încredere pe care Constantin Agarici se baza pentru a-și salva o parte din averea ce putea fi confiscată de noile autorități. Imediat după stabilizarea monetară din august 1947, prin intermediul unchiului său, Alexandru Văsescu³⁸, care era angajat în cadrul Legației, Agarici i-a transmis lui Ramsden spre păstrare un plic cu 320 de dolari și 350 de franci elvețieni pe care altfel ar fi trebuit să-i predea către stat. Cum între timp Văsescu a fost

³⁶ Mircea Pătru s-a născut la 6 august 1909, în comuna Ciupercenii-Vechi din județul Dolj. Absolvent al liceului militar „D.A. Sturdza” din Craiova, a urmat Școala Militară de Artilerie din Timișoara, schimbându-și specializarea în aviație. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a participat la luptele de pe ambele fronturi, fiind decorat cu ordinele „Coroana României” și „Steaua României”. A activat în cadrul SIMRE între 1949-1954, iar ulterior s-a stabilit în SUA, unde a colaborat cu CIA. A murit la 17 iulie 1987. Dumitru Dobre, *Personalități ale exilului militar românesc*, Institutul Național pentru Memoria Exilului Românesc, Editura Militară, București, 2008, pp. 152-154. ACNSAS, Fond Informativ, dosarul 818231, volumele 1-4, passim. Lucian Vasile, *Viața de agent secret în exil. Biografia lui Mircea Pătru*, în „Arhivele Totalitarismului”, INST, nr. 3-4/2020, pp. 36-52.

³⁷ ACNSAS, Fond Penal, dosarul 10677, vol. 1, f. 58.

³⁸ Alexandru Văsescu s-a născut la 30 aprilie 1897 în București și era ofițer de carieră. A fost arestat la 24 martie 1948 și condamnat la 25 de ani muncă silnică pentru „înaltă trădare” („a dat informații politice și economice englezilor”). A fost închis la Jilava, Aiud, Pitești, Dej și Gherla, fiind eliberat la 17 aprilie 1964. Informații din fișele matricole penale din AANP.

arestat, iar contractul de mentenanță auto putea fi oricând suspendat ori chiar anulat de către regimul comunist, Agarici risca să-și piardă orice contact cu Ramsden și, implicit, să nu-și mai poată recupera plicul cu valută străină. Așa că în primăvara lui 1948 i-a cerut maiorului britanic să i-l înapoieze, iar apoi, în ciuda riscurilor, a schimbat banii pe înfloritoare, dar periculoasa piață neagră.

Colaborările informative ale lui Constantin Agarici nu s-au limitat numai la cele cu ofițeri sau reprezentanți ai structurilor secrete britanice, ci au vizat și canalele secrete ale serviciilor franceze. Stabilirea contactului cu acestea din urmă s-a petrecut în toamna lui 1948, când, primindu-l în vizită pe prietenul său Radu Cesianu, acesta i-a propus să intre în legătură cu colonelul Serge Parisot³⁹, atașatul militar al Ambasadei Franceze la București. Fără să bănuiască vreun moment că Cesianu este sursa „Rudy”, fostul pilot a acceptat imediat, iar peste câteva zile, cei doi bărbați treceau pragul misiunii diplomatice de pe strada Biserica Amzei. Pentru a păstra conspirativitatea, fiecare dintre ei avea, oficial, câte un alt motiv pentru a vizita ambasada: Cesianu s-ar fi interesat de obținerea unei vize pentru soția sa, în timp ce Agarici ar fi avut de rezolvat câteva formalități birocratice referitoare la repararea unor autovehicule ale legației în atelierul mecanic pe care îl conducea⁴⁰. În realitate, odată intrați în clădire, cei doi au cerut o audiență la Parisot, care i-a primit imediat. Timp de mai bine de o jumătate de oră, atașatul militar și fostul pilot au discutat despre situația aerodromurilor din țară, pe care Agarici le cunoștea din vremea serviciului activ în cadrul Aeronauticii Regale, date pe care Parisot și le-a marcat pe hartă. La finalul întrevederii, oficialul francez i-a cerut lui Constantin Agarici să-i mai furnizeze orice informații ar considera că sunt de interes pentru Paris, propunere pe care românul a acceptat-o cel puțin formal. Cu toate acestea, Agarici și Parisot nu aveau să se mai întâlnească niciodată.

În plan personal, pentru Constantin Agarici situația se deteriorase rapid, după cum avea chiar el să-și amintească într-o declarație ulterioară:

”În iulie 1948 un delegat al Ministerului Silviculturii a venit ca să rechiziționeze garajul (fără utilaj), i-am expus că reparăm și garăm mașinile Legației Britanice și în același timp am rugat și Legația să intervină; am scăpat de rechiziție de data aceasta; însă la 2 august 1948 au venit delegații Ministerului Minelor și Petrolului cu ai Ministerului de Interne și au rechiziționat tot utilajul după inventar.”⁴¹

³⁹ Alina Ilinca, Liviu Marius Bejenaru, *Aventurile unui atașat militar francez în România populară*, în „Studii și Materiale de Istorie Contemporană”, serie nouă, volumul IV, 2005, pp. 103-124.

⁴⁰ ACNSAS, Fond Penal, dosarul 10677, vol. 1, f. 55.

⁴¹ Ibidem, vol. 5, f. 21.

Ba mai mult, peste câteva luni și firma propriu-zisă avea să fie rechiziționată⁴², Constantin Agarici fiind disponibilizat. Nu este de mirare că, în acest context impredictibil și periculos, fostul pilot a început să se gândească la posibilitatea de a fugi din țară, având unele discuții în acest sens cu fratele său Gheorghe, în apartamentul unde locuiau cei doi. Gheorghe Agarici ar fi trebuit să se intereseze de o rută clandestină prin Constanța, în timp ce Constantin Agarici avea rolul de a identifica o modalitate de a-și face un rost la Paris ori chiar în Palestina⁴³.

Disponibilitatea neașteptată a fratelui său venea ca urmare a ostracizării pe care acesta o suferise în lunile anterioare, căci, după naționalizarea firmelor lui Auschnitt, Gheorghe Agarici devenise funcționar la Ministerul Industriei, fiind ulterior concediat pentru simplul motiv că avea originea socială nepotrivită. Totuși, destinul îi pusese pe tavă fostului ofițer de aviație două șanse de a fugi din țară: odată în 1943, iar a doua oară un an mai târziu. A treia oportunitate, abia cea pe care ar fi vrut să o fructifice, nu avea să mai vină niciodată.

Rămas șomer și fără protecția reprezentanței britanice, Constantin Agarici s-a străduit să-și găsească un loc de muncă, reușind în aprilie 1949 să se angajeze ca șofer personal al doamnei Engler, văduva unui important comerciant interbelic de pompe industriale. Nici afacerile femeii nu mergeau prea bine în noua economie centralizată, astfel că după trei luni s-a văzut din nou disponibilizat. Refuzând parcă cu încăpățănare să devină angajat la o unitate de stat, Agarici a găsit un post de șofer la Garajul Eftimiu, însă și acesta s-a închis la începutul lui 1950, o dată cu naționalizarea sa.

Experiența carcerală

Cu toate că activitatea în folosul serviciilor secrete britanice a fost cea mai consistentă parte a implicării sale în lumea tenebroasă a spionilor și spionajului, scurta colaborare cu Serge Parisot a fost, de fapt, ceea care l-a adus pe Constantin Agarici în atenția Securității care urmărea să aresteze toate contactele informative ale atașatului militar francez și să formeze un lot de inculpați pentru „crimă de înaltă trădare”. Agarici a fost reținut la 24 mai 1950⁴⁴, în același timp cu celelalte persoane din lot (multe nici nu se cunoșteau între ele), dosarul său fiind repartizat către „tov. Cernea”, numele conspirativ al ofițerului J. Șchiopu. Inițial, fostul ofițer nu a recunoscut că ar fi avut vreo activitate secretă, dar după trei zile de interogatorii extensive, a admis că a furnizat informații francezilor⁴⁵.

Au urmat săptămâni de cercetări marcate de declarații și confruntări, anchetatorii săi descoperind că cel din fața lor lucrase nu doar cu Parisot, ci,

⁴² Ibidem, f. 17.

⁴³ Ibidem, f. 35.

⁴⁴ Ibidem, f. 79v.

⁴⁵ Ibidem, vol. 6, f. 43.

mult mai amplu și îndelungat, cu ofițerii de informații britanici. De-a lungul lunii iunie, Agarici a tot încercat să evite recunoașterea unor aspecte care l-ar fi putut incrimina și mai mult, sau, mai grav, ar fi putut trage după el și pe alți cunoscuți, mai ales că se insista tot mai mult asupra fratelui său, despre care Constantin Agarici afirma că „este foarte adevărat că cel mai bun prieten al meu este el, căci în afară de faptul că suntem frați, locuiesc la el în casă cu mici întreruperi de când s-a căsătorit (1936) și suntem foarte atașați și avem puține secrete unul față de celălalt, totuși nu-mi amintesc și nu cred să-i fi transmis acestea (sunt cinci ani de-atunci)”⁴⁶. Într-un raport periodic asupra modului în care decurgea anchetarea, unul dintre ofițerii de Securitate nota că Agarici ar fi fost „nesincer. Continuă a afirma că «a uitat» tocmai chestiuni importante.”⁴⁷. Primul declic pare să se fi produs la începutul lui iulie 1950, atunci când „a avut o criză nervoasă, cu plâns, provocată de faptul că nu este crezut că a spus tot adevărul și că nu mai are nimic de spus”⁴⁸.

În lunile următoare, Constantin Agarici a părut să-și „amintească” tot mai multe detalii și tot mai multe persoane. Așa cum era, spre exemplu, Mișu Cristescu, căruia îi facilitase schimbarea unor valute, ori Stoenescu, socrul lui Iotta, care avea cunoștință de armele ascunse, ambii fiind arestați ca urmare a declarațiilor sale. Și mai tragic este că, într-o declarație, a povestit cum rugase pe o cunoștință a doamnei Engler, care avea posibilitatea unei călătorii în Occident, să transmită o serie de informații lui Max Auschnitt, care reprezentau, de fapt, o rugămintă a fratelui său. Frate care avea ascunse câteva zeci de monede de aur, Constantin Agarici oferind date clare asupra locului unde fusese îngropate, Securitatea reușind cu ușurință să pună mâna pe ele⁴⁹, dar și să aibă suficiente probe pentru a-l aresta pe Gheorghe Agarici.

La sfârșitul lui 1950, fostul pilot a fost inclus într-un lot foarte eterogen de persoane, care cuprindea funcționari, ingineri, comercianți, dar și câteva personalități precum France Marcovici⁵⁰ (cumnata liderului național-țărănist Corneliu Coposu, dar și o apropiată a lui Parisot) ori Maria Weiss⁵¹, sora lui Vintilă Weiss⁵², enigmaticul deținut politic de la care, se pare, a pornit

⁴⁶ Ibidem, vol. 5, f. 33.

⁴⁷ Ibidem, f. 196.

⁴⁸ Ibidem, f. 177.

⁴⁹ Ibidem, f. 62.

⁵⁰ France Marcovici s-a născut la 2 septembrie 1917 la Odesa și era cumnata lui Corneliu Coposu. A fost arestată la 5 iunie 1950 și condamnată la 25 de ani muncă silnică pentru „crimă de înaltă trădare”. A fost închisă la Jilava, Miercurea Ciuc, Mislea și Văcărești, unde a murit la 20 aprilie 1958.

⁵¹ Maria Weiss s-a născut la 15 noiembrie 1919, la București. A fost arestată la 24 mai 1950 și condamnată la 15 ani de muncă silnică pentru „crimă de înaltă trădare”. A fost închisă la Dumbrăveni, Ploiești, Mislea, Văcărești și Jilava, fiind eliberată la 16 iunie 1956. Informații din fișele matricole penale din AANP.

⁵² Vintilă Weiss s-a născut la 17 martie 1921 în București. A fost arestat la 28 iunie 1950 și condamnat la zece ani de închisoare corecțională pentru „înlesnire trecere

sfârșitul acțiunii violente de la Pitești⁵³. Toți însă aveau ceva în comun: colaboraseră, pe linie informativă, cu Serge Parisot ori cu alți apropiați ai atașatului militar francez, așa că fuseseră reușiți sub eticheta de „problema spionajului francez”⁵⁴.

Procesul a fost gândit, de la bun început, ca exercițiu de propaganda al regimului comunist prin care să se demonstreze că reprezentanțele diplomatice ale statelor occidentale sunt, de fapt, factori destabilizatori și de spionaj îndreptați împotriva Republicii Populare Române. Chiar referatul introductiv de trimitere în judecată, redactat de către maiorul magistrat N. Popescu, afirma că:

„Guvernul francez marshalizat, în tendința lui zadarnică de a menține regimul capitalist muribund, se pregătește pentru provocarea unui al treilea război mondial, alături de guvernul englez și ambele sub patronajul celui al Statelor Unite ale Americii. În scopul de mai sus, pe lângă îndrumarea economiei naționale pe calea producției de război, guvernele francez și englez, prin reprezentanții lor la noi, încearcă și uneori isbutesc până la un punct să organizeze rețele de spionaj în țările de democrație populară, pentru a afla care ar putea fi potențialul de apărare.”⁵⁵

Procesul a debutat în decembrie 1950, lotul fiind judecat la Secția a II-a a Tribunalului Militar București, de către un complet compus din lt. col. Pascal Mihăilescu (președinte), lt. col. Nicolae Pavelescu, maior Sava Lazăr, căpitan Radu Haralambie și locotenent Alexandru Naghy. Dacă majoritatea celor din boxa acuzaților, care se întâlneau acolo pentru prima oară, erau inculpați numai pentru „crimă de înaltă trădare”, Constantin Agarici, aflat la închisoarea Jilava, era învinuit și pentru „delictul de necedare de valute” și pentru „delictul de deținere ilegală de arme”. Astfel, cauza sa a fost disjunsă din dosarul principal și nu a fost judecat alături de ceilalți foști colaboratori ai lui Parisot. Utilizat mai întâi ca martor în procesul lui Polizu-Micșunești⁵⁶, judecarea lui Agarici a avut loc la 27 noiembrie 1951, când a apărut în fața căpitanului magistrat Eduard Csako, președintelui completului Secției II a Tribunalului Militar București, fostul ofițer menținându-și toate declarațiile

frauduloasă frontieră”. A fost închis la Jilava, Gherla și Aiud, data eliberării sale nefiind certă. Informații din fișele matricole penale din AANP.

⁵³ Alin Mureșan, *Pitești, Cronica unei sinucideri asistate*, Editura Manu Scris, Pitești, 2017, pp. 184-189.

⁵⁴ ANCSAS, Fond Penal, dosarul 10677, vol. 2, f. 436.

⁵⁵ Ibidem, vol. 1, f. 265.

⁵⁶ „România Liberă”, nr. 2139, 12 august 1951, p. 2.

date în timpul anchetei⁵⁷. Verdictul a venit în aceeași zi: prin sentința nr. 1498/27 noiembrie 1951, Constantin Agarici a fost condamnat la muncă silnică pe viață, zece ani de degradare civică, confiscarea averii, precum și la plata a aproape 700 000 de lei, sumă uriașă pentru acea vreme, ca despăgubiri pentru valuta nepredată.

La scurt timp după pronunțare, avocatul lui Constantin Agarici a depus o cerere de recurs pe care a completat-o ulterior cu o argumentație juridică. Potrivit acestuia, faptele erau, într-adevăr, deosebit de grave, însă cerea, pe cât era posibil, clemența judecătorilor, motivând că Agarici oferise acele informații nu din postura de cadru activ al armatei, ci de simplu cetățean; ba mai mult, cum nu mai avea legătură cu domeniul aviatic, datele nici nu ar mai fi fost de actualitate, așadar nu ar fi reprezentat un pericol pentru siguranța statului. Demersul era unul tardiv și fără sorți de izbândă, după cum avea să se vadă la 15 ianuarie 1952, când Curtea Militară de Casare și Justiție a respins recursul ca neîntemeiat⁵⁸.

În prima parte a detenției sale, Constantin Agarici a fost închis la Jilava, de unde a fost transferat în 1952 la Aiud, revenind doi ani mai târziu la Fortul 13 din sudul capitalei. În contextul transformării penitenciarului Pitești într-un centru de detenție pentru cei acuzați de spionaj ori de trădare, Agarici a fost transferat, la mijlocul anilor 50, în închisoarea argeșeană. A fost pedepsit în repetate rânduri, atât pentru unele aspecte minore, precum confecționarea unui ac de cusut sau pentru că fusese prins jucând cărți, cât și pentru acțiuni temerare în sprijinul colegilor săi. Spre exemplu, în februarie 1956, „venind de la bae, a fugit la secret și a vorbit cu ei în altă limbă” și, câteva luni mai târziu, a declanșat o scurtă grevă a foamei, iar anul următor, „s-a urcat pe fereastră și a vorbit cu alți deținuți”⁵⁹. De altfel, Constantin Agarici devenise unul dintre cei mai influenți deținuți din penitenciarul Pitești, fiind cel care, în ciuda tuturor riscurilor, asigura transmiterea informațiilor în rândul colegilor săi. Condamnat, la rândul său, pentru implicarea într-o rețea de spionaj, Ion Popescu-Pera nota că:

”la Pitești, era cunoscut de toată lumea deținuților ca unul din cei mai mari specialiști în organizarea legăturilor între camere așa fel ca să știe cine se găsește în fiecare cameră și mai ales să poată primi și transmite orice fel de știre indiferent dacă este de mică sau mare importanță (...) Este un foarte bun cunoscător al tuturor sistemelor și posibilităților de transmitere prin orice fel de mijloc, prin țevi, prin perete, prin plafon, prin dușumea, prin fereastră, prin fluier, prin alfabetul surdo-

⁵⁷ ANCSAS, Fond penal, dosarul 10677, vol. 1, f. 481.

⁵⁸ Ibidem, f. 494.

⁵⁹ Ibidem, vol. 10, f. 211.

mușilor (...) el este întotdeauna și cel mai apropiat de lumea din care face parte și el, adică din așa zisa lume bună din trecut.”⁶⁰

Ion Ioanid îl caracteriza drept unul dintre cei mai săritori deținuți politici, mereu gata să-și ajute colegii care puteau să aibă încredere totală în el, inflexibil în fața administrației și fără teamă de pedepsele pe care le-ar putea suferi. De altfel, în amintirea lui Ioanid, portretul său a rămas oarecum în contrapartidă cu cel al fratelui său, Gheorghe Agarici fiind descris drept o persoană dispusă la compromisuri și care ar fi putut păstra orice secret cu o singură condiție: aceea de a nu-l cunoaște⁶¹.

În 1960, Constantin Agarici fusese transferat la închisoarea Dej, unde și-a construit un grup de încredere format din alte trei persoane: Gheorghe Tomaziu, Ioan Vorvoreanu și Amedeo Ghițescu. Aceștia funcționau ca o echipă ermetică, se ajutau reciproc și se protejau de eventualele iscodiri ale colegilor de celulă care aveau și rolul de informatori. Mereu interesat de ultimele știri, Agarici se ferea totuși să le comenteze sau să discute despre politică ori despre situația internațională, preferând ca în restul timpului să ofere meditații la limba engleză, o preocupare pe care a avut-o de-a lungul întregii sale experiențe carcerale.

În 1963, pe când se afla la Gherla, află că pedeapsa i-a fost schimbată în 25 de ani muncă silnică. Și nu este singurul eveniment notabil al acelui an: în august, fratele său, Gheorghe Agarici trece printr-o schimbare interioară profundă și acceptă să-și facă autocritica, să-și repudieze vechile valori și, ca într-o veritabilă reeducare non-violentă, să accepte primatul regimului comunist. Pentru el, urmează câteva luni în care, prin adrese și declarații, caută să-și dovedească adeziunea la noua lume comunistă, dovadă supremă fiind oferită în aprilie 1964 atunci cere să-i fie mijlocită o întâlnire cu fratele său Constantin pentru a-l determina și pe aceasta să se reeduce. Chiar el este cel care redactează planul de discuție, urmând să plece de la amintirea copilăriei, să se folosească de memoria mamei lor și, în cele din urmă să apeleze la sentimentele patriotice ale fratelui său. Ușor reticentă, administrația închisorii Gherla acceptă această reîntâlnire, propunând să aibă loc într-o celulă unde exista montată tehnică operativă, iar discuția putea fi ascultată și înregistrată⁶². Se pare însă că acea revedere nu a mai avut loc, motivele exact nefiind clare. Un rol l-a avut probabil cererea adresată miniștrilor Justiției și Afacerilor Interne de la București, la 24 aprilie 1964, de către secția britanică a Amnesty International, prin care cerea eliberarea lui Constantin Agarici:

”Suntem profund îngrijorați de soarta lui C.I. Agarici, căci el nu mai este om tânăr și din 1950 de când se află închis la

⁶⁰ Ibidem, vol. 11, ff. 164v, 166.

⁶¹ Ion Ioanid, *op. cit.*, pp. 166-168.

⁶² ACNSAS, Fond Penal, dosarul 10677, vol. 11, f. 35.

închisoarea din Dej⁶³, starea sănătății sale s-a deteriorat considerabil. Singurătatea lui, în tot timpul acestor ani de închisoare severă, trebuie să fi depășit orice putere de rezistență a unui om. De aceea, vă rugăm să aveți bunăvoința de a-i revizui cazul.

Eliberarea acestui om, cât mai curând posibil, nu numai că ar bucura pe toată lumea, aici în Anglia, dar acest fapt ar contribui foarte mult la îmbunătățirea relațiilor dintre țările noastre.”⁶⁴

Dacă propunerea lui Gheorghe Agarici ori solicitarea Amnesty International ar fi venit mai devreme, poate că destinul lui Constantin Agarici ar fi luat o altă turnură. Așa, a urmat-o pe cea a celorlalți deținuți politici care, în vara lui 1964, mai erau în închisorile și lagărele din România comunistă, fiind eliberat la 28 iulie 1964 în urma decretelor de grațiere⁶⁵.

Zenitul vieții

Puși în libertate în aceeași zi, frații Gheorghe și Constantin Agarici au revenit în București, stabilindu-se în apartamentul din Calea Victoriei. Dacă pentru fostul pilot, revenirea a fost poate mai ușoară, pentru că nu lăsase în urmă o familie, pentru Gheorghe a fost, fără îndoială, un șoc: soția sa murise de cancer în 1956, iar cei doi băieți, care aveau cinci, respectiv șapte ani când fusese reținut, erau acum doi bărbați în deplinătatea puterilor. Și unul, și celălalt au izbutit să se angajeze, chiar dacă sub nivelul lor profesional, Constantin Agarici fiind, spre exemplu, acceptat pe un șantier de construcții din sudul capitalei. Cum retribuiția era insuficientă, era nevoit ca în timpul liber să dea meditații la engleză.

La fel ca mulți alți foști deținuți politici, Constantin Agarici a fost imediat luat în supraveghere informativă, fiind încadrat de agenții „Luca”, „Fănică” și „Bănățeanu”, care încercau să-l ademenească să comenteze știrile politici interne ori internaționale. Cu o lungă experiență dobândită în închisori, Agarici se păstra departe de asemenea discuții periculoase, afirmând că:

”Nu am vreme să citesc ziarele. Ce să ne mai băgăm noi în astfel de lucruri, după câte am tras. Principalul este că sunt mulțumit și doresc, câțiva ani care îi mai am de trăit, să-i petrec

⁶³ Probabil că informațiile au ajuns la Londra de la cineva care i-a fost coleg de detenție la Dej și care, astfel, nu cunoștea că Agarici fusese transferat, ulterior, la Gherla.

⁶⁴ ANCSAS, Fond Penal, dosarul 10677, vol. 10, f. 128.

⁶⁵ Informații din fișele matricole penale din AANP.

în liniște, fără să mă mai complic sub nicio formă. De altfel, niciodată n-am priceput politica.”⁶⁶

De asemenea, maiorul I. Teodoru, cel căruia îi fusese repartizat dosarul Agarici, îl vizita periodic în primele luni de libertate, încercând să-l convingă să fie semneze un angajament de colaborare, fostul ofițer refuzând însă cu fermitate. Constantin Agarici a murit în mai 1982, la vârsta de 69 ani, sfârșitul său fiind consemnat prin necrolog scurt și sec pe pagina a patra a ziarului România Liberă:

”nepoți și strănepoți anunță cu adâncă durere decesul, după o lungă și grea suferință, a căpitanului (r) aviator Constantin Agarici, unchiu Costăchel, suflet nobil și generos, de o deosebită delicatețe.”⁶⁷

Înmormântarea fostului aviator a avut loc la 15 mai 1982, în Cimitirul Ghencea Militar, la trei ani după dispariția mamei sale, care fusese îngropată tot în capitală, dar la Cimitirul Belu⁶⁸.

Privită retrospectiv, povestea lui Constantin Agarici nu a fost poate una spectaculoasă, cu toate că au existat și momente-limită, precum cel din vara lui 1944. Departe de a fi vreun dandy al Bucureștiului interbelic, vreun aviator de anvergura lui Băzu Cantacuzino ori Alexandru Șerbănescu ori vreun spion periculos în anii de început ai Războiului Rece, Constantin Agarici rămâne unul dintre destinele care ar fi avut o cu totul altă traiectorie în societatea românească dacă, după 1945, nu s-ar fi instaurat comunismul.

FROM AIRPLANE COCKPIT TO PRISON CELL. BIOGRAPHY OF PILOT CONSTANTIN AGARICI

Abstract: Perhaps undeservedly overshadowed by his cousin, Horia Agarici, the one known as the "hunter of Bolsheviks" or the "savior of Constanta", Constantin Agarici was, like his relative, an excellent pilot who flew under the tricolor cockade on the eastern front. Participation in the Second World War was only one chapter in a much more complex and, unfortunately, tragic biography. Involved after 1945 in the activity of the British Military Missions, Constantin Agarici collaborated with the intelligence officers of the Western secret services. Exposed and arrested, the former aviator experienced a long and difficult prison term as a political prisoner in communist Romania. Freed in 1964, Constantin

⁶⁶ ANCSAS, Fond Penal, dosarul 10677, vol. 11, f. 3.

⁶⁷ „România Liberă”, nr. 11676, 15 mai 1982, p. 4.

⁶⁸ „România Liberă”, nr. 10674, 20 februarie 1979, p. 4.

Agarici wore the stamp of a former political prisoner until the end of his life. After 1989, his memory remained somewhat in the shadows, both as a result of the revival of the myth of his cousin and the importance that the memory of his mother acquired, the woman receiving the distinction of " Righteous Among the Nations" for her courageous actions from the summer of 1941.

Key Words: aviator, spying, prisons, political prisoners.

ABORDAREA SISTEMICĂ A CORUPȚIEI ÎN PRIMII ANI AI REGIMULUI CEAUȘESCU – INSTITUȚII, NORME ȘI MĂSURI (1965-1968)

Rezumat: Lupta împotriva corupției, văzută ca subprodus al dezvoltării economice și ca „rămășiță a mentalităților burgheze” a fost una dintre preocupările importante ale noului lider al PCR, imediat după venirea sa la putere. Aflat într-un moment de maxim contact cu societatea, regimul a mizat pe abordarea sistemică a problemei, concentrându-se în primii ani asupra încercărilor de combatere a corupției prin introducerea unor prevederi legislative și a unor norme, menite să reglementeze domenii și raporturi pe care regimul le considera susceptibile să dezvolte diverse forme de corupție. În acest sens, reforma administrativă din 1968, pe lângă faptul că a fost menită să cupleze direct formațiunile teritorial-administrative la decizia superioară de partid, a fost, cu siguranță, și o încercare de destructurare a rețelelor informale de la nivelul vechilor regiuni.

Cuvinte-cheie: corupție, agricultură, scrisori, administrație, dezbateri, PCR, economie, legislație, Ceaușescu, comunism.

Credincioasă originilor sale, puterea comunistă a privit întotdeauna corupția ca pe o aberație de la normă, rezultat al rezistenței „rămășițelor burgheze”, al presiunii insuficiente a aparatului propagandistic sau ca pe o simplă deficiență a sistemului de cadre, iar în ultimă instanță a aparatului polițienesc. Convinși că sunt în curs de construire a celei mai bune dintre societățile posibile, comuniștii români nu au admis niciodată predispoziția pentru corupție a sistemului creat de ei, manifestând însă o atenție deosebită pentru formele disfuncționale ale acesteia, care riscau să producă un impact politic.

În prima parte a regimului său, Nicolae Ceaușescu a căutat să restrângă oportunitățile de corupție generos oferite funcționarilor de partid și de stat, atât prin ridicarea nivelului de trai, cât și printr-o atenție deosebită acordată fenomenelor sociale cu impact negativ asupra performanțelor economice sau asupra fundamentelor regimului. Dincolo de consolidarea popularității sale aflate oricum în creștere, noul lider al partidului se dovedea capabil de o

* Cercetător științific II, Institutul de Istorie Nicolae Iorga al Academiei Române, București; e-mail: ppcsmn@yahoo.com.

abordare sistemică a problemei, încercând, înainte de toate, să înțeleagă amploarea acesteia. În acest scop, în cadrul aparatului CC al PCR, Nicolae Ceaușescu a înființat o secție specială destinată scrisorilor și audiențelor (Secția Scrisori și Audiențe a CC al PCR), al cărui scop era stabilirea unui contact neintermediat între partid și cetățenii țării¹. Punându-l la conducerea secției pe Nicolae Guină, dar atent supravegheat de omul său de încredere de atunci, secretarul CC al PCR, Virgil Trofin, acesta a format mai multe grupuri, repartizate pe criteriul regional, a căror sarcină era investigarea tuturor scrisorilor primite de la populație, dar și stabilirea unui set clar de proceduri și o structură teritorială, în baza cărora „semnalele” populației, în diverse domenii, să fie investigate și soluționate într-o perioadă scurtă de timp².

Imediat după organizarea grupurilor de primire și prelucrare a scrisorilor de la populație, Secția a fost inundată de un noian de scrisori, în care printre obișnuitele plângeri ale oamenilor, așa cum erau cele legate de salarizare, spațiu locativ, condiții de muncă ș.a.m.d., a reieșit foarte clar că agricultura socialistă este unul dintre domeniile care avea nevoie de intervenția urgentă a partidului³.

Materialele despre starea de lucruri din agricultură, fie că în cauză erau CAP-uri, gospodării agricole de stat (GAS) sau stațiuni de mașini și tractoare (SMT), arătau o realitate mult diferită față de cea pe care propaganda încerca să o degaje. Raportarea subevaluată a recoltelor, deteriorarea unor imense cantități de recolte depozitate sub cerul liber, proasta întreținere a utilajelor, risipirea îngrășămintelor, dar și sustragerea unor importante cantități de produse de către țăranii cooperatori, dar mai ales de cei din administrație, erau la ordinea zilei. În toate regiunile țării, problemele erau similare. Peste tot, președinții gospodăriilor, de cele mai multe ori împreună cu cei care ar fi trebuit să verifice acuratețea chestiunilor financiare, subevalau recolte obținute pentru a putea valorifica produsele agricole pe piața liberă, în folosul personal. Acordarea loturilor de 30 ari țăranilor cooperatori, măsură menită să scoată țăranimea din dependența materială directă de gospodăria colectivă locală și să crească gradul de cointeresare al țăranimii în funcționarea eficientă a gospodăriilor colective, deschisese larg calea unor abuzuri, atât din partea celor care decideau atribuirea loturilor, cât și din partea deținătorilor acestora.

Rețelele formate din cadre locale și regionale căpătaseră trăsăturile unor mecanisme, din moment ce, așa cum reiese din sintezele Secției CC care se ocupa de sesizările venite de la populație, de multe ori cei care erau însărcinați cu verificarea scrisorilor ajungeau să-i cerceteze pe semnatarii lor

¹ Pentru organizarea completă a sistemului de corespondență din CC al PCR, vezi Mioara Anton, *Ceaușescu și poporul! Scrisori către iubitul conducător (1965-1989)*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2016, pp. 11-28.

² Arhiva Națională Istorică Centrală (mai departe ANIC), Fond CC al PCR, Secția Cămară, dosar 44/1966, f. 21-28.

³ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cămară, dosar 181/1966, f. 37.

și nu pe cei învinuiți de diverse malversațiuni. Regula era însă întocmirea unui raport către centrul regional de partid în care se arăta că „cele sesizate nu se confirmă”, învinuirile fiind mai mereu explicate prin neînțelegeri personale mai vechi⁴.

Agricultura Olteniei, regiunea de suflet a lui Ceaușescu, dădea partidului mari bătaii de cap. Proasta organizare și obișnuitele furturi nu erau un fapt de natură să trezească neliniști la Centru. Doar fenomenele care duceau în mod direct sau indirect la contestarea ordinii politice atrăgeau atenția liderilor partidului. Tocmai într-o astfel de direcție evoluau lucrurile în Oltenia, fapt care l-a determinat pe Ceaușescu să transforme cazurile de aici în exemple.

În toamna anului 1965, într-o serie de comune din Oltenia (Malovăț, Peri, Silvilești, Sovarna, Țicleni, Săcelu, Tg. Logrești și Pojaru), au fost înaintate sute de cereri de retragere din CAP-uri. Motivele invocate de țărani erau legate de repartitia nedreaptă a loturilor personale, de obicei mai mici și în locuri mult mai puțin roditoare decât ale rudelor și apropiaților celor din conducerea cooperativelor, precum și distribuția inegală a cotelor din recoltă ce reveneau țăranilor cooperatori. Concluzia celor însărcinați cu investigarea sesizărilor trăda neliniștea. *„Având în vedere numărul mare de sesizări în probleme din agricultură, se arăta în încheierea materialului, provenite din regiunea Oltenia... propunem ca organele de partid să ia măsurile necesare, pentru a preîntâmpina repetarea unor fenomene asemănătoare”*.⁵

Cunoscător al adevăratei situații din agricultură, aflată aproape permanent pe marginea prăpastiei din cauza proastei organizări, dar mai ales a legitimului dezinteres al țăranilor cooperativizați, Ceaușescu a inițiat imediat ce a preluat puterea o serie de măsuri menite să-i transforme pe cooperatori în cetățeni cu drepturi depline. Convins că poate guverna altfel decât predecesorul său, Ceaușescu a încercat să pună capăt practicii sovietice de transformare a agricultorilor în cetățeni de rang secund, acordându-le o serie de drepturi de care muncitorimea și funcționarii se bucurau deja.

Adoptarea unui nou statut al cooperativelor agricole de producție (CAP), în primăvara anului 1966, prin care țăranilor le era redată proprietatea asupra propriilor case și curți, în limita a 800 m², dar mai ales dreptul de a deține un lot în suprafață maximă de 30 de ari, atribuit de adunarea generală a cooperativei din suprafața deținută de aceasta⁶ și decretul prin care se institua dreptul de pensie pentru țăranii cooperatori⁷, au creat impresia că

⁴ Ibidem, f. 52.

⁵ Ibidem, f. 59-61.

⁶ Statutul cooperativei agricole de producție (Proiect), în „Steagul Roșu”, Anul XVII, Nr.5020, 9 decembrie 1965 (http://www.biblioteca.deva.eu/periodice/steagulrosu/1965/12/steagul_rosu_1965_5020.pdf-accesat la 10 noiembrie 2021).

⁷ Decret nr. 535 din 23 iunie 1966 privind dreptul la pensie al membrilor cooperativelor agricole de producție (<http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/45856> - accesat la 10 noiembrie 2021).

piedicile pentru o agricultură socialistă eficientă au fost înlăturate. Calculul politic al lui Ceaușescu părea rațional, din moment ce lega suprafața loturilor suplimentare de performanțele cooperativelor agricole, cei 30 de ari reprezentând suprafața maximă. Punând în mâinile președinților de CAP și ai liderilor locali de partid această nouă pârghie, în realitate decizia lui Ceaușescu a creat mai multe oportunități pentru abuzuri din partea celor care conduceau agricultura colectivizată. Suprafața lotului, calitatea și amplasarea sa de fapt nu depindeau de performanțele cooperativelor, care oricum au rămas modeste, ci de relația între țăranii cooperatori și cei care conduceau cooperativa locală. Faptul că CAP-urile se aflau sub multiplă coordonare, care de obicei nu se traducea atât prin mai multe resurse, cât mai ales prin mai multe controale, făcea ca situația unei astfel de gospodării să fie și mai complicată. Implicarea conducătorilor unei cooperative într-o rețea locală informală, care să asigure protecția și accesul la resursele necesare cel puțin simulării îndeplinirii planului, era o condiție necesară, fapt care în ultimă instanță predispunea la comiterea de abuzuri în forme sistemice.

Dacă uniunile raionale și Uniunea Națională a CAP erau mai degrabă structuri de natură să ușureze comunicarea dintre partid și agricultură, Consiliul Superior al Agriculturii (CSA) era menit să fie creierul agriculturii colectivizate. Ceaușescu schimbase conducerea CSA încă din primele luni de la venirea sa la conducere, lipsindu-l pe Mihai Dalea, cel numit președinte de către Gheorghe Gheorghiu Dej, de o bună parte din adjuncții săi. În această perioadă și-a făcut apariția un personaj ce mai târziu avea să întruchipeze economia subterană comunistă – Triță Făniță. Împreună cu Dumitru Moianu și Constantin Urdăreanu, în februarie 1966, Făniță a fost numit secretar al CSA, cei trei urmând să susțină activitatea noului vicepreședinte al instituției ce coordona agricultura socialistă, David Davidescu⁸. În cele din urmă, în iulie 1966, Mihai Dalea a fost înlocuit la președinția CSA de către tânărul Nicolae Giosan, semn al faptului că Ceaușescu miza pe competența tinerilor specialiști cu stagii de partid.

Situația Olteniei nu era singulară. Controalele aparatului CC, în perioada 1966-1967, în diverse județe, arătau generalizarea corupției, nepotismului și a furtului din averea de stat și cooperatistă, pe fondul stabilizării conducerilor locale de partid, din ultimă perioadă a lui Dej. O notă a Secției organizatorice a CC al PCR, destinată conducerii partidului, arăta că structurile regionale, raionale și orașenești ale partidului funcționau asemenea unor insule, fără prea multe legături constante cu organizațiile de partid superioare ierarhic. Practica furnizării de date economice false era răspândită iar rentabilizarea gospodăriilor se făcea deseori prin scăderea planului, neraportarea pierderilor directe și a stocurilor constituite ca urmare a deficiențelor de calitate.

Partidul se confrunta cu o formă disfuncțională a corupției, care necesita un răspuns politic. Atâta vreme cât abuzurile, corupția și incompetența nu

⁸ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cămară, dosar 13/1966, f. 5.

puneau sub semnul întrebării sistemul politic, lucrurile puteau fi abordate de o manieră relaxată, însă când încrederea oamenilor în sistem era „zdruncinată”, răspunsul trebuia să fie prompt și îndeajuns de vizibil pentru a fi exploatat propagandistic. Mai ales că numărul cererilor de retragere din gospodăriile colective ale Olteniei nu a făcut decât să crească pe parcursul anului 1966, în pofida reformelor, până într-atât încât funcționarii partidului au încetat să mai dea numărul exact, raportând despre „un număr însemnat de cetățeni (care)... s-au adresat conducerii partidului cu cereri prin care se solicită retragerea din CAP”⁹.

Reacția nu avea să întârzie mult. În februarie 1967, plecând de la o afacere de corupție locală din Oltenia, Secretariatul CC al PCR a adoptat o hotărâre ce condamna „manifestările de indisciplină și descompunerea morală ale unor activiști de partid și de stat”, cerând nu doar ca secretarii regionali de partid să dezbată „problema” în cadrul unei ședințe, dar și întocmirea unui program trimestrial de control al brigăzilor CC al PCR, care să verifice starea moralității autorităților de partid și de stat la nivel local și central¹⁰. Valoarea de etalon a cazului ales, legat de agricultură și de Oltenia, reiese limpede din materialul întocmit de către activiștii CC, care acuzau multitudinea actelor de corupție din agricultură și mai ales lipsa de reacție a instituțiilor de stat și de partid la astfel fenomene. Dimensiunile delapidării, destul de mari pentru acea vreme – 612.000 lei, respectiv 430.000 lei –, dar mai ales varietatea metodelor de realizare a acestuia – delapidare, furt, raportare falsă, supraevaluarea unor lucrări de construcții, plusuri în gestiune, înregistrare de pierderi false și valorificare pe piața nereglementată în folos personal –, l-au determinat pe Ceaușescu să aleagă cooperativele din Galicea Mare și Cătane, raionul Băilești. În ambele cazuri, președinții și contabilii cooperativei, împreună cu brigadierii și magazionerii, constituiau nucleul rețelei de deturnare și furt. Dacă în cazul de la Galicea Mare se observa o specializare clară a conducerii cooperativei în modalități de gestiune frauduloasă, la Cătane, activitatea economică a președintelui cooperativei și a asociaților săi era mult mai complexă, bazându-se pe supraevaluarea unor investiții, urmare a realizării lor cu ajutorul unor persoane particulare, și pe achiziționarea unor instalații și utilaje pe care cooperativa nu le putea folosi, așa cum era cazul unor mulgătoare electrice imposibil de folosit ca urmare a lipsei electricității¹¹. Tabloul ambelor cazuri era completat de obișnuitul nepotism, care permitea formarea unor rețele solide de delapidare și deturnare, prin folosirea întregului lanț de administrare și control a mijloacelor materiale și a banilor însă, de cele mai multe ori, așa cum era cazul la Cătane, rețeaua cuprindea nu doar conducerea cooperativei, împreună cu secretarul organizației de partid, dar și întreaga administrație a comunei, adică cei din conducerea sfatului

⁹ Ibidem, f. 94.

¹⁰ Idem, dosar 22/1967, f. 3.

¹¹ Ibidem, f. 15-25.

popular, organ care exercita funcțiile primăriei, cât și miliția locală¹². O astfel de „organizare” a comunității locale, în condițiile specifice comunismului, permitea terorizarea constantă a celor care încercau să se împotrivească samavolnicilor, căci devalizarea cooperativelor însemna de cele mai multe ori și nedreptățirea constantă a țăranilor cooperatori din afara rețelelor, prin subevaluarea zilelor de muncă, în bani și produse, acordarea unor loturi neroditoare sau interdicția de a folosi mașinile și utilajele cooperativelor pe loturile proprii, chiar dacă practica era mai mult decât curentă.

Funcționarea unui astfel de sistem nu ar fi fost posibilă fără protecția structurilor de partid și de stat raionale și regionale, care să beneficieze direct de o cotă parte din câștigurile oneroase, lucru valabil și pentru funcționarii bancari locali, care avizau acordarea creditelor către cooperative, dar și pentru puzderia de organisme însărcinate cu ceea ce ar fi trebuit să fie „controlul financiar”. Atenți pentru a nu afecta autoritatea partidului, activiștii CC menționau doar faptul că președinții celor două cooperative, *„pentru a se pune la adăpost de eventualele controale și a nu fi trași la răspundere pentru abaterile săvârșite... au antrenat la chefuri și petreceri cadre cu munci de răspundere din aparatul de partid și de stat și au creat acestora unele favoruri pe seama produselor din cooperative”*¹³. „Protecția” rețelelor era însă totală, din ea făcând parte prim-secretarul de partid raional, doi secretari raionali, președintele Consiliului agricol raional (organul care coordona activitatea CAP-urilor locale), șeful Sectorului carnet și probleme statutare din organizația raională, doi instructori de partid, șeful Securității locale și un procuror, care participau frecvent la petrecerile organizate în cele două CAP-uri, aprovizionându-se, la prețuri oficiale de achiziție, direct de la cooperativele în cauză, deși Ceaușescu interzisese expres această practică răspândită încă din primele zile ale exercitării puterii sale¹⁴. În 1965, Comitetul regional Oltenia, „verificase” în două rânduri sesizările unor cooperatori, însă „ajutați” de cei din organizația raională, nu constataseră nimic suspect în activitatea celor două cooperative. Alertat de reținerea celor doi președinți, prim-secretarul raional, Eugen Teodorescu, încercase chiar să determine miliția locală să-i elibereze pe cei arestați, sub pretextul absenței aprobării de partid pentru arestare, însă intervenția promptă a Centrului a împiedicat reușita demersului.

Aluziile esopice ale activiștilor CC sugerau că sistemul avea ramificații mai întinse decât se străduise ancheta să stabilească, fapt care nu-i împiedica să numească infracțiunile drept „abateri”, ca și cum în cauză ar fi fost presupuse greșeli politice. Ceaușescu dorea totuși să dea un semnal explicit structurilor de partid, dar cu siguranță nu era interesat să transforme afacerea într-un scandal politic. Ancheta penală s-a mărginit la cele două clanuri din conducerea cooperativelor, iar responsabilii de partid de nivel raional au fost

¹² Ibidem, f. 18.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem, f. 20.

destituiți, în frunte cu prim-secretarul, pentru încălcarea interdicției Secretariatului CC al PCR legată de „aprovizionarea directă”, fără inițierea unei anchete penale, dar cu „sugestia” ca acesta să fie exclus din partid¹⁵.

Aflat la începuturi, bazându-se mai mult pe structurile de partid și pe popularitatea generală autentică, Ceaușescu se afla în situația de a da satisfacție așteptărilor populației, însă fără a pune în discuție probitatea activiștilor de partid superiori. Felul în care a evoluat scandalul de corupție din Oltenia o arată cu prisosință, din moment ce, probabil sub impresia celor aflate de la grupurile aflate sub anchetă, la începutul lui aprilie 1967, conducerea regionalei Oltenia a fost schimbată, invocându-se corupția și „descompunerea morală” a acesteia.

De fapt, practicile de la Galicea Mare și Cătane erau generalizate, centrul administrării acestora aflându-se în regionala de partid locală. Potrivit materialului întocmit de activiștii CC, care folosiseră de această dată informații provenite de la Miliție și Securitate, Ion Nicolae, președintele Uniunii regionale a CAP-urilor, dar și fost secretar de partid al raioanelor Băilești și Segarcea, primea în mod regulat și fără plată produse de la o serie de cooperative, dovedindu-se și un autentic prădător sexual, cu aproximativ 20 de victime la activ¹⁶. Semn al privilegiilor totale de care se bucurau activiștii, plângerile unora dintre victimele violurilor comise de acesta – doctorița spitalului Măceșu de Jos, instructora de pionieri a unei școli din comuna Giurgîța și bibliotecara comunei Lipov – au fost investigate de miliție abia după izbucnirea scandalului politic.

În schimbul produselor și petrecerilor organizate de președinții gospodăriilor, acesta mușamalizase vreme de ani prejudicii de milioane de lei, produse nu doar la Galicea Mare și Cătane, dar și la Bîrza, Giurgîța, Lipov, Goicea Mare și Cerat. La fel procedase și președintele Colegiului regional de partid, Vasile Dăescu, fost prim-secretar la Băilești, care îl propusese pe unul dintre „vasalii” săi, președintele CAP Urzicuța, și el autorul unui prejudiciu respectabil, realizat prin deturnare și delapidare, pentru demnitatea de deputat al MAN pentru alegerile din 1965¹⁷. Ion Ciubelean, redactorul-șef al ziarului Comitetului regional de partid, în strânsă colaborare cu ceilalți, asigura „acoperirea mediatică” a diverșilor activiști de partid, acesta scriind articole pozitive despre diverși președinți ai CAP-urilor locale, atunci când controalele mai descopereau mici neconcordanțe între scripte și realitate¹⁸. Pentru neprețuitele servicii, vajnicul ziarist de partid primea și el produse de la cooperativele interesate, dar și găzduire și divertisment la care participa cu partenera sa, doctoriță din Craiova, pe care spre indignarea „conducerii superioare” o prezenta drept „soția” sa, deși avea o alta oficială.

¹⁵ Ibidem, f. 23.

¹⁶ Ibidem, dosar 46/1967, f. 41-42.

¹⁷ Ibidem, f. 43.

¹⁸ Ibidem, f. 44.

Punerea în discuție a regionalei Oltenia, cu limitarea la doi dintre membrii conducerii, nici aceia cei mai importanți, are toate semnalmentele unei operațiuni politice ce viza efecte publice, fără punerea sistemului în discuție. Numele prim-secretarului de partid al Olteniei, Ion Stănescu, numit la conducerea Comitetului în iunie 1964¹⁹ cu ajutorul nemijlocit al lui Ceaușescu, nu apare în nici unul dintre materialele înaintate spre discuția publică, semn al faptului că liderului partidului nu dorea menționarea sa într-un context nefavorabil. Legat de Ceaușescu, căruia îi datorează ascensiunea, Ion Stănescu se afla cel mai probabil la originea investigației, el însuși un specialist al controalelor politice²⁰. În mai 1968, într-o perioadă turbulentă, Ion Stănescu a fost numit președinte al Consiliului Securității Statului, rămânând președinte al Comitetului regional până în iulie 1967²¹. Dezbateră publică a cazului s-a limitat însă doar la cele două cooperative și la Comitetul raional Băilești, schimbările din conducerea Comitetului regional Oltenia fiind operate într-o discreție totală.

Ceaușescu avea nevoie de un astfel de caz bine controlat, care să-i susțină mesajul de la tribuna Plenarei CC al PCR din 27-28 martie 1967, la care a anunțat noi măsuri de organizare, planificare și finanțare a gospodăriilor de stat. Deși măsurile nu erau deloc „revoluționare”, constând în înființarea de ferme, întreprinderi și trusturi, precum și instituirea de ferme-etalon²², el avea nevoie de o atmosferă politică relativ tensionată, pentru a accentua importanța schimbărilor. Deși știa că rețele ca cele din Galicea Mare și Catane funcționau în toată țara²³, Ceaușescu credea că întărirea controlului și intensificarea propagandei erau răspunsurile potrivite pentru a limita proporțiile fenomenului. Modernizarea, profesionalizarea, de-birocratizarea, eficientizarea vehiculate de Ceaușescu nu erau decât teme propagandistice. În realitate, aflat la începutul puterii sale, liderul PCR evita o confruntare directă cu birocrăția de partid, pe care se sprijinea, încercând să o controleze prin intermediul exemplurilor cu rol didactic și nu prin măsuri cu aplicabilitate generală. Altor situații asemănătoare, din alte zone, nu li s-a dat prea multă atenție. Instructorii CC al PCR au primit indicația de a-i convoca pentru „discuții” pe activiști de partid cu apucături asemănătoare, ceea ce putea să însemne orice, în funcție de circumstanțe, dar cu siguranță nu un scandal public. La Adjud, secretarii de partid Dinu Constantin și Ion Mîniosu, patronau și ei o rețea de „aprovizionare directă”, ambii fiind cunoscuți ca

¹⁹ Florica Dobre (coordonator), *Membrii CC al PCR. 1945-1989. Dicționar*, CNSAS, Editura Enciclopedică, București, 2004, f. 545.

²⁰ Vladimir Tismăneanu, „Pinacoteca malefică: Ion Stănescu, aparatcik, cadrist și securist”, contributors.ro (<https://www.contributors.ro/pinacoteca-malefica-ion-stanescu-aparatcik-cadrist-%c8%99i-securist/> - accesat a 10 decembrie 2021).

²¹ Membrii CC..., p. 545.

²² ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dosar 46/1967, f. 52.

²³ Ibidem, dosar 202/1967, f. 10-17.

mari admiratori ai sexului frumos și clienți importanți ai restaurantelor din zonă. Secretarul raional din Tg. Neamț, Neculai Tănase făcea trafic de influență și colecta plățile și foloasele prin intermediul soției sale. Alexandru Gîrtan, secretar al Comitetului raional Câmpulung Muscel, era și el în relații privilegiate cu Întreprinderea Regională de Industrializare a Cărnii (IRIC) Muscel, pe al cărei fost director – partener de petreceri și furnizor – l-a angajat ca inspector de cadre în comitetul raional, atunci când în gestiunea sa au fost descoperite importante cantități lipsă, scăpând astfel și de urmările penale. Marin Diaconu, secretar de partid al Raionului Drăgășani, întreținea la conducerea unor CAP-uri din zonă o adevărată rețea formată din rudele sale, cu obișnuitele consecințe în privința „aprovizionării directe”, iar Gheorghe Marin, secretar al comitetului orășenesc Gheorghe Gheorghiu-Dej (Onești), se remarcase prin nenumărate intervenții pe lângă diverși ofițeri de Miliție pentru închiderea unor dosare de urmărire penală care priveau diverși gestionari și directori de întreprinderi din industria alimentară²⁴.

Abuzurile, neglijența și deturnările conducerilor cooperativelor agricole erau la un nivel care depășea capacitățile aparatului de control al partidului și ale Miliției. De multe ori, abuzurile erau parte a eforturilor șefilor de a conduce cooperativele rațional²⁵. Spre exemplu, președintele CAP Chevereșul Mare din Regiunea Timișoara aprobase consumul unei cantități de alimente și sacrificarea unui număr mai mare de animale pentru consum decât prevedeau normele pentru anul 1967, iar cel al CAP Grabați din Sânicolaul Mare a distribuit gratuit tractoriștilor, ca primă pentru executarea la timp a lucrărilor agricole, mai multe de o mie de litri de vin²⁶.

Agricultura socialistă, potrivit lui Steven L. Sampson²⁷, era domeniul în care economia din umbră era perfect integrată în cea legală, interacțiunea fiind bazată pe efortul țăranilor cooperatori de a orienta resursele agriculturii colectivizate spre maximizarea profiturilor obținute în urma exploatării loturilor individuale. Realitate prezentă în toate țările comuniste, cu excepția Poloniei, țară care a păstrat proprietatea particulară asupra pământului – unde valorificarea produselor fermelor particulare depindea de asistența sectorului de stat, obținută tot prin corupție – ea a reprezentat pentru economia planificată românească o problemă destul de acută. Fixarea suprafețelor de pământ aflate în exploatarea țăranilor cooperatori în funcție de performanțele gospodăriei colective, suprafața de 30 de ari fiind maximă, reprezenta nu atât un factor de natură să impulsioneze participarea țăranilor

²⁴ Ibidem, ff. 83-93.

²⁵ Ibidem, f. 226.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Steven L. Sampson, *The Second Economy of the Soviet Union and Eastern Europe*, The Annals of the American Academy of Political and Social Science, vol. 493, Sage Publications, Inc., American Academy of Political and Social Science, 1987, f. 120–36, (<http://www.jstor.org/stable/1046198> - accesat la 10.11/2021).

la gospodăria colectivă, ale căror roade erau în mare măsură achiziționate de stat la prețuri mici, ci mai degrabă o presiune pentru raportarea falsă a rezultatelor, pentru admiterea unor cote exagerate de perisabilitate a recoltelor – cu scopul acoperirii cantităților fictiv raportate – dar și pentru folosirea masivă a inventarului și mașinilor agricole în folosul loturilor private²⁸.

O astfel de situație ducea la nevoia falsificării producțiilor pe toate palierele agriculturii, inclusiv în zootehnie. Și aici era nevoie de o rețea cu ierarhie clară și de existența unei metode de falsificare. Un oarecare Traian Repaș, vicepreședinte al Consiliului agricol regional Crișana, unde răspundea de zootehnie, a elaborat o adevărată metodologie de falsificare a rapoartelor din domeniu.

Pornind de la o scrisoare anonimă din 1967, activiștii CC au descoperit că pe fondul unui șeptel în continuă scădere, Repaș raportase în perioada 1963-1967 o creștere fulminantă a producției de lapte, care ajunsese la aproximativ 1.400 litri/an, dar cu o producție-marfă de doar 230–250 litri/an. Diferența dintre producția raportată și cea marfă era justificată prin consumuri exagerate ale vițelilor, care în funcție de diferența între rapoarte și realitate se înscriseră între 450 și 800 litri/an²⁹. Mortalitate mare a animalelor, care duseseră între 1963 și 1967 la scăderea continuă a șeptelului, era și ea mascată prin trecerea unui procent semnificativ la capitolul „sacrificări de necesitate și alte ieșiri”. Potrivit mărturiilor, Repaș organiza adevărate ateliere de falsificare a raportărilor cu medicii veterinari din circumscripțiile aflate sub autoritatea sa, îndemnându-i pe aceștia „să jongleze cu datele”, pentru că „și alte regiuni fac la fel”³⁰. Evident, ca mulți dintre cei aflați în poziții similare, Repaș abuza serios de poziția sa. Condiționa transferurile medicilor veterinari dintr-o circumscripție în alta de diverse prestații constând în alimente și produse agricole, cerea celor pe care îi controla să-i organizeze mese, cerea și diverse sume de bani, care variau în funcție de situația „beneficiarului”, pe care le colecta prin intermediul unui asocial de-al său, și el angajat al Consiliului. Pe lângă toate astea, primea deseori din partea diverselor cooperative agricole din regiune, aflate sub autoritatea sa, materiale de construcții și meșteri pentru renovarea sau construcția caselor sale din zonă. Desigur că Repaș făcea parte dintr-o rețea. Potrivit unei anonime, semnată de „un grup de medici veterinari”, cel care îi facilitase ascensiunea în sistemul agriculturii fusese nașul său, fostul secretar de partid al Consiliului agricol regional Crișana, Ioan Pîrvu, care reușise să obțină și numirea soției lui Repaș în postul de șefă a laboratorului de control al alimentelor din cadrul Consiliului³¹. Protecția structurilor locale și regionale de partid era un ingredient esențial pentru

²⁸ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dosar 202/1967, f. 226.

²⁹ Ibidem, dosar 195/1967, f. 88-91.

³⁰ Ibidem, f. 89.

³¹ Ibidem, f. 92.

orice personaj, care își exercita funcția publică pentru a obține beneficii personale sau de grup.

Transformarea lui Repaș într-un „caz” a făcut parte dintr-un plan politic mai larg ce viza conducerea locală de partid. În primăvara anului 1966, în cadrul unui instructaj cu aparatul CC, legat de standardele moral-politice ale membrilor de partid, Virgil Trofin menționa Comitetul de partid orășenesc din Oradea, centrul Regiunii Crișana, ca fiind locul unde se comit abuzuri, se organizează „beții repetate”, se întrețin „relații neprincipiale cu femei” și „nu se manifestă exigență față de abateri”, ceea ce în traducerea limbii de lemn ar însemna patronarea unor rețele locale de corupție³².

Sub masca planificării rigide a agriculturii, mereu condamnată la ritmuri de creștere ireale prin planurile anuale și cincinale, se dezvoltase o adevărată economie liberă, care funcționa după principiul cererii și al ofertei. Președinții cu influență locală ai unor cooperative, aflați evident în rețea cu structurile de partid raionale și regionale, intermediau cumpărarea, vânzarea și traficul materialelor de construcții, a îngrășămintelor și a altor produse industriale, acționând în interesul unor cooperative mai puțin influente, dar cu nevoi economice reale, neprevăzute de planurile anuale. Un control al Colegiului Central de Partid din ianuarie 1966, care cuprinsese nu mai puțin de 44 organizații de partid municipale, raionale, dar și din GAS-urile, SMT-urile și CAP-urile regiunii București, pe lângă obișnuita proastă administrare, a pus în evidență și existența unor practici economice ce țineau mai degrabă de capitalismul comercial și mai puțin de socialism. Directorul GAS „Gogoșari” din Giurgiu reușise să procure 150 tone de azotat de amoniu peste plan, „în baza unor relații personale”, iar din acestea a vândut 135 de tone unor CAP-uri din zonă, de la care a cumpărat 700 de tone de borhot de sfeclă. Același director, deși nu avusese planificată nicio construcție în 1966, primise cu aprobarea Consiliului regional al cooperativelor agricole, câte 16,5 tone de ciment și var, din care vânduse 4 tone unei alte cooperative, care deși avea planificate construcții, nu primise materiale³³. Directorul GAS „Blejești”, Rafael Leoveanu, membru al Comitetului raional de partid Videle, a cumpărat în numele gospodăriei sale, de la Fabrica din Roman, aprox. 1.500 metri de țeavă de irigație, pe care a vândut-o apoi CAP-ului din localitate pentru construcția unor instalații de apă. Întreprinderile de stat și cele cooperatiste erau angajate într-un permanent schimb de bunuri și servicii, care deși în parte era justificat de nevoile economice reale, era în mai mare măsură expresia relațiilor de putere de pe plan local. Atunci când relațiile personale și schimburile nu funcționau, directorii întreprinderilor erau nevoiți să apeleze la mită, așa cum se întâmpla cu funcționarii de la „Energopetrol”, întreprinderea care vindea benzină și produse petroliere, care primeau

³² Ibidem, dosar 58/1966, f. 7.

³³ Ibidem, dosar 5/1966, ff. 72-73.

constant diverse sume de bani pentru eliberarea prioritară a cantităților de carburanți planificate.

Ca sistemul să funcționeze era însă necesară existența unor intermediari, cu puternic sprijin politic local și central, care să poată acționa, de cele mai multe ori fără repercusiuni, în afara planului. Schimburile de produse și servicii între întreprinderi erau menite să pună de acord cu realitatea sistemul planificat, însă ele nu se petreceau doar cu produse utile, fiind parte a sistemului de delapidare. Urmare a unor astfel de legături, întreprinderile schimbau între ele produse agricole deteriorate, cu scopul curățării unor gestiuni prea „încărcate”, cărora li se pierdea urma prin serii de transferuri succesive.

Noul lider al partidului nu era interesat doar de agricultură, fiind în egală măsură preocupat de toate „infracțiunile în dauna avutului obștesc”. Numindu-l pe Grigore Răduică în funcția de șef al Secției pentru controlul muncii în Ministerul Forțelor Armate, Ministerul de Interne și Ministerului de Justiție a CC al PCR, funcție pe care a deținut-o până în 1968, Ceaușescu i-a comandat acestuia un bilanț al infracțiunilor care produsese rău prejudicii proprietății socialiste în perioada 1963-1965, pentru a afla dinamica acestora, precum și cauzele. Documentul în cauză prezenta un tablou mai degrabă idilic, însă menționa faptul că infracțiunile asociate cu „delapidarea, furtul, abuzul în serviciu și înșelăciunea” cunoscuseră o dinamică ascendentă în ultimii ani, mai ales în anul 1965³⁴. Domeniile în care se înregistraseră cele mai mari prejudicii erau circulația mărfurilor – aici fiind incluse mărfurile din toate sectoarele economiei. Explicațiile găsite de autorii documentului și acceptate de conducerea PCR constau în precaritatea regulilor de înregistrare a mărfurilor, acordarea unor norme de perisabilitate exagerate care permiteau formarea unor plusuri în gestiune din momentul intrării mărfurilor, calitatea slabă a controlului financiar intern din întreprinderi și organizații, precum și prezența unui număr mare de gestionari cu antecedente penale sau lipsiți de competențe profesionale³⁵.

Secretarul general considera furtul și corupția drept semne ale unei prezențe insuficiente a partidului în anumite domenii economice. Plenara CC al PCR din aprilie 1966 stabilise drept obiectiv creșterea ponderii membrilor de partid în anumite sectoare economice, mai ales la sate, dar și creșterea standardelor morale și profesionale pentru cei care intrau în partid.

Partidul cunoscuse în ultimii ani ai lui Dej o adevărată explozie a numărului de membri, astfel că în 1966, aproximativ jumătate dintre comuniștii români aveau un stagiul de partid de doar 4 ani³⁶. În realitate, cu cât creștea numărul comuniștilor, cu atât mai multe erau infracțiunile și actele de corupție comise de membrii partidului, urmare a condiționării ocupării

³⁴ Ibidem, dosar 13/1966, f. 83.

³⁵ Ibidem, ff. 83-87.

³⁶ Ibidem, dosar 58/1966, f. 4.

funcțiilor de conducere de apartenență la acesta. Doar în 1966, dintre cei 8.000 de membri de partid excluși, 3.000 fuseseră excluși pentru furt, deturnare și delapidare, fapt care nu-i împiedica pe liderii partidului să afirme că principala explicație pentru numărul mare de infracțiuni în comerțul intern constă în faptul că în organizațiile comerciale doar 8,5% dintre salariați erau membri de partid³⁷.

Entuziasmul cu care activiștii locali de partid se implicau în mecanismele de fraudare a agriculturii socialiste, ținea și de esența regimului comunist. Etapa „instaurării dictaturii celor ce muncesc” nu se încheiase de mult timp iar printre membrii de partid, mai ales cei care activau la nivel comunal, încă erau majoritari cei care înfăptuiseră colectivizarea. Oameni lipsiți de educație, mânați nu atât de dragostea pentru comunism, cât mai ales de ura față de cei avuți, încurajată de regim și mereu prezentă în săraca lor zestre intelectuală, odată ajunși la putere au considerat abuzul de putere drept un drept natural. Primul raport al CC al PCR legat de mișcarea cadrelor, referitor la anul 1969, arăta că din totalul celor 2.700 de președinți și secretari ai consiliilor comunale, 168 aveau doar 4-6 clase și 1.649 absolviseră școala generală³⁸. Educația majorității acestor activiști consta doar în scurte cursuri de îndoctrinare organizate de partid, de unde nu doar incapacitatea lor de a face față problemelor impuse de administrarea unor comunități, dar și absența oricăror standarde morale.

În primii ani ai regimului Ceaușescu, cuvântul „corupție” nu apare în documentele oficiale, semn al faptului că implicarea „activiștilor de partid și de stat” în diverse scheme de fraudare nu-l neliniștea prea mult pe noul lider al țării. Bilanțul Ministerului de Interne pentru anul 1966, deși menționa creșterea „infracțiunilor în dauna avutului obștesc”, nu le situa printre priorități³⁹. Coruperea oficialilor români care aveau relații cu furnizorii occidentali era abordată de Securitate în maniera „acțiunilor de contraspionaj”, deși favorizarea unor companii străine în contractele cu statul, în schimbul unor foloase personale, devenise o practică destul de răspândită⁴⁰. Pentru dezbateri în forurile de conducere a fost ales cazul Gomulea”. Fost director în Ministerul Industriei Alimentare, însărcinat cu achiziția de tehnologie occidentală, acesta reușise să transfere în Elveția anumite sume de bani în valută, provenite de la reprezentanții firmelor cu care ministerul încheiase o serie de contracte. Semn al unei rețele mai largi, deși Securitatea a încercat să-i prezinte cazul lui Ceaușescu într-o manieră simplistă, directorul în cauză se ocupa și de intermedierea transferului în străinătate a valorilor și banilor evreilor care emigrau din România⁴¹.

³⁷ Ibidem, f. 3.

³⁸ Ibidem, dosar 35/1970, f. 250.

³⁹ Ibidem, dosar 17/1967, f. 4.

⁴⁰ Ibidem, f. 6.

⁴¹ Ibidem, f. 29.

Deși îl numise în postul de ministru de Interne, încă de iulie 1965, pe apropiatul său de la Secția Organizatorică a CC al PMR, Cornel Onescu, Ceaușescu nu se considera deplin stăpân pe aparatul de control și represiune. Cu ocazia ședinței Colegiului MAI din februarie 1967 el a cerut Securității să nu se mai ocupe de probleme specifice administrației de stat, cum ar fi cele economice, învățământ sau administrație locală, și să se concentreze pe „sarcinile specifice”.

Campania lui Nicolae Ceaușescu de consolidare a „calităților moral-politice” ale liderilor de partid avea însă să dea repede roade, chiar dacă nu cele așteptate. La nici un an de la lansarea ei și transformarea agriculturii socialiste în etalon al eficienței acțiunii de partid, Ministerul de Interne avea să anunțe o creștere solidă a pagubelor în urma diverselor infracțiuni, în principal delapidări și deturnări, acestea ajungând de la 381 milioane lei în 1964 la 508 milioane în 1967⁴². Așa cum arăta chiar ministrul de Interne, chemat în fața Comitetului Executiv al CC al PCR să explice „dezastrul”, creșterea prejudiciului total și a numărului celor condamnați nu se datora atât intensificării practicilor de corupție sau a simple infraționalității ci mai degrabă unei mai bune activități a Miliției⁴³. Anchetele de partid din regiunile Oltenia, Crișana, București, dar mai ales punerea unora dintre liderii de partid de acolo în discuție publică, eliberaseră parțial Miliția și Securitatea de reținerea de a investiga diverse afaceri ale căror ramificații duceau către partid. Drept urmare, numărul cazurilor investigate crescuse, de unde și creșterea prejudiciului fixat în urma diverselor expertize. Dovadă a faptului că așa stăteau lucrurile era faptul că, dacă în anii precedenți, prejudiciile nerecuperate nu făcuseră decât să crească, în 1967 ele ajunseseră la 310 milioane, de la 820 milioane, cât erau în 1957⁴⁴.

Pentru prima oară, confrunțați cu un număr crescând de dosare investigate extrem de încet și incomplet, precum și de sentințe judecătorești în dezacord cu legea – care de obicei favorizau infractorii cu prejudicii mari – liderii partidului au acceptat ideea corupției în interiorul aparatului de justiție. *„Ce anume a făcut să crească indulgența (a Miliției și a tribunalelor n.a.), se întreba Dumitru Popescu, și fără să am ca justificare o probă, mă întreb și dacă nu este vorba despre un fenomen de corupție în rândul cadrelor din justiție. Dacă nu este vorba și despre faptul că oameni ai legii sunt mituiți de cei care sustrag din avutul obștesc milioane de lei, dacă nu cumva aceștia plătesc judecătorul, procurorul ca să adopte o atitudine mai înțelegătoare față de procesul respectiv, să-l tergiverseze, să-l lungească.”*

Deși în ansamblu, materialul Ministerului de Interne a fost criticat de majoritatea celor prezenți la ședință, pentru prima oară s-a pus problema controlului averilor. În atenție nu se aflau atât oficialii, cât mai ales

⁴² Ibidem, dosar 75/1968, f. 92.

⁴³ Ibidem, f. 10.

⁴⁴ Ibidem, f. 92.

„persoanele care realizează venituri peste posibilități”. „Cred că trebuie să ne gândim la problema asta a controlului averilor....”, spunea Ceaușescu în încheierea dezbaterii. În legea aceasta trebuie să se arate că pentru pagubele aduse trebuie să se confişte averea. S-a descoperit că a furat o sută de mii de lei, să fie urmărit, să i se ia totul, nu că are copii... pentru că oamenii spun: a luat 100 – 200 de mii de lei, îi pune la CEC, îl dă în judecată, face închisoare, apoi scapă, dar s-a aranjat.”⁴⁵

În ziua în care CE al CC al PCR a discutat raportul de bilanț al Ministerului de Interne, 7 mai 1968, în Secretariatul CC al PCR s-a discutat un caz răsunător de corupție din Securitatea fostului raion Arad, care îl avea în centru pe comandantul acesteia, general-maiorul Wiliam Steskal. Românizarea aparatului represiv, petrecută în paralel cu modificarea parțială a metodelor folosite de Securitate, a fost unul dintre resorturile afacerii⁴⁶. Controlul efectuat de Colegiul Central de Partid și Secția pentru controlul treburilor în MFA, MAI și Justiție a CC al PCR, în primăvara anului 1968, a arătat că în Direcția Regională Banat a Securității funcționa o rețea de corupție care îi implica pe toți ofițerii importanți. Falsificarea dosarelor cu scopul disimulării eșecurilor profesionale, participarea ofițerilor la valorificarea produselor și bunurilor de contrabandă, trafic de valută, mituirea ofițerilor de către cei aflați în cercetări, trafic de influență pentru obținerea de beneficii, printre care și case, toate îl aveau în centru pe Wiliam Steskal, șeful Securității Regiunii Banat și pe câțiva dintre ofițerii lui de încredere. Intrat în Securitate în 1950, după ce se distinsese prin acțiunile sale din Comisia Oravița de verificare a membrilor de partid, în 1957 – după descoperirea unui șir de „comploturi” și arestarea unor „bandiți” – Steskal a fost numit comandat al Regionalei Timișoara, cu gradul de general-maior, menționându-se la șefia ei până în 1968. Perioada lungă de exercitare a funcției arăta clar o susținere puternică din partea fostului ministru de Interne, Alexandru Drăghici. Cel mai probabil, ancheta de partid a regionalei de securitate a avut loc în contextul îndepărtării lui Drăghici din aprilie 1968, cu atât mai mult cu cât în discursul de la Prezidiul Permanent al CC al PCR din 17 aprilie 1968⁴⁷, Ceaușescu atinsese și problema corupției la nivel înalt. Steskal patrona din postura de șef al securității regionale o rețea de corupție a cărei funcționare presupusese falsificarea dosarelor unor informatori, fie ca urmare a distrugerii dosarelor originale, fie ca urmare a defectării acestora, de unde și necesitatea întocmirii unor dosare retroactive în care se arăta că se renunțase voluntar la unii dintre informatori, înainte ca

⁴⁵ Ibidem, f. 34.

⁴⁶ Nicolae Ioniță, *Fișe biografice ale șefilor direcțiilor regionale de securitate de la sfârșitul anilor '50*, în „Caietele CNSAS”, Anul III, Nr 1 (5)/2010, f. 54 (http://www.cnsas.ro/documente/caiete/Caiete_CNSAS_nr_5_2010.pdf - accesat la 10 septembrie 2021).

⁴⁷ Cuvântul tovarășului Nicolae Ceaușescu la ședința Prezidiului Permanent al CC al PCR din ziua de 18 aprilie, în Marius Oprea, *Banalitatea răului, O istorie a Securității în documente 1949-1989*, Polirom, Iași, 2002, f. 365-376.

aceștia să fugă în străinătate. O astfel de practică arăta nu atât deficiențe în activitatea securiștilor locali cât existența unor înțelegeri private între informatori și ofițerii de caz care le permiteau acestora să-și organizeze fuga din țară, primind în schimb bani și alte valori. Unul dintre informatori, „Rotaru”, primise permisiunea să scoată din țară bijuterii, chiar Steskal intervenind la serviciul vamal ca acesta să nu fie controlat. Deși mărturia lui Steskal sugera o operațiune clasică de infiltrare, potrivit raportului unui alt ofițer din direcție, unul dintre apropiații comandantului, mr. Ștefan Kecskemety, primise și el de la „Rotaru” și soția sa un briliant pentru definitivarea formelor de plecare din țară, iar notele de informare despre această tranzacție dispăruseră odată cu dosarele inițiale ale cazului⁴⁸. Tot Steskal, pe care partidul îl făcuse general cu patru clase, așa cum singur se lăuda, fusese cel care aprobase ca bunurile de contrabandă și cele provenite din percheziții, să fie depozitate în sediul regionalei de Securitate, de unde puteau fi cumpărate de ofițerii de Securitate la prețuri preferențiale⁴⁹. Cu știința generalului și a unui colonel din direcție, mr. Ștefan Kecskemety organizase o adevărată afacere împreună cu unul dintre informatorii săi, Imre Mannheim, afacerist local, prin intermediul căruia cumpăra valută, intervenind și la ofițerii vamali pentru a permite intrarea în țară a unor bunuri de contrabandă. Produsele astfel introduse erau valorificate pe piața neagră de Mannheim. Pentru eliberarea din Vama Stamora a unor astfel de bunuri, aduse de un alt partener de afaceri, Lombos Loch, prin intermediul căruia maiorul de securitate își scotea din țară valuta cumpărată de la Mannheim, Kecskemety intervenise pe lângă șefii acestui punct vamal, oferindu-le drept „cadou” câte două ceasuri de mână, un inel și un medalion⁵⁰. Securiștii din Banat tranzacționau de o manieră organizată acțiunile de urmărire. Mr. dr. Tudor Gornic – pe care Steskal îl avansase de două ori la excepțional, facilitându-i și primirea unei case în Timișoara de unde fuseseră mutate trei familii – primise de la familia unui arestat 4.000 lei, cu promisiunea de a fi absolvit de învinuire⁵¹. Lt. Col. Ladislau Szabados, mai puțin inventiv, se mulțumea cu falsificarea proceselor verbale de confiscare, astfel încât să reiasă că diverse bunuri confiscate de la turiști ar fi fost returnate, însușindu-și și o parte din sumele provenite din confiscări⁵².

Ancheta de partid din fosta regională de securitate Banat venea într-un moment în care, pe fondul operațiunii de înlăturare a lui Alexandru Drăghici și al discuțiilor legate de asasinarea lui Pătrășcanu, la CC curgeau sesizările și rapoartele la adresa securiștilor care ieșiseră de sub controlul „organelor de

⁴⁸ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dosar 76/1968, f. 56-57.

⁴⁹ Ibidem, f. 56.

⁵⁰ Ibidem, ff. 57-58.

⁵¹ Ibidem, ff. 56-57.

⁵² Ibidem, f. 59.

partid”⁵³. Ceaușescu nu voia însă să compromită public Securitatea ci doar să o controleze mai bine. Decizia lui Ceaușescu a fost ca general-locotenentul Steskal să fie trecut în rezervă cu drept de pensie, iar cazul să fie „analizat” doar în interiorul Securității. Controlul de partid de la Timișoara, încredințat lui Vasile Patilineț, în calitate sa de șef al Secției pentru controlul treburilor în MFA, MAI și Justiție și Dumitru Coliu, președintele Colegiului Central de Partid, nu viza atât instaurarea legalității cât sublinierea subordonării Securității față de partid. Discuțiile din Secretariat pe marginea raportului au arătat că ilegalitățile din fosta regională de securitate erau mult mai extinse decât lăsa să se vadă raportul comisiei de control, cuprinzând nu doar un număr mai mare de ofițeri, dar și ofițeri superiori ai Miliției, printre care și fostul șef al regionalei de Miliție⁵⁴.

Împreună cu apropiatii săi, Ceaușescu ducea în această perioadă o campanie pe mai multe planuri, care în pofida complexității sale avea și limite serioase. Presiunea asupra Securității, în contextul neutralizării lui Drăghici, era însoțită de o alta asupra aparatului de partid. Sub lozinca „lărgirii democrației interne”, au fost emise o serie de reglementări menite să limiteze autonomia organizațiile de partid locale. Instrucțiunile CC al PCR din mai 1968, cu privire la aplicarea sancțiunilor de partid, nu doar că dădeau „forurilor superioare” dreptul de a casa sancțiunile sau excluderile hotărâte de organizațiile de bază, dar oficializau și tratamentul special al unor cazuri „deosebite”, care necesitau „o analiză mai amplă”⁵⁵.

Adoptarea Legii privind controlul unor bunuri unor persoane fizice care nu au fost dobândite în mod licit⁵⁶, în mai 1968, împreună cu a unui nou cod penal⁵⁷ în același an – care aducea o mai clară formulare a infracțiunilor asociate cu abuzul de putere și corupția –, arată că Ceaușescu lua în serios demersurile sale de consolidare a moralei partinice, dar dorea să-și păstreze intactă capacitatea de manipulare directă a fiecărui caz, atunci când erau implicate considerente politice.

Introducerea tratamentului diferențiat al cetățenilor de rând și al „activiștilor de partid și de stat”, numiți „demnitari” în „legea ilicitului”, așa cum avea să fie cunoscut actul în societate, limita din start efectul acesteia. Legea institua înființarea unor comisii pentru controlul provenienței averilor pe lângă tribunalele județene, pentru oamenii de rând, și pe lângă Tribunalul Suprem, pentru demnitari. Comisiile puteau iniția acțiuni de control al

⁵³ Ibidem, dosar 264/1972, vol. 23, ff. 36-45.

⁵⁴ Ibidem, dosar 76/1968, f. 24.

⁵⁵ Ibidem, ff. 45-48.

⁵⁶ Legea 18 din 24/6/68 privind controlul provenienței unor bunuri ale persoanelor fizice, care nu au fost dobândite în mod licit (http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.http_act_text?id=9329 – accesat la 15 august 2021).

⁵⁷ Codul Penal din 21 iulie 1968 (<http://legislatie.just.ro/Public/DetaliuDocument/38070> - accesat la 3 iunie 2021).

provenienței averilor, în baza sesizărilor primite de la organele de control, dar și de la persoanele fizice, începând cu anul 1972. În cazul în care, după audierea celor în cauză, a martorilor și furnizarea dovezilor de venituri, se constata o discrepanță între venituri și averea acumulată, surplusul era supus unui impozit de 80% din valoare, iar în cazul în care se constatau indiciile unei infracțiuni, cazul era trimis către Procuratură pentru instrumentarea unui dosar penal. În cazul demnitarilor, pentru inițierea unui astfel de control era nevoie, în prealabil, de acordul Consiliului de Stat sau al Consiliului de Miniștri; coroborat cu prevederea din instrucțiunile CC, care cerea acordul organului de partid tutelar pentru inițierea cercetării penale a oricărui membru de partid, legea devenea inoperabilă pentru nomenclatură, în absența unei ordin venit „de sus”.

Noul cod penal formula mai clar o serie de infracțiuni legate de corupție, punând accentul asupra celor care priveau „avutul obștesc”, unde se prevedeau și pedepse cu moartea, față de cele în dauna avutului privat, unde atitudinea legiuitorului a fost mult mai indulgentă⁵⁸.

Schimbarea structurii administrative a țării din 1968 capătă astfel caracterul unei ample încercări de reșezare a structurilor de partid. Desființarea regiunilor și înființarea județelor a permis atingerea mai multor obiective printr-o singură decizie. Primul efect, cel evident, a fost revenirea la denumirea istorică a diviziunilor administrative românești, fapt care sublinia că regimul se insera organic în istoria națională. Ceaușescu reușea să desființeze unul dintre vestigiile stalinismului în România, Regiunea Mureș – Autonomă Maghiară (RMAM), punând bazele unui nou acord al partidului cu maghiarimea, prin înființarea a două județe cu majoritate maghiară – Harghita și Covasna – și crearea unor oportunități suplimentare de carieră pentru tinerii activiști maghiari, în județele cu populație mixtă⁵⁹. Desființarea RMAM nu viza în subsidiar, din partea lui Ceaușescu, obiective antimaghiare, fiind ca și în cazul regiunilor populate majoritar de români, un demers menit să reșeze elitele locale și să creeze mai multe „lifturi sociale”, pentru contingentul intrat în partid în ultimii ani. Al doilea efect al reformei a vizat eficientizarea pârghiilor de control ale Centrului asupra structurilor locale, fapt care determina și destructurarea grupurilor constituite în prima parte a comunismului. Principiile reformei administrative, așa cum fuseseră ele adoptate la Plenara CC al PCR din octombrie 1967, stipulau că „între organele centrale și unitățile de bază administrativ-teritoriale – comuna și orașul – unde se traduc în viață directivele partidului și statului, se interpun verigi intermediare, care creează paralelisme, suprapuneri și îngreunează conducerea întregii activități politice, economice și social-culturale a țării... ducând la creșterea nejustificată a

⁵⁸ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie dosar 95/1968, f. 72-85.

⁵⁹ Novak Csaba Zoltan, *Epoca de Aur? Ceaușescu și maghiarii, Politica Partidului Comunist Român față de minoritatea maghiară în perioada regimului Ceaușescu*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2020, pp. 31-84.

*aparaturii administrative și cheltuirea exagerată de fonduri pentru întreținerea lui.”*⁶⁰ Contrar tendinței detectate de Mary Ellen Fischer, valabilă pentru perioada de dinaintea reformei administrative⁶¹ și considerată de istoriografia română drept o axiomă a politicilor ceaușiste⁶², de fapt nici unul dintre secretarii de partid regionali nu și-a continuat ascensiunea către vârful puterii⁶³, în sensul în care Nicolae Ceaușescu să-i fi încredințat domenii strategice, precum cel al cadrelor sau securitatea. Prezența lor în Comitetul Executiv al CC al PCR, CC sau în guvern nu însemna decât o promovare de formă. Domeniile esențiale și demersurile importante politice, în perioada 1965-1968, în afara „baronilor lui Dej”, cu care Ceaușescu mima împărțirea puterii, i-au avut în centru pe Virgil Trofin, Cornel Onescu, Ion Stănescu, Paul Niculescu-Mizil și Ilie Verdeț, ultimii fiind promovați secretari ai CC la scurt timp după preluarea conducerii. De fapt, până la apariția lui Emil Bobu, în cu totul alt context politic, Ceaușescu nu a desemnat pe nimeni în poziția de al doilea om în partid, iar acest lucru s-a petrecut în 1984, atunci când Elena Ceaușescu se afla deja la apogeul puterii sale. Chiar dacă Vasile Patilineț, Petre Blajovici, Vasile Vâlcu, Maxim Berghianu, Iosif Uglar, Iosif Banc, Virgil Cazacu, oameni care ocupaseră posturi de prim-secretari regionali, au rezistat o vreme la vârful regimului, ei nu au ocupat poziții importante în jurul lui Ceaușescu. Iosif Banc și Virgil Cazacu, cei care au rezistat cel mai mult în jurul liderului, și-au plătit poziția prin umiltoare prestații vasalice, nu doar către Nicolae Ceaușescu ci și către soția sa, lipsind însă din conducerea diverselor organisme menite să concentreze puterea în jurul clanului Ceaușescu. Numirea altora dintre foștii prim-secretari regionali în postul de prim-secretari județeni, după reforma administrativă, era în cel mai bun caz o menținere pe poziții. Suprafața județelor, mult mai mică decât cea a

⁶⁰ Proiect, Principiile de bază adoptate de Plenara CC al PCR din 5-6 octombrie 1967 cu privire la îmbunătățirea organizării administrativ-teritoriale a României și sistematizarea localităților rurale, Editura Politică, București, 1967, p.7. (http://www.cnsas.ro/documente/istoria_comunism/documente_programatice/1967%20Principiile%20organiz%20admin-terit.pdf – accesat la 15 septembrie 2021).

⁶¹ Mary Ellen Fischer, *Nicolae Ceaușescu. A Study in Political Leadership*, Lynne Rienner Publishers, Boulder & London, 1989.

⁶² Andrei Florin Sora, *Dosarele de cadre ale nomenclaturii comuniste: Prim-secretarii comitetelor regionale/județene ale PMR/PCR (1950-1989)*, în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca*, LII Series Historica, Editura Academiei Române, București, 2013, pp. 61-80 (https://www.academia.edu/11569952/Dosarele_de_cadre_ale_nomenclaturii_comuniste_prim-secretarii_Comitetelor_regionale_jude%C8%9Bene_ale_P_M_R_P_C_R_1950_1989_in_Anuarul_Institutului_de_Istorie_George_Bari%C5%A3iu_din_Cluj_Napoca_Series_Historica_an_LII_2013_pp_61_79-accesat la 10 decembrie 2021).

⁶³ Mary Ellen Fischer, *Final Report for National Council for Soviet and East European Research, Nicolae Ceaușescu and Romanian Political Leadership: Nationalization and Personalization of Power*, May 1983, p. 17 (<https://www.ucis.pitt.edu/nceer/1983-626-10-Fischer.pdf> - accesat la 15 noiembrie 2020).

regiunilor, dar mai ales pretenția lui Ceaușescu de a conduce personal noile structuri, la scurt timp acesta desființând corpul instructorilor teritoriali al CC al PCR, reduceau cu mult marja de autonomie a liderilor locali. Destructurarea grupurilor construite în jurul prim-secretarilor de partid regionali nu a fost singurul obiectiv al reformei administrative întreprinse de Ceaușescu, însă a fost unul dintre cele mai importante și cu siguranță nu dintre foștii moguli locali a fost selectat contingentul de fideli, care avea să contribuie decisiv la formarea regimului Ceaușescu.

Liderul PCR avea nevoie de o structură de partid elastică și nesofisticată, condusă de oameni loiali și competenți, care-și datorau exclusiv lui ascensiunea. Deși participase nemijlocit la numirea foștilor prim-secretari raionali și regionali*, Nicolae Ceaușescu se pregătea de a doua revoluție industrială. Din octombrie până în decembrie 1967, acesta reușise să combine într-un singur program atât reformele economice anunțate, cât și reforma administrativă, cea care pune automat problema reasezării structurilor de partid. Dacă la plenara CC al PCR din octombrie 1967 el anunțase doar principiile reformei administrative, la Conferința națională a PCR din decembrie, avea să citească un raport consacrat „măsurilor de perfecționare a conducerii și planificării economiei naționale și îmbunătățirii organizării administrativ-teritoriale a României”. Anunțarea unor reforme atât de importante, nu avea cum să nu aducă în discuție calitățile morale ale „activistului de partid și de stat” menit să aplice nemijlocit noile politici, iar discursul lui Ceaușescu transmitea ideea unui nou „moment zero” în relația cu structurile de partid, dar și cu societatea. Conferința Națională a PCR din 6-8 decembrie 1967 a reprezentat un moment important în întărirea controlului lui Ceaușescu asupra partidului și a statului. Cu această ocazie, Virgil Trofin a propus înlăturarea din Statutul PCR a articolului care interzicea cumulul de funcții, iar Chivu Stoica a propus ca secretarul general să preia și funcția de președinte al Consiliului de Stat⁶⁴.

* În 1958, cu ocazia reorganizării aparatului de partid, Ceaușescu a primit de la Dej conducerea nou înființatei Direcții Organizatorice, cea care reunea competențele a două secții esențiale în administrarea aparatului de partid. Secția Organizatorică, care coordona politica de cadre, și Secția Administrativă, linia de comandă a partidului în aparatul militar și justiție. Încredințarea unei asemenea puteri de către Secretariatul CC al PMR, de unde în afară de Dej și Ceaușescu, mai făceau parte Vladimir Gheorghiu și Leonte Răutu, însemna că tânărul Ceaușescu se bucura de încrederea nelimitată a liderului PRM. Aici își va forma Ceaușescu veritabila gardă pretoriană care-l va asista în instaurarea rapidă a unei dictaturi. Petre Lupu, primul său adjunct, dar mai ales „tinerii lupi” Virgil Trofin, Vasile Patilineț, Cornel Onescu și Ilie Verdeț, vor fi cei pe care Ceaușescu se va baza în rapida confiscare a partidului, întreprinsă între 1965 și 1968.

⁶⁴ Lavinia Betea, Cristina Diac, Florin-Răzvan Mihai, Ilarion Țiu, *Viața lui Ceaușescu, Fiul Poporului*, Editura Adevărul, București, 2013, pp. 283-285.

Pentru a trece la revoluția agro-industrială pe care o planificase, Ceaușescu avea nevoie de o birocrație de partid loială și profesionalizată, căreia i-a trasat limitele de acțiune prin cazurile publice de corupție. Controlul asupra aparatului de represiune, întărit prin parțiala expunere a crimelor comise în timpul predecesorului său nu făcea decât să completeze tabloul. De aceea, noul lider avea nevoie de un nou început, prin care experiența acumulată în prima etapă a comunismului să fie interpretată critic, iar noile cadre de acțiune trasate. Corupția elitelor de partid era permisă, dar în anumite limite, acolo unde începea lipsa de loialitate față de Nicolae Ceaușescu și unde apăreau problemele cu impact politic. Practica resetării relațiilor liderului cu aparatul de partid avea să fie întrebuințată în mai multe momente, însă mecanismele fundamentale au fost formate în această perioadă. „Harta” traseului profesional al nomenclaturii, indiferent de câte ori a fost redesenată de către Nicolae Ceaușescu, a fost mereu însoțită de o restrângere a puterii nomenclaturii și de instaurarea unor forme din ce în ce mai stricte de control direct, până la punctul în care regimul a ajuns să se confunde cu persoana care exercita puterea.

THE SYSTEMATIC APPROACH TO CORRUPTION IN THE FIRST YEARS OF THE CEAUȘESCU REGIME – INSTITUTIONS, RULES AND MEASURES (1965-1968)

Abstract: The anti-corruption and bribery policy was an important concern of the new Romanian leader of the PCR. Being in a moment of maximum contact with society, the regime relied on a systemic approach to the problem, focusing in the first years on attempts to fight corruption by introducing legislative provisions and norms, intended to regulate fields and relationships considered by regime susceptible to developing various forms of corruption. The administrative reform of 1968, in addition to the fact that it was intended to connect directly the local authorities to the superior party decision, it was also a salient attempt to destruct the informal networks from the local level and to promote a new generation of party leaders.

Keywords: corruption, agriculture, letters, administration, debates, PCR, economy, legislation, Ceaușescu, communism.

TĂTARI ȘI TURCI ÎN PICTURA LUI NICOLAE TONITZA ȘI IOSIF ISER

Rezumat: Comunicarea „Tătari și turci în pictura lui Nicolae Tonitza și Iosif Iser” prezintă, în esență, admirabile creații plastice ale celor doi pictori în care sunt zugrăvite aspecte din viața tătarilor și turcilor, comunități prezente de secole în Dobrogea multiethnică, multiconfesională și multiculturală.

Găsim în tablourile cu tătari și turci atât un exotism căutat și accentuat cu bună știință – vizibil mai ales în portretele acestora –, cât și un substrat de admirație și iubire față de ei. Personajele picturilor au o înțelegere superioară a condiției lor umane din care lipsesc frustrarea, indignarea, revolta, ei duc un trai simplu, nesofisticat, bucurându-se de micile plăceri ale vieții. Sunt oameni ospitalieri, sinceri și calzi, cu un suflet nobil. Portretele lor transmit o discretă notă de resemnare și fatalism, dar mai ales un profund umanism.

Cuvinte-cheie: tătari, turci, minorități naționale, pictura românească, Nicolae Tonitza, Iosif Iser.

Pictorul și graficianul de prim rang al artei plastice românești interbelice, NICOLAE TONITZA (1886-1940), „liric al picturii române”, „pictorul copiilor”, considerat în anii 1930-1940 „cel mai de seamă pictor român în viață”, a acordat în creația sa o atenție deosebită tătarilor și turcilor, comunității turco-tătare.

Ca artist, Tonitza s-a format într-o perioadă prolifică, când s-au cristalizat și dominau în arta plastică *impresionismul* – axat pe redarea impresiei de vibrație a culorilor și formelor; *postimpresionismul* – care a redat picturii dreptul de a exprima o idee și a folosit culoarea prin și pentru ea însăși, fără funcție directă de reprezentare; *Art Nouveau* – mișcare artistică de tranziție ce a pregătit modernismul secolului al XX-lea, marcat de *expresionism*, *futurism*, *dadaism*, *cubism*, *suprarealism*, etc.

Contemporan cu Rodin și Brâncuși, cu Gaudi, cu Monet, Renoir, Toulouse-Lautrec, De Chirico, Picasso, Nicolae Tonitza a îmbinat disciplina

* Profesor univ. dr., Asociația Culturală Tătară-Bârsin, email: ibramnuredin@yahoo.com

* Profesor, email: cosminpopescu22@gmail.com

compozițională a măestrilor din München cu exuberanța paletelor italienilor și cu libertatea tipică franceză a consemnării clipei învăluite în aburii luminii.

Anii de formare profesională – studii la Iași și București, la Academia Regală de Arte Frumoase din München, călătoriile de studii în Italia și Franța – unde a frecventat cursuri, ateliere de artiști, a pictat în aer liber, a avut și un atelier în Montmartre (Paris) – și-au pus amprenta asupra creației sale. O creație marcată de expresivitate, unde, prin așezare meșteșugită în spațiul tablourilor, formele iau un aspect decorativ și unde coloritul său a căpătat mai multă lumină, sclipire și putere.

Tonitza a fost trimis pe front, în august 1916, ca ofițer de unitate, a căzut prizonier în luptele de la Turtucaia și a fost internat ca prizonier la Kîrdjali (Bulgaria), până în 1918. La Kîrdjali, pentru câțiva gologani face pe „fotograful” în desen, face portrete în creion și peniță ale turcilor din localitate și pe bărbierul celor interesați și ilustrează revista lagărului. ¹Tot aici, ia cunoștință cu un peisaj oriental cu ulițe bolovănite, cu case din piatră albă acoperite cu olane ardezece, cu munții argintii – din zare –, cu siluete ale băștinașilor cu turbane, șalvari, voaluri ce frecventau geamia, locaș de rugăciune și centru al vieții religioase a musulmanilor.

Itinerariul dobrogean al lui Tonitza: Constanța, cu ale sale peisaje marine, unde venea pentru tratament heliomarin, ca antidot la reumatismul contractat în lagărul de la Kîrdjali; Tonitza a executat la Constanța, între anii 1931-1932, pictura Bisericii Sfântul Gheorghe, împreună cu pictorii Constantin Bacalu și Jean Buiuk; Techirghiol, unde venea din anul 1923 pentru tratament balnear; Mangalia, din anul 1925, unde era găzduit de bunul său prieten Tefik, care îi era și model, și unde a pictat: „*Impresie la Mangalia*”, „*Peisaj la Mangalia*”, „*Peisaj marin*”, „*Curtea lui Tefik*”, „*Cafeneaua mică*” („*Han la Mangalia*”), „*Mangalia – studiu*”, „*Minaret*” (1925) – bătrâna geamie Esmahan Sultan, ce-și înalță zvelta siluetă și în zilele noastre, și altele. La Mangalia, gazda artistului era și bătrânul birjar Ali, cu turban și barbă albă, trezorerul său de încredere, care îl muștra atunci când Tonitza cheltuia prea repede puținii bani ce-i avea. Ali, om simplu, curat sufletește, avea „un cămin de o rară curățenie și cu o grădină îngrijită”²; și, în fine, Balcic – „Mecca pictorilor români”, un Balcic pe care-l adora, îl iubea, îl visa, sursă de inspirație din anul 1933, cu „pitorescul și orientalismul” său. Balcicul, locul de oază, de liniște și de creație a Reginei Maria, poetă și pictoriță, este și locul în care s-a încheiat concepția artistică a lui Tonitza, locul ce a favorizat stilul său original, autentic, inconfundabil.

În scrisoarea din Balcic, datată 5 august 1933, către medicul Iosif N. Dona – renumit colecționar – Tonitza, în dezacord cu felul în care fusese pictat Balcicul până atunci de „pictorii noștri”, spunea că: „Balcicul... e mult mai fin,

¹ Nicolae Tonitza, *Scrieri despre artă*, ediție îngrijită de Raoul Șerban, Edit. Meridiane, București, 1964, p. 188.

² Tudor Arghezi, *Tonitza la Constanța*, în „*Pensula și dalta*”, Edit. Meridiane, București, 1973, pp. 325-327.

mult mai tandru, mult mai irizat. Nu e decorativ și mai ales nu e deloc brutal. E fantastic”³.

Balcicul este pentru Tonitza și pentru creația lui „ceea ce fuseseră insulele Polineziei pentru Paul Gauguin: soare, exotism, primitivism... ingrediente ale unei noi viziuni.”⁴ Un Balcic cu ulițe strâmte în care se mișcau siluete subțiri, aplecate, în straie lungi, adevărate năluci, un Balcic cu case albe, sărăcăcioase, cu ziduri oarbe și geamuri mici, vopsite în alb. Un Balcic cu minarete singurate, ce se înalță spre cer, mărturii ale credinței islamice a tătarilor și turcilor.

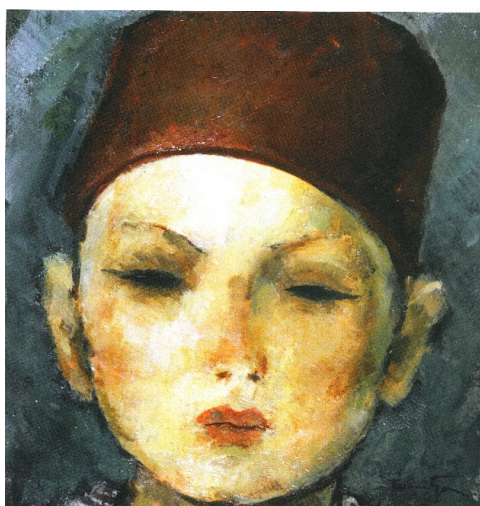

Fig.1 Nicolae Tonitza, „Cap de copil cu fes”

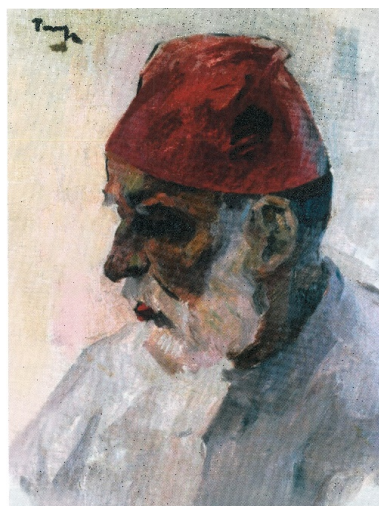

Fig.2 Nicolae Tonitza, „Tefik”

Soarele, lumina, razele soarelui, în genere natura, sunt în comuniune intrinsecă cu pictura lui Tonitza, căci „puterea motivului din natură stă în lumina soarelui”. Ca atare, Tonitza – pentru a simți și a accepta natura – lucra mai ales dimineața, de la cinci dimineața, „pentru a prinde lumina zorilor”.⁵ Nu-i plăcea să lucreze la momentul amiezii sau la asfințit, „deoarece în aceste momente ale zilei, natura în loc să îi cânte, devine violentă, vulgară, pare că urlă” (Valentin Ciucă). Nu este însă vorba de o reproducere aidoma a naturii, ci de o „prelucrare” a ei, de o percepere personală și personalizată a ei, căci, spunea Tonitza, „dacă reproduci natura ești sclavul ei, dacă o reprezinți, o domini...”

³ N.N. Tonitza, *Corespondență, 1906-1939*, ediție îngrijită de Barbu Brezianu și Irina Fortunescu, Edit. Meridiane, București, 1978, p. 311, apud Lucian Boia, *Balcic: micul paradis al României Mari*, Edit. Humanitas, București, 2014, p. 133.

⁴ L. Boia, *op. cit.*, p. 134.

⁵ Miron Grindea, *La Balcic, cu N. Tonitza*, în „Cuvântul liber”, 25 noiembrie 1933, pp. 6-7, apud L. Boia, *op. cit.*, p. 136.

Pictura este pentru Tonitza chestiune migăloasă, planificată, ce trece prin mai multe etape: recunoașteri de teren, alegerea motivului în funcție de dispoziția sufletească, note sumare – afective și intelective – asupra motivului și subiectului picturii, schițe „în diferite variante” – inițial schița în creion a motivului – apoi trecea la „culoare și compuneri”.⁶ Tonitza lucra în atelier „până când cred c-am ajuns la rezultatul definitiv”. Pictorul mărturisește că are câte patruzeci de lucrări începute „în același timp” și lucrează „la acel care îmi face semn cu degetul în acea zi” (Valer Dornea).

Lipsit de mijloace de subzistență, cu grija soției, a celor două fiice și a fiului și grijile profesiei – „nici pânzele nu se vând prea bine” –, Tonitza face datorii, ia „fără încetare” bani în avans, bani restanți, bani cu împrumut. Duce o viață austeră, dar nu se poate lipsi de țigarete și cafele turcești, are și „mania roșiilor, relativ ieftine pe aici”⁷. Tonitza muncește mult, peste măsură, dar nu-și pierde umorul, căldura sufletească, fiind apropiat de oameni, de oamenii nevoiași, săraci, chiar de „un infirm, pe jumătate paralizat, respins de toți ceilalți”⁸. Pentru ei, mereu a avut o vorbă bună, un sfat, un sprijin. Chiar a riscat propria libertate, când a luat apărarea unui cafegiu, maltratată de polițiști, fiind dat în judecată pentru insultă adusă autorităților.

După plecarea sezonistilor, „a căror abundență e covârșitoare și asfixiantă pentru munca pictorului” – spunea Tonitza în scrisoarea către Cezar Petrescu din 16 august 1933⁹, după ce în zece zile făcuse șaptezeci de studii, pictorul ieșea pe uliță, cu șevaletul și cu paleta, consumându-și energia fizică și spirituală pentru un tablou – bijuterie a artei sale. Amuzat, cu malițiozitate, Tonitza lucra și considera că „singurele ființe care iubesc Balcicul și care muncesc din zori și până-n noapte sunt pictorii și măgărușii”.

Tonitza nu a idealizat traiul personajelor pictate, ci a spus – prin arta sa – adevărul despre neajunsurile, necazurile, suferințele lor, ba chiar a avut predispoziție către tipurile defavorizate. Tonitza a utilizat fundaluri decorative, fragmente de peisaje marine sau arhitecturi dobrogene (ulițe, case, porți, geamii, bragagerii, cafenele) pe care a proiectat figuri umane expresive, unicate.

Așa au ieșit la iveală priveliști citadine, cafenele umbrite sau locuri pe faleză, geamii maiestuoase, cerdacul unde micul negustor își etalează marfa, tinere fete în șalvari, misterioase siluete feminine drapate în feregea neagră cu fața acoperită ce contemplă marea, cimitire cu expresive pietre funerare, etc. Femeile tătare și turcoaicele poartă basmale, marama, veșminte ample din rochie, ilic, brâu, șorț, șalvari nelipsiți, sunt împodobite cu mărgelă, cu șiraguri de scoici și sticle colorate. Penița și pensula artistului au surprins

⁶ L. Boia, *op. cit.*, p. 133.

⁷ *Ibidem*, p. 135.

⁸ Paul Miracovici, *Nicolae N. Tonitza*, în „Universul literar”, 9 martie 1940, apud L. Boia, *op. cit.*, p. 136.

⁹ N.N. Tonitza, *Correspondență...*, p. 230, apud L. Boia.

tipologii precum Tefik – prieten și model ce-l caza de câte ori venea în Mangalia, și venea destul de des între 1925-1930, Mamut – turcul, proprietar al cafenelei din Balcic ce-i purta numele și Ismail – tătarul, cu zâmbet larg, ce-i inundă fața, are priviri istețe, agile, este bonom, prietenos. Trăsăturile lui sunt disimulate „în cutele feței”. Ochii oblici și ascunși de pleoape îți spun despre el – în viziunea lui Tonitza –, că deși „altfel”, este „de-al nostru”; el te primește în mica lui cafenea, cu gesturi solemne, imemoriale: mâna dusă la inimă, la buze și la frunte, îți dă binețe, „bine ai venit” („**koş keldin**”/„**hoş geldin**”), îți face repede o cafea, te întreabă, dacă te știe, „de sănătate” și de ai tăi. Apoi se retrage cu demnitate, te lasă să-ți savurezi clipa de liniște, de relaxare și meditație. Paznicul cimitirului, Hagi Iusup Memet – cu barba albă și ochi contemplativi, Osman, Așim Selim Plăcintarul, delicata Afizé – fiica lui Ismail, grațioasele Abibé, Demira, Hamide, Fatma, Ali Mehmet, copilul studios din tabloul „*Studiu pentru Ali Mehmet*”, inocent ca toți copiii, ca și „*Micuța tătăroaică Rachiș Ali*”, copilul din „*Tătăroaică cu copil*”, toți cu substratul lor de inocență și puritate, ne privesc cu ochii lor mari, expresivi, cu amară melancolie și candoare. Copiii pe care Tonitza i-a îndrăgit și iubit, cu aceeași intensitate și tandrețe, ca pe proprii copii: Catrina, Irina și Petru.

Pe unii din copiii de tătari și turci – dragi lui – Tonitza i-a învățat desenul, le-a alcătuit un alfabet desenat, chiar a organizat începând din anul 1926 – timp de trei ani – un concurs de desene al lor, pentru copiii sub 13 ani.

Toți copiii sunt prezentați în tonuri luminoase, solare, desenele și tablourile lui constituie pentru Tonitza și pentru noi un univers de nedumerire ce încântă ochiul, un univers atrăgător și misterios ce contrabalansează duritatea vieții acestor oameni: plugari, cafegii, frizeri, birjari, hamali, etc.

Fig.3 Nicolae Tonitza, „Afizé”

Fig. 4 Tonitza, „Tătăroaică cu copil”

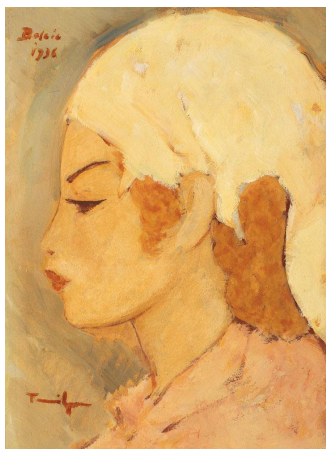

Fig. 5 Tonitza, „Micuța tătăroaică Rachiș Ali”

În ciclul „Nuduri”, „subtilă înfrățire între culoare și lumină” – care ne duce cu gândul la Fidias și Praxitele –, Tonitza are curajul de a trata în epocă corpul uman în goliciunea lui senzuală, frumusețea corpurilor zvelte, dezvelite în diferite poziții – culcat, din față, spate –, în spații domestice (canapea, sofa, divan) și marine.

Fascinat de Dobrogea și de oamenii săi, îndrăgind pe tătari și turci, veniți din istorie de secole, din alte culturi, mentalități și civilizații, Tonitza, natură solară, și-a exprimat și exersat, prin portretele lor, harul, talentul și crezul artistic. Unii îi sunt modele și prieteni. Tonitza a fost atras de chipurile lor exotice, de veșmintele lor pitorești, în culori rafinate, de modul lor de viață simplu, nesofisticat, de curățenia și „sfințenia” caracterului lor de oameni ospitalieri, amabili, sinceri și calzi.

Fizionomiile lor, de oameni depozitari de istorie trăită, sunt expresiv accentuate prin trăsături minimale, fac deliciul privitorului nu prin voluptăți cromatice, ci, paradoxal, prin cvasimonocromie. Tonurile de ocru sunt predominante, gama cromatică este limitată, redusă la esențial.

Tătarii și turcii picturilor lui Tonitza sunt calmi, meditativi, au o înțelegere „înțeleaptă” a condiției lor umane. Deși sunt oameni nevoiași, sunt săraci, sunt defavorizați de soartă, ei își acceptă cu demnitate destinul „pentru că așa a vrut Allah”, Creatorul, Cărmuitorul, Milostivul și Iertătorul. Ca atare, frustrarea, indignarea, revolta nu-i caracterizează și se bucură de micile plăceri ale vieții, ei stăpânesc discreția și tactul comunicării. Tătarii și turcii picturilor lui Tonitza transmit o discretă notă de fatalism, dar și o profundă notă de umanitate și umanism. Tonitza își încarca sufletul și energia creativă, în întâlnirile de la cafenea cu bărbați cu turban, cu ochi căutători, cu chipuri uscățive, arse de soare, cu suflet cald, „deșertat” la consumul de cafea – pregătită tradițional în ibric, la nisip, la foc mic – sau de o bragă și uneori de dulceată de trandafiri sau smochine. Și totul se petrecea – ca un ceremonial, cu aceleași reguli simple, tradiționale – în decorul unei cafenele cu scaune

modeste, din lemn și plase de pescari atârinate pe pereți la lumina unei lămpi de petrol, luminează ce venea undeva de sus, din tavan; luminează ce era martorul sporovăielii, a mărturisirii, a confesiunilor lor de oameni parcă fără probleme existențiale. Aici, la cafenea, se putea fuma narghilea cu tutun special, iar timpul trecea, repede, în atmosfera muzicii orientale, melancolice, ce invită la rostiri de gânduri, de idei și exprimări de trăiri și sentimente, la meditație; aici, la cafenea, se căutau și răspunsuri la perenele întrebări: „cine suntem?“, „încotro ne îndreptăm?“, „ce este omul?“, „dacă este viață după moarte?“ și multe altele, întrebări legate de relația natură – om – Dumnezeu/Allah.

Portretele lui Tonitza dezvăluie un fin psiholog. Ele nu sunt reproducere mecanică, fidelă a chipurilor, ci puncte de vedere prelucrate, „filtrate“, viziuni ale eternului uman. Utilizând cu profesionalism tehnici diferite (ulei pe pânză, ulei pe carton, acuarelă, guașă, desenul, tuș cu pensula pe hârtie), Tonitza pictează în tonuri luminoase puritatea tinerelor tătăroaice. Ele, împreună cu peisajul dobrogean, accentuează o atmosferă orientală, atemporală și lirică.

Tonitza – mai mult sublim decât realist – face o încântătoare odă plastică femeii tătare și/sau turce – mereu grațioasă, suavă, misterioasă, atrăgătoare, inocentă, întotdeauna atractivă, frumoasă, sublimă.

Conchidem că inegalabilul Tonitza i-a nemurit pe tătari și turci, că artistul, prin rafinatele lui creații, rămâne în cultura, în conștiința și mentalul lor și al nostru, un prieten, un frate, un confesor, un ctitor de frumuseți și armonii umane. Tonitza este al nostru, al tuturor, tătari, turci și români. Este un bun spiritual care trebuie cunoscut, apreciat, iubit de noi toți. Tonitza este etern.

IOSIF ISER (1881-1958) – pictor și grafician – a adus în arta plastică românească, mai bine de o jumătate de secol, o viziune modernă, o maturitate compozițională susținută de armonii cromatice, o deschidere spre universalitate.

Lucrările sale impresionează prin diversitatea genurilor de creație plastică: portret, peisaj, nud, compoziție, mai rar natură moartă, și prin tehnici stăpânite magistral: creion, desene în tuș și cărbune, acuarelă, guașă, gravură.

Efortul, munca de realizare a unui tablou cere – spunea Iser – studiu, adâncire îndelungată, multă răbdare, „sute de desene și de schițe“, un timp relativ îndelungat, „cel puțin șase luni“. Sintetizând, artistul spunea – în anul 1955, după o prolifică activitate de creație – „cheile artei valoroase sunt talentul, timpul, condițiile, marea exigență față de tine însuși“.

Tablourile surprind ancestrala legătură dintre tătari și turci și locurile de legendă, de basm, inconfundabile ale Dobrogei, viața simplă, nesofisticată, cu plăceri „clasice“ a acestora. Senzualismul femeilor tătăroaice, cu ochii migdalați, mai mult sau mai puțin, în picioarele goale, au forme statuare și chipuri imobile, sunt conturate prin câteva linii și o tușă precisă, nu rigidă. Bărbații, cu fețe adânc brăzdate și arse de soarele Dobrogei, cu „riduri“ muncite, cu privirea când hotărâtă, când resemnată în fața destinului, sunt

surprinși pe câmp, la locul de muncă sau la cafenele/ceainării/geamii. Ei emană curaj și energie, putere, demnitate și umanitate. Iser e fascinat de bucuria și forța lor de a trăi. Iser se solidarizează cu ei toți, devine fratele și confesorul lor, îi observă, îi vede, îi desenează, învață de la ei lecții de viață, îi immortalizează în picturile sale. Iser spunea franc, deschis, cu adâncă înțelepciune că un pictor „învață toată viața”, că a înțelege pictura înseamnă „să vezi, să vezi și iar să vezi”, că tehnica și măiestria vin, vin după multă, multă, multă lucrare. Ei câștigă doar cât să le ajungă de pe o zi pe alta, din munca câmpului (**tarımcılık**), din cărăușie (**arabacılık**) și din îndeletnicirea de hamal (**hamalcılık**), din creșterea animalelor (**terzilik**), din servicii de frizerie (**berberlik**), croitorie (**terzilik**), dulgherie (**dülgerlik**), tâmplărie – confecționare de uși și ferestre (**dogramacılık**), din micul comerț (**alış-beriş**), din comercializarea ceaiului, cafelei, a fructelor. Îmbrăcați în haine largi și pitorești, în șalvari (**şalwar**), socializează la ceainării, cafenele și geamii, în vizite de familie. Legătura lui Iser cu Dobrogea este una profundă și una de durată începută în 1913 ca soldat în al doilea război balcanic, când a străbătut, pe timp de vară, pe jos, o bună parte a ținutului. Demobilizat la 13 august 1913, Iser va cunoaște și va picta în fiecare an, până în 1939, Balcicul, marea și oamenii săi

Iser descoperă și îmbrățișează Dobrogea și Cadrilaterul cu certitudinea că se angajează într-un parcurs inițiativ și cu sentimentul revelației unice¹⁰. Îi place atmosfera ei, se regăsește în ea, o evocă.

Iser a fost impresionat de oamenii și pământul acestui colț de țară românesc, de pitorescul și ineditul ei, de viața oarecum arhaică și întrucâtva exotică a locuitorilor ei, cu densă populație tătară și turcă. L-a fascinat sobrietatea vieții lor, i-a surprins în momente de muncă și de relaxare, i-a descris cu mijloacele picturii sale rafinate.

Iser mărturisește într-un interviu: „În sfârșit, anul 1913. Mobilizat în Dobrogea, trec acolo doctoratul meu în pictură. Dobrogea m-a format, ea mi-a dat șlefuirea... Peisajul și omul acestui ținut mă pătrund carnal, visceral”¹¹. Pe Iser îl preocupă, în primul rând, nu atât Balcicul, cu pitorescul coastei sale maritime, ci „oamenii în peisaj” sau „oamenii pur și simplu”, cu deosebire tipologia unei umanități orientale atât de diferite: familii de tătari și de turci, în veșmintele lor specifice, și mai târziu țărani, arlechinii și șirul nesfârșit de odalisce¹². Acest personaj colectiv – tătarii și turcii –, „personaj masiv”, „atât de monumental” al Dobrogei – spune Iser – apare mult mai bogat decât privilegiata cea mai luxuriantă din lume¹³.

¹⁰ Miron Grindea, *Iser și Dobrogea*, în „Cuvântul liber”, I, nr. 4, 1 decembrie 1934, p. 7, apud Doina Păuleanu, *Pictori români la Balcic*, Edit. Monitorul Oficial, București, 2008, p. 20.

¹¹ Idem, *Iser vorbește*, în „Cuvântul liber”, 8 decembrie 1934, apud L. Boia, *op. cit.*, p. 30.

¹² *Ibidem*.

¹³ Marin Mihalache, *Iser*, Edit. Meridiane, București, 1982, p. 17.

Tablouri precum: „Portret de tătăroaică”, „Tătăroaice”, „Familie de tătari”, „Cap de tătăroaică”, „Turci la cafenea”, „Turc la cafea”, „Micuțul cafegiu”, „Peisaj oriental”, „Cinci turcoaice din Dobrogea”, „Strada”, „Tătăroaică în albastru”, „Nud în șalvari verzi”, „Orientală cu vâl alb”, „Cadâne” și altele, impresionează nu prin pitoresc și amuzant, ci prin realitatea și realismul lor, încărcat de neliniști sufletești sub calmul lor aparent.

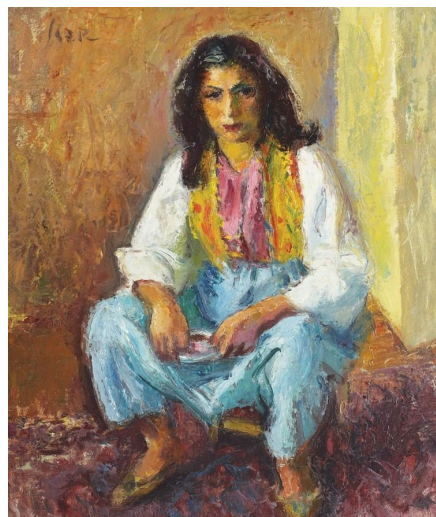

Fig. 6 Iosif Iser, „Tătăroaică cu ilic roșu” Fig. 7 Iosif Iser, „Odaliscă în șalvari albaștri”

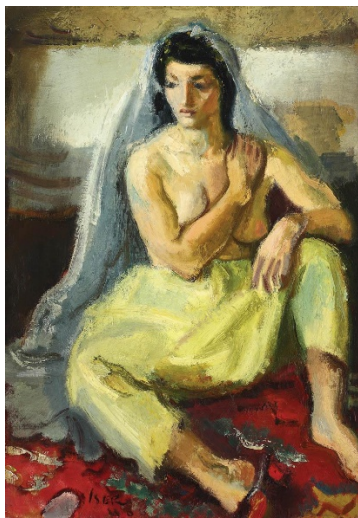

Fig. 8 Iser, „Odaliscă în șalvari galbeni”

De altfel, la „Expoziția Iser” din 1 decembrie 1913, de la București, în casele Crețianu, vizavi de Palatul Regal, imaginile proaspete din Cadrilater

stau la loc de cinste între cele 216 piese/tablouri/creații ale pictorului. Anume: o acuarelă ce reprezintă moscheea din Dobrici (Bazargic); bătrânul tătar Ismail – cafegiu și turcoaica din Cocargea; cadâne din Cadrilater¹⁴.

Iser realizează plastic deci, subiecte noi, într-un stil foarte personal; el nu ține deloc să picteze „frumos”, pe placul privitorilor; el este aspru și colțuros¹⁵. Această manieră de a picta, poate deranjantă, poate rebelă, oricum răzvrătită și nonconformistă a lui Iser, este menționată și în notele lui Tudor Arghezi despre Expoziția Iser: „Iser manipulează materialul obișnuit al profesiei cu furie și impertinență. Linii injurioase încrucișează în desenul lui liniile consacrate. Hârtia sub creionul lui se face aspră ca tencuiala întinsă cu o mistrie de lemn, și creionul lui lovește ca un cui sau zgârie ca pintenul”¹⁶.

Cât privește seria „*Odalisce*”, liniile se îndulcesc și se înmoaie, contururile încep să se topească, formele devin mai unduioase și lirismul, în prim-plan, câștigă competiția cu spiritul „bruscat de rațiune”. În aceste lucrări, artistul lasă emoția să se manifeste pe pânză.

Cu corpuri molatice, voluptuoase, gata de a fi admirate și îmbrățișate, orientalele lascive – model feminin de interior – îi pozează lui Iser pentru zeci de tablouri, îmbrăcate în cămăși și șalvari, cu ținută vaporosă. Impunătoare, cu atitudine degajată, odaliscele ne sunt redată, de multe ori, în atmosfera imaginată a unui miros de cafea, de fum de narghilea, de dulceață de smochine, de fructe uscate, chiar de gustul sărat al lacrimilor uscate. Culorile de interior – de pildă a covoarelor și mobilierului – și ale veșmintelor odaliscelor sunt prin ele însele creatoare de universuri de atmosferă aparte, de percepere particulară a stării lor de spirit. Ocrul sau roșcatul în diferite tonuri, verdele, albastrul, oranjul în nuanțe numeroase, domină pânzele lui, trimit la adânci emoții și trăiri, la comuniune cu această lume exotică, orientală, unde frumusețea se conjugă cu o stare meditativă de gânduri și idei.

Desenul viguros și expresiv al lui Iser se sprijină pe o cromatică luminată de fizionomia, de preocupările și trăirile personajelor, sub soarele locului și timpului social al Dobrogei. Culoarea este pentru Iser nu un simplu adjuvant, un appendice, ci „adâncă parte sufletească”, „un proces dramatic între pictor și lumea dinafară”. Pentru artist, orice tablou conține „sânge, nervi... o parte din sufletul meu pe care îl aștern pe pânză”¹⁷, iar obsesia pentru culoare este condiția necesară, nu și suficientă, a armoniei cu desenul, cu viziunea pictorului. Aici, în Dobrogea, Iser a mărturisit că și-a luat doctoratul în pictură. Aici și-a format un stil personal tocmai când tehnic-artistic a trecut la pictura în ulei. Dobrogea „mi-a dat șlefuirea, precum un diamantar care cizează piatra nestemată. Peisajul și omul acestui ținut mă pătrund carnal,

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ L. Boia, *op. cit.*, p. 31.

¹⁶ Tudor Arghezi, *Expoziția Iser*, în „Seara”, 14 decembrie 1913, apud L. Boia, *op. cit.*, p. 31.

¹⁷ Miron Grindea, *iser și Dobrogea*, p. 7, apud Doina Păuleanu, *op.cit.*, p.20.

visceral, împungându-mă cu toate trăirile lui vaste”¹⁸. Lucru confirmat și întărit de gazetarul și scriitorul Ștefan Roll, care în anul 1934, a afirmat că Iser, descoperind tătăroaicele și cafenelele Cadrilaterului și-a conturat un stil propriu, a lansat o atmosferă¹⁹.

Recunoscându-i valoarea, lucru rar între confrăți din aceeași breaslă, Tonitza spunea despre „Albumul” lui Iser, cu 50 de figuri contemporane – poeți, muzicieni, scriitori, actori – apărut în anul 1913, că portretele lui Iser au „un înalt dar de sintetizare și un rafinament grafic”. Remarca este valabilă și pentru portretele realizate de Iser tătarilor și turcilor dobrogeni. Menționăm aici că Iser a obținut Marele Premiu la Expoziția Internațională de la Paris, în anul 1937. Recunoașterea valorii artistului plastic Iosif Iser vine foarte târziu, în țară, când în iulie 1955 – cu trei ani înainte de a trece în eternitate – este ales membru al Academiei Române, o dată cu Ressu și Steriadi. Artistul a surprins magistral înțelepciunea și bogăția spirituală a oamenilor locului, tătari și turci, cu o filosofie de viață, a iubirii de om, a onoarei și demnității, a credinței în Atotputernicul și Milostivul Allah, un Allah nenăscut dar aflat la temelie a tot ce se naște. Tătarii și turcii trăiau – atunci – în case umile, sărăcăcioase, cățarate eventual pe un deal nisipos. Ei se strâng – zilnic – în jurul geamiei luminoase, a lăcașului de cult musulman pentru a-și spune ruga, a-și clama neputințele și deșertăciunea vieții, evlavia și smerenia față de Allah, Cel cu 99 de nume prea frumoase, sublime.

Astfel, tabloul „*Familie de tătari*” – de veghe într-un cimitir –, tablou început în anii de dinainte de Primul Război Mondial și expus la Paris, în anul 1921 – i-a adus pictorului o consacrare internațională, primirea, cu dispensă de stagiul, ca societar al Salonului de Toamnă. Tabloul vizualizează resemnarea, amărăciunea, tristețea, durerea unei familii ce și-a pierdut un membru marcant al ei. Gânditori, contemplativi, tăcuți, personajele tabloului par să înțeleagă că nu se pot opune destinului, căci potrivit Sfântului Coran, „fiecare suflet va gusta moartea”. În fundal, un arbore secular – poate imaginea a „arborelui vieții” –, încadrat de figurile triste, îndurerate ale membrilor familiei, ne duce la gândul că moartea este nu atât o resemnare, cât o meditație profundă asupra sensului vieții. Culoarele utilizate de pictor – de pildă ocrul – sunt mărturia solidarității, dar și a solitudinii în moarte. Compoziția se plasează în câmpul estetic al modernismului de factură expresionistă.

¹⁸ Marin Mihalache, *op. cit.*, p. 17; vezi și Miron Grindea, *Iser vorbește*, p. 7, apud D. Păuleanu, *op. cit.*, p. 20.

¹⁹ Ștefan Roll, *Balcic*, în „Cuvântul liber”, nr. 36, 14 iulie 1934, p. 8, apud D. Păuleanu, *op. cit.*, p. 20.

Fig. 9 Iosif Iser, „Familie de tătari”

Iser este un psiholog iscusit prin introspecție și analiză. Criticul Alexandru Busuioceanu nota în anul 1932 că pictura lui Iser este „o artă intelectualizată”, că „se încadrează tendinței foarte moderne de reacțiune împotriva a ceea ce *impresionismul* numise senzația pură în artă”, că „viziunea lui e o contemplare ordonată, în care imaginea analizată în elemente, e refăcută simplificat prin ce îi este caracteristic...”²⁰. Artist matur, sigur pe sine, nesusus de noile posibilități ale picturii timpului său, Iser ne ajută să pătrundem dincolo de vizibil, în adâncurile nevăzute ale ființei, ne invită spre expresivitățile și trăirile propriei stări de creație.

Anexe

*** „Femeile musulmane mai sărace nu sunt de fapt voalate. Ele poartă largi nădragi de bumbac și peste dânșii un fel de mantie pe care și-o tot țin supt nas. Croiala acestor mantii le dă acea linie indescriptibilă, așa de plăcută ochiului și care aparține numai răsăritului. Și culorile ce aleg ele sunt întotdeauna armonioase; în afară de aceasta, ele sunt în concordanță cu împrejurimea lor de soare și praf. Femeile acestea poartă ciudate culori albastru-șterse și mauve – chiar și negrul hainelor lor nu e cu adevărat negru, ci a luat nuanțe ruginii, care se amestecă plăcut cu mediul în floarea noroiului în care locuiesc. Când se îmbracă pentru drumuri mai lungi, portul lor e îndeobște negru, cu o pânză albă ca zăpada pe capetele lor, așa fel înfășurată încât ascunde toată fața afară de ochi. Nespus de pitoresce și de tainice sunt

²⁰ Al Busuioceanu, *Iser*, Colecția Apollo, Edit. Ramuri, Craiova, 1932, pp. 8-9, apud D. Păuleanu, *op. cit.*, p. 20.

aceste întunecate figuri când vin către tine, atingând ușor păreții și purtând îndeobște un băț greu în mâini; este în ele ceva biblic, ceva care duce pe om îndărăt spre vremuri foarte depărtate.”²¹

*** „Mai ales în trecut, pictorii Dobrogei s-au oprit cu predilecție la tipurile umane care le stârneau interesul prin tipologia și înfățișarea lor vestimentară: turci și tătari, personaje pitorești cu trăsături aspre, colțuroase, aproape sculpturale, purtând fes sau turban, ca un distinctiv semn exotic. Așa i-au surprins Tonitza, Șt. Dimitrescu, Șirato, Iser, și atâția alți pictori ai litoralului, pe turcii bătrâni, cu înfățișare particulară, ca și pe micii vânzători de zaharicale, așezați direct pe pământ, cu picioarele strânse sub ei sau rezemați de casele pitice, ca și pe fragilele fete cu cozi, cu ochii lor de tăciune, cu largi șalvari înflorați, sau pe femeile cu feregeaua pe față, păstrând în silueta lor înveșmântată adesea în negru un farmec ancestral. (...)”

Căci până nu demult Dobrogea însemna mai ales un pământ sărac, pietros, cu o notă de tragism în ariditatea lui, un fel de Sicilie a României, dar în același timp de o aspră frumusețe, aninându-și lumina și culorile ei specifice de prezența unor vaste întinderi acvatice, ca și de puternica strălucire a soarelui, care estompează întrucâtva formele, topindu-le contururile și diluând totodată culorile, fapt pentru care, de regulă, pictorii preferă primele ore ale zilei, când culorile apar mai pregnante, sau lumina mai potolită, învăluitoare, ce vestește apropierea serii.”²²

*** „Iser a pictat sate dobrogene de tătari, pierdute în stepă, în care casele de lut fac una cu pământul, tătăroaice în șalvari multicolori. Mai târziu aceasta a devenit tema sa preferată. Sunt odalisce, pe care le pictează în grup sau izolat, pe armonii de roșu, verde sau albastru. În așa măsură aceasta apărea ca un monopol al său, încât atunci când Pallady a abordat și el aceeași temă, Iser s-a socotit atins, ca și cum cineva i-ar fi călcat hotarele moșiei. Se poate afirma că sub acest aspect el este unul dintre descoperitorii picturalului dobrogean. După el, Steriadi avea să cunoască Balcul care va deveni o sursă de inspirație bogată, aproape exclusivă o vreme, a picturii noastre. Tonitza, Șt. Dimitrescu, Dărăscu, Șirato, etc. vor găsi în cerul și albastrul mării de aici o bogată sevă a peisagisticii lor.”²³

*** „Lentoare orientală, vitalitate solară, dichis și senzualitate, care însă nu dezvăluie nicidecum totul despre femeile pictate, ci dimpotrivă, le fac și mai misterioase. Ele se regăsesc în majoritatea tablourilor pictate de Iosif Iser, mare iubitor al Dobrogei și al universului marin. Galben, albastru, verde în nuanțe numeroase, dar și ocră sau roșcat în diferite tonuri domină pânzele lui, care te invită într-o lume ce amintește de ritmurile arhetipale ale omului.

²¹ Regina Maria a României, *Țara mea*, traducere din limba engleză de Nicolae Iorga, Imprimeria Statului, Iași, 1917, pp. 13-14, apud D. Păuleanu, *op. cit.*, p. 44.

²² Marin Mihalache, *Dobrogea văzută de pictori*, Edit. Sport-Turism, București, 1983, pp. 7-8.

²³ I.L. Georgescu, *Maeștri ai picturii române moderne, de la Aman la Țuculescu: medalioane plastice*, Edit. Lumina, București, 1994, p. 108.

În cărbune, acuarelă sau guașă, arta lui a închipuit câteva decenii tătăroaice și odalisce, lăsându-se fascinată de nud, dar și de arlechini și țărani. Alături de numeroasele sale peisaje solare, ele toate au devenit mărturii pentru formele locale ale umanului, așa cum se arăta el secolul trecut, și pentru un crez artistic ce nu are de-a face cu pictura ca delectare. «Pictezi pentru că așa îți cer sufletul și priveliștea. E o trebuință care pornește din ceea ce privești și din tine. Arta nu e o distracție agreabilă. Arta e o înțelegere supremă... Pictura e o suferință îndârjită, prin care fulgeră bucurii nebănuite... e cea mai sfântă dintre dureri... e cea mai deplină dintre bucurii», explica Iosif Iser când era deja un pictor cunoscut. (...)

Puținele explozii cromatice la care a îndrăznit Iosif Iser în pictura sa, ferindu-se de elemente excentrice și de sentimentalism în înfățișarea culorii locale, senzualismul cald, discret, în care și-a învăluit personajele preferate, mai mereu femei, cărora le-a conferit o expresie de ființe din altă lume, ne-au lăsat un maestru care creează tablouri puternice cu mijloace discrete, un artist matur și sigur pe sine, care într-o epocă în care arta trecea prin schimbări majore, și-a urmat drumul neabătut, fără a se lăsa sedus de noile posibilități ale picturii. Pentru cultura română, el avea să rămână asociat în primul rând cu solara lume dobrogeană, pe care a pus-o în lumină ca nimeni altul.”²⁴

TATARS AND TURKISH PEOPLE REPRESENTED IN THE PAINTINGS OF NICOLAE TONITZA AND IOSIF ISER

Abstract: The communication "Tatars and Turks in the painting of Nicolae Tonitza and Iosif Iser" presents, in essence, admirable plastic creations of the two painters in which are depicted aspects from the life of Tatar and Turkish communities, which are present for centuries in the multiethnic, multiconfessional and multicultural province of Dobrudja. In the paintings depicting Tatars and Turks we find both a sought-after and consciously accentuated exoticism – visible especially in their portraits –, as well as a substrate of admiration and love for them. The characters depicted in paintings have a superior understanding of their human condition that lacks frustration, indignation, revolt, they lead a simple, unsophisticated life, enjoying the small pleasures of life. They are hospitable, sincere and warm people, with a noble soul. Their portraits convey a subtle note of resignation and fatalism, but above all a deep humanism.

Keywords: Tatars, Turks, national minorities, Romanian painting, Nicolae Tonitza, Iosif Iser.

²⁴ Monica Andronescu, *Iosif Iser, un pictor pentru Dobrogea senzuală*, în „Ziarul Metropolis”: <https://www.ziarulmetropolis.ro/iosif-iser-un-pictor-pentru-dobrogea-senzuala/>.

TROIȚELE ORAȘULUI SULINA

Rezumat: Numeroase lucrări de specialitate s-au axat în cercetarea lor doar asupra edificiilor de cult, troițele fiind considerate astăzi, de către istorici, de un interes secundar. În urma cercetării realizate între anii 2021-2022, am reușit să repertoriem un număr de șapte monumente, construite între secolele al XX-lea și al XXI-lea, amplasate pe teritoriul administrativ al orașului Sulina.

Chiar dacă Dobrogea nu dispune de un număr atât de mare de troițe, așa cum întâlnim în Apuseni, în Mărginimea Sibiului sau chiar în zona județului Vâlcea, în ultimele decenii observăm și aici, la fel ca în întreaga țară, preferința edificării unor astfel de monumente.

În prezentul material ne propunem menționarea acestor troițe, care țin, până la urmă, de viața spirituală a comunității.

Cuvinte-cheie: Dobrogea, Sulina, spiritualitate, monumente de cult, troițe.

Așa cum am putut observa de-a lungul anilor, printre capitolele de cultură materială mai puțin cercetate de istoriografia românească se numără și cel al troițelor, lucru interesant deoarece numărul lor este departe de a fi nesemnificativ. În urma cercetărilor efectuate în Mărginimea Sibiului, în urmă cu câțiva ani, am reușit să repertoriem un număr de aproximativ 400 de monumente¹. În prezenta lucrare ne propunem prezentarea acestor aspecte, legate până la urmă de viața spirituală a comunității. Nu ne gândim aici la edificiile ecleziastice, apărute firesc, în număr mare într-un oraș multiethnic, aflat cândva în plină dezvoltare economică. Fosta Biserică „Sf. Nicolae”, Catedrala „Sf. Alexandru” și „Sf. Nicolae”, biserica grecească, biserica lipovenească, biserica romano-catolică, geamia musulmană au fost menționate în numeroase lucrări de specialitate, care cuprindeau, desigur, evoluția istorică a orașului-port². Tocmai din acest motiv nu dorim să reluăm aceste informații.

* Complexul Național Muzeal ASTRA Sibiu; e-mail: adrian.stoia@muzeulastra.com.

¹ Adrian Stoia, *Troițele din Mărginimea Sibiului. Parte uitată a patrimoniului cultural sibiian*, Ed. Andreiana, Ed. ASTRA Museum, Sibiu, 2017; Valerie Deleanu, Adrian Stoia, *Troițele Rășinariului. Patrimoniul cultural al comunei Rășinari (I)*, Casa de Presă și Editură TRIBUNA, Sibiu 2019.

² Luca Ionescu, *Județul Tulcea – Dare de seamă*, Tipografia Curții Regale F. GÖBL FIL,

Din punct de vedere al cadrului geografic analizat, cercetarea noastră s-a axat pe regiunea cea mai estică a României, mai exact, asupra teritoriului administrativ al orașului Sulina. Cu certitudine, putem afirma faptul că dezvoltarea economică a orașului-port s-a petrecut în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, atunci când Sulina devine port cu anumite privilegii fiscale (porto-franco), pe aici tranzitând aproximativ jumătate din cerealele transportate pe Dunăre.

Referitor la troițe, trebuie să menționăm faptul că aceste monumente nu au fost edificate de cler deși există obiceiul ca, în fiecare an, să se officieze slujbe de sărbătoarea sfântului căruia îi sunt dedicate. Ctitorii lor sunt locuitori care, prin construcția monumentului, doresc să mulțumească divinității pentru ajutorul primit sau, pur și simplu, doresc protecția sfântului căruia îi dedică troița. Alte asemenea monumente sunt ridicate în amintirea rudelor apropiate, pentru protecția locului sau a casei în apropierea cărora au fost amplasate, la intersecții de drumuri, la poduri sau izvoare, la margine de hotar. Unii cercetători încadrează în categoria troițelor și crucile-cenotaf, de asemenea considerând faptul că monumentele comemorative nu ar trebui introduse în categoria troițelor³, deși în uz se pomenesc tocmai sub numele „troițe standard generate de cultul eroilor”.

În prezentul studiu am repertoriat și un monument dedicat eroilor, aflat pe strada I din Sulina, dar și o cruce cenotaf.

Din punct de vedere tipologic, la Sulina nu putem observa o preferință în construcția acestei categorii de monumente. Prin urmare, întâlnim troițe capelă, troițe-cruci, troițe dedicate cultului eroilor și cruci cenotaf. Ele au fost amplasate atât pe malul apei, cât și în localitate, la intersecție de drumuri, în mici parcuri amenajate la marginea drumului sau în cimitir.

În ceea ce privește monumentele de cult construite în Sulina, trebuie precizat faptul că, după Tratatul de Pace de la Paris, din martie 1856, aici a funcționat Comisia Europeană a Dunării, care s-a implicat în construirea Cimitirului multiethnic, și care a acordat numeroase subvenții pentru edificarea sau repararea monumentelor de cult din oraș: în anul 1865, pentru construirea unei biserici catolice, un an mai târziu pentru biserica ortodoxă rusă, în anul 1869 pentru bisericile protestantă și cea ortodoxă grecească dar și pentru ridicarea unei moschei⁴.

București, 1904; M.D. Ionescu, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, Atelierele grafice I.L. Socecu, București, 1904; Petre Covacef, *Cimitirul viu de la Sulina*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2003; Petruța Teampau, *Sulina trăită de Panait Zachis*, Editura Studii Europene, Cluj-Napoca, 2010; Constantin Bondar, Virginia Dima, Eugenia Iacovici Lungu, *Sulina. Monografie*, Vol. 1, 2, Ed. Rawex Coms S.R.L., București, 2010.

³ Radu Totoianu, Călin Anghel (coord.), *Troițe și cimitire cu stâlpi funerari pe Valea și din Munții Sebeșului. Repertoriu*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2018, p. 31.

⁴ Petre Covacef, *op. cit.*, p. 38.

În cele ce urmează, ne propunem prezentarea troițelor amplasate pe teritoriul administrativ al orașului, repertoriu realizat în urma cercetărilor întreprinse în vara anului 2022.

În cel mai estic punct al României, la peste patru mile marine de localitate, la Bara Sulina, acolo unde este construit „Farul Nou”, cunoscut de navigatori cu numele de „Farul de aterizare”, a fost amplasată o troiță capelă (Fig. 1), ridicată la inițiativa d-lui G. Ciolacu, șeful „Farului Nou” Sulina⁵, împreună cu ceilalți angajați de aici. Lucrările în vederea realizării troiței, prima construcție pe care o întâlnesc navele străine care intră pe teritoriul României, au fost demarate după reparațiile și modernizarea farului, atunci când acesta a primit curent electric direct din rețea⁶.

Monumentul construit din cărămidă este de plan hexagonal (dimensiuni 170 cm pe fiecare latură a zidului iar înălțimea acestuia, fără acoperișul cu învelitoare din tablă, este de 220 cm), pe două laturi fiind montate geamuri iar frontal o ușă, din tâmplărie PVC. Deasupra acoperișului de formă semisferică este prinsă o dublă cruce metalică, cu brațele trilobate și cu raze.

După sărbătoarea hramului Catedralei din Sulina, în data de 30 august 2010, slujbă oficiată de un sobor de preoți în frunte cu P.S. Visarion, Episcopul Tulcii, la sfârșitul Sfintei Liturghii, un grup numeros de credincioși, împreună cu chiriarhul local, au participat la sfințirea troiței. Pe placa din bronz, montată în partea stângă a intrării, sub sigla Direcției Hidrografice Maritime și imaginea unui velier, este inscripționat textul: „Ziditu-s-a această troiță în anul 2010, la inițiativa Șefului farului și al preotului Catedralei Sulina, cu donațiile Direcției Hidrografice Maritime și ale multor altor binefăcători. S-a sfințit în 31 August 2010 de către P.S. Dr. Visarion, episcopul ortodox de Tulcea. Scrie Doamne în cartea vieții Tale, pe toți ostenitorii și donatorii acestui Sfânt Lăcaș. Amin.”

Pe suprafața peretelui din dreapta intrării, la sfințire a fost așezată o altă placă de bronz, de către comandor Adrian Filip, în amintirea marinarilor Serviciului Hidrografic Marin și Fluvial, decedați în tipul operațiunii de balizare, atunci când remorcherul Smârdan a lovit o mină: „Eroi marinari ai Serviciului Hidrografic Maritim căzuți la datorie la bordul remorcherului Smârdan pe 28 August 1942 Canalul Patapov”. Urmează apoi o listă de opt nume, iar sub ele data: „28 August 2010”.

Interiorul troiței capelă este zugrăvit în alb, lângă peretele opus intrării fiind așezată crucea din lemn, sculptată cu imaginea *Răstignirii*. Tipologic, se încadrează în categoria celor cu marginile brațelor trilobate, având la intersecția brațelor *raze*. La partea superioară a crucii sunt prinse o candelă și un ștergar.

⁵ Informator de teren - Gheorghe Ciolacu, loc. Sulina, jud. Tulcea, șef de far la Farul de aterizare Sulina (a consemnat Adrian Stoia, august 2022).

⁶ Dr. Mariana Păvăloiu, *Comemorare la farul de aterizare Sulina*, în „Marina Română”, nr. 6 (157), Ed. Centrul Tehnic Editorial al Armatei, București, 2012, p. 55.

De o parte și de cealaltă a crucii, pe perete, sunt etalate două icoane mari, una cu reprezentarea lui Iisus, cealaltă cu reprezentarea Maicii Domnului cu Pruncul, donate de către dl. Gherlach Alexander și de către preotul Marian, prezbiteră Cristina și fiica Alexandra-Elena. Deasupra acestora este agățată o candelă iar dedesubt, pe câte o măsuță, sunt așezate icoane reprezentând sfinți ai Bisericii.

Podeaua capelei este placată cu gresie de culoare crem, tot cu gresie fiind placat drumul de acces înspre troiță, amenajat cu flori de o parte și de cealaltă.

Dl. Ciolacu a mai menționat faptul că crucea din lemn de la interior a fost lucrată de un meșter din Curtea de Argeș, donatori în construcția monumentului și oferirea icoanelor fiind atât localnici, cât și turiști sosiți la Sulina.

În apropierea troiței descrise anterior, în drumul cu barca spre „Farul Nou”, am reușit să Fig.grafiem o altă troiță (Fig. 2), amplasată lângă clădirile „Stației Meteo”. Cu toate că nu am avut ocazia să o măsurăm, am aflat informații despre ea atât de la dl. Ciolacu, cât și de la dl. Comârzan⁷. Aceștia ne-au relatat faptul că troița face parte dintr-un lot de trei monumente, așezate de-a lungul Dunării, amplasate de Administrația Fluvială a Dunării de Jos Galați. Acestea au fost aduse de la Galați, una fiind amplasată la Partizani, aproape de bifurcație, alta la Gorgova. Au fost turnate în forma actuală, apoi așezate cu macaraua navei hidrotehnice Mamaia și cea menționată mai sus a fost realizată și amplasată aici în anul 2012.

Dl. Ciolacu, cât și părintele Marian, pomenesc de posibila existență a unei troițe la una din unitățile militare de lângă Sulina, informație încă neconfirmată.

Troița de la „Stația Meteo” este amplasată la aproximativ 2 m de malul Dunării, pe un postament din ciment. Turnat în beton, monumentul este realizat din postamentul pe care stau cei doi stâlpi frontali și peretele din spate, care susțin acoperișul de formă semicilindrică, deasupra cu o cruce de tip latin. Înălțimea construcției este de aproximativ 3 m, având lățimea bazei de aprox. 1,5 m. Peretele este decorat la interior cu o icoană având reprezentarea Sfintei Treimi, încadrată de o ramă și protejată de sticlă.

La intersecția Străzii II cu Strada Păcii este zidită Biserica ortodoxă grecească „Sf. Nicolae”. Biserica a fost construită de comunitatea greacă din Sulina, ulterior, prin plecarea etnicilor greci din localitate, intrând sub jurisdicția Bisericii Ortodoxe Române. Biserica a fost construită în anul 1866, pe locul unei biserici mai vechi, din lemn, demolate după inaugurarea noului lăcaș de cult⁸. Din vechea biserică, datată în anul 1854, s-a folosit vechea

⁷ Informator de teren – Gheorghe Comârzan, pensionar, loc. Sulina, jud. Tulcea (a consemnat Adrian Stoia, 2022).

⁸ Petre Covacef, *op. cit.*, p. 41.

catapeteasmă, o parte din icoanele și cărțile de cult. Pe locul Sfintei Mese, pentru a nu fi călcat, a fost construită o troiță-monument⁹ (Fig. 3).

Troița a fost ridicată în anul 1942 de către soldații Batalionului 16 Infanterie de Marină, în cinstea eroilor căzuți la datorie pentru apărarea orașului¹⁰. Monumentul actual, având înălțimea aproximativă de 5 m, pornește la bază dintr-un postament de plan pătrat, în trepte, continuat de o coloană cu capitel rectangular, deasupra căruia este așezată o casetă de formă paralelipipedică cu pereții din sticlă, înăuntru cu o cruce trilobată. În partea superioară a troiței este așezat un mic acoperiș în patru ape, deasupra cu o cruce metalică. Într-o carte poștală de epocă am putut observa faptul că, în timp, troița a suferit câteva modificări. Vechea troiță avea în partea superioară montată o sferă din piatră, deasupra cu o cruce metalică, iar pe corpul paralelipipedic al bazei monumentului, pe două laturi, se văd nișe cu forme diferite față de cea actuală, pătrată, probabil și ele închise cu sticlă.

În partea frontală a monumentului este realizată o nișă cu ușă din sticlă, care protejează o icoană a Sf. Nicolae, o icoană cu reprezentarea Cinei celei de taină, una a Maicii Domnului cu Pruncul și o candelă. Sub nișă este inscripționat textul: „Refăcut de ostașii din Bat. 16 Inf. Marină sub comanda d-lui Maior Titieni”. O inscripție parțial ilizibilă pe partea dreaptă a soclului menționează o restaurare.

La intersecția străzilor 1 Mai cu Strada IV, pe drumul care duce înspre cunoscutul cimitir cosmopolit de la Sulina, a fost zidită în anul 2012 o troiță capelă, de plan rectangular (Fig. 4). Monumentul a fost ctitorit de către dl. Ciobârceanu Adam și dl. Dimitriu Aurel, fost primar al orașului Sulina. Motivul ctitoririi a fost acela al mulțumirii și cererii protecției divine față de un eveniment nedorit. Pereții exteriori ai capelei sunt zugrăviți în culoare crem, tăiată la partea superioară și sub ferestre de câte o bandă decorativă. Acoperișul troiței este în patru ape, având învelitoare din tablă. La partea superioară a acestuia a fost montată o cruce metalică, având capetele brațelor trilobate. Tâmplăria celor patru ferestre și a ușii este din PVC. Interiorul monumentului este zugrăvit, asemenea unei mici biserici, cu imagini de Sfinți Ierarhi (Sf. Nectarie, Sf. Nicolae), reprezentări de îngeri, reprezentarea lui Iisus etc., în registrul secund fiind zugrăvit un brâu ornamental. De o parte și de cealaltă a intrării, sub ferestre, sunt așezate două mici mese împodobite cu diferite icoane. Pe suprafața podelei placate cu gresie este așezat un postament rectangular, pe care este prinsă crucea din lemn, sculptată cu reprezentarea scenei *Răstignirii*, acoperită parțial în partea superioară cu un ștergar decorativ. Modelul crucii se încadrează tipologic în categoria crucilor având capetele brațelor trilobate și raze la intersecția brațelor. La baza piciorului vertical al crucii o inscripție menționează ctitorii: „S-a ridicat cu

⁹ Constantin Bondar, Virginia Dima, Eugenia Iacovici Lungu, *op. cit.*, p. 238.

¹⁰ *Ibidem*, p. 239.

ajutorul lui Dumnezeu de către Fam. Ciobârceanu Adam și dl. Dimitriu Aurel, 2012”.

O altă troiță din lemn a fost amplasată în Cimitirul Comisiei Europene a Dunării (Fig. 5). În zona cimitirului romano-catolic, în apropierea gardului unde este drumul de acces spre plajă, pe un mic postament din beton (50x78x31cm) placat cu gresie, a fost ridicată crucea din lemn, având înălțimea de 4 m și lățimea de 2 m. Pe lemnul crucii a fost prinsă o tablă decupată pe conturul trupului lui Iisus și pictată cu scena *Răstignirii*. Trebuie să menționăm faptul că acest model de troițe, ridicat în perioada contemporană, este cel mai răspândit pe actualul teritoriu al țării. Probabil, faptul se datorează costurilor mai mici. La această troiță, în data de 2 noiembrie se sfințesc mormintele și se face o pomenire a celor decedați, unii dintre aceștia fiind foști angajați ai Comisiei Europene a Dunării¹¹. O istorie interesantă a acestei troițe ne-a fost relatată de către dl. Comârzan, cel care a deschis publicului *Expoziția Sulina Veche*: „troița a fost realizată de muncitori, de cult catolic, numeroși cândva în Sulina, din lemnul de la Șalandra Chilia, o navă a Comisiunii Europene a Dunării, care transporta materialul dragat, acolo unde urma să fie deversat”.

Într-un parc amenajat pe strada I, în apropierea Căpităniei Portului Sulina, a fost amplasat un monument comemorativ de tip troiță, realizat din metal (Fig. 6). Pe un postament din ciment este ridicată crucea dublă, înaltă de aproximativ 4 m, cu lățimea de 2m. Pe brațul vertical al crucii este prinsă placa metalică, inscripționată cu dedicația: „În memoria eroilor care s-au jertfit pentru apărarea Deltei Dunării și eliberarea Basarabiei în cel de-al Doilea Război Mondial. Monument ridicat de LIGA NAVALĂ ROMÂNĂ și Asociația Națională a Veteranilor de Război cu sprijinul Primăriei Orașului Sulina. 6 septembrie 1997”. La intersecția brațelor crucii este sudat un cerc cu barele dispuse astfel încât să reprezinte timona unei nave, în centru cu o ancoră. Monumentul este așezat într-un rondou pavat, protejat de un gard din lanțuri.

Între Sulina și Caraorman avem informații că mai există o cruce-troiță, poate mai degrabă încadrabilă în categoria crucilor cenotaf, la care însă nu am avut acces (Fig. 7). Deși nu știm cu siguranță dacă Lacul Puiu face parte din teritoriul administrativ al Sulinei sau al comunei Crișan, dorim să menționăm și această cruce, măcar pentru ineditul reprezentării cioplite pe una dintre fețe. Este vorba de o cruce din lemn așezată pe un postament, în apropierea unui foișor de pază, ruginit. Crucea din lemn se încadrează în tipologia celor de tip latin, pe una din fețe fiind cioplită imaginea unei sirene care ține în brațe un bărbat iar pe cealaltă față este inscripționat textul: „au fost trei / la miezul nopții / 25 – 26 04 1966 / pe ghiolul puiu / paul zipser / sculptor / care iubea delta / a fost răpit de baian-sirena / în a 36 lui primăvară / cu el împreună / a murit nea gheorghe / timofei 63 ani / al treilea fane georgescu /

¹¹ *Ibidem*, p. 267.

salvat / pescarii din caraorman și / katharina / soția lui paul / au cioplit acest / semn / în amintirea lor”¹².

Concluzii:

Pe teritoriul administrativ al orașului Sulina am reușit să repertoriem un număr de 6 troițe și o cruce cenotaf, toate datate în primele decenii ale secolului al XX-lea, respectiv primele două decenii ale secolului al XXI-lea. Tipologia acestora este variată: troițe capelă, troițe-cruce cu reprezentarea *Răstignirii*, respectiv troițe dedicate cultului eroilor. În apropierea localității am menționat și o cruce cenotaf, ridicată în locul unde s-a petrecut o tragedie. Chiar dacă în Dobrogea nu este răspândit fenomenul ridicării acestor monumente, comparativ cu alte zone etnografice observăm totuși, în ultima jumătate de veac, la fel ca în toată țara, un interes crescut înspre ctitorirea unor asemenea monumente, elemente emblematice ale spiritualității ortodoxe.

THE CROSSROAD CROSSES OF SULINA

Abstract: Numerous studies have focused their research only on religious edifices, crossroad crosses being considered by historians today of secondary importance. Following the research carried out during 2021-2022, we managed to create a repertory consisting of seven monuments, built between the 20th and 21st centuries, located on the administrative territory of the city of Sulina. Even if Dobrogea does not present a large number of crossroad crosses, as we find in the Apuseni Mountains region, in Mărginimea Sibiului or even in the area of Vâlcea county, in the last decades, we observe here, as in the entire country, the increase in the preference for building such monuments. In the present material we propose to mention these crossroad crosses, which ultimately belong to the spiritual life of the community.

Keywords: Dobrogea, Sulina, spirituality, religious edifices, crossroad crosses.

¹² Textul inscripției și imaginile le avem de la sursa noastră, dl. Comârzan.

Fig. 1. Troița de la „Farul Nou”

Fig. 2. Troița de lângă „Stația Meteo”

Fig. 3. Troița de la Biserica „Sf. Nicolae”

Fig. 4. Troița dl. Ciobârceanu A. și
dl. Dimitriu A.

Fig. 5. Troița din cimitirul CED

Fig. 6. Troița ridicată de Liga Navală Română și Asociația Națională a Veteranilor de Război, cu sprijinul Primăriei Orașului Sulina

Fig. 7. Crucea cenotaf dintre Sulina și Caraorman

RECENZII

Gheorghe Dumitrașcu, Corina-Mihaela Apostoleanu: *Spațiul rural dobrogean la sfârșit de secol XIX. Chestionarele Densușianu*, Editura Celebris, Constanța, 2022, 393 p.

Anul trecut a văzut lumina tiparului cartea cu titlul de mai sus, o contribuție importantă la bibliografia Dobrogei, o lucrare ce înlesnește cercetătorilor interesați de evoluția culturii pe aceste meleaguri, accesul la informații de valoare indiscutabilă.

Biblioteca Academiei Române păstrează, la secția Manuscrise, un important fond documentar alcătuit din răspunsurile la chestionarele întocmite de Al. Odobescu la 1871, B.P. Hașdeu la 1885 și Nicolae Densușianu la 1895. Era epoca în care societatea românească aflată în plin proces de modernizare, își căuta identitatea istorică și culturală, iar marii oameni de cultură ai timpului făceau eforturi considerabile (și greu repetabile astăzi) spre a strânge un volum uriaș de informație și a-l sintetiza în lucrări de referință pentru cultura română. Dacă primii doi autori amintiți mai sus s-au ocupat cu precădere de teme arheologice (Odobescu) sau lingvistice (Hașdeu), Nicolae Densușianu aborda tărâmul trecutului istoric al ținuturilor locuite de români, căutând să suplinească lipsa izvoarelor scrise pentru cea mai veche perioadă din istoria poporului român.

Pornind de la ideea că inexistența unor izvoare istorice scrise despre istoria românilor anterioare anului 1290 poate fi compensată prin cercetarea tradițiilor istorice populare, N. Densușianu alcătuiește în anul 1893 un chestionar istoric, intitulat „Cestionariu despre tradițiunile istorice și anticitățiile țărilor locuite de români”, a cărui primă parte se referea la perioada anterioară anului 600 d. Chr. Formulând 396 de întrebări legate de aceste tradiții istorice, autorul lor le însoțea cu o introducere menită să familiarizeze respondenții cărora li se adresa cu tema cercetării sale, dar și de instrucțiuni pentru acești referenți, astfel ca metoda de lucru să fie una unitară, iar eventualele confuzii să fie limitate.

Este incontestabil că evenimentele istorice din timpuri îndepărate s-au păstrat în legende transmise din generație în generație la locuitorii satelor românești, chiar dacă uneori îmbrăcate în forme poetice, mitologizante; cercetarea lor atentă, compararea diverselor versiuni existente în provinciile istorice în care au viețuit de secole românii, poate aduce la lumină fapte istorice pentru care istoriografia nu are încă alte dovezi. Este ceea ce exprima N. Densușianu scriind atunci: „o parte însemnată din istoria noastră națională trăiește numai în formă de legende și de tradițiuni istorice, povestite din gură

în gură, din generațiune în generațiune, lângă căminul țaranului român”. Și exemplifica apoi cu persistența legendelor despre împăratul Traian în întregul areal locuit de români, fenomen remarcat și explicat mai recent și de Ion Taloș¹.

În „Instrucțiunile pentru domnii referenți”, Densușianu solicita acestora să răspundă doar la acele întrebări pentru care pot avea un răspuns sigur, folosind un stil simplu, reproducând cât mai exact expresiile celor de la care au aflat informațiile respective. De asemenea era de dorit, în opinia sa, ca referenții să scrie și despre alte subiecte ce nu se regăseau în chestionar, dar prezentau interes pentru istoria națională. Interesant este modul cum repondenții urmau să afle răspunsurile la chestionar: trebuia ca ei să invite la ei acasă sau la școală pe doi dintre cei mai bătrâni oameni din sat, recunoscuți cunosători ai tradițiilor locale, dar care nu știau să scrie și să citească, pentru ca nu cumva să fi fost influențați de ceea ce au citit sau au auzit la școală. Referenții erau sfătuiți să își noteze imediat răspunsurile primite la întrebări, spre a păstra autenticitatea acestora. Nu în ultimul rând, autorul recomanda referenților să comunice textul chestionarului și altor cunoscuți, pentru a primi eventual răspunsuri și din partea acestora.

Trecând în revistă întrebările din prima parte a chestionarului apărut la București, reținem că ele se refereau în primul rând la popoarele ce au locuit „în țara aceasta mai înainte de români”, la limba acelora, ocupațiile lor, religia, plantele cultivate, etc. Alte întrebări căutau să afle ce se spunea în lumea satelor despre originea neamului românesc, despre figuri legendare amintite încă, dar și despre cum erau denumite fructele, ce animale se creșteau înainte, sau despre numele de persoane folosite mai de mult. Locuitorii satelor erau apoi întrebați despre subiecte istorice: urme de cetăți, pietre cioplite aflate pe câmpuri, comori găsite în apropierea casei, localități dispărute, despre numele râurilor, dar și despre diferite aspecte lingvistice.

În anul 1895 Nicolae Densușianu publica la Iași a doua parte a Chestionarului său, ce cuprindea alte 280 de întrebări prin care urmărea să afle răspunsuri legate de cultele religioase precreștine în teritoriile locuite de români și de tradițiile italice ale poporului român. Concepția lui N. Densușianu asupra importanței acestor surse de istorie orală este limpede explicată acum în introducerea la a doua parte a chestionarului: „în ce privește istoria originii și a instituțiilor primitive ale poporului român, nu este de ajuns, ca noi să consultăm numai pe autorii greci și romani din epoca clasică și din epoca decadentei; să răsfoim mulțimea imensă dar sterilă, a scriitorilor medievali, ci trebuie necondiționat să alergăm la arhivele naționale ale poporului român, la credințele, legendele și tradițiunile sale istorice și religioase, care sunt mult mai vechi și mult mai instructive decât toți autorii, și care formează monumente autentice ale vieții sale primitive”. Pe de altă

¹ Ion Taloș, *Împăratul Traian și conștiința romanității românilor. Cultura orală și scrisă din secolele XV-XX*, Ed. Școala Ardeleană, 2021.

parte, autorul chestionarului se arăta mulțumit de răspunsurile primite la prima parte a chestionarului, care întrecuseră așteptările sale: „Prin aceste răspunsuri s-a constatat, că în amintirea poporului român există încă o mulțime de tradițiuni istorice importante, nu numai din epoca daco-romană, dar chiar și din ciclul legendelor vechi istorice formate pe pământul Italiei”².

A doua parte a chestionarului cuprindea întrebări referitoare la sărbătorile religioase, Crăciunul și Paștele, obiceiurile legate de acestea, zilele săptămânii și semnificațiile lor, obiceiurile sezoniere, personaje legendare, legătura cu fenomenele atmosferice, etc. Alte întrebări se leagă de credințele religioase precreștine, dar și de bisericile de la țară, de organizarea episcopatelor, de mormintele vechi și obiceiurile de înmormântare, etc.

La finalul vieții sale, Nicolae Densușianu a lăsat scrierile sale societății Astra, care la rândul ei, în ședința comitetului central din 4 ianuarie 1912 a decis ca „răspunsurile la chestionarul istoric-arheologic și însemnările istorice să se ofere Academiei Române”³.

Ignorate multă vreme de folcloriști, răspunsurile la chestionar au fost cercetate însă mai târziu, iar pe baza lor au apărut lucrări valoroase, precum cea semnată de Adrian Fochi, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Răspunsurile la chestionarul lui Nicolae Densușianu*, București, Editura Minerva, 1976.

Această metodă de anchetă prin corespondență, deși criticată mai târziu pentru limitele sale (lipsa de pregătire de specialitate a repondenților, tendința lor de a interveni în formularea răspunsurilor, etc.⁴), era totuși cea mai indicată în acele vremuri când era imposibilă o cercetare exhaustivă prin echipe trimise pe teren, mai ales în condițiile în care o mare parte a teritoriului locuit de români era încă sub dominație străină.

Pentru cercetătorii români de astăzi, interesați de istoria și etnografia Dobrogei, această lucrare reprezintă un valoros instrument de lucru, mai ales în condițiile în care arhivele păstrează de obicei documentele oficiale ale administrației, în care cu greu se pot regăsi informații legate de aspectele diverse ale vieții cotidiene din mediul rural, așa cum se desfășura ea la sfârșitul secolului al XIX-lea. Repondenții chestionarului Densușianu, învățători din satele dobrogene, au răspuns în mare parte întrebărilor formulate și din aceste răspunsuri aflăm date interesante despre viața din acele localități. Sunt prezentate informații despre ruinele unor așezări antice, despre descoperirile arheologice întâmplătoare, legende legate de personaje reale sau imaginare și de peșterile sau grotle din marginea satelor. Sunt relatate evenimentele mai importante din istoria satelor dobrogene, începând cu modul cum acestea s-au înființat, oamenii bătrâni intervievați rememorând

² Gheorghe Dumitrașcu, Corina Mihaela Apostoleanu, *Spațiul rural dobrogean la sfârșit de secol XIX. Chestionarele Densușianu*, Ed. Celebris, Constanța, 2022, p. 77.

³ „Transilvania”, an XLIII, nr. 1-2 din 15 ianuarie 1912, p. 159.

⁴ Vezi Al. Rosetti, în „Viața Românească”, an XXII, nr. 7-8/1930, p. 97.

cu acest prilej lucruri întâmplare din vremea războiului de la 1853-1856, ce a avut ca urmare mișcări de populație în toată Dobrogea.

Amintirile țăranilor se leagă și de întemeierea așezărilor în care locuiesc, găsim astfel de informații despre satele Beștepe, Coslugea, Dăieni, Jijila, Pecineaga sau Topalu, dar și despre altele, ce pot completa cunoașterea noastră despre așezările dobrogene. În egală măsură se dau date despre venirea altor etnii în aceste locuri, fie ei bulgarii sosiți din Basarabia sau Bulgaria, tătarii veniți din Crimeea sau germanii din jud. Ismail, despre obiceiurile pe care le aveau locuitorii turci, tătari sau bulgari, etc. Sunt descrise satele, așezarea caselor și alcătuirea lor, modul de lucru al pământului în trecut, etc.

Din relatările acelorași săteni se rețin informații despre modul cum se desfășurau sărbătorile religioase de peste an, colindele de Crăciun, tradițiile specifice de Paște și de Bobotează sau Rusalii, dar și cele legate de zilele sfinților Gheorghe, Nicolae, Dumitru, Vasile. Poporul trăia cu bucurie sărbătoarea de Armindenii (1 Mai), dar și Drăgaica, iar din răspunsurile înregistrate aflăm și de alte asemenea, cu tot ceremonialul lor de cântece și jocuri: Caloianul, Vasilca, Paparudele, etc.

Lumea satului răzbate din textele adunate de Densușianu, cu toate fantezmele ei; vedem „cealaltă lume”, „săptămâna nebunilor”, sau „școala solomonească”; ni se explică zilele cu noroc și cele nefaste, obiceiul mărtisorului și multe altele astăzi pierdute. Personajele istorice se amestecă în memoria colectivă cu cele legendare; împăratul Traian (Troian) și împărăteasa Ecaterina, Alexandru Macedon și Solomon, Darius, dar și Sf. Andrei, Corbea cu balada sa, Marcu Viteazu sau Ivan Iorgovan, toți într-o epocă în care satele se spunea că erau locuite de uriași sau de pitici, ale căror urme se mai vedeau în relief atît de pitoresc al Dobrogei, venind parcă pe „drumul rusului” sau cel al „ienicerilor”.

În fine de mare importanță pentru lingviști, dar nu numai, pentru că de aici se pot trage și concluzii referitoare la circulația oamenilor, sunt informațiile privind modul de rostire a unor cuvinte, timpurile folosite în exprimare, vocabularul specific de multe ori unor anumite localități.

Lucrarea prezentată vine ca o continuare a chestionarului Hașdeu, pe care neobositul dobrogenist care a fost profesorul Gheorghe Dumitrașcu l-a readus în atenția celor interesați, publicând în anul 2010 împreună cu Liliana Lazia, volumul „Dobrogea 1884-1885 în 31 de răspunsuri ale comunelor la Chestionarul Hașdeu”. Necesitatea completării bazei documentare a cercetărilor dobrogene l-a determinat pe Gheorghe Dumitrașcu să reia fișele completate cu răbdare în anii anteriori și cu sprijinul Corinei Apostoleanu să le pregătească pentru tipar. După decesul său survenit la începutul anului 2017, eforturile sale au fost continuate de aceasta, iar lucrarea atît de importantă a ajuns astfel la dispoziția publicului. În afara fișelor respective, așezate sistematic, volumul cuprinde o prezentare a contextului social-politic al Dobrogei de după anul 1878, întocmită cu profesionalism de Luminița

Stelian, dar și o prezentare a localităților dobrogene de la care s-au regăsit răspunsurile la chestionar, cu unele explicații necesare pentru înțelegerea actuală a modalităților în care învățătorii respectivi au formulat răspunsurile solicitate, realizată de editorul Corina-Mihaela Apostoleanu. Bibliografia selectivă adăugată ușurează și ea completarea imaginii asupra tabloului etnologic dobrogian de la acea vreme.

Profesorul Gheorghe Dumitrașcu a pregătit și un „Cuvânt înaintea aducerii la cunoștință a valoroaselor răspunsuri ale celor 46 de învățători din Dobrogea la Chestionarul Densușianu 1893-1897”, publicat în volumul pe care îl prezentăm, chiar dacă acest material nu era în varianta finală. Recunoaștem aici personalitatea puternică a autorului, în critica celor care îl desconsideraseră pe Nicolae Densușianu, sau mai bine zis lucrarea sa „Dacia preistorică”, la care acesta folosisese multe din informațiile primite prin Chestionar. Reținem apoi ideile sale asupra chestionarului lui Densușianu, analizat și în comparație cu cel al lui Hașdeu publicat anterior, o prezentare a modului în care a fost recepționat chestionarul lui Densușianu în anii următori, dar și o trecere în revistă a acestui gen de anchetă socială, cu referire la încercările ulterioare privind analiza societății dobrogene. Studiul său mai cuprinde o „Microprezentare a localităților dobrogene din care s-au primit răspunsuri în contextul *Chestionarului Densușianu*”, cu arătarea bibliografiei minimale necesare pentru aprofundarea cercetărilor pe baza răspunsurilor de la chestionar.

În concluzie avem acum o lucrare de o deosebită valoare informațională, ce atinge domenii diverse ale cercetării istorice, sociale, culturale, religioase, etc., ce completează cunoașterea noastră limitată pentru acea epocă istorică din viața dobrogenilor și deschide noi posibilități de abordare a culturii dobrogene.

Constantin CHERAMIDOGLU*

* Societatea de Științe Istorice, filiala Constanța, email: cheramidoglu1959@gmail.com.

Alberto Basciani, *L'impero nei Balcani. L'occupazione italiana dell'Albania, 1939-1943*, Viella Libreria Editrice, Roma, 2022, 302 pp.

Volumul „L'impero nei Balcani. L'occupazione italiana dell'Albania (1939-1943)” este cea mai recentă cercetare publicată de Alberto Basciani și se referă la integrarea și dezvoltarea Albaniei în cadrul Italiei în perioada cuprinsă între ocuparea acestei țări balcanice și fuga regelui Zog I și a autorităților albaneze (aprilie 1939), de o parte, și prăbușirea regimului totalitar fascist italian al lui Benito Mussolini (iulie 1943), de cealaltă parte. O perioadă scurtă cronologic dar extrem de densă în ceea ce privește prezența italiană în Albania.

Alberto Basciani demonstrează că ocuparea Albaniei de către Italia nu a fost rezultatul unei acțiuni intempestive, corelată cu politicile agresive ale Germaniei, ci un rezultat al unui proces geopolitic, economic și cultural gândit la Roma încă din primele zile ale independenței albaneze (1912), înaintea Primului Război Mondial. Propaganda fascistă italiană a prezentat ocuparea Albaniei în 1939 și integrarea ei într-un „imperiul” drept un pas obligatoriu în ceea ce privește „eliberarea” de sub regimul regelui Zog I, de altfel unul dintre cele mai liberale și modernizatoare din istoria țării. Desigur, integrarea Albaniei în spațiul administrativ și ideologic fascist a reprezentat, în opinia profesorului Alberto Basciani, o măsură importantă în ceea ce privește sporirea puterii și influenței italiene într-o amplă regiune geopolitică a Europei care a cuprins, practic, întreaga Europă de Sud-Est și care a vizat, desigur, și România, mai ales în perioada 1940- 1943.

Alberto Basciani este unul dintre cei mai importanți analiști din Europa ai istoriei secolului al XX-lea în Europa de Sud-Est, multe dintre lucrările sale referindu-se și la evoluțiile din România în perioada dintre cele Două Războaie Mondiale. Două dintre volumele sale sunt de referință în ceea ce privește două provincii importante, dar marginale ca tratament științific, din componența României Mari între 1918 și 1940: „Un conflitto balcanico. La contesa fra Bulgaria e Romania in Dobrugia del Sud. 1918-1940”, Cosenza, Periferia, 2001 (din păcate, netradusă) și „Dificila unire. Basarabia și România Mare, 1918-1940”, Chișinău, Cartier, 2018 (traducere în limba română a ediției în italiană). Alberto Basciani este profesor la Universitatea Roma Tre, acolo unde conduce și Centrul de studii asupra Europei de Est, Rusiei și Eurasiei. Între realizările remarcabile din ultima vreme, ar mai trebui amintite *Italia e Balcani. Storia di una prossimità* (împreună cu Egidio Ivetic) (2021) și *L'Illusione della modernità. Il Sud-est dell' Europa tra le due guerre mondiali* (2016).

Lucrarea este împărțită în șase capitole: 1) *L'Albania nella comunità imperial fascista. Occupazione militare e unione con l'Italia*, 2) *Consolidare la conquista (aprile 1939- giugno 1940)*, 3) *La Fondazione dell'Albania italiana*, 4) *La crepa nel potere italiano. Tra guerra alla Grecia e Grande Albania (1940- 1941)*, 5) *1942. Un anno difficile*, 6) *Lo sfascio del 1943: la fine della presenza italiana in Albania*.

Încă din *Introducerea* sa, Alberto Basciani stabilește că Albania a reprezentat singura țară din spațiul balcanic și dunărean unde s-a putut reflecta în mod reușit și plenar puterea și influența regimului lui Benito Mussolini, atât prin instituții (așa cum a fost Banca Națională a Albaniei) cât și prin reprezentanți ai elitei locale (p. 14). Ideea imperială italiană a lui Mussolini s-a concretizat prin transformarea statutului de protectorat în cel de dominație directă, așa cum a fost pentru început cazul Libiei (1932) și, apoi, al Etiopiei (1936) (p. 16).

Alberto Basciani apreciază că „dosarul Albania” a reprezentat un obiectiv fundamental al politicii externe fasciste de la Roma și al liderilor statului, existând un consens în ceea ce privește ocuparea țării și anexarea ei între frontierele italiene. De pildă, inclusiv regele Vittorio Emanuele al III-lea a sprijinit acțiunea fascistă de eliminare a independenței, la Palatul Regal Quirinale existând opinia potrivit căreia regele Zog I al Albaniei (1928-1939) nu ar fi fost nimic mai mult decât un „parvenit” (p. 24). De asemenea, scrie Basciani, Roma a obținut agreementul Germaniei naziste asupra acestei operațiuni la sfârșitul anului 1938 și începutul lui 1939. La 6 aprilie 1939, cu doar o zi înaintea invaziei, secretarul de Stat al Ministerului german de Externe îi cerea ministrului său la Tirana să-și asume o „atitudine rezervată” față de autoritățile albaneze în momentul invaziei, cerând mai degrabă menținerea ordinii în țară (p. 27). Integrarea Albaniei în spațiul instituțional fascist italian s-a făcut rapid, de la primirea coroanei regale de către Vittorio Emanuele al III-lea (16 aprilie 1939), la adoptarea noii Constituții (iunie 1939), unificarea forțelor armate (iulie 1939) și constituirea unui guvern local albanez, condus de Shefqet Vërlaci (p. 55-64). Cercetările minuțioase ale lui Alberto Basciani mai relevă și câteva date de interes direct pentru istoria românească, între care aș aminti doar introducerea în circuitul științific a numărului de aromâni (cuțo-vlahi) din Albania în momentul ocupației, cele 15.000 de suflete fiind caracterizate în epocă de către responsabili italieni drept oameni „inteligenți și asimilabili” (p. 52).

Cercetarea lui Alberto Basciani aduce în dezbaterea comunității academice informații inedite și analize referitoare la consolidarea instituțională a ocupației italiene în Albania și la demararea procedurilor judiciare (adesea arbitrar) la adresa fostei elite politice de la Tirana. Era nevoie, scrie autorul, de urgentarea proiectului de instituire a unei administrații noi, moderne și eficiente care să legitimeze pe deplin ocupația (p. 77), mai ales în contextul în care regele Zog I și oficialii săi erau reprezentați în propaganda fascistă drept corupți și ineficienți. Delegitimarea

și discreditarea clasei politice albaneze a anilor 1920-1930 a reprezentat un obiectiv major nu doar al discursului regimului de la Roma dar și al acțiunilor în justiție, celor mai mulți fiindu-le confiscate, în primul rând, averile (p. 82-90). Epurarea administrației a fost completată cu represalii, mai ales acolo unde regimul fascist intuia capacități de rezistență militară, așa cum a fost în cazul șefului jandarmeriei din Durree (Durazzo), Abaz Kupi (p. 83). De sechestrarea acestor bunuri s-a ocupat o Comisie specială, înființată pentru a anula proprietățile tuturor cetățenilor albanezi acuzați de „activități antinaționale”, care a aplicat sechestrul inclusiv în cazul regelui Zog I și a familiei regale, dar și a unor foste oficialități (miniștri, funcționari superiori, parlamentari) (p. 82). Alberto Basciani include în procesul de „italienizare a Albaniei” și restructurarea sistemului de educație, acesta devenind nimic mai mult decât o „clonă a celui italian” (p. 80). Introducerea obligatorie a limbii italiene ca obiect de studiu în școli, elaborarea planurilor de alfabetizare rapidă a populației care nu avusese acces la școli până în 1939, conectarea tuturor unităților de învățământ cu sistemul italian, inclusiv trimiterea de studenți în Italia, au fost menite să realizeze o integrare rapidă în spațiul propagandei fasciste italiene a viitoarelor elite ale albanezilor.

Una dintre cele mai importante realizări ale volumului este capitolul al III-lea, *La fondazione dell'Albania italiana*, parte a lucrării care prezintă și analizează obiectivele și instrumentele prin care regimul fascist italian a instrumentat instituțiile sale și a organizat transformarea țării prin prisma intereselor și viziunii ideologilor și tehnicienilor de la Roma. Italia a organizat, între 1939 și 1943, o reformare urbanistică rapidă a celor mai multe dintre micile orașe albaneze, a Tiranei în primul rând, prin proiectarea și construirea de clădiri și imobile publice, artere de circulație, facilități de infrastructură. La 12 octombrie 1939 era înființat un *Ufficio Centrale per l'Edilizia e l'Urbanistica dell'Albania*, condus de un arhitect strălucit al perioadei, Gherardo Bosio (p. 108). De pildă, începerea regimului de ocupație este momentul în care, în Albania, au fost construite primele clădiri de hoteluri (la Tirana, Durres și Shkodër, în ideea că o întreagă infrastructură turistică modernă, special concepută pentru italieni, ar fi urmat să apară (p. 108). Alberto Basciani atrage atenția că transformarea urbanistică a Albaniei a reprezentat un proiect ideologic, care legitima fascismul și ocupația, și care viza prestigiul puterii italiene și politica generală a regimului de la Roma (p.107). Propaganda italiană în Albania, continuă autorul, a vizat nu doar întregul populației ci și cercurile științifice albaneze, regimul fascist sprijinind instituții (cum ar fi Institutul Skanderberg, înființat în 1939) și personalități precum Gjergj Fishta, Ernest Koliqi, Namiq Resuli și finanțând publicații precum „Rivista d'Albania”, unde studiile arheologice deveneau ideologie, prin stimulentele acordate teoriilor de influență romană asupra teritoriilor albaneze (p. 131-136). Basciani reușește în acest capitol o panoramă documentată minuțios, argumentată extraordinar și extrem de importantă pentru înțelegerea corectă a fenomenului ocupației italiene în Albania.

Evoluțiile militare din Balcani, adică declanșarea războiului italian împotriva Greciei (1940) și destrămarea Iugoslaviei în urma atacului militar al Germaniei (1941), au condus la un vârf al realizărilor italiene în regiune, și anume construcția instituțională a unei „Albanii Mari”, prin includerea între frontiere a întregului Kosovo dar și a unei părți din Macedonia. Alberto Basciani relevă că această realizare a fost însoțită de o puternică propagandă, inclusiv locală prin intermediul unor publicații precum „Tomori” și „Kosova” (p. 175). Ministrul de Externe, contele Galeazzo Ciano, explica într-un editorial tipărit mai întâi în ediția albaneză a publicației „Tempo”, apoi reluat în „Tomori” și „Relazioni Internazionali”, că Unirea dintre Albania și Italia era veșnică și că abia războaiele contra Greciei și Iugoslaviei au condus la reunificarea Albaniei (p. 197-198).

Puterea italiană în Balcani, și în Albania, desigur, s-a aflat la apogeu în urma dispariției și dezmembrării Iugoslaviei pentru că, așa cum a menționat și autorul, anul 1942 a fost unul „dificil” (p. 197-235). 1942 este momentul în care s-au înființat primele mișcări de rezistență, coagulate apoi în Partidul Comunist al lui Enver Hoxha și organizația naționalistă *Balli Kombëtar*, dar și pentru că, acum, au apărut primele semne de criză economică, financiară și socială. Toamna anului 1942, scrie Alberto Basciani, poate fi desemnată drept „începutul sfârșitului” (p. 221) pentru stăpânirea fascistă italiană, în condițiile în care, în ultimele luni ale lui 1942 și începutul lui 1943 funcționau deja nu mai puțin de 41 de grupări de rezistență comuniste și naționaliste, cu aproximativ 6.000 de voluntari, și din care se remarcă cea mai puternică și bine organizată, aceea a lui Abaz Kupi, în regiunea Durrës (p. 221-229).

Finalul regimului fascist, în urma demiterii și arestării lui Benito Mussolini (iulie 1943), a însemnat destructurarea rapidă a instituțiilor Uniunii italo-albaneze și a ocupației italiene în Albania. Intensificarea activității partizanilor și instituirea regimului de ocupație german au fost dominantele până la victoria grupării comuniste a lui Enver Hoxha, la sfârșitul lunii noiembrie 1944.

Ceea ce trebuie remarcat în construcția acestei lucrări este documentația de excepție pe care Alberto Basciani a adus-o în circuitul științific. Aș remarca aici, în primul rând, informațiile inedite provenite din Arhiva Centrală de Stat din Tirana (Arqivi Qëndror i Shtetit Shqipëtar). Aceste documente albaneze, practic necunoscute până acum, au fost puse în valoare alături de foarte multe altele, provenite din multe arhive italiene și dintr-o bibliografie minuțios adunată și prelucrată. Este un merit al autorului că a lansat către comunitatea științifică un volum semnificativ ca dimensiune și solid ca valoare de informații, ipoteze, argumentări și concluzii în ceea ce privește regimul ocupației italiene în Albania în perioada 1939-1943. O cercetare de o profunzime puțin obișnuită care a construit o lucrare de referință.

L'impero nei Balcani. L'occupazione italiana dell'Albania, 1939-1943, noua carte a profesorului Alberto Basciani este o realizare de excepție, poate cea mai valoroasă monografie de până acum pe tema istoriei ocupației Albaniei

de către Italia, în timpul celui De-Al Doilea Război Mondial și în regiunea Europei de Sud-Est. Ocupația italiană în Albania în perioada 1939-1943 are, de acum, o lucrare obligatorie, de referință în orice analiză a perioadei și a problematicii.

*Florin ANGHEL**

* Prof.univ.dr., Facultatea de Istorie și Științe Politice, Universitatea „Ovidius” din Constanța.

